

Bátorfy Attila

Az állam foglyul ejtésétől a piac fogvatartásáig Orbán Viktor és a kormány médiamodellje 2014 után

Ez a tanulmány a 2014 után, a harmadik Orbán-kormány alatt a magyar médiapiacon történt változásokat mutatja be. A magyar médiarendszer átalakítása már 2010-ben elkezdődött, ennek a folyamatnak ágyazott meg a 2009-es gazdasági válság, amelynek következtében az anyagilag jelentős mértékben meggyengült médiapiac fokozatosan elvesztette a kormányzattal szembeni ellenállóképességét. A legtöbb veszteséges céget a miniszterelnökhöz köthető üzletemberek és oligarchák vásárolták fel, többnyire állami hitelekkel, fenntartásuk pedig jószerivel kizárólag állami forrásokból történik. Ugyanakkor az egyre kisebb számú ellenzéki és független médiumot a kormány a rendelkezésére álló adminisztratív, anyagi és propaganda-eszközökkel próbálja egyezkedésre kényszeríteni, egyes esetekben elhallgattatni, úgy, hogy a külvilág számára a magyar médiapiac továbbra is sokszínűnek és függetlennek tűnjön.

1. Bevezetés

Tizenegy médiacég, tizennégy tulajdonos, közel száz cím: 2016 év végén ez volt a kormányközeli médiaportfólió. A közel száz cím (nyomtatott lapok, online média, televízió, rádió, plakátcégek) között találjuk a legnagyobb országos hírportált (Origo), a második legnagyobb kereskedelmi televíziót (TV2), az egyetlen országos kereskedelmi szindikált rádióhálózatot (Rádió1), tizenkét megyei napilapot (Mediaworks), az egyetlen ingyenes napilapot (Lokál), az egyetlen gazdasági napilapot (Világgazdaság), az egyetlen sportnapilapot (Nemzeti Sport), a teljes magyar közmédiát és az egyetlen hírügynökséget (MTI). A száz címből 2015. február 6-a, vagyis Orbán Viktor miniszterelnök és Simicska Lajos addigi főoligarcha összeveszése előtt csupán tizennégyet fűztek a kormányhoz szorosabb szálak (ebben a számban a közmédia is benne van!), huszonöt cím pedig nem is létezett, vagyis az elmúlt két évben indították őket. A maradék hatvan cím pedig más tulajdonban volt, tehát két év alatt ennyi címet vásároltak fel a miniszterelnökhöz köthető oligarchák, üzletemberek, strómanok. Eközben három jelentős, a kormány elszámoltatásában élenjáró szerkesztőségi hullott szét: az Origóé, a Vs.hu-é¹ és a Népszabadságé, továbbiak pedig súlyos anyagi gondokkal küzdenek, illetve egyre kevésbé tudnak kitérni a kormányzati kommunikációs szándékok elől. (A 2016. év végén kormányközelinek mondható médiaportfólió összes elemét lásd a függelékben közölt 1. táblázatban.)

Ezek a változások a szemünk előtt történtek, és még csak azt sem lehet mondani, hogy hirtelen jött eseményeknek lettünk volna tanúi. Mészáros Lőrinc neve – mint a Népszabadságot is kiadó Mediaworks leendő, áttételes tulajdonosa – a tavaly októberi felvásárlás előtt már öt hónappal felmerült.² A Figyelőt is kiadó Mediacityt felvásárló Schmidt Mária 2016 elején jelentkezett be a cégért; igaz, az sem lett volna meglepetés, ha végül az Origót megvevő New Wave Media lett volna a befutó: ezt a céget is több ponton lehet a kormányhoz kötni. Ahogy ennek a portfóliónak majdnem minden egyes tulajdonosát Orbán Viktor miniszterelnökhöz.

1 A szerző korábban a Vs.hu újságírója volt. A kéziratot 2016 decemberében zártam le.

2 Az első cikk, amely Mészáros Lőrincet mint a Mediaworks lehetséges tulajdonosát említette, a *168 Óra* honlapján jelent meg, <http://168ora.hu/itthon/speder-zoltan-fhb-mkb-bank-index-mediaworks-opimus-press-zrt-heinrich-pecina-meszaros-lorinc-lazar-janos-simicska-lajos-orban-viktor-juhasz-attila-varga-mihaly-146439.html> (tolsó letöltés: 2017. I. 11., de ma már elérhetetlen). Erre a cikkre hivatkozva a *Marketing & Média* 2016. július 25-én saját informátoraival erősítette meg a 168 Óra cikkét, http://www.mmonline.hu/cikk/vajon_ki_lehet_a_mediaworks_vevoje (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

Az már a g-nap előtt több helyen felmerült, hogy a miniszterelnök nem elégedett maradéktalanul egykori barátja és harcostársa, Simicska Lajos médiájával,³ amelynek nem mellékesen perdöntő szerepe volt a Fidesz 2002-es és 2006-os választási vereségei utáni egyben maradásában, továbbá Orbán Viktor erejének megnövekedésében, végül pedig a 2010-es és a 2014-es elsöprő választási győzelmeiben. Ennek ellenére a miniszterelnök – akkor sokak szerint örültséget elkövetve – beleállt abba, hogy a közmédián és néhány, kevésbé fontos címen kívül egy jelentékeny kormánypárti médiaportfóliót veszítsen, hogy utána nekilásson felépíteni egy saját, minden korábbi elképzelést túlszárnyaló, új, kritikátlanul kormányhű médiahálózatot.

Az ilyen médiabirtoklási lázak hőskorokra és rendszerváltásokra jellemzők, a tulajdonosi és a finanszírozási modell a jelenkori Oroszországra (Oates 2007, Toepfl 2013, Lehtisaari 2015) és Törökországra (Akser & Baybars-Hawks 2012, Yavçan & Övünç-Ongur 2016), az általuk kifejtett, központosított és propagandisztikus kommunikációs stratégia pedig általában az autoriter rezsimekre (Siebert et al. 1956/1963, Gehlbach & Sonin 2008).⁴ Ez Magyarországon – és az uniós tagországok között is – „példátlanul egyedülálló kelet-európai modell” (Bašić-Hrvatín & Petković 2017: 320), és noha a régióban is hasonló tendenciák indultak el az utóbbi években (Bajomi-Lázár 2015), a magyar médiarendszer folyamatai és átalakítása a volt államszocialista országok között is egyedülálló egyelőre (Bajomi-Lázár 2013a). A 2010 óta változó hazai média berendezkedését az ezzel foglalkozó magyar kutatók és értelmiségiek – a magyar állam modelljének leírásával párhuzamosan – nevezték már „irányított-illiberális piaci modellnek” (Polyák 2016), „gyarmatosításnak” (Bajomi-Lázár 2013b, 2015), „maffiamodellnek” (Magyar 2013), „oligarchamodellnek”, „olaszosodásnak”, „putyinizálódásnak” és „erdoganizálódásnak” is;⁵ korábban én a „színlelt piac” kifejezést használtam rá. A továbbiaknak *orbáni modellnek* fogom hívni.⁶

Még mielőtt rátérnénk a modell jellemzőinek tárgyalására, érdemes egy kicsit azon is elgondolkodni, hogy egy ilyen horderejű kormányzati átalakítási folyamat miért problematikus egyáltalán. 2010 előtt a Fidesz támogatói és úgy általában a jobboldali közönség meggyőződése volt, hogy Magyarországon baloldali/liberális médiafölény van. Ez az állítás igaz volt. Az akkori magyar nyomtatott sajtó és elektronikus média többsége – a tulajdonos nézeteitől függetlenül⁷ – liberális/baloldali értékeket vallott (Vásárhelyi 1999, 2008, Sipos & Takács 2005, Sipos 2010, 2013, Bajomi-Lázár 2016).⁸ Néhány szubkulturális szélsőjobboldali lapon kívül a Fidesz szavazótáborra Simicska Lajos médiaérdeklődésében, továbbá a közmédia egyes műsoraiban találhatta meg a számára kedves tartalmakat. Ez a médiafölény azonban minden akkori és később még inkább felerősödő hiedelem ellenére nem akarta – és ha akarta volna, akkor sem tudta volna – megakadályozni a Fidesz 2010-es elsöprő kétharmados választási győzelmét. Ne feledjük, hogy a 2002 és 2010 közötti szocialista–szabad demokrata kormányok korrupciós ügyeinek legnagyobb részét azok a baloldali, liberális szerkesztőségek tárták fel, amelyek azóta vagy megszűntek, vagy fokozatosan fogy körülöttük a levegő. Hovatovább a kormány és támogatói szeretik a kormánnyal kritikus médiát egyneműen liberálisnak vagy baloldalinak láttatni, miközben az Origo vagy a HVG sok szempontból kifejezetten konzervatív lapnak számított az Indexhez vagy a Népszabadsághoz képest.

3 Simicska-médiának az egyszerűség kedvéért hívom azt a médiaportfóliót, amelyben nemcsak Simicska maga, hanem a hozzá köthető üzletemberek is tulajdonosok voltak. Így Fonyó Károly, Nyerges Zsolt és Liskay Gábor médiaérdeklődését is a Simicska-médiabirodalomhoz sorolom.

4 Az autoriter rezsimek médiaberendezkedésének óriási irodalma van, itt csak néhány, a témába vágó forrást adtam meg.

5 Lásd például a korábbi szabad demokrata politikus, Magyar Bálint a baloldali-liberális értelmiség tapasztalatait és félelmeit egybegyűjtő maffiaállam-fogalmát vagy az Orbán illiberális államáról szóló értekezéseket: Magyar (2013), Juhász et al. (2015), Körösnéyi & Patkós (2015).

6 Ezzel kapcsolatban lásd Jakubowicz & Sükösd (2008), Mihelj & Downey (2012) és Bajomi-Lázár (2016).

7 Megjegyzendő, hogy a magyarországi médiatulajdonosok és döntéshozók rendre csak akkor hivatkoztak a média liberális értékeire, amikor a politika financiálisan is bele akart szólni a médiavállalkozások működésébe. Hogy például a német médiatulajdonosok miként álltak hozzá saját magyarországi lapjaik szerkesztőségeinek professzionalizálódási, függetlenedési törekvéseihez, arról lesújtó képet fest Galambos Márton *Médiakutatóban* megjelent tanulmánya (Galambos 2008).

8 Mindegyik kutatás, tanulmány és elemzés – igaz, különféle mértékben – kitér arra, hogy a magyar újságíró-társadalmon belül a semleges szerep viszonylag ritka volt, politikai oldaltól függetlenül jellemző volt rájuk a bűjtött pártosság és az ideológiavezéreltség. Érdemes lenne elemezni azt a folyamatot, hogy 2010 után számos, korábban baloldali vagy liberális szerkesztőségben dolgozó újságíró miként találta meg a helyét a jobboldali médiában, továbbá hogy egyes szerkesztőségek jobbrtolódását miként élték meg a bennük dolgozó újságírók.

Ugyanakkor kérdés, hogy egy ekkora többséggel megválasztott kormánynak van-e felhatalmazása a médiaviszonyok átalakítására, és ha igen, akkor milyen mértékben. Továbbá, hogy egy ekkora támogatottságú kormány akár közpénzforrásokat is felhasználva előnyben részesíthet-e olyan médiacégeket, amelyek nyíltan támogatják a politikáját, illetve artikulálják ennek a politikai-ideológiai közösségnek a véleményét, nézeteit. Főleg akkor, ha ez a kormány és annak bázisa meg van győződve arról, hogy táboruk, politikájuk nem kapott súlyának és tömegének megfelelő médiareprezentációt 2010 előtt. És végül: következhet-e ebből – mint a kormány állítja –, hogy soha nem volt még ennyire szabad és sokszínű a magyar sajtó, mint 2016-ban,⁹ ha a médiában a szokásos évertékelő összeállítások címei olyan jelzőket használnak, mint „drámai”, „sötét”, „kőkemény”, „komoly veszteségek”?¹⁰ Vajon nem csupán arról van-e szó, hogy a 2010 előtt prosperálóknak tűnő baloldali, liberális szerkesztőségek és az azokat támogató értelmiségiek visszasírják a „régii szép időköt”, amelyekről el szokták felejteni, hogy súlyos és korrupciógyanus politikai háttéralkuk eredményeként alakultak ki?

A Fidesz hatalomra jutásának kulcsmomentuma a kialakított játékszabály felrúgása volt. A miniszterelnök maga is valódi rendszerváltásként, forradalomként írja le a 2010-es kormányváltást. Akkor sok, később mélysegesen csalódó támogató kifejezetten örült annak, hogy az új kormánynak ekkora felhatalmazása van arra, hogy feltárja a korábbi kormányok korrupciós eseteit, és korrigálja a magyar médiatér aránytalanságait, tulajdonosi szerkezetének anomáliáit, javítsa a szabályozásában meglévő hibákat. A kormány azonban ezt a felhatalmazást nem a korrekcióra, hanem a totális átalakításra használta fel. 2016-ban pedig sokak számára úgy tűnhet, mintha a 2010 és 2015 között tartó, az állam foglyul ejtése miatt modellértékű, korrupció Simicska-korszak (Bátorfy 2015) a magyar médiában egyfajta kegyelmi és egyensúlyozó időszak lett volna.

A magyar média átalakítása 2010-ben kezdődött, de 2016-ban sem ért véget.¹¹ Az alábbiakban azt a folyamatot rekonstruálom, ahogyan a kormány előbb Simicska Lajos érdekeltségeit kiszolgálva megteremtett egy kormány-támogató, az oligarcha és a párt anyagi érdekeit szem előtt tartó, az ellenzékietek viszont többé-kevésbé békén hagyó médiamodell. Továbbá megmutatom, hogy a több évtizedes barátság felbomlása után – részben éppen a Simicska-modell már bejáratott elemeit felhasználva és tökéletesítve – miként épített új médiabirodalmat és tett hűbéressé vagy kényszerített függőségi viszonyba olyan tulajdonosokat is, akiknek médiacégei alapvetően ellenzéki hangnemet képviselnek napjainkban is.

2. A 2009-es pénzügyi válság hatása a médiapiacra

Vonzó magyarázat, hogy a kormány csak kihasználta a 2008–2009-ben kirobbanó globális gazdasági válság magyarországi hatásait a magyar média elfoglalására. Ez a vélemény azon alapul, hogy egy financiálisan erős médiapiacot sokkal nehezebb lett volna térdre kényszeríteni, mint az árbevétel-problémákkal és veszteségekkel küzdő médiát. A számok alátámasztják ezt a vélekedést. A válság hatása a magyar média- és reklámpiacra 2009-ben tört be; egy év alatt a piac elveszítette árbevételének ötödét, 60 milliárd forintot. Hogy érzékeltessük a zuhanás mértékét: ez egyenértékű volt azzal, mintha az akkori három legnagyobb médiacég, az RTL Csoport, a TV2 Csoport és az Axel Springer egyszerre vonult volna ki a magyar médiapiacról. Ugyanakkor a gazdasági válság hatása nemcsak Magyarországon volt ennyire súlyos, hanem a régió többi médiapiacát is ugyanennyire érintette, mégsem történt az adott médiapiacokon ilyen mértékű átalakítási kísérlet (vö. Bajomi-Lázár 2013a, 2015). Mi volt ennek az oka?

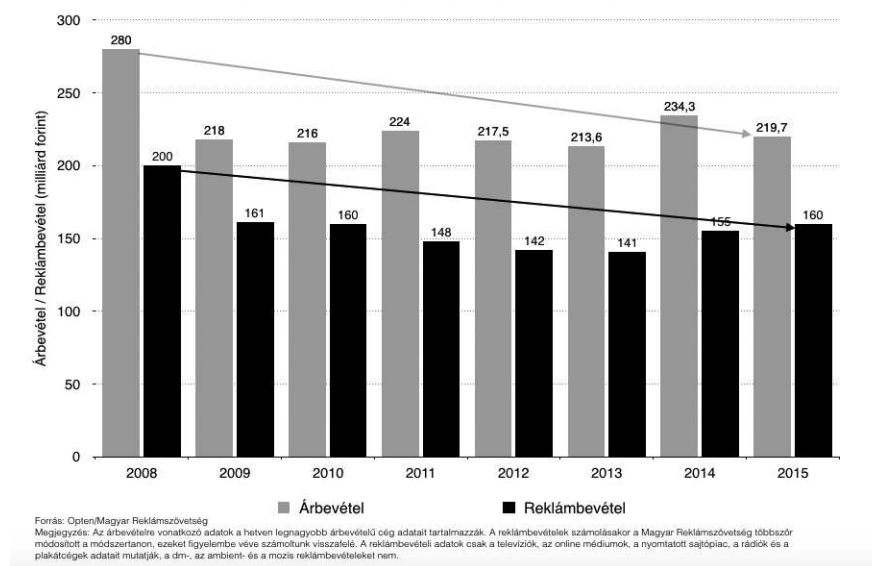
9 A Fidesz sajtóközleménye a Népszabadság bezárása után.

10 Kandó Eszter: Komoly veszteségeket szenvedett a közéleti sajtó, *Kreatív.hu*, 2016. december 23., <http://www.kreativ.hu/cikk/komoly-vesztesegeket-szenvedett-iden-a-kozeleti-sajto> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.); Varga Attila: Kőkemény éve volt a magyar médiának 2016-ban, *Index.hu*, 2016. december 30., <http://index.hu/kultur/media/2016/12/30/kokemeny-eve-volt-a-magyar-medianak-2016-ban/> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.); Szalay Dániel: Drámai éve volt a magyar médiaiparnak, *24.hu*, 2016. december 28., <http://24.hu/media/2016/12/28/dramai-eve-volt-a-magyar-mediaiparnak/> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.); Rényi Pál Dániel: Soha ilyen sötét éve nem volt a szabad sajtónak Magyarországon, *444.hu*, 2016. december 29., <http://444.hu/2016/12/29/soha-ilyen-sotet-eve-nem-volt-a-szabad-sajtonak-magyarorszagon> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

11 A 2010 és 2015 közötti időszakról lásd a Mérték Médiaelemző Műhely éves összefoglalóit: Polyák (2016), Mong (2015), Lansner (2013), továbbá Bátorfy (2015).

Egyfelől a régió más országaiban a gazdasági világválság kellős közepén nem volt hasonló kormányválság, mint a Gyurcsány–Bajnai-kormányok idején, így az akkori kormányokkal szemben nem nőtt fel egy hatalmas dühtábor, továbbá az ellenzékek meg tudták őrizni az erejüket. Másfelől viszont különös módon ezekben az országokban a médiapiac szereplői másképpen reagáltak a válság hatásaira, mint Magyarországon. A régió médiapiacai a válság után lassan helyreálltak, a tulajdonosok a korábbi nyereségeket részben visszaforgatták a médiacégekbe, fejlesztettek, illetve a hirdető egy ésszerű, rövid megtorpanás után ugyanúgy folytatták a hirdetési gyakorlatukat, mint a válság előtt. Magyarországon másként történt.

1. ábra
A magyar médiapiac árbevételének és reklámbevételének alakulása

Forrás: Opten/Magyar Reklámszövetség

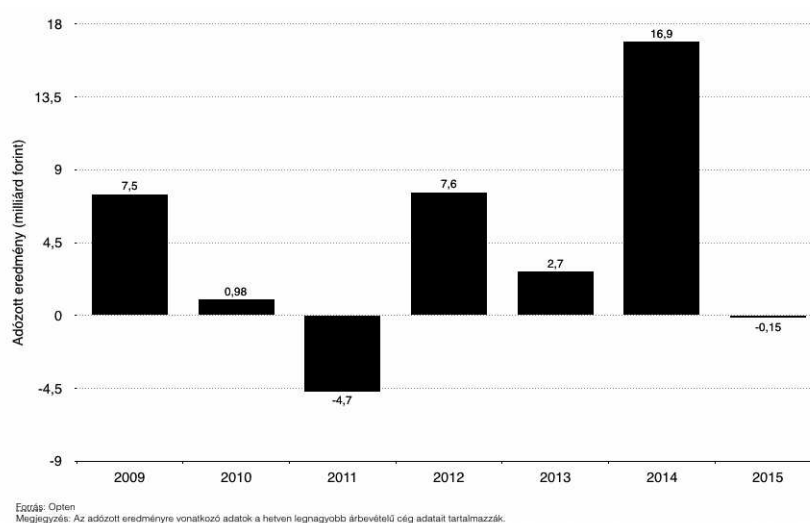
A hazai hirdető a mai napig nagyjából ugyanannyit költenek, mint 2009-ben, vagyis hat év alatt sem pótolta az akkor kieső 60 milliárd forintot (lásd az 1. ábrát). Ráadásul a kereskedelmi hirdető egyre kevesebbet fordítanak médiavásárlásra, a szinten maradást kizárólag az állami hirdetések növekedése tudja garantálni. A tulajdonosok is másként reagáltak, mint régióbeli társaik, és cselekvésüket nem befolyásolta, hogy magyar vagy multinacionális tulajdonosról volt-e szó. A korábban kivett, mai szemmel nézve hatalmasnak tűnő nyereségekből nem forgattak vissza semmit a bajba került médiapiacba, továbbá az eredménytartalékaikat is kivonták, így a kormányváltás utáni első évet a magyarországi médiacégek majdnem teljesen üres kasszával kezdték. Az új kormánnyal szembeni várakozó álláspont persze teljesen ésszerű volt a médiacégek részéről; ugyanez az óvatosság volt jellemző szinte az összes iparági érdekvédelmi szervezetre a kormány első, a médiapiac regulációját célul kitűző intézkedéseikor is. Akkor még az iparág bízott a lobbijében, hitt abban, hogy az alkufolyamatok, az egyezkedések ugyanúgy sikeresek lehetnek, mint 2010 előtt. Az ilyen elbizakodottság veszélyeire viszont már akkor többen figyelmeztettek, hiszen a kormány ötlettesztelő stratégiája addigra már körvonalazódott. A veszjelzések a kormánnyal szemben kritikus médiumok cégvezetését és tulajdonosait is megosztották; néhányuk farkaskiáltással vádolta az ellenzéki versenytársakat, és attól félt, hogy a kormány média- és reklámpolitikáját kritizáló cikkek csak felhergelik a Fideszt. Minél kritikusabbá váltak a saját munkájukat és jövőjüket féltő szerkesztőségek, annál egyezkedőbbek és bátortalanabbak lettek a döntéshozók és a tulajdonosok, sőt a médiamedndzserek 2010 után évenként egyre jobbnak ítélték meg a sajtószabadság helyzetét, mint az újságírók (Navratil 2014). Jellemző, hogy a cégvezetések a szerkesztőségekre irányuló politikai nyomásgyakorlásra egyetlen esetben sem reagáltak, csupán akkor hallatták a hangjukat, amikor a kormány a pénzügyi

hátterüket próbálta meg tovább nyírni: a reklámadó 2013-ban még elhalt ötletekor,¹² illetve annak bevezetésekor. A végül több módosításon átment törvény megszavazásakor több, mint hatvan médium felületei sötétültek el.¹³

A reklámadó ötletekor a médiacégek tiltakozása közepette a kormány azzal érvelt, hogy a médiapiac pénzügyi teljesítménye elbírja a Nemzetgazdasági Minisztérium által évi 8–10 milliárd forintosra becsült adóterhet.¹⁴ A kormány egy olyan médiapiacon akarta ezt bevasalni, amely 2009-től kezdve mindössze egyetlen évben, 2014-ben tudott ennél nagyobb összprofitot termelni (lásd a 2. ábrát). A reklámadó ráadásul nem az adózott eredménytől függő adó, hanem a reklámbevételtől, amelyről láttuk, hogy kereskedelmi részről szintén csökken, csak az állami reklámtevékenység tudja szinten tartani.

2. ábra

A magyar médiaipar adózott eredményének alakulása

Forrás: Opten

A piac által megtermelt nyereségek struktúrája szintén messze volt már akkor is az ideálistól. 2010 és 2015 között a médiapiac nyereségeinek nagyjából 90 százalékát mindössze hat médiacég hozta össze: az RTL Csoport, a Ringier Axel Springer (RAS – korábban csak Axel Springer), az HBO, valamint a Simicska-tulajdon Publimont, a Magyar Nemzet és a Class FM. Az RTL Csoport 2014-es egyszeri, 6 milliárdos nyeresége annak volt köszönhető, hogy kábelcsatornáit eladta saját tulajdonosának, a Bertelsmann-nak. Az HBO – bár egyre többet költött saját tartalomkészítésre itthon is – a kábelszolgáltatók prémiumcsomagjaiban való szereplése miatt volt képes jelentős nyereségre szert tenni. A RAS-nál a Blikk hozta a nagy profitot. Simicska Lajos három cége közül a Publimont az állami hirdetéseknek köszönhetette egészen brutális, 2014-ben és 2015-ben 40 százalékos árbevétel-arányos eredményét, bár mivel a piac lényegében kétszereplős, ezért állami bevételek nélkül is nyereséges tudott volna lenni. A Magyar Nemzet szintén az állami reklámbevételek miatt tudott tetemes profitot termelni egy olyan közéleti napilappiacon, amelyen a nála még mindig nagyobb Népszabadság csak veszteséget hozott. A Class FM pedig 2011-ben a Neo FM megszűnése után monopolhelyzetbe került az országos kereskedelmi rádiós szegmensben, így ha nem lettek volna állami hirdetései, a kereskedelmi reklámbevételekből is tudott volna keresni.

12 Kreatív.hu: Félreértések az időjárásadó körül, *Kreatív.hu*, 2013.március 6., http://www.kreativ.hu/cegek_es_piacok/cikk/felreertesek_az_idojarasado_korul (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

13 Kreatív.hu: Holnap elsötétül a média, *Keatív.hu*, 2014. június 4., http://www.kreativ.hu/cikk/holnap_elsotetul_a_media (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

14 Átlátszó.hu: Itt a kormány háttér tanulmánya a reklámadó bevezetéséhez, *Átlátszó.hu*, 2014. augusztus 25., <https://blog.atlatszo.hu/2014/08/megkaptuk-hattertanulmany/> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

Ha még mélyebbre ásunk, és az egyes médiatípusokat nézzük, akkor azt látjuk, hogy a nyomtatott sajtópiacon kizárólag a bulvárlapok termeltek nyereséget, illetve néhány divatmagazin, a megyei lapok és a Simicska-kör lapjai. A plakátpiacon Simicska plakátcégei voltak mindvégig nyereségesek. A tévés piacon csak az RTL és az HBO tudott számottevő profitot felmutatni. Az online médiában a CEMP-csoporttól némileg függetlenül működő Portfolio.hu gazdasági hírportál volt nagyjából mindvégig igencsak nyereséges, de ez a cég pénzügyi tanácsadással is foglalkozik. Végül a rádiós piacon a Class FM, a Lánchíd Rádió és a Music FM termelt szép nyereségeket; mindhárom a Simicska-kör érdekeltsége. Ez alapján pedig le lehet vonni néhány tanulságot. Csak olyan médiacégek tudtak nyereséget termelni, amelyek:

- tartalom-előállítási és bérköltségei alacsonyak voltak (megyei napilapok, bulvárlapok, plakátcégek),
- egyéb tevékenységből, vagyis nem tartalom-előállításból és reklámbevételekből, hanem például kábeldíjakból, tanácsadásból vagy e-kereskedelemből tudtak nyereséget termelni (üzleti lapok, kábeltévék),
- időközben egyes portfólióelemeiket eladták, és ez nyereséggént jelent meg a pénzügyi beszámolóikban (RTL),
- piacukon monopolhelyzetbe kerültek (Class FM, Metropol),
- vagy állami hirdetések segítettek nekik (a Simicska-kör médiacégei).

Látható tehát, hogy jelentős költségráfordítással komoly közéleti, politikai vagy szórakoztató tartalmakat készítő médiacégek nem voltak közöttük. Vagyis többségükben éppen azok a médiacégek és médiumok nem, amelyek a demokratikus nyilvánosság és a tájékoztatás szempontjából elengedhetetlenül fontosak lennének vagy lettek volna.

3. Az új kormányhű média kiépülése

Nehéz eldönteni, hogy az orbáni médiapolitika már a kezdetekkor tudatosan épített-e a médiapiac rosszabb anyagi helyzetéből adódó kiszolgáltatottságra, vagy időközben épült be a pénzügyi zsarolás a kormány fegyvertárába. Mindenesetre az Orbán-közeli médiaportfólió részévé többnyire olyan egykori multicegek váltak a későbbiekben, amelyek már 2010 előtt is anyagi gondokkal küzdöttek. A TV2, az Origo és a Figyelőt kiadó Mediacity elhibázott menedzsmentdöntések miatt régóta, már a válság előtt is veszteségeket termelt. Az előző kettőről pedig azt is tudni lehetett, hogy külföldi tulajdonosaik szívesen megválnának tőlük. Az egyelőre koronaékkőnek számító Mediaworks és Pannon Lapok Társaságának (PTL) esete más, hiszen a Népszabadság nélkül a sokáig a svájci Ringier kiadókonzern, később az osztrák Vienna Capital Partners befektetőcég tulajdonában lévő Mediaworks portfóliója nyereséges volt, a PLT szintén. A Mediaworks esetében sokkal inkább lehetett szó arról, hogy az Axel Springer és a Ringier nemzetközi egyesülését – az európai gyakorlattal szemben – a magyar kormány csak úgy engedélyezte a magyar piacon, ha a két cég megválnak a Népszabadságtól, a Világgazdaságtól, a megyei napilapoktól¹⁵ és a Nemzeti Sporttól. Azt nem lehet eldönteni, hogy a beszálló osztrák üzletember, Heinrich Pecina, akit szoros üzleti szálak fűztek az akkor még a kormányhoz közel álló, ám később kegyvesztetté vált Spéder Zoltánhoz, az Index tulajdonosához, már akkor a kormány megbízásából járt-e el, vagy csak később merült fel, hogy a kiadó kormányközelbe kerüljön.

2010 óta nyolc külföldi tulajdonos vonult ki Magyarországról, így hozzávetőlegesen összesen 75 milliárd forintnyi árbevétel termelő médiacégek kerültek át magyar tulajdonba – ez nagyjából a piac harmada. Ezzel a mozgással – bár pontos számot nem tudunk mondani egyelőre, azt egy külön tanulmányban kellene összegezni – teljesült a miniszterelnök azon vágya, hogy a magyar médiapiacra többségbe kerüljön a magyar tulajdon.¹⁶ Ez önmagában se nem jó, se nem rossz, alapvetően a nyilvánosságra nincs különösebb hatással a tulajdonos anyaországa, adózási szempontból azonban lehet jó hozadéka. De ebből a nyolc külföldi tulajdonból hat került kormányközelbe, oligarchák kezébe: 2011-ben az azóta megszűnt Metropol, majd a TV2, az Origo, a Pannon Lapok Társasága, a Mediaworks és az ESMA.

15 Kreatív.hu: Mit áldozhat be az Axel Springer és a Ringier? *Kreatív.hu*, 2013. május 21., http://www.kreativ.hu/nyomtatott_sajto/cikk/mit_aldozhat_be_az_axel_springer_es_a_ringier (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

16 Stubnya Bence: Már rég teljesült Orbán álma, *Index.hu*, 2016. október 10., http://index.hu/gazdasag/2016/10/10/orban_multi_hazai_ceg_bankszektor_kiskereskedelem_energia_media/ (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

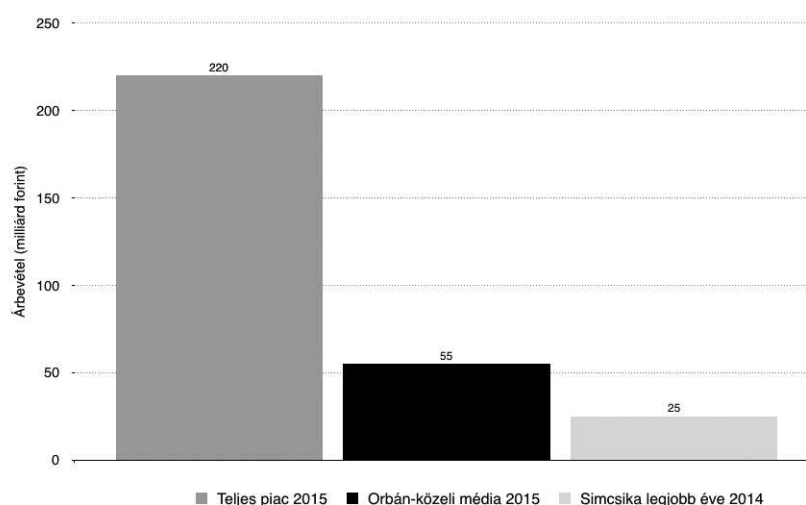
Az is nyilvánvaló, hogy a Mediaworks, a Pannon Lapok Társasága, az Origo és a TV2 eladási folyamata hasonló mintázatot írt le. Mind a négy esetben úgy tűnt, mintha a külföldi tulajdonos és a kormány között megállapodás született volna arról, hogy nem egy lépcsőben kerülnek kormányközeli üzletemberek kezébe a médiavállalkozások, vagyis mintha odahaza szégyellték volna azt kommunikálni, hogy az Európai Unión belül kétes reputációjú magyar kormánnyal üzletelnek. Hogy az egyezkedésekre vonatkozó iparági információkból mi igaz, az alighanem soha nem fog kiderülni.

Ha összevetjük Simicska médiabirodalmát és Orbán médiáját, azt látjuk, hogy az új médiaportfólió pontosan azokkal a médiatípusokkal bővült, amelyek korábban nem szerepeltek a jobboldalon. Simicskának nem volt országos kereskedelmi tévéje, kábelhálózata, sem nagy látogatottságú, általános hírportálja, blogszolgáltatása, nem voltak megyei napilapjai, valamint bulvárlap és gazdasági napilap sem tartozott hozzá. Simicska médiaportfóliója kétségtelenül régimódinak és kisszerűnek hat ma már az orbáni médiával összevetve, még akkor is, ha Simicskában megvolt a szándék, hogy tovább bővítse a médiaportfólióját a TV2-vel, és – ha igazak a 2016-os nyári hírek – az Indexszel. Emellett érdemes arra is figyelni, hogy Simicska épp azokat a médiacégeit veszítette el az elmúlt két évben, amelyekkel monopolhelyzetben volt. Az egyetlen országosan terjesztett ingyenes napilapot, a Metropolit, továbbá az egyetlen országos kereskedelmi rádiót, a Class FM-et be kellett zárnia, mert a kormány adminisztratív eszközökkel megszüntette a piacukat, hogy egy másik adminisztratív lépéssel és egy trükkel már saját oligarcháinak ossza őket újra. Ugyanígy próbálták az önkormányzatok az oszlophirdetési piacon monopolhelyzetben lévő Mahir Citypostert is térdre kényszeríteni, de az a folyamatban lévő perek miatt egyelőre tartja magát. Egyetlen olyan médiatípus van ma már csak, amelyből hiányt szenved a kormányközeli média, ezt a plakátcégek jelentik. Bár három közterületi plakátcégben is érdekeltté vált a Fidesz a szocialista-közeli tulajdonból Garancsi István kezébe kerülő ESMA-n keresztül, országos lefedettségű, nagy kapacitású plakátcége még nincsen. Ezen a piacon még Simicska Publimontja, illetve a francia tulajdonú JCDecaux a két nagy megkerülhetetlen szereplő.

Orbán médiájának súlyát egyelőre nehéz megbecsülni. A 2016-os pénzügyi eredményeket még nem tudjuk, viszont ha a jelenleg az Orbán-portfólióba tartozó médiacégek 2015-ös pénzügyi eredményeit nézzük, akkor nagyjából 55 milliárd forint árbevételű csomag jelenti ma a kormányhű médiát, a közmédia 80 milliárdos költségvetését nem számolva. Ez a piac egynegyede. Ez a portfólió azonban 2015-ben majdnem 6 milliárd forint veszteséget termelt. Simicska legjobb, 2014-es évében médiacégeivel összesen 25 milliárdos árbevétel mellett 5,5 milliárd forint profitot realizált (lásd a 3. ábrát). Vagyis hiába több, mint kétszer akkora ma a kormányközeli média, mint 2015-ben volt, méretgazdaságosság szempontjából egyelőre nem vonzó pakett.

3. ábra

Teljes piac vs. a kormányközeli média árbevétele

Forrás: Opten

Nem tudjuk, hogy az Orbánhoz kötődő emberek minek fejében vállalták a tulajdonosi szerepet ezekben a médiacégekben. Az egyetlen olyan ember, aki nem vásárlás útján lett médiagazda, a Modern Média Groupon keresztül a Lokált és a 888.hu-t kiadó Habony Árpád, a miniszterelnök kommunikációs és stratégiai tanácsadója, aki informális és formális módon óriási hatalmat gyakorol a Rogán Antal vezette Miniszterelnöki Kabinetirodán keresztül a kormányzati kommunikációra, így a kormányhű média által kommunikált üzenetekre is. Az ő médiacége 2015-ben alig fél év alatt 800 milliós árbevétel mellett 200 millió forintos nyereséget tudott kivenni. Ugyanakkor a legtöbb, Orbánhoz kötődő oligarcha és üzletember (Mészáros Lőrinc, Garancsi István, Schmidt Mária, Andy Vajna) más vállalkozásain keresztül bőséges profitot tud termelni, így elképzelhető egy olyan modell is, amelyben a médiacégek nyereségessé tétele nem, csak a minél nagyobb médiabirtoklásra keresztüli nyilvánosságuralás a cél. Egyes médiaszegmensek struktúrája eleve olyan környezetet teremt, amely csak monopolhelyzetben lévő cégeket tehet nyereségessé. Így a TV2 útjában az RTL Klub áll, az Origo eleve csak veszteségeket termelő piacán még legalább három másik naggyal kell versenyezzen (Index, 24.hu, hvg.hu). Nyilván létezhet annyi állami hirdetés is, amelyből akár nyereségessé is lehetne tenni ezeket a cégeket, ám ha belegondolunk, hogy a kormányzati támadások mely tulajdonosokat érintik, akkor nem merészség feltételezni, hogy a még álló, egyébként nem túl erős konkurencia további kiszorítása is cél lehet.

4. A befolyásolás eszközei

Minden médiatípusban jelentős pozíciókat szerzett a Fidesz. Számos esetben monopolhelyzetbe is került részben a kisebb alpiacok méretgazdaságosságából és a mediaszabályozás versenyellenességéből adódóan. Tehát elvben kialakult vagy alakulófélben lenne az áhított jobb-baloldali médiaegyensúly; ezen túl pedig az évi közel 80 milliárd forintból fenntartott közmédia minden csavarja és eresztéke szintén a kormány propagandacéljait szolgálja. Csakhogy az elmúlt hat év történései és a kormány aktuális kommunikációja egyelőre nem engednek meg semmiféle optimizmust.

Ennek részben a kormány töretlenül expanzív politikája az oka. Nem pusztán arról van szó tehát, hogy a miniszterelnök a Simicskával való szakítása után rohamtempóban, a legkisebb ellenállás nélkül képes volt felépíttetni egy komplett új médiabirodalmat, hanem arról is, hogy a vele, illetve kormányával szemben kritikus média ellen – de pusztán abból az okból is, hogy a piacon valamely médiacég útban van – kész bevetni a teljes állami adminisztrációt, a szabályozást, a piaci felügyeletet, az adóhatóságot, a kormányzati ellenőrzési szerveket és az ügyészséget, továbbá a kiapadhatatlannak tűnő állami közpénzforrásokat is, a permanens kommunikációs hadviselés mellett.

A kormány médiapolitikájához és piacátalakításához alapvetően hat eszközt használt eddig, ezek a következők:

- törvényalkotás,
- szabályozás,
- kormányzati kommunikáció,
- kormányzati intézkedések,
- állami hirdetések,
- állami banki „kölcsonk”.

Ezeket az eszközöket a kormány sokszor keverte, egymással párhuzamosan használta őket, akár a teljes médiapiacról, akár csupán egy-egy kiszemelt szereplőről volt szó. Ráadásul a kormány tanulékony volt, képes volt korrigálni az elvétett ütéstávolságokat, és 2016-ra lényegében egy tökéletesen működő arzenállá fejlesztette az eszközeit.

4.1. Törvényalkotás

A törvényalkotásban a kormány a piacsabályozást egy időre kiszervezte Simicska Lajosnak, így a mediaszabályozási keretrendszeren kívül a piactorzító aktusok megalkotását teljesen alárendelte az oligarcha érdekeinek, bár ezek az érdekek sokáig egybeestek a kormány érdekeivel is. A 2010-es médiatörvény aggályos passzusainak súlyos európai visszhangja véleményem szerint árnyékboks volt, mivel kevesebb figyelem irányult az elvitathatatlan érdemeire, továbbá a kormány a kritikus pontokban végül engedett. Teljesen visszhangtalanok maradtak azonban azok a megszólalások, amelyek arra hívták fel a figyelmet, hogy az Unió szervezetei túl sok energiát pazarolnak

a magyar médiaszabályozás kritikájára, miközben az állami források fokozatos növekedésével és a tulajdonosi szerkezet egyébként teljesen transzparens átalakulásával sokkal nagyobb problémák elé nézhet majd nemcsak a magyar, hanem a posztoszocialista blokk demokratikus nyilvánossága is.

Jellemző módon a dedikált uniós szervezeteknek semmilyen mondanivalójuk nem volt és a mai napig nincsen a *state capture* klasszikus eseteiről, a 2010-es Lex Mahirról és az annak rendelkezéseit visszavonó 2015-ös Lex Garancsiról. Elvi és gyakorlati értelemben véve is mindkettő törvényesített korrupció volt, egyszer azért, hogy Simicska egy versenytársát eltakarítsák vele az útból,¹⁷ másrészt azért, hogy a Simicska által tönkretett céget felvásárló Garancsi jó helyzetbe kerüljön.¹⁸ Miközben a 2010-es közlekedési törvény módosításában legalább – bármennyire is neveltséges – érvként szerepelt a közlekedésbiztonsági szempont a lámpaoszlop-hirdetések betiltása mellett, 2015-ben a kormány már arra sem vette a fáradságot, hogy megindokolja a visszavonást. Az ezzel kapcsolatos újságírói kérdéseket az uniós szervek előbb azzal verték vissza, hogy ez Magyarország belügye, majd a spanyol-magyar ESMA által indított pert addig húzták az európai fórumokon,¹⁹ ameddig a szocialistákhoz húzó tulajdonos, Bleuer István végül el nem adta a céget Garancsinak.

Az Európai Unió a médiatörvényen kívül egyetlen esetben emelte fel a szavát: a példátlanul kemény reklámadóról szóló törvénnyel kapcsolatban. Az Unió elsősorban azért lépett, mert az RTL Csoportra szabott pénzügyi sarc – az NGM háttér tanulmánya szerint a reklámadó 65 százalékát fizette volna az RTL²⁰ – az akkor még erejük teljében lévő német külpolitikai érdekeket is sértette, főként úgy, hogy az éppen magyar tulajdonba kerülő TV2-nek mint az RTL legnagyobb versenytársának a törvénytervezet kibúvót adott volna az adófizetés egy része alól.²¹ A Bertelsmann mint Európa egyik legnagyobb médiavállalata végül a német diplomáciát is bevetve elérte a magyar kormánynál, hogy enyhítsék a tévétársaság diszkriminatív terheit.²² Arra, hogy végül a reklámadó várható bevételeit a kisebb médiacégek húzták be,²³ még nehezebbé téve a pénzügyi helyzetüket, az Uniónak már nem volt egy szava sem.

4.2. Szabályozás

A törvénykezésen kívül különösen fájó, hogy a szabályozás anomáliái sem keltették fel az uniós szervek figyelmét. Szabályozáson azt értem, hogy a törvények betartásáért felelős szervek miként értelmezik a törvények betűit és mennyire szavatolják az egyenlő bánásmódot és esélyegyenlőséget. Márpedig a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) és a Gazdasági Versenyhivatal (GVH) piacsabályozási gyakorlata a lebegő faktoroknak köszönhetően számos esetben volt következetlen, átláthatatlan és önkényes az elmúlt hat évben.

A médiatörvény szerintem egyik legjogosabban kritizált pontja az volt, hogy az NMHH és a Médiatechnikai Tanács tagjainak megválasztási folyamatát teljesen a kormánykarattól teszi függővé, ezáltal a kilenc évre megválasztott testület teljes mértékben a kormány kontrollja alá kerül, így döntései a jövőben nem lesznek függetlenek a kormányzati akarattól. Így is lett.

17 Bátorfy Attila: Mit hoz a Fidesz a közterületi médiának? *Kreatív.hu*, 2011. december 21., http://www.kreativ.hu/kreativ_magazin/cikk/milliardos_kiesest_hoz_a_fidesz_a_kozterületi_reklampiacnak (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

18 *Kreatív.hu*: Fidesz-közeli lett az ESMA, rögtön nem veszélyesek a lámpaoszlopreklámok, *Kreatív.hu*, 2015. június 4., http://www.kreativ.hu/outofhome/cikk/fidesz_kozeli lett_az_esma__rogton_nem_veszelyesek_a_lampaoszlopreklamok (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

19 *Kreatív.hu*: Közel 4000 plakátot távolítottak el eddig, *Kreatív.hu*, 2013. április 3., http://www.kreativ.hu/outofhome/cikk/kozel_4000_plakatot_tavolitottak_el_eddig (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

20 *Kreatív.hu*: Nyilvános a reklámadó háttér tanulmánya, *Kreatív.hu*, 2014. augusztus 25., http://www.kreativ.hu/cikk/nyilvanos_a_reklamado_hattertanulmánya (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

21 *Index.hu*: Lex TV2: megússzák a reklámadó egy részét, *Index.hu*, 2014. június. 10., <http://index.hu/gazdasag/2014/06/10/reklamado/> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

22 Népszava: Szerdán megkötötték a paktum az RTL-lel, *Népszava.hu*, 2015. január 28., <http://nepszava.hu/cikk/1046743> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

23 *Kreatív.hu*: Megölheti a kisebb médiacégeket a reklámadó, *Kreatív.hu*, 2015. február 10., http://www.kreativ.hu/cikk/megolheti_a_kisebb_mediacegeket_a_reklamado (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

A rádiós frekvenciák kiosztásáért és kezeléséért felelős NMHH és a Médiatanács a rendelkezésére álló adminisztratív eszközökkel elérte, hogy megszűnjön Simicska Class FM-jének egyetlen versenytársa, a Neo FM.²⁴ A közösségi rádiós frekvenciák pályáztatásánál elkövetett hatósági szabálysértések és következetlenségek során nőtt nagyra Simicska másik rádiója, a Lánchíd Rádió, miközben a kormányt is meglepéssel tölthette el, hogy a Mária Rádió is egyre több helyen lett fogható (Nagy 2013). Ezzel párhuzamosan a Klubrádió még 2009-ben elnyert fővárosi frekvenciahasználatát az újonnan felálló NMHH mégsem engedélyezte, aminek hosszú pereskedés (Polyák 2012) és a médiahatóság részéről kártérítés lett a vége. Ahogy megfordult a széljárás, úgy lett a Neo FM után a Class FM a „rossz fiú” a rádiós piacon, a Médiatanács pedig olyan ügyekben kezdte el bírságotlani a rádiót,²⁵ amelyekért korábban eljárást sem indított.

Már említettük a Ringier és az Axel Springer fúzióját, amelyet négy éven keresztül nem engedélyezett a Médiatanács és a GVH. Alapesetben arról van szó, hogy a hatóságok tették a dolgukat, nekiláttak a piacelemzésnek, 15 oldalas szakhatósági tanulmányban foglalták össze az engedélyezési folyamat tanulságait (GVH 2014). Mivel végül sem az Axel Springer, sem a Ringier nem hullajtott könnyet azért, hogy a Népszabadságot, a megyei napilapokat, a Világ-gazdaságot és a Nemzeti Sportot el kellett adnia egy addig ismeretlen cégnek, a Vienna Capital Partners által létrehozott Mediaworksnek, az ügy nem is lenne annyira jelentős, ha a Mediaworks a mai napig abban a formában létezne, ahogyan 2016. szeptember végéig. Akkor ugyanis a Mediaworks bejelentette, hogy megvásárolja az öt megyei napilap kiadásáért felelős, évi kilencmilliárdos árbevételt realizáló Pannon Lapok Társaságát a német Funke Csoporttól. Ez önmagában is jelentős piaci mozgás, hiszen a felvásárlással együtt már összesen 12 megyei napilap került egy tulajdonoshoz, vagyis a megyei napilapok piacának közel kétharmada. A felvásárlást végül egy hónap alatt és egy A4-es papírlappal intézte el a Médiatanács és a GVH, mondván, hogy nem áll fenn sem vertikális, sem horizontális piaci koncentráció.²⁶ A GVH a megyei napilapok piacát külön nem vizsgálta. A szeptember 30-ai bejelentést követően a Mészáros Lőrinchez köthető Opimus Press közleményben adta hírül, hogy megvásárolta az így létrejött hatalmas médiacéget.

4.3. Kormányzati kommunikáció

A kormány gyakran fogalmazott meg a médiáról mint intézményről és az újságírókról mint terroristákról nagyon lesújtó véleményt, ahogyan egyes piaci szereplőkről és azok vezető tisztségviselőiről is. 2015 előtthöz képest azonban annyi a különbség, hogy Simicska médiája az ellenzéki vagy független médiával folytatott háborúba csak szőrmentén szült bele. Ez 2016-ra teljesen megváltozott. Orbán médiája már nem csupán szócsőként működik, hanem az ellenzéki média elleni hadjáratban a kormány egyik legerősebb szövetségese is.

2015 előtt a kormány egyetlen médiás vezetőnek ment neki, a Sanoma vezérigazgatójának, Szabó Györgynek, aki egy, a Magyar Nemzetben megjelent cikk szerint egy összejövetelel arra szólította fel a kormánnyal szemben kritikus médiacégeket és reklámügynökségeket, hogy Simicska médiájával szakítsanak meg minden kapcsolatot.²⁷ A Sanoma egyébként akkor már régóta eladósorban volt. Természetesen Simicska Lajos neve is felmerült a lehetséges vevők között. Végül meglepő módon egy, a médiapiacra addig ismeretlen üzletember, Varga Zoltán lett a befutó. Varga nem váltotta be sem a kormány, sem a személyében strómant látók reményeit, akik azt várták, hogy a befektetési szakember előbb szánja a kiadót, majd részenként túladjon a teljes portfólión. Ebben az olvasatban Varga lett volna a közbülső lépés, az ember, aki a Sanomának nem kellemetlen, a kormánynak pedig megbízható jószággazda. Érdekes, hogy Varga lett az első, akit a kormányközeli média egy kompromatcikkkel betámadt 2015 után,²⁸ nem sokkal azelőtt, hogy az Index-tulajdonos Spéder Zoltán ellen elindult a teljes kormányzati lejáratógépezet.

24 A folyamatról lásd: Csuday Gábor: Csődeljárásban nyírják ki a Neo FM-et, *Kreatív.hu*, 2012. november 6., http://www.kreativ.hu/media/cikk/a_csodeljarasban_nyirjak_ki_a_neot (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

25 HVG.hu: A médiahatóság nekimegy Simicska rádiójának, *HVG.hu*, 2016. február 18., http://hvg.hu/itthon/20160218_A_mediahatosag_nekimegy_a_Class_FMnek (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

26 GVH: A GVH engedélyezte a Pannon Lapok megvételét, *GVH*, 2016. augusztus 3. http://www.gvh.hu/data/cms1034669/sk_58_2016_fuzio_mediaworks_plt.pdf (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

27 *Kreatív.hu*: A Fidesz nekimegy a Sanomának, *Kreatív.hu*, 2013. augusztus 5., http://www.kreativ.hu/media/cikk/a_fidesz_nekimegy_a_sanomanak (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

28 *888.hu*: Bemutatjuk az offshore-botrány legújabb magyar érintettjét, a milliárdos pletykagyárost, *888.hu*, 2016. május 17., <http://888.hu/article-bemutatjuk-az-offshore-botrany-legujabb-magyar-erintettjet-a-milliardos-plettykagyarost> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

Ennek lépései alighanem bekerülnek majd a rendszerváltás utáni médiatörténet legaljasabb monemtumai közé. Az Index tulajdonosa elleni médiakampány nem csupán az ötvenes éveket idéző, szovjet típusú kompromatcikk miatt mérföldkő, hanem azért is, mert először mutatkozott be az orbáni médiahálózat teljes erejében. A kampányban részt vett a TV2, az Origo, a 888.hu, a Ripost (Habony Árpád összekötőszerepe kimutatható ezeknél a médiumoknál) és a Magyar Televízió, és részben beszállt a Pesti Srácok és a Magyar Idők is.²⁹ Ekkora médiaeléréssel üzletemberre még nem adtak ki kilövési engedélyt Magyarországon, Spéder pedig az Indexen kívül végül az összes vállalkozását feladta, amivel a médiaérdekeltségének súlyát tarthatta volna. Szintén jelzésértékű, hogy a hazugságokra, sejtetésre, félinformációkra épülő³⁰ anyagokat sem a kiegyensúlyozott tájékoztatás felett örökdő NMHH, sem pedig a Magyar Újságírók Országos Szövetségének etikai bizottsága nem marasztalta el. Sovány vigasz, hogy a TV2 elleni pert végül Spéder megnyerte.³¹ Ugyanezt a lejáratóstratégiát alkalmazta a kormányközeli média a HVG újságírója, Gergely Zsófia ellen,³² aki megírta, hogy a Fidesz korábbi pártigazgatója, a 2010 után számos állami megrendelést kapó Várhegyi Attila szívinfarktust kapott. Ugyanilyen kampányt folytatott a kormányzati média a Jobbik elnöke, Vona Gábor,³³ valamint az Együtt elnöke, Juhász Péter ellen is.³⁴ Ezeknek a lejáratókampányoknak az a közös jellemzőjük, hogy a megtámadott alanyokról olyan állításokat tesznek vagy sugalmazznak anonim forrásokra hivatkozva, amelyek a magyar társadalom többsége szemében erkölcstelenek. Így Spéderről és Vargáról az üzleti etikát nem ismerő, gátlástalanul törtető, pénzahajász, másokat átverő és egyébként otthon családi problémákkal küzdő milliárdos üzletember portréját festették meg, Juhász Péterről az adósságokban elmerülő, házasságszédelőgő kábítószeres liberális képe köszönt ránk vissza, a szélsőjobbról középre tartó Vonáról azt állították, hogy homoszexuális, míg a HVG újságírója a médiaetikát nem ismerő, állandóan hazudozó médiamunkás lett. A központilag irányított, módszeres és rendszeres lejáratókampányok nem előzmény nélküliek a rendszerváltás utáni magyar médiatörténetben (lásd például a Horn Gyula ellen 1994 tavaszán folytatott lejáratókampányt), ám számszerűségükben és intenzitásukban szintlépés történt.

A kommunikáció másik, szintén jellemző, Vladimir Putyin orosz elnöktől kölcsönvett példája a Soros György amerikai milliárdos által támogatott médiumok elleni kirohanás. A „sorosozás” nem újkeletű a kormány részéről, időről-időre előkerül, de módszeressé és rendszeressé szintén csak 2016-ban vált. Részben a Soros Györgyhez köthető Open Society Foundation (OSF) pályázati pénzeiből is gazdálkodik az Átlátszó.hu és a Direkt36 nonprofit oknyomozó portál, valamint a 444.hu és a Magyar Narancs is egy olyan amerikai alapítványtól kapott kölcsön működőtőkét, amelynek egyik alapítója az OSF. Ezek egyébként kiderülnek az Átlátszó és a Direkt36 éves kötelező és nyilvános jelentéseiből, továbbá a szintén nyilvános cégadatbázisból az is kikereshető, hogy a Narancs és a 444.hu a kölcsön erejéig tulajdonrészt ruházott át az amerikai alapítványra. Ezzel szemben a kormányközeli média rendre úgy számol be ezekről a forrásokról, mintha bárki is titkolni akarná őket, és azt sugallja, hogy az amerikai üzletember (a kormánymédia szóhasználatában „spekuláns”) rejtett csatornákon ad pénzt a kritikus sajtónak a kormány megbuktatására törekedve.

29 HVG.hu: Megtudtuk, ki készítette a karaktergyilkos Spéder-riportot, *HVG.hu*, 2016. június 9., http://hvg.hu/itthon/20160609_tv2_tenyek_speder_zoltan_lejarato_riport (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

30 HVG.hu: Így gyártott Spéderről smárolós álriportot a TV2, *HVG.hu*, 2016. július 4., http://hvg.hu/itthon/20160704_lgy_gyartott_spederrol_smarolos_alriportot_andy_vajna_teveje (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

31 HVG.hu: Revánsot vet Spéder: milliós sérelemdíjat fizethet a TV2, *HVG.hu*, 2016. november 4., http://hvg.hu/itthon/20161104_revans_speder_zoltan_millios_serelemdijat_fizethet_a_tv2 (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

32 HVG.hu: Egy karaktergyilkosság krónikája – így ment neki a TV2 a HVG.hu újságírójának, *HVG.hu*, 2016. november 14., http://hvg.hu/itthon/20161114_Egy_karaktergyilkosság_kronikaja_igy_ment_neki_a_TV2_a_hvghu_ujsgirojanak (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

33 24.hu: Megint melegezi Vonát a Riposzt és az Origo, pedig egy kattintással kiderül, hogy hol készült a „furcsa fotó”, *24.hu*, 2016. november 14., <http://24.hu/poszt-itt/2016/11/14/megint-melegezi-vonat-a-riposzt-es-az-origo-pedig-egy-kattintással-kiderul-hol-keszult-a-furcsa-foto/> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

34 Comment.com: A Tények most Juhász Pétert akarta lejáratni, de nem jött össze nekik, *Comment.com*, 2016. március 18., http://comment.blog.hu/2016/03/18/a_tenyek_most_juhasz_petert_akarta_lejaratni_de_nem_jott_ossze_nekik (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

4.4. Kormányzati intézkedések

A lejáratókampányokról feltehető, hogy nem a szerkesztők fejből pattantak ki külön-külön, hanem a Rogán Antal vezette Miniszterelnöki Kabinetiroda, népszerűbb nevén a propagandaminisztérium kezdeményezésére. Több alkalommal előfordult, hogy a kormány konkrét utasításokat adott hatósági szerveknek egyes civil szervezetek, orgánumok, médiacégek és újságírók elleni eljárásra. Ezek közül a Norvég Alap és az általa is finanszírozott civil szervezetek elleni nyomozás a legismertebb, amelyben érintett volt az Átlátszó.hu oknyomozó portál is, számos NGO mellett. A Kormányzati Ellenőrzési Hivatal vizsgálata azonban végül semmilyen szabálytalanságot nem tárt fel, később pedig kiderült, hogy a vizsgálatot maga a miniszterelnök rendelte el.³⁵

A kormányzati intézkedések közé sorolható néhány újságíró ellen indított eljárás is. Számos esetben indult per újságírók ellen forrásaik felfedésére, amire a hatályos jogszabályok – szigorú keretek között – lehetőséget adnak. Ilyen volt Bodoky Tamás és újabban a Figyelő újságírója, Brückner Gergely esete. A pert végül mindketten megnyerték. A Blikk újságíróját, Csikós Klaudiát azonban egyik forrása után kutakodva a rendőrség lehallgatta. A legsúlyosabb eset 2015-ben történt, ám csak 2016 nyarán írta meg a 444.hu. Az egyik nagy hírportál újságíróját egy oknyomozó sorozata után megkeresték az Alkotmányvédelmi Hivatal munkatársai, és a magánéletéről tártak elé olyan dokumentumokat, amelyeket csak titkos információszerzéssel lehetett begyűjteni. Emellett arra kérték az újságírót, hogy írjon alá egy együttműködési nyilatkozatot, az újságíró azonban ezt nem tette meg.³⁶ Ilyenről korábban csak Oroszországból és Azerbajdzsánból jöttek hírek.

A kormányzati hivatali intézkedések közé tartoznak a g-nap után Simicska Lajos médiacégei ellen indult médiahatósági és adóhatósági eljárások is. Azt már említettük, hogy a Class FM műsorait olyan vétségekért kezdte büntetni a Médiatanács, amelyekért korábban nem indított eljárást. Emellett a Simicska emberének tartott Vida Ildikó NAV-elnök távozása után az adóhatóság vizsgálatot tartott az oligarcha Pro A nevű vagyongazdálkodó holdingjánál, amely áttételesen az oligarcha több médiacégének is tulajdonosa.³⁷

Végül pedig a kormányzati politikával szemben kényes kérdéseket feltevő újságírók kitiltása a parlamentből,³⁸ továbbá a parlamenti sajtószabályok szigorítása³⁹ is az ilyen intézkedések közé tartozik.

4.5. Állami hirdetések

Az állami hirdetések elosztása a politikai favoritizmus egyik klasszikus példája. Ugyanakkor a kormány és hívei elképzeléseivel szemben a szocialista–szabad demokrata kormányok alatt a baloldali lapok nem kaptak a súlyuknál jóval több állami hirdetést (Bátorfy 2015). Ez 2010-ben megváltozott. Simicska Lajos közpénzcsatornázási modellje azonban kifejezetten szofisztikálnak tűnik a g-nap után kialakult helyzethez képest (lásd a 4. ábrát). Olyan rendszert épített fel, amelyben nagyon sok szereplő vett részt annak érdekében, hogy az állami hirdetések az állami szektor közbeszerzése után a kiválasztott ügynökségeken keresztül végül Simicska médiaérdekeltségéinél kössenek ki.

35 Társaság a Szabadságjogokért: Kiderítettük, hogy Orbán Viktor személyesen rendelte el a civilek vegzálását, *Társaság a Szabadságjogokért*, 2016. október 06., <http://tasz.hu/informacioszabadsag/kideritettuk-hogy-orban-viktor-szemelyesen-rendelte-el-civilek-vegzalasat> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

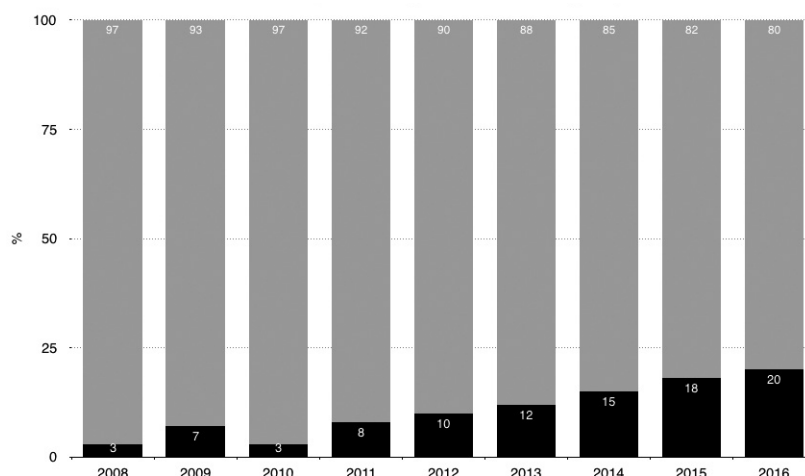
36 Plankó Gergő: Elővették a magánélete részleteit, aztán „titkos együttműködésre” akarták rávenni. Nem a rendszerváltás előtt, hanem most, *444.hu*, 2016. szeptember 7., <http://444.hu/2016/09/07/elovettek-a-maganelete-reszleteit-aztan-titkos-egyuttmukodesre-akartak-ravenni-nem-a-rendszervaltas-elott-hanem-most> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

37 NOL.hu: Végrehajtás egy Simicska-cégnél, *NOL.hu*, 2016. február 9., <http://nol.hu/gazdasag/vegrehajtas-egy-simicska-cegnel-1600553> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

38 NOL.hu: Bíróagra viszik Kövér kitiltását az újságírók, *NOL.hu*, 2016. április 28., <http://nol.hu/belfold/birosagra-viszik-kover-kitiltasat-az-ujsgirok-1613309> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

39 Plankó Gergő: Pontosan ennyi lehetőség van politikusokat kérdezni anélkül, hogy Kövér László kitiltana, *444.hu*, 2016. április 26., <http://444.hu/2016/04/26/pontosan-ennyi-lehetoseg-van-politikusokat-kerdezni-hogy-kover-laszlo-ne-tiltson-ki> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

4. ábra
Kereskedelmi vs. állami reklámköltés százalékban

Forrás: Kantar Media – 2016-ra az adatok becsültek!

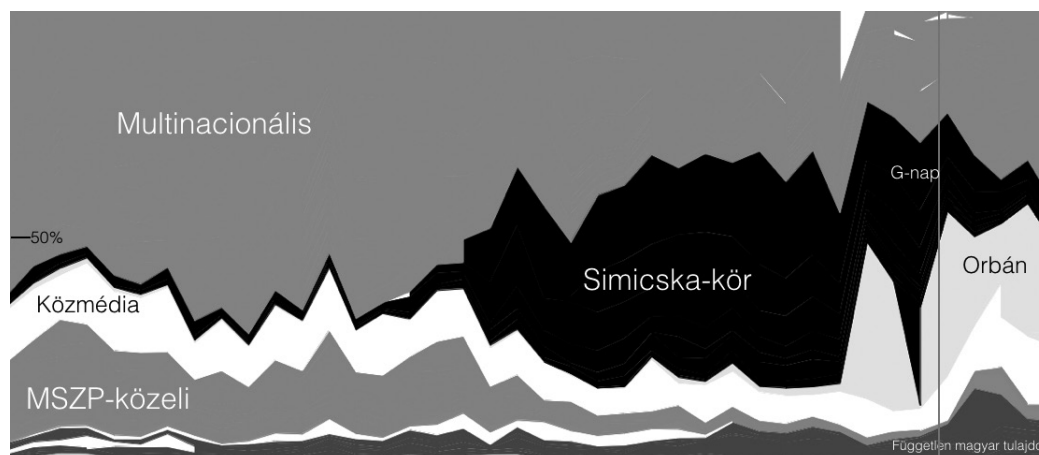
Ezt a modellt a g-nap után felálló Nemzeti Kommunikációs Hivatal (NKH) rendkívüli módon leegyszerűsítette, mivel a közbeszerzéseket utána már csak évente egyszer kellett kiírni, és a későbbiekben a három kiválasztott ügynökség a keretösszeg erejéig egymással versenyzett. Az ügynökségek kötődnek a kormánypártokhoz, az évente kezelt összeg pedig 2016-ban már 25 milliárd forint volt. (Az NKH által kezelt 25 milliárdba az állami cégek, állami intézmények, önkormányzatok hirdetései tartoznak bele, de a kormány kampányai nem, azokra külön közbeszerzést írnak ki, és az MNB, valamint az olimpiai projekt cég sem tartozik alá. Ezek mind a 25 milliárdon felül vannak.) 2017-re a közbeszerzést az NKH már keretösszeg nélkül írta ki, így valójában nem lehet tudni, hogy az állam mennyit költ majd reklámra.

Egyelőre nincsenek pontos számok arról, hogy az állam mennyit költött 2016-ban hirdetésre. Becslésünk szerint a teljes reklámköltés 20 százalékát adhatta tavaly az állami szektor. Ez az arány alighanem kiugróan magas az Európai Unió tagországaiban. A Mérték elemzése (Bátorfy & Urbán 2017) azt mutatja, hogy a kegyvesztett Simicska cégei, amelyek korábban az egyes médiaszektorokban a hirdetések 60–80 százalékát is megkapták, jóval kevesebb állami reklámbevételből részesültek a 2015-ös évben, helyükre pedig benyomultak az új kormány média cégei. Így a 2015-ben elindult Magyar Idők, a Lokál és a 888.hu, amelyek semmilyen elszámoltatható vagy hivatalos olvasottsági és látogatottsági adattal nem rendelkeztek,⁴⁰ valamint az Andy Vajna tulajdonába kerülő TV2 (lásd az 5. ábrát). Tavaly pedig az is bebizonyosodott, hogy – amint azt sejteni lehetett – Simicska médiacégei az állami hirdetések nélkül financiálisan életképtelenek.

40 Bátorfy Attila: Néhány adat arról, hogy a kormányközeli médiát hogyan tartja el a „piac”, *Átlátszó.hu*, 2016. október 11., <https://adatujsgiras.atlatszo.hu/2016/10/11/nehany-adat-arrol-hogy-a-kormanykozeli-mediát-hogyan-tartja-el-a-piac/> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

5. ábra

Az állami hirdetések eloszlása az egyes érdekeltségek között 2006–2016

Forrás: Kantar Media

Az állami hirdetések azonban nem csupán a kormányhű média finanszírozására alkalmasak, hanem bunkósbotként lehet őket használni az anyagi nehézségekkel küzdő független média puhítására is. 2016-ban az is világossá vált, hogy legalább egy ellenzéki médiumot, az ATV-t lehetett befolyásolni a menekültellenes kormányzati kampány hirdetéseivel.

Érdekes kicsit itt is feszegetni az Európai Unió szerepét, ugyanis – bár szétszálazni borzasztó nehéz – a szétszottott 25 milliárd forint jelentős része uniós forrásból származik. A médiacégek állami hirdetéssel való kitömése bújtatott állami támogatásnak minősül, elméletben uniós jogot sért. Ennek ellenére az uniós szervek egyetlen esetben sem indítottak vizsgálatot. Különösen figyelemreméltó az Európai Unió impotenciája ebben a kérdésben, mivel az állami források elosztása mint a médiapiac befolyásolásának és a szövetséges média megerősítésének eszköze az egyik legforróbb médiakutatási téma jelenleg.

4.6. Állami banki kölcsönök

A médiacégek állami forrásból való felvásárlása szintén új, 2015 utáni eszköznek számít a magyar médiapiacon. Nem meglepő módon kizárólag olyan üzletemberek kaptak médiavásárlásra állami banki kölcsönt, akik szorosan kötődnek Orbán Viktorhoz. Így a TV2 felvásárlásához az Eximbank 6,75 milliárd forinttal járult hozzá,⁴¹ az Origo megvételéhez a jegybank szanálása alatt álló MKB 4,2 milliárd forint kölcsönt adott,⁴² a Mediaworksöt felvásárló Opimus Press anyacége, az Opimus Group pedig tavaly tavasszal 6,2 milliárdos kötvénykibocsajtást hajtott végre, amelynek nagy részét állami bankok finanszírozták.

Emellett a TV2 az Eximbanktól további 1,2 milliárd forintos kölcsönt kapott 2016-os működésére,⁴³ az MKB 500 milliós kölcsönt adott a Vs.hu működésére, illetve – mint kiderült – a most már az Origo portfóliójába tartozó Vs.hu egész

41 Heti Válasz: Nincs több titok: Andy Vajna 6,72 milliárdot kap az államtól a TV2-re, *Heti Válasz*, 2015. december 15., <http://valasz.hu/itthon/nincs-tobb-titok-andy-vajna-672-milliardot-kap-az-allamtol-a-tv2-re-116573> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

42 444.hu: Az állami felügyelet alatt álló MKB adott pénzt az Origo megvásárlására, *444.hu*, 2016. február 18., <http://444.hu/2016/02/18/az-allami-felugyelet-alatt-allo-mkb-adott-penzet-az-origo-megvasarlasara> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

43 NOL.hu: Vajna a 6,7 milliárd mellé újabb 1,2 milliárdos hitelt kapott egy állami banktól, *NOL.hu*, 2016. május 29., <http://nol.hu/belfold/vajna-67-milliard-melle-ujabb-12-milliardos-hitelt-kapott-egy-allami-banktol-1614851> (letöltés: 2017. I. 11.).

2015-ös évét a Magyar Nemzeti Bank alapítványain keresztül finanszírozta a tulajdonos, ami 665 millió forintjukba került az adófizetőknek,⁴⁴ miközben a cég értékesítésből származó árbevétele nem érte el a 200 millió forintot.

Az állami forrásból való finanszírozás másik aspektusa, hogy – szemben Simicska cégeivel, amelyek az oligarcha magánvagyonának befektetései voltak, továbbá jelentős kereskedelmi reklámbevéttel is rendelkeztek – az új médiahálózat legtöbb tagja semmilyen anyagi kockázatot nem vállal. A TV2 és az Origo veszteségei mellett az állami kölcsönök visszafizetése csak akkor lenne lehetséges, ha versenytársaik megszűnnének a piacon, és jelentős mértékben megemelnék a hirdetési tarifaárait. Az olyan új médiumokat, mint a Lokál, a Ripost vagy a 888.hu, illetve a Magyar Idők azonban majdnem kizárólag állami hirdetésekből tartják fenn, vagyis miközben nincs rájuk számottevő piaci igény, az adófizetők nemcsak a működésüket állják, hanem a jelentős profitot is.

5. Az orbáni médiapiac modellje

Ez a 2016-os állapot. Azt láttuk, hogy ebben az évben a kormány új színekkel gazdagította a médiabefolyásra hadra fogható eszköztárát, olyan új fegyvernemeket is bevetve, amelyek a korábbi korrupt gyakorlaton túlmenve mellőznek mindenféle erkölcsi megfontolást. A kormány a neki nem tetszők magánéletét is célba vette, továbbá a zsákmányszerzés során az is kiderült, hogy a kormánynak semmilyen pénz nem sok. Az Origót a New Wave Media a hírek szerint kétmilliárd forinttal többért vette meg a Magyar Telekomtól annál, amennyit a második legnagyobb ajánlatot tevő adott volna érte. A TV2 felvásárlása mögött vélhetően nem volt magánzsebből finanszírozott tranzakció, ahogy a Mediaworks felvásárlása mögött sem.

Mindez együttesen felveti azt a kérdést, hogy lehet-e még egyáltalán piacról vagy legalábbis annak szabadságáról beszélni a médiaipar működése kapcsán? Ha szabad piacon azt értjük, hogy a piac szereplői minden politikai befolyástól mentesen, racionális döntéseket hozva üzletelnek egymással, és az áruk többé-kevésbé reális áron, reális ár-érték függvényében cserélnek gazdát, a szereplők célja pedig a gazdaságos és profitábilis működés, úgy legkésőbb 2016-ban a magyar médiapiac elvesztette piacjellegét. Bár meg kell jegyezni, hogy a 2010 előtti magyar médialátkép sem volt ideális. A kormány és az állam olyan mértékben avatkozik bele a gazdacserébe, esetenként olyan mértékben finanszírozza is a cégfelvásárlásokat, hogy a sztenderd piaci mérőszámok, amelyekre a tranzakciók hagyományosan épülnek (az olvasottság, a látogatottság, a hallgatottság, a nézettség, a *return on investment*, a célcsoport) értéküket veszítik, és ez a médiaökoszisztéma fenntartásában kulcsfontosságú kereskedelmi hirdetéseket is arra kényszeríti, hogy számukra előnytelen helyeken hirdessenek. A kormányhű orgánumok közül a Magyar Hírlap, a Demokrata, a Magyar Idők, a Lokál, a Pesti Srácok és a 888.hu nem rendelkezik semmilyen, a piac által hivatalosan elfogadott, független cég által megállapított mérőszámmal, ennek ellenére egyre több kereskedelmi hirdetés is befolyik ezekhez a médiumokhoz. Ez szintén aggasztó jel lehet, hiszen éppen azoktól a független, ellenzéki médiumoktól vándorol át a pénz a kormányhű médiába, amelyek majdnem kizárólag csak a kereskedelmi hirdetésekből élnek.

Mindez még mindig kevesebb aggodalomra adna okot, ha a még megmaradt ellenzéki és független médiumok tulajdonosai erősek lennének. De ha végignézzük a még megmaradt ellenzéki, kritikus és független tartalmat kínáló médián, azt látjuk, hogy legtöbbjük veszélyeztetett helyzetben van.

A legerősebb médiacégeknek jelenleg a Ringier Axel Springer, a Lapcom és az RTL tűnnek, mindhármuknak külföldi, tőkeerős tulajdonosa van. Feltűnő, hogy a kormány talán egyedül a Blikket kiadó RAS-sal nem vállalt nyilvános konfliktust eddig, noha a Blikk gyakran közöl cikkeket a kormány botrányairól – bár az is igaz, hogy a kormány politikusai a magánéletüket szívesen osztják meg a bulvárlappal. A Lapcomot, amely a második legnagyobb bulvárlap, a Bors, valamint a megmaradt hét megyei napilap kiadója, egyes piaci információk szerint korábban megkörnyékezték

44 Kasnyik Márton: Hat bizonyíték, ami Matolcsy unokatestvérét szorosan a Vs és az Origo tulajdonosához köti, *444.hu*, 2016. április 28., <http://444.hu/2016/04/28/6-bizonyitek-ami-matolcsy-unokatestveret-szorosan-a-vs-es-az-origo-tulajdonosahoz-koti> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

kormányközeli emberek,⁴⁵ de egyelőre tartja magát. Az RTL és a kormány különhíborújáról már szoltunk, egyelőre ők is kemény falatnak bizonyultak.

Nehezebb helyzetben van az Index és a Central Média. Ahogy korábban szintén írtuk, mindkettő tulajdonosát célba vette a kormány média. Spéder Zoltánnak végül minden egyéb érdekeltségéről le kellett mondania. Varga Zoltán pedig egyéb befektetéseinek és üzleti kapcsolatainak keresztül közel állt vagy közel áll a kormányhoz köthető üzleti körökhöz. Vagyis adott esetben más befektetéseinek keresztül akár zsarolható is lenne.

A hagyományos baloldali médiumoknak tartott 168 Órában és Klubrádióban a kormánnyal szimpatizáló Egységes Magyar Izraelita Hitközséghez köthető brüsszeli Brit Média a résztulajdonos, amely a legutóbb kiszivárgott hírek szerint fizetési nehézségekkel küzd.⁴⁶ A szintén ide sorolható Népszavának és kiadójának (Geomédia) tulajdonosváltása körüli bizonytalanság, a svájci Marquard tulajdonszerzése, majd azonnali visszakozása, a kormányhoz köthető Tombor András megjelenése, végül a szocialisták „Simicskája”, Puch László általi felvásárlása a komikus fordulatokon kívül ijesztő jövőt is jelenthet az egyetlen megmaradt baloldali napilap számára. Az ATV a Hit Gyülekezete tulajdonában van, a kormány menekültellenes kampányának hirdetéseit megjelentette, a televízió hírtartalmában pedig gyakran jelentek meg menekültellenes anyagok. A Hit Gyülekezete tulajdonosát, Németh Sándor lelkész legutóbb Habony Árpád és Andy Vajna társaságában fotózták le egy belvárosi étteremben.⁴⁷ A Szauer Péter és a szerkesztőség közös tulajdonában lévő, kormánykritikus HVG-ből az utóbbi évben teljesen eltűntek az oknyomozó cikkek.

Végül pedig maradtak a Soros György elleni kormányzati hisztériakampányban érintett médiumok, a Magyar Narancs, a 444.hu, az Átlátszó és a Direkt36. Bár együttes elérésük sem számottevő, az Indexen és a botrányos körülmények között megszüntetett Népszabadságon kívül ezek a médiumok tárták fel a legtöbb kormányzati korrupciós esetet. A miniszterelnök 2017-et a Soros György elleni harcnak szenteli,⁴⁸ így el lehet képzelni, milyen kommunikációs és adminisztratív eszközök bevetésére lehet számítani, akár egy oroszországihoz hasonló, „külföldi ügynökökről” szóló törvény bevezetésével.⁴⁹

Orbán olyan médiarendszert alakított ki, amelyben már nem csupán a médiaszabályozás, továbbá a hozzá és kormányához lojális média függ tőle, hanem lényegében a független és ellenzéki médiát is hűbéri viszonyban tarthatja. Mivel a médiával kapcsolatos törvényalkotás, továbbá a piacsabályozás a kormányzati akarattól függ, illetve a médiacégek egyre inkább rászorulnak az állami forrásokra, számos médiatulajdonos hajlamos engedni a kormánykritikus hangnemből a békesség és a pénz érdekében. Azok a tulajdonosok és szerkesztőségek, amelyek nem hajlandóak a kormány akaratának engedni, és továbbra is feltárlják a kormányzathoz kötődő korrupciós ügyeket, botrányokat, a média-közigazgatás és a kormánypropaganda céltábláivá válnak. Orbánnak nem célja a független médiát megszüntetni: egy uniós ország miniszterelnökeként az az érdeke, hogy a magyar médiapiacot plurálisnak láttassa kifelé, és megmaradjanak a kormánykritikus hangok. Ugyanakkor mindent elkövet annak érdekében, hogy egyre kevesebb korrupciós esetet és kormányzati botrányt tárhassanak fel a médiumok, és hogy ezeknek a tényfeltárásoknak egyre szűkebb legyen a nyilvánosságuk. Ezekről az ügyekről a kormányhű média hallgat, az egyre nagyobbá váló, Orbánhoz és oligarcháihoz kötődő médiaportfólió pedig csak a központosított kormányzati kommunikáció üzeneteit közvetíti.

45 Keller-Alánt Ákos: Eladták a Mediaworksöt, avagy a Népszabadság bezárása, *Magyarnarancs.hu*, 2016. október 26., <http://magyarnarancs.hu/belpol/eladtak-a-mediaworksot-avagy-a-nepszabadsag-bezarasa-101335> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

46 Becker András: Likviditási válság a 168 Óránál – ki áll valójában a Brit Média mögött?, *Átlátszó.hu*, 2016. október 25., <https://atlatszo.hu/2016/10/25/likviditasi-valsag-a-168-oranal-ki-all-valojaban-a-brit-media-kft-mogott/> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

47 Összejött a szentháromság – Habony Árpád, Andy Vajna és Németh Sándor ma a Nobuban találkozott, *444.hu*, 2016. december 22., <http://444.hu/2016/12/22/osszejott-a-szenharomsag-habony-arpad-andy-vajna-es-nemeth-sandor-ma-a-nobuban-talalkozott> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

48 Rovó Attila: Orbán elkezdte kószolgatni a nagy ellenséget, *Index.hu*, 2016. október 21., http://index.hu/belfold/2016/10/21/orban_soros_nemzetbiztonsag/# (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

49 Magyarország kormánya: a civil szervezetek nyilvántartásával összefüggő eljárások módosításáról és gyorsításáról, *kormany.hu*, 2016. október 14., <http://www.kormany.hu/download/e/59/d0000/20161014%20EctvCnytmvm%C3%B3d.pdf#!DocumentBrowse> (utolsó letöltés: 2017. 01. 11.); 444.hu: Németh Szilárd: Minden eszközzel el kell takarítani a civil szervezeteket, *444.hu*, 2017. október 10., <http://444.hu/2017/01/10/nemeth-szilard-minden-eszkozzel-el-kell-innen-takaritani-a-civil-szervezeteket> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

6. Tanulságok

Az elmúlt két év médiában lezajlott változásai nem pusztán az átalakítás grandiózussága és a felhasznált közpénzek mérhetetlensége miatt figyelemreméltóak, hanem azért is, mert a piac, a közvélemény és az Európai Unió részéről pusztán minimális ellenállást váltottak ki. Az Origo, a Vs.hu és végül a Népszabadság ügye a nemzetközi sajtó figyelmét is felkeltette, született néhány erőtlen, még csak diplomáciai értékkel sem bíró állásfoglalás uniós politikusok részéről, de a hazai közvéleménynek csak egy kis részét foglalkoztatta. Miközben Lengyelország-szerte tömeges tüntetés-sorozat indult a lengyel közmédia átalakítása, valamint a lengyel parlament sajtórendjének megváltoztatása miatt, Magyarországon a közmédia kormányzati propagandatévété váló süllyesztése és egyes újságírók parlamenti kitiltása a felháborodott cikkeken kívül nem váltott ki tiltakozást még az ellenzéki választók körében sem.

Szintén nem mondható, hogy a magyar ellenzéki és független média megregulázására erőszakot kellett volna alkalmaznia a kormánynak vagy erőszakszerveinek; fizikai bántalmazás vagy azzal való fenyegetés, illetve bebörtönzés sem történt. Noha Orbán és kormánya nagyon sokat tanult az orosz és a török tapasztalatokból, és semmilyen olyan eszközt nem használ az ellenzéki sajtó kordában tartására, amelyet maga talált volna ki, az mindenképpen modellértékű és további tanulmányozásra szorulna, hogy ezek a súlyos, a szabad sajtó mozgásterét rendkívüli módon beszűkítő folyamatok miként zajlottak ilyen olajozottan és erőszakmentesen. Mintha a teljes magyar társadalom, beleértve annak kárvallottjait is, túl könnyen belenyugodott volna abba, hogy ezek a változások megállíthatatlanok. Mintha az ellenzék állandóan abban bízna, hogy a kormány a következő lépést már úgysem meri megtenni, és ameddig van, aki beszámoljon a kormány korrupciós botrányairól, ameddig még van honnan tájékozódni és van mód nemcsak a kormányhű média kínálatából választani, addig nem lehet nagy gond. Mintha mindenki elfelejtené, hogy a kormány minden korábbi lépése után is ugyanez volt a reakció: a kormány ennél messzebb már nem mer elmenni. Ennek ellenére mindig megtette a következő lépést. 2017-ben, a választásokra való ráfordulás évében miért tenne másképpen?

Irodalom

- Akser, Murat & Banu Baybars-Hawks (2012): Media and Democracy in Turkey: Toward a Model of Neoliberal Media Autocracy. *Middle East Journal of Culture and Communication*, vol. 5, pp. 302–321, http://uir.ulster.ac.uk/28143/2/18739865_005_03_S05_text.pdf (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).
- Bajomi-Lázár Péter (2013a): From One-Party to Multi-Party Media Control – and Back. Paradigm Shifts in Hungary’s Media Politics. *Global Media Journal/Slovak Edition*, vol. 1, no. 1, pp. 26–41.
- Bajomi-Lázár Péter (2013b): The Party Colonisation of the Media. The Case of Hungary. *East European Politics & Societies*, vol. 27, no. 1, pp. 67–87.
- Bajomi-Lázár Péter (2015): A média gyarmatosítása. Miért tartják egyes közép- és kelet-európai kormányok tiszteletben a sajtó szabadságát – és mások miért nem? *Politikatudományi Szemle*, 24. évf., 1. sz., 58–82. o.
- Bajomi-Lázár Péter (2016): Semlegesség és elkötelezettség között. A politikai újságírás Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 25. évf., 2. sz., 59–83. o.
- Bašić-Hrvatín, Sandra & Brankica Petković (2017): Eastern Europe In: Benjamin J. Birkinbine & Rodrigo Gómez & Janet Wasko (eds.): *Global Media Giants*, pp. 312–325. New York & London: Routledge.
- Bátorfy Attila: Hogyan működött Orbán és Simicska médiabirodalma?, *Kreatív.hu*, 2015. február 18., http://www.kreativ.hu/cikk/hogyan_mukodott_orban_es_simicska_mediabirodalma (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).
- Bátorfy Attila & Urbán Ágnes (2017): Állami hirdetések 2006-2016. *Átlátszó.hu*, megjelenés előtt.
- Galampos Márton (2008): A német kiadók és a magyarországi újságírás. *Médiakutató*, tél, 23–37. o.
- GVH (2014): *A Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsának határozata a Ringier és az Axel Springer fúziójáról*, http://www.gvh.hu/data/cms1029094/Vj007_2014_m.pdf (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).
- Gehlbach, Scott & Konstantin Sonin (2008): Government Control of the Media. *Journal of Public Economics*, vol. 118, pp. 1–30. (January), <http://www.wallis.rochester.edu/wallisseminarseries/GehlbachSoninRochester2.pdf> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).
- Jakubowicz, Karol & Miklós Sükösd (2008): Twelve concepts regarding media system evolution and democratization in post-communist countries. In: Karol Jakubowicz & Miklós Sükösd (eds.): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media in a Global Perspective*, pp. 9–40. The University of Chicago Press.
- Juhász Attila & László Róbert & Zgut Edit (2015): *Consequences of an Illiberal Vision up to the Present Day*, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/12522.pdf> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).
- Körösényi András & Patkós Veronika (2015): Liberális és illiberális populizmus. Berlusconi és Orbán politikai vezetése. *Politikatudományi Szemle*, 24. évf., 2. sz., 29–54. o.
- Lansner, R. Thomas, szerk. (2013): *Szelíden foglyul ejteni. Lány cenzúra és az állam szerepe a magyar médiában*. Mérték Médiaelemző Műhely & WAN-IFRA.
- Lehtisaari, Katja (2015): *Market and Political Factors and the Russian Media*. Reuters Institute for the Study of Journalism, Oxford University Press, <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Market%20and%20political%20factors%20and%20the%20Russian%20media%20-%20Katja%20Lehtisaari.pdf> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).
- Magyar Bálint (2013): *Magyar polip – a posztkommunista maffiaállam*. Noran Libro Kiadó.
- Mihelj, Sabina & John Downey (2012): Introduction: Comparing Media Systems in Central and Eastern Europe: Politics, Economy, Culture. In: John Downey & Sabina Mihelj (eds.): *Central and Eastern European Media in Comparative Perspective: Politics, Economy and Culture*, pp. 1–13. Farnham: Ashgate.
- Mong Attila szerk. (2015): *Elfogy a levegő – Soft Censorship*. Mérték Füzetek 3.
- Nagy Krisztina (2013): Mária országa. *A Médiatanács újrajrja a rádiós piacot*. Mérték Médiaelemző Műhely, http://mertek.eu/sites/default/files/reports/frekvencia_jelentes_3_final.pdf (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).
- Navratil Szonja (2015): *A sajtószabadság helyzete 2014*. Mérték Füzetek 4, http://mertek.eu/sites/default/files/reports/sajtószabadság_2014.pdf (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).
- Oates, Sarah (2007): The Neo-Soviet Model of the Media. *Europe-Asia Studies*, vol. 59, no. 8, pp. 1279–1297.
- Polyák Gábor (2012): Klubrádió kontra Médiatanács: végtelen történet, *HVG.hu*, október 15., <http://mertek.hvg.hu/2012/10/15/klubradio-kontra-mediatanacs-vegtelen-tortenet/> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).
- Polyák Gábor szerk. (2016): *Bevált módszerek, új haverok – Lány cenzúra a magyar médiában*. Mérték Füzetek 8.

Rovó Attila: Orbán elkezdte kószolgatni a nagy ellenséget, *Index.hu*, 2016. október 21., http://index.hu/belfold/2016/10/21/orban_soros_nemzetbiztonsag/# (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

Siebert, Fred Seaton & Theodore Peterson & Wilbur Schramm (1956/1963): *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do*. University of Illinois Press.

Sipos Balázs & Takács Róbert (2005): Újságírói normák. In: Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*, 53–88. o. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Sipos Balázs (2010): *Média és demokrácia Magyarországon – A politikai média jelenkortörténete*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Sipos Balázs (2013): Bias, partisanship, journalistic norms and ethical problems in the contemporary Hungarian political media. *Central European Journal of Communication*, vol. 6, no. 1, pp. 89–104.

Toepfl, Florian (2013): Why do Pluralistic Media Systems Emerge? Comparing Media Change in the Czech Republic and in Russia after the Collapse of Communism. *Global Media and Communication*, vol. 9, no. 3, pp. 239–256, http://eprints.lse.ac.uk/53148/1/Toepfl_Pluralistic_media_systems_2013.pdf (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

Vásárhelyi Mária (1999): *Újságírók, sajtómunkások, napszámások*. Budapest: Új Mandátum.

Vásárhelyi Mária (2008): *Foglalkozása: újságíró*. Budapest: MÚOSZ.

Yavcan, Basak & Hakan Ovunc Ongur (2016): Determinants of Media Criticism in a Democracy in Transition: Applying Field Theory to Turkey. *International Journal of Communication*, vol. 10, pp. 2422–2441, <http://ijoc.org/index.php/ijoc/article/download/4597/1658> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

Függelék

1. táblázat
A kormányközeli médiaportfólió

Vállalat	Cím	Típus	Tulajdonos	Tematika
Cvikker Média	Blogstar	online	Almási Annamária, Fodo Ákos	blog
Artamondo Kft.	Demokrata	print	Bencsik András	politikai-közéleti hetilap
Echo TV	Echo TV	televízió	Mészáros Lőrinc	hírcsatorna
ESMA	ESMA	outdoor	Garancsi István	plakát
ESMA	Hungaroplakát	outdoor	Garancsi István	plakát
ESMA	Peron	outdoor	Garancsi István	plakát
Hang-Adás Kft.	Karc FM	rádió	Kriczki Andrea	közéleti rádió
Közmédia	M1	televízió	magyar állam	hírcsatorna
Közmédia	M2	televízió	magyar állam	szórakoztató
Közmédia	M3	televízió	magyar állam	szórakoztató
Közmédia	M4	televízió	magyar állam	szórakoztató
Közmédia	M5	televízió	magyar állam	sport
Közmédia	Duna	televízió	magyar állam	általános
Közmédia	Duna World	televízió	magyar állam	általános
Közmédia	Kossuth	rádió	magyar állam	országos rádió
Közmédia	Petőfi	rádió	magyar állam	zene
Közmédia	Bartók	rádió	magyar állam	zene
Közmédia	Duna World Rádió	rádió	magyar állam	
Közmédia	Dankó	rádió	magyar állam	zene
Közmédia	Nemzetiségi	rádió	magyar állam	
Közmédia	Parlamenti	rádió	magyar állam	
Közmédia	Hirado.hu	online	magyar állam	hírportál
Közmédia	Telesport.hu	online	magyar állam	sport
Közmédia	Petoflife.hu	online	magyar állam	
Magyar Hírlap	Magyar Hírlap	print	Széles Gábor	politikai napilap
Magyar Hírlap	Magyarhirlap.hu	online	Széles Gábor	hírportál
Magyar Idők	Magyar Idők	print	Liszkay Gábor	politikai napilap
Magyar Idők	Magyaridok.hu	online	Liszkay Gábor	hírportál
Mediacity	Figyelő	print	Schmidt Mária	hetilap
Mediacity	Figyelo.hu	online	Schmidt Mária	online
Mediacity	IPM	print	Schmidt Mária	tudomány
Mediacity	Chip	print	Schmidt Mária	számítástechnika
Mediacity	Családi Lap	print	Schmidt Mária	magazin
Mediacity	Motorrevü	print	Schmidt Mária	autós
Mediaworks	Népszabadság	print	Mészáros Lőrinc	politikai napilap
Mediaworks	Nol.hu	online	Mészáros Lőrinc	hírportál
Mediaworks	Világgazdaság	print	Mészáros Lőrinc	gazdasági napilap
Mediaworks	VG.hu	online	Mészáros Lőrinc	gazdasági hírportál
Mediaworks	Nemzeti Sport	print	Mészáros Lőrinc	sport
Mediaworks	NSO	online	Mészáros Lőrinc	sport
Mediaworks	Képes Sport	print	Mészáros Lőrinc	sport
Mediaworks	Manager Magazin	print	Mészáros Lőrinc	üzlet

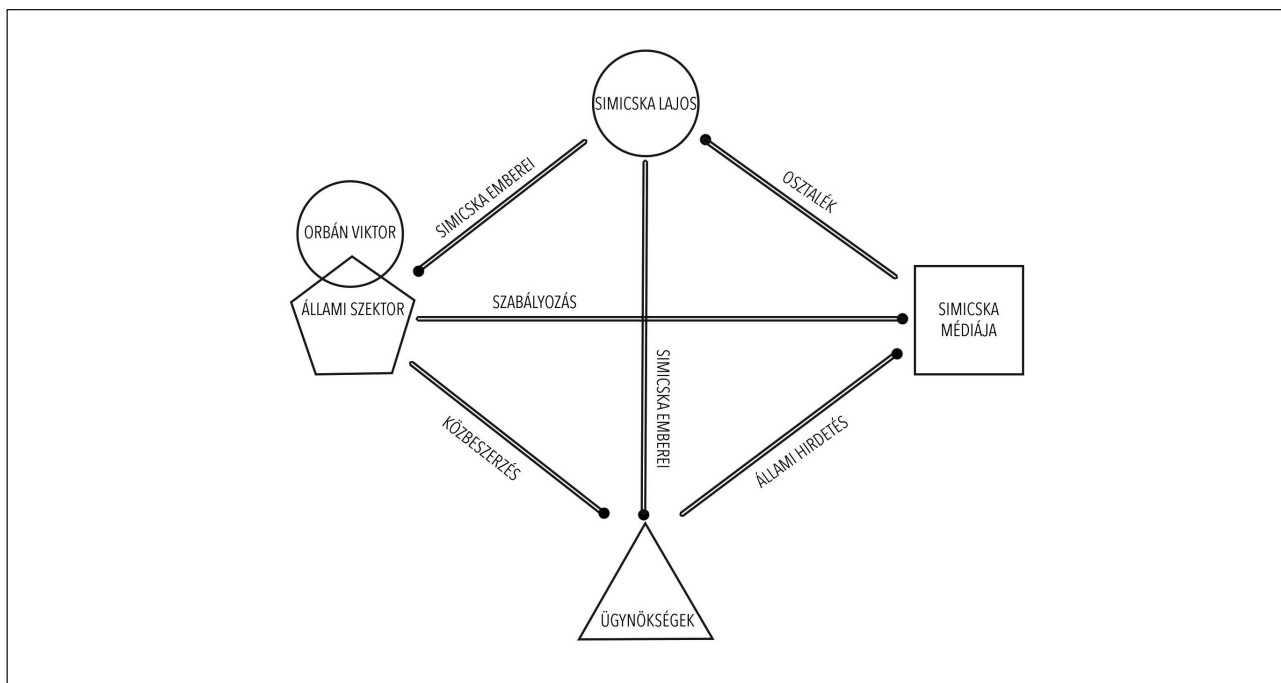
Vállalat	Cím	Típus	Tulajdonos	Tematika
Mediaworks	Dunántúli Napló	print	Mészáros Lőrinc	megyei
Mediaworks	Heves Megyei Hírlap	print	Mészáros Lőrinc	megyei
Mediaworks	24 Óra	print	Mészáros Lőrinc	megyei
Mediaworks	Somogyi Hírlap	print	Mészáros Lőrinc	megyei
Mediaworks	Új Néplap	print	Mészáros Lőrinc	megyei
Mediaworks	Tolnai Népújság	print	Mészáros Lőrinc	megyei
Mediaworks	Békés Megyei Hírlap	print	Mészáros Lőrinc	megyei
Mediaworks	Petőfi Népe	print	Mészáros Lőrinc	megyei
Mediaworks	Vasárnap Reggel	print	Mészáros Lőrinc	megyei
Mediaworks	BAMA	online	Mészáros Lőrinc	megyei online
Mediaworks	BAON	online	Mészáros Lőrinc	megyei online
Mediaworks	BEOL	online	Mészáros Lőrinc	megyei online
Mediaworks	HEOL	online	Mészáros Lőrinc	megyei online
Mediaworks	KEMMA	online	Mészáros Lőrinc	megyei online
Mediaworks	SONLINE	online	Mészáros Lőrinc	megyei online
Mediaworks	SZOLJON	online	Mészáros Lőrinc	megyei online
Mediaworks	TEOL	online	Mészáros Lőrinc	megyei online
Mediaworks	Sport and Life	print	Mészáros Lőrinc	sport
Mediaworks	Autó Motor	print	Mészáros Lőrinc	sport
Mediaworks	Fanny	print	Mészáros Lőrinc	női
Mediaworks	Lakáskultúra	print	Mészáros Lőrinc	női
Mediaworks	HOT	print	Mészáros Lőrinc	bulvár
Mediaworks	Mindmegette	online	Mészáros Lőrinc	gasztro
Mediaworks	Bravo	print	Mészáros Lőrinc	ifjúsági
Mediaworks	Fejér Megyei Hírlap	print	Mészáros Lőrinc	megyei napilap
Mediaworks	Vas Népe	print	Mészáros Lőrinc	megyei napilap
Mediaworks	Napló	print	Mészáros Lőrinc	megyei napilap
Mediaworks	Zalai Hírlap	print	Mészáros Lőrinc	megyei napilap
Mediaworks	Dunaújvárosi Hírlap	print	Mészáros Lőrinc	megyei napilap
MMG	888.hu	online	Habony Árpád, Győri Tibor	hírportál
MMG	Lokál	print	Habony Árpád, Győri Tibor	napilap
MMG	Lokál Extra	print	Habony Árpád, Győri Tibor	hetilap
MMG	Lokal.hu	online	Habony Árpád, Győri Tibor	bulvár
NWM	Origo	online	Száraz István	hírportál
NWM	Vs.hu	online	Száraz István	hírportál
NWM	Unikornis	online	Száraz István	hírportál
NWM	Life	online	Száraz István	hírportál
NWM	She	online	Száraz István	hírportál
NWM	We Love Balaton	online	Száraz István	hírportál
NWM	We Love Budapest	online	Száraz István	hírportál
Insider Media	Pesti Srácok	online	Szenvedi Zoltán, Tóth Gábor Szilárd	hírportál
Rádió 1	Rádió 1	rádió	Andy Vajna	szindikált rádió
Ripost Media	Faktor	online	Ómolnár Miklós	Hírportál
Ripost Media	Ripost	online	Ómolnár Miklós	bulvárportál
TV2 Csoport	Tv2	televízió	Andy Vajna	kereskedelmi tévé
TV2 Csoport	SuperTV2	televízió	Andy Vajna	kábeltévé
TV2 Csoport	Fem3	televízió	Andy Vajna	kábeltévé

Vállalat	Cím	Típus	Tulajdonos	Tematika
TV2 Csoport	SpilerTV	televízió	Andy Vajna	kábeltévé
TV2 Csoport	IzauraTV	televízió	Andy Vajna	kábeltévé
TV2 Csoport	Zenebutik	televízió	Andy Vajna	kábeltévé
TV2 Csoport	Prime	televízió	Andy Vajna	kábeltévé
TV2 Csoport	ChiliTV	televízió	Andy Vajna	kábeltévé
TV2 Csoport	KiwiTV	televízió	Andy Vajna	kábeltévé
TV2 Csoport	Humor	televízió	Andy Vajna	kábeltévé
TV2 Csoport	Tenyek.hu	online	Andy Vajna	kábeltévé

Szabad piaci modell	Simicska-modell	Orbán-modell
Kevés piaci szabályozó	Sok piaci szabályozó	Sok piaci szabályozó
Minimális állami befolyás	Jelentős állami befolyás	Totális állami befolyás
Kevés, több irányú, átlátható állami hirdetés	Sok, egyirányú, átlátható állami hirdetés	Sok, egyirányú, átláthatatlan állami hirdetés
A médiát meghatározó állami közigazgatás vezetőrétege független a kormánytól és a médiacégektől is	A médiát meghatározó állami közigazgatás vezetőrétege részben független a kormánytól, de függ Simicska Lajostól	A médiát meghatározó állami közigazgatás vezetőrétege teljes függésben van a kormánytól és Orbán Viktortól
A cégek reális áron cserélnek gazdát	A cégek reális áron cserélnek gazdát	A cégek irreális áron cserélnek gazdát
A hirdetőik döntéseit többnyire az ár-érték arány befolyásolja	A hirdetőik döntéseit döntően az ár-érték befolyásolja	A hirdetőik döntéseit politikai megfontolások is befolyásolják
A piaci szereplők békében élnek egymással	A kormánytól független piaci szereplőket békén hagyják	A kormánytól független piaci szereplőket folyamatosan támadják
Profitorientált cégek a kormánypárti és ellenzéki médiában	Profitorientált cégek a kormánypárti és ellenzéki médiában	A kormánypárti média számára nem számít a nyereségesség
Politikától és kormánytól független a tulajdonosok többsége	Politikától és kormánytól részben független a tulajdonosok többsége	A kormánytól és az államtól függ a tulajdonosok többsége

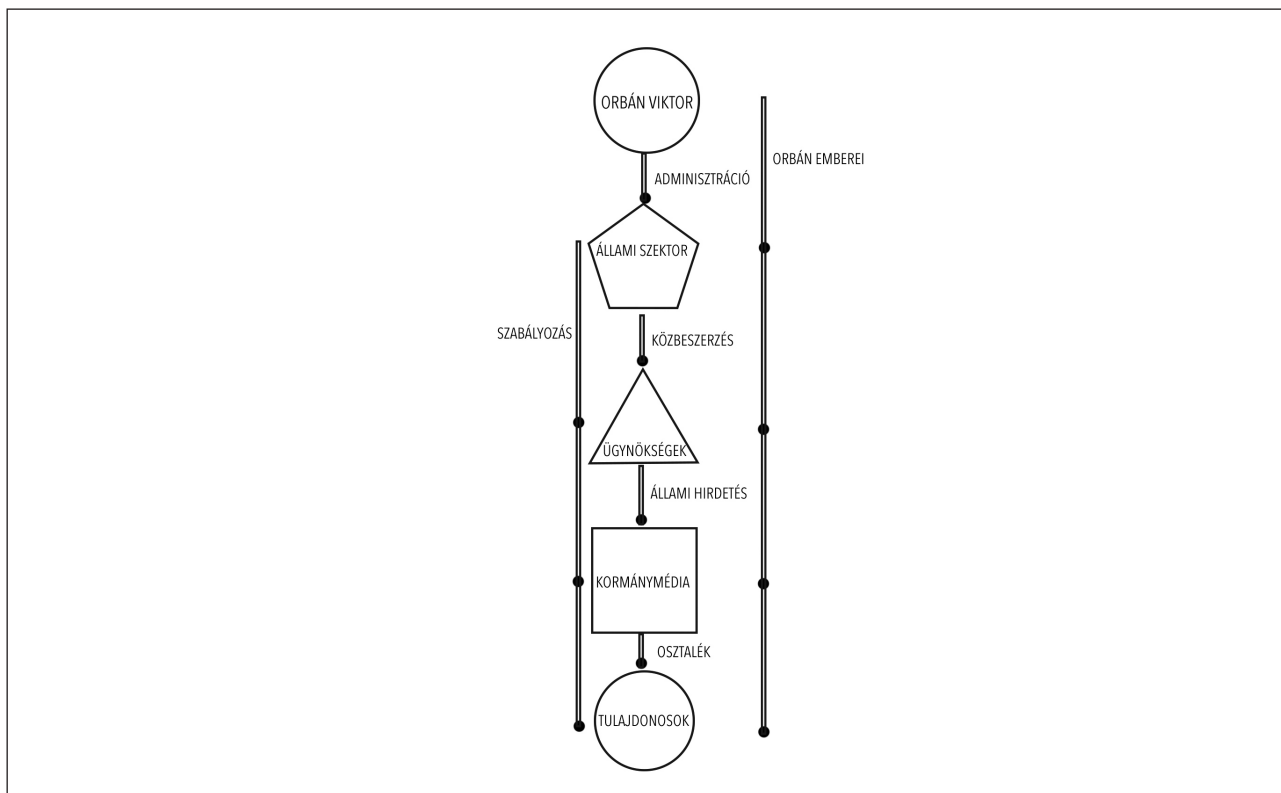
6. ábra

Simicska Lajos állami hirdetési modelljének sematikus ábrája

7. ábra

Orbán Viktor állami hirdetési modelljének sematikus ábrája

Abstract

The article analyzes changes in the Hungarian media landscape after 2014 under the third government of Prime Minister Viktor Orbán. The reshaping of the Hungarian media system started in 2010, and the vulnerability of the media was deeply rooted in the 2009 recession. The financially weak, mainly multinational, companies could not and did not want to guard their assets against the government, then they sold their lossmaking companies to businessmen and oligarchs linked to the prime minister. The transactions were financed mostly from state loans; now, the new government-allied media's financial background mainly comes from state advertising. Meanwhile, the government and the prime minister himself have built a completely new loyal media, and put pressure on the critical or independent media with administrative, financial and propaganda techniques. The instruments of pressure are similar to those in Putin's Russia and Erdogan's Turkey, but Orbán uses them carefully and differently by masking them as so-called "free market moves" to mislead the EU-institutions.

Bátorfy Attila (1984) újságíró, jelenleg az *Átlátszó.hu* nonprofit oknyomozó portál munkatársa, a Közép-európai Egyetem kutatója. Kommunikációt és művészettörténetet hallgatott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. 2008 szeptemberétől 2016 februárjáig a *Kreatív* marketingkommunikációs szaklap újságírója volt, ahol leginkább az állam, a média- és a reklámpiac kapcsolatával foglalkozott. 2016. április végén a *Vs.hu*-nál felmondott, azóta az *Átlátszó* munkatársa, illetve szabadúszó. Az ELTE médiaszakán és a Metropolitan Egyetemen több, az újságírással és a médiapiaccal kapcsolatos kurzust tart. 2016 nyarától a CEU Center for Media, Data and Society meghívott kutatója, 2017-től a Bécsi Egyetem európai közszolgálati médiával foglalkozó kutatócsoportjának tagja. Jelenleg több, adatalapú médiás és edukációs projekten dolgozik együtt az *Átlátszóval*, a Transparency Internationellel, a Mérték Médiaelemző Műhellyel, a Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesületével és a Független Médiaközponttal. Az adatújságírással és adatvizualizációval foglalkozó *Databánya* blog alapítója.

Biztonsági fenyegetés vagy humanitárius katasztrófa? A politikai jelentésképzés és beszivárgása médiába

Az alábbi tanulmány a 2015 nyári menekültválság¹ idején történt három meghatározó eseménysorozat médiaábrázolását elemzi Ausztriában és Magyarországon.² Fősodró médiumok – televíziók, napilapok és bulvárlapok – híreit vizsgáltuk. Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a média miként keretezi az eseményeket, kiket enged szóhoz jutni, milyen képi és nyelvi bemutatások révén tudósít ugyanazon eseményekről. Ugyanakkor lépten-nyomon beleütköztünk azokba az eljárásokba, amelyeket a politikai logika, elsősorban a magyar kormány által felépített politikai kampány indukált, így megpróbáltunk hozzájárulni e gépezet leírásához is. Igyekeztünk bemutatni azokat a diszkurzív stratégiákat, amelyek jól azonosíthatóan szivárogtak be a médiatudósításokba. Egyes médiumok – átvéve a kormányzat retorikáját az arctalan tömeg képi bemutatásaitól az erőszak metaforáin át a drámai nyelvig – médiaszövegekké alakították e politikát. Elemzésünk megmutatja azt is, hogy ez a politikai jelentésképzés azokba a médiumokba is beszivárgott, amelyek nem ebben az értelmezési keretben mutatták be az eseményeket.

1. Az elemzési minta és módszerek

A kutatás három olyan esemény médiareprezentációját elemezte, amely Ausztriát és Magyarországot is érintette, és egyben a bulvármédia számára is jelentőséggel bírhatott. Olyan eseményeket választottunk, amelyek sokféle megközelítést tesznek lehetővé az érzelmi azonosulástól a félelemkeltésig, bemutatathatják a menekülteket aktív cselekvőként, passzív szükségét szenvedőként vagy akár agresszív támadóként. A három esemény:

1. Az osztrák autópályán felfedezett, 71 menekült tömegsírjává váló furgon, amely Magyarországról csempészte az áldozatokat Ausztriába. Ennek kapcsán a 2015. augusztus 27-e és 31-e között megjelent tudósításokat elemeztük.
2. A szeptember 4-én a Keleti pályaudvarról Ausztria felé elinduló gyalogmenet. Ennek kapcsán a szeptember 4-e és 7-e között megjelent tudósítások kerültek a mintába.
3. Szeptember 14-ről 15-re virradó éjjel a magyar kormány kerítéssel és szögesdróttal zárta le a magyar-szerb határt, 15-én pedig életbe lépett az úgynevezett jogi határzár is. A határnál feltorlódtak menekültek egy része Horvátország felé vette az útját, többen azonban erőszakkal próbáltak átjutni Magyarországra. Az eseménysorozat médiareprezentációját egy hosszabb időszakban, szeptember 14-e és 22-e közötti mintán vizsgáltuk.

1 A leírásokban a „menekültválság” kifejezést használjuk, miután ez vált az egyik legelfogadottabb terminussá az események leírására. Ugyanakkor fontosnak tartjuk leszögezni, hogy meggyőződésünk szerint a válságot nem a menekültek okozták, hanem az az intézményrendszer, amelynek dolga lett volna azt kezelni. Írásunkban a *menekült* kifejezést használjuk, mert bár nem értéksemleges, de a *migráns* szó kormányzati kisajátításával nem marad értéksemleges összefoglaló kifejezés azon emberek sokaságára és jogi helyzeteire vonatkozóan, akik háborús övezetekből érkezően az EU határain belül keresnek menedéket. A migráns szó súlyosan értékterhelte vált (Janky 2017), míg a menekült kifejezés írja le talán a legjobban azon emberek helyzetét, akikről írásunk szól, még akkor is, ha a konkrét jogi helyzetük eltér.

2 A kutatás létrejöttét a Közép-európai Egyetemen működő Center for Media, Data and Society at the School of Public Policy és a CEU Research Support Scheme biztosította. A kutatás résztvevői: Bognár Éva (Central European University), Dumitrita Holdis (Central European University), Constanze Jeitler (Central European University), Georg Layr (Central European University), Szakács Judit (Central European University) és Veszna Wessenauer (Central European University).

Többféle elemzési eszközt alkalmaztunk. Kvantitatív (kódutasításon alapuló) tartalomelemzés révén igyekeztünk feltárni a fenti eseményekkel kapcsolatban megjelent hírek jellegzetes témáit, szereplőit, az általuk tételezett problémákat, felelősöket és megoldásokat, a menekültekkel kapcsolatban alkalmazott kifejezéseket, jelzőket, valamint a tudósításokat kísérő képek jellegzetességeit. A média által felkínált jellegzetes értelmezési kereteket többváltozós (főkomponens-) elemzéssel tártuk fel. Mivel az események időszakában általánosságban – e három eseménytől függetlenül is – nagy volt a menekültüggyel kapcsolatos sajtófigyelem, egy kevésbé részletes kódutasítással vizsgáltuk azokat az adott időszakban megjelent tudósításokat, amelyek nem a konkrét eseményekkel, hanem általában a témával foglalkoztak. Külön vizuális elemzést is végeztünk a tudósításokhoz kapcsolódó képes és mozgóképes anyagokról. Egyszerre elemeztünk közszolgálatinak tekintett csatornákat (M1 Magyarországon, ORF Ausztriában), kereskedelmi tévéket (RTL Klub és Puls4), különböző politikai irányultságú napilapokat (Magyar Nemzet és Népszabadság, Die Presse és Der Standard), a legnagyobb közönséget vonzó bulvárlapokat (Blikk és Kronen Zeitung); valamint a magyar mintában legolvasottabb hírportált, az Index.hu-t.³ Az ilyen kvantitatív módszereket alkalmazó tartalomelemzések alkalmasak az általános jelenségek leírására, például az osztrák és a magyar média bemutatásai közötti jellegzetes különbségek bemutatására. Arra azonban csak korlátozottan képesek, hogy az egyes médiumok közötti különbségeket feltárják. A mintanagyság miatt ezt csak néhány, eseményfüggetlen szempont⁴ kapcsán tudtuk vizsgálni. A médiumok közötti különbségeket egy szűkebb – a televíziók eseménynapi esti hírműsorait tartalmazó – mintán, kvalitatív módszerekkel vizsgáltuk. Ennek során a megjelenő szereplők jellegzetes beszédstratégiáit, a hírek képi világát és a menekültek vizuális ábrázolását elemeztük. A kutatás szorosan illeszkedett egy korábbi elemzésünkhöz, amelynek során a menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampányt vizsgáltuk annak kiteljesedésekor, a 2015. január-márciusi időszakban (Bernáth & Messing 2015).

2. Elméleti keretek

Sokan sokféleképpen dokumentálták azt a politikát (Szalai & Göbl 2015, Juhász et al. 2015, Haraszi 2015), amelyen keresztül 2015 tavaszán-nyarán a magyar kormány biztonságosító (*securitization*) diskurzusba helyezte a menekültek érkezését, pontosabban áthaladását Magyarországon. Ez a stratégia – a migráció kérdésének egyre inkább biztonsági kérdésként való értelmezése és megjelenítése – nem magyar sajátosság, hanem számos európai országban és nemzetközi kontextusban is beazonosított és dokumentált folyamat (Huymans 2000, Waever et al. 1993, 1995, Wunderlich 2012, Karyotis 2012). A biztonságosítás elméletének megalkotói, a koppenhágai iskola kutatói (Buzan 1997, Waever 1995) szerint a biztonságosítás egy beszédaktus, amely során a beszélő (többnyire a politikai hatalom képviselője) – kitérve egy konkrét esemény hatókörét – biztonsági problémaként tálalja azt, majd a megalkotott vagy felnagyított veszély elhárítására hivatkozva legitimál rendkívüli beavatkozásokat.

Bár e megközelítés nagy hatással volt a migrációs kutatások irodalmára, számos kritika született vele kapcsolatban (Schmidhäussler & Niemann 2012). Az egyik bírálatot, amely saját kutatásunkat is inspirálta, Thierry Balzacq (2005b, 2011) fogalmazta meg, aki szerint nem lehet a biztonságosítás stratégiáját a beszédaktusokra korlátozni, mivel annak egyéb, gyakorlati elemei is lehetnek (például törvénymódosítás, mozgósítás). A biztonságosítás folyamatának megértéséhez tehát nem elég a diskurzusokat vizsgálni, hanem azokat a nem diszkurzív elemeket is figyelembe kell venni, amelyek az események biztonsági kockázatként való beállítását támasztják alá. Az alábbi elemzésben a biztonságosítás gyakorlatának és eljárásainak médiamegjelenítését igyekeztük dokumentálni, miközben kitértünk azokra a politikai döntésekre és gyakorlatokra is, amelyek e diskurzusnak ágyaztak meg.

Nagyban támaszkodtunk olyan korábbi elemzésekre is, amelyek a biztonságosítás médiabemutatását tárgyalják (például Bigo 2006, Lahav & Courtemanche 2012, Jackson & Parkes 2008, Castles 2004). Bigo így írja le, hogy a médiaábrázolások miként járulhatnak hozzá a biztonságosítás diskurzusához:

³ Az osztrák médiában nincs az Index.hu-hoz hasonlítható önálló és nagy olvasottságú hírportál. A nagy közönséggel bíró hírportálok mindegyike valamelyik fősodró médium – napilap vagy televízió – online kiadványa.

⁴ Például a menekültek megnevezéseit és a keretezés egészének különbségeit össze tudtuk hasonlítani médiumok között is, míg az egyes eseményekre jellemző szempontokat (szereplőket, témákat, megszólalókat) nem.

„...a népszerű újságok és a televíziók ismétlődő képei, szlogenjei és szalagcímei központi jelentőségűek a migráció biztonsági kérdésként való keretezésében. E médiumok és egyes politikusok – a jobb- és a baloldaltól egyaránt – rájátszottak az emberek demográfiai félelmekre (a menekülthullámokkal érkező invázió, egy öregedő társadalom, egy fokozatos invázió, amely egyes etnikai csoportok eltérő születési arányaiból következik); a városi biztonság-hiányra (civilizálatlan és deviáns viselkedés, »de-civilizáció«); a szociális jogok csökkenésével kapcsolatos félelmekre (a szociális segélyekre leselkedő veszély vagy a magas szociális biztonságot nyújtó államok vonzóbbá válása); az iszlám[mal kapcsolatban megjelenő félelmekre] (a tolerancia és a szekularizmus lecserélése); a transznacionalizmussal kapcsolatos félelmekre (a nemzeti értékek lerombolása az europainizáció, az amerikanizáció, a globalizáció révén), és az itt élők és az ellenséges országok között megteremtődő kapcsolatok[tól való félelmekre] (nukleáris vagy vegyi fegyverek titkos becsempészése a külföldiek által)” (Bigo 2006: 10).

A biztonságosító narratívák kapcsán gyakran tárgyalt téma az ellennarratívák léte és erőssége (Szalai & Göbl 2015, Barta & Tóth 2016). Bizonyos aktorok (például a nemzetközi szervezetek, egyes befogadó országok, a magyarországi civilszerveződések, egyes egyházak) egészen más értelmezéseket próbáltak adni az eseményeknek, amelyek leginkább humanitárius és emberi jogi alapállásból eredtek. Jef Huysmans (2000) elemzését követve hipotézisünk az volt, hogy a bemutatások két végpontja a menekültkérdés biztonsági fenyegetésként, illetve emberi jogi és/vagy humanitárius kérdésként való bemutatása lesz. Huysman e két keretezés együttes jelenlétét és ellentmondását látja abban, hogy az EU és tagállamainak többsége a hivatalos retorikát tekintve humanitárius keretet alkalmaz, miközben a kérdést – az adatgyűjtéstől a beavatkozások széles köréig – elsősorban rendészeti keretben kezeli. Mi ezúttal megelégedtünk annyival, hogy megpróbáltuk azonosítani a két megközelítés jellegzetes képi és diszkurzív elemeit. Ezek feltárásában a tartalomelemzés mellett a framing- és a diskurzuselemzés eszközeit alkalmaztuk. Olyan értelmezési kereteket próbáltunk meghatározni, amelyek a tényeket és az eseményeket már létező társadalmi jelenségekkel kötik össze, és egyben elő is értelmezik (Moscovici 1984). Emellett olyan diskurzusokat elemeztünk, amelyekben megmutatkozik a hatalom interpretációs, kép- és jelentésalkotó gyakorlata is (Holzscheiter 2005, Wodak & Meyer 2001). A képi ábrázolások elemzése során pedig korábbi saját munkáink mellett (Bernáth & Messing 2013, 2015) külföldi publikációkra hagyatkoztunk (Bleiker et al. 2013, Falk 2010).

3. A tartalomelemzés eredményei

Összesen 407 tudósítás foglalkozott a három esemény valamelyikével: ez napi 28 hírt jelent a „halál furgon”, 15 hírt a menekültmenet és 25 hírt a határzár kapcsán. Az adott időszakban további 1673 tudósítás – vagyis napi száznál több – foglalkozott a menekülthullám más aspektusaival; ebből 942 a magyar és 750 az osztrák médiában jelent meg. Mindez önmagában is elsöprő médiafigyelmet mutat. Míg az osztrák médiában a „halál furgon” kapta a legnagyobb figyelmet, a magyar médiában a röszei összecsapás.⁵

3.1. A „halál furgon”: egyedi tragédia vagy rendszerhiba?

Az elemzés során először azt vizsgáltuk, milyen témák kapcsán tárgyalták a tudósítások az adott eseményt. A két ország médiabemutatásai között a legnagyobb különbség az volt, hogy míg a magyar média egyszeri tragédiaként tálalta a 71 áldozat sokkoló történetét (a nyomozás részleteit mutatta be, valamint politikusok nyilatkozatait tolmácsolta), az osztrák

⁵ A magyar és az osztrák médiatudósítások számosságát érdemes úgy összehasonlítani, hogy a mintából kihagyjuk az Index.hu-t, hiszen ilyen jellegű médium nem volt az osztrák mintában. A nyomtatott és televíziós híreket tekintve a magyar média mintájába 664, az osztrákéba 750 hír került.

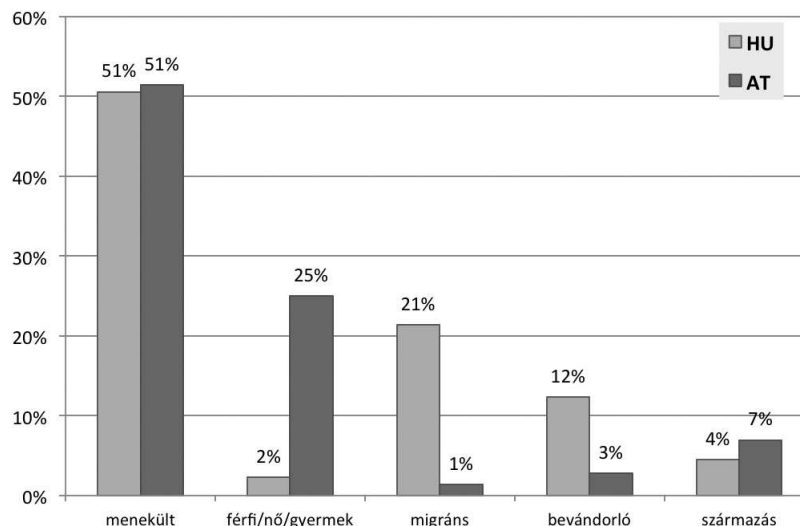
médiában fontos szerepet kapott a tágabb jogi-közpolitikai keret tárgyalása is. Az osztrák média híreinek 15 százaléka feszegette azt, hogy milyen strukturális, jogi és szabályozási okok játszhatnak szerepet abban, hogy a menekülteknek az embercsempészekkel kell együttműködniük, míg a magyarországi tudósítások nagyjából figyelmen kívül hagyták ezt a szempontot. Jól látható különbség volt a menekülők helyzetére való utalásokban is: míg a magyarországi tudósítások összesen két ízben, az osztrák tudósítások 13 százalékban érintették a háborús állapotokat a menekültek hazájában.

Az elemzés másik szempontja az volt, hogy kik szerepelnek a média híreiben, és kik jutnak szóhoz. E tekintetben nemigen volt különbség az osztrák és a magyar tudósítások között. A rendőrségnek mind a jelenlét, mind a megszólalások tekintetében meghatározó szerepe volt mindkét ország tudósításaiban. Talán az egyetlen nagyobb különbség ebben a kérdésben a menekültek megjelenítésében volt: a magyar hírek 35 százalékában, míg az osztrák tudósítások 13 százalékában jelentek meg menekültek, de egyik országban sem jutottak szóhoz, vagyis jellemzően vágóképként jelentek meg. Nagy volt az eltérés a megszólalók által említett felelősség kérdésében. Míg az osztrák tudósítások jelentős része – vezető osztrák politikusok értelmezésének megfelelően – azt firtatta, mekkora szerepe lehetett a menekültek biztonságos utazását akadályozó szabályozásnak a tragédia bekövetkeztében (a tudósítások 53 százaléka), a magyar média alig vetette fel az embercsempészet kapcsán az állam vagy az intézmények felelősségét (tudósításai mindössze 13 százalékában tette ezt).

A menekültek megnevezése kapcsán komoly reprezentációs küzdelem alakult ki a menekültválság során. A magyarban a „menekült” szó szimpátiát és segítséget mozgósító kifejezés, a „migráns” mint idegen szó ugyanakkor könnyebben tölthető fel negatív jelentésekkel. A szóhasználatnak ráadásul jogi konzekvenciái is vannak: míg a menekültügyet Magyarország által is ratifikált nemzetközi egyezmények szabályozzák, a migráció kezelése nagyjából nemzeti hatáskör. Az osztrák és a magyar média tudósításainak fele egyaránt a „menekült” kifejezést használta, a kifejezések másik felében azonban nagy eltérés mutatkozott (lásd az 1. ábrát). Az osztrák média elsősorban az áldozatok embermivoltát hangsúlyozó kifejezéseket használta: „áldozat”-ként, „ember”-ként, „férfi”-ként, „nő”-ként, „gyermek”-ként utalt rájuk. A magyar médiából ez szinte teljesen hiányzott: a „menekült” mellett szinte kizárólag a „migráns” és „bevándorló” fordulatot alkalmazták. A különbség a leginkább a magyar kormány szóhasználatára vezethető vissza, amely a médiába is átszivárgott: a magyar kormányzat szisztematikusan lecserélte a „menekült” kifejezést „migránssra” (következtesen a „migráns” kifejezést használta a háborús válságzónákból érkező és az EU-ban menedékjogért folyamodó emberekre), majd megalkotta annak jelzős változatait a „megélhetési bevándorló”-tól az „illegális határsértő”-ig. E terminológiai váltást ráadásul elterjesztette olyan független intézmények kommunikációjában is, mint a rendőrség vagy az ÁNTSZ. A terminológia beszivárgása a leginkább az adóforintokból működő M1 televízió tudósításaiban volt tetten érhető, amely szinte kizárólag a „migráns” kifejezést használta.

1. ábra

Menekültek megnevezései a „halálfurgon”-ról szóló magyar (HU) és az osztrák (AT) tudósításokban

3.2. A menet

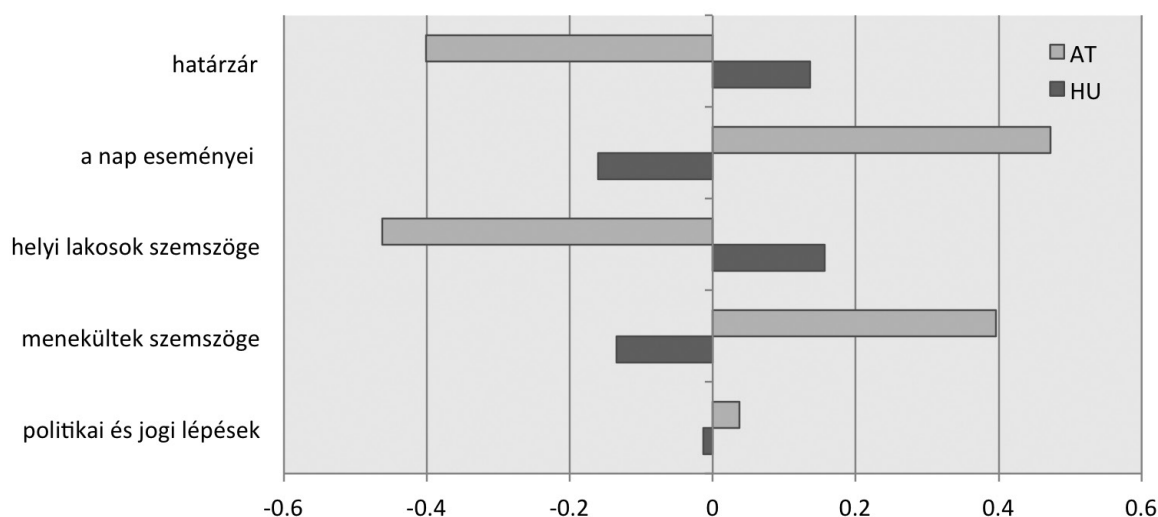
A Keleti pályaudvaron napok óta vesztegelő menekültek többsége – megelégedve, hogy még érvényes jeggyel sem engedték vonatra szállni – szeptember 4-én gyalog indult el az autópályán Ausztria felé. Egyetlen vonat indult el, az azonban nem Sopronba ment, ahogy ki volt rá írva, hanem megállították Bicskénél, az utasokat pedig arra szólították fel, hogy menjenek be a menekülttáborba. A menekültek tiltakozni kezdtek: nem szálltak le a vonatról, és nem fogadtak el élelmet a magyar hatóságoktól. Ugyanezen a napon Röszkénél több száz ember tört ki a menekülttáborból, és indult Budapest felé. Az osztrák határhoz közeli vámoszabadi tábort szintén elhagyták menekültek, és a határra indultak. Az eseményeket a magyar hatóságok sem tudták az érvényben lévő keretek, szabályok mentén kezelni, és a nagyobb krízis elkerülése érdekében végül buszokat biztosítottak, amelyek az osztrák-magyar határra szállították az ország különböző pontjain gyalogló, illetve tiltakozó menekülteket. A 2015. szeptember 4-ei történések a korábbi magyar menekültpolitika összeomlását jelentették: míg korábban a hatóságok azzal érveltek, hogy a humanitárius segítséghez a menekülteknek kötelező regisztrálniuk és táborba kell vonulniuk, e naptól kezdve a magyar hatóságok szabad – regisztráció nélküli – áthaladást engedtek Ausztria irányába.

A megjelent hírek témáinak főkomponens-elemzése alapján a tudósításokból öt tematikus médiakeret rajzolódott ki (lásd a 2. ábrát):

- az eseményekkel kapcsolatos politikai és jogi akciók, reakciók;
- a menekültek szempontjai (személyes történetek, a menekültek segítése, a menekültekre leselkedő veszélyek);
- a helyiek szempontjai (például közlekedési nehézségek);
- további – meneten kívüli – események Magyarországon;
- a határzár.

2. ábra

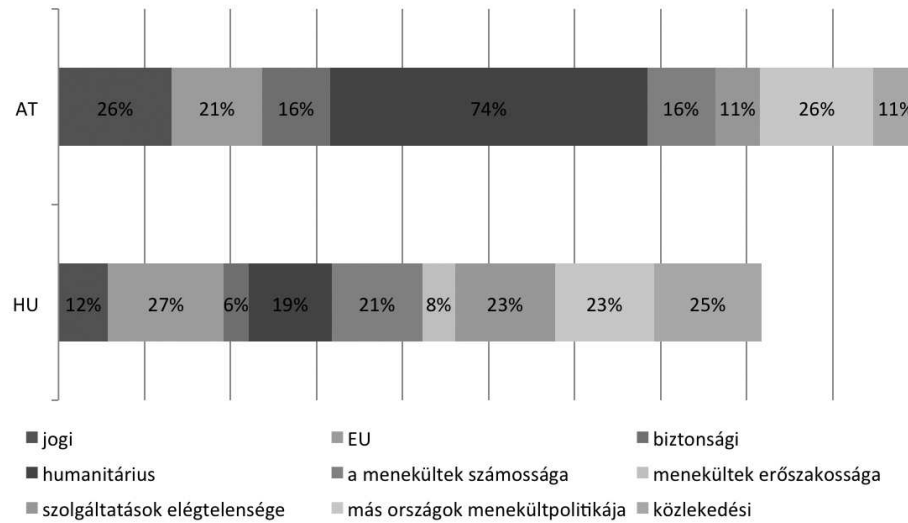
Tematikus keretek a menet kapcsán született tudósításokban (Ausztria, Magyarország)

Az adatok alapján az osztrák tudósítások a nap összes eseményére koncentráltak, és azokat mint egybefüggő eseménysort mutatták be, nagy hangsúlyt helyezve a menekültek szempontjaira (személyes történetek, civil segítők és menekültek együttműködése). Ezzel szemben a magyar tudósítások nagy átlagban a határzárrel és a jogi körülményekkel, valamint a menet által érintett települések lakóinak tapasztalataival voltak elfoglalva. Az osztrák média túlnyomórészt (a tudósítások 74 százalékában) humanitárius problémaként és a magyar kormányzat menekültpolitikájának kudarcaként tálalta a történéseket (lásd a 3. ábrát). A magyar média tudósításai jobban szórtak: mindössze 19 százalékuk használt humanitárius értelmezést, 27 százalékuk az EU politikája hiányosságainak, 23 százalékuk más országok (Németország és Ausztria) menekültpolitikájának kontextusában, negyedük pedig közlekedésbiztonsági kérdésként kezelte az eseményeket.

3. ábra

A problémák természete az osztrák és a magyar médiában (a tudósítások százalékában)

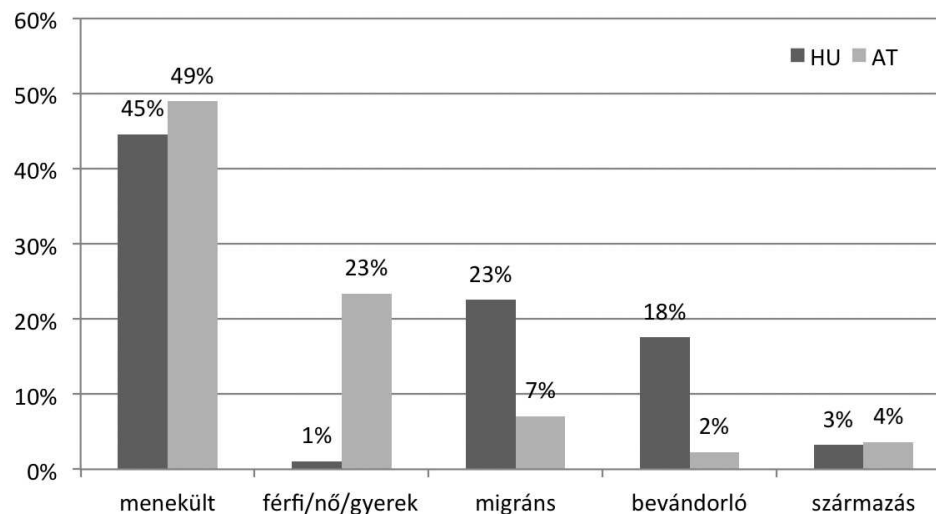

Mindkét ország médiafelületein a kormányzat, a rendőrség/határőrség illetékesei, valamint a menekültek voltak jelen. A menekülteknek ugyanakkor nagyon kevés megszólalási lehetőségük volt: míg a magyar médiatudósítások 27 százalékában és az osztrák hírek felében szóltak meg a kormányzat illetékesei, menekültek mindössze a hírek 21 és 17 százalékában jutottak szóhoz. Nagy volt a különbség a civil segítők megjelenítésének terén is: míg az osztrák média híreinek harmadában jelentek meg önkéntes segítők és tradicionális segélyszervezetek egyaránt, a magyar hírekből gyakorlatilag hiányoztak a nagy humanitárius szervezetek, viszont a hírek negyedében megjelentek az önkéntes csoportok.

A menekültek megnevezése kapcsán ugyanazok a különbségek, mint amiket a „halál furgon” tudósításaival kapcsolatban láthattunk: a technikai kifejezések kiszorították a magyar médiából a menekültekre vonatkozó humán megjelöléseket (lásd a 4. ábrát).

4. ábra

Menekültek megnevezései a menetről szóló tudósításokban (a tudósítások százalékában)

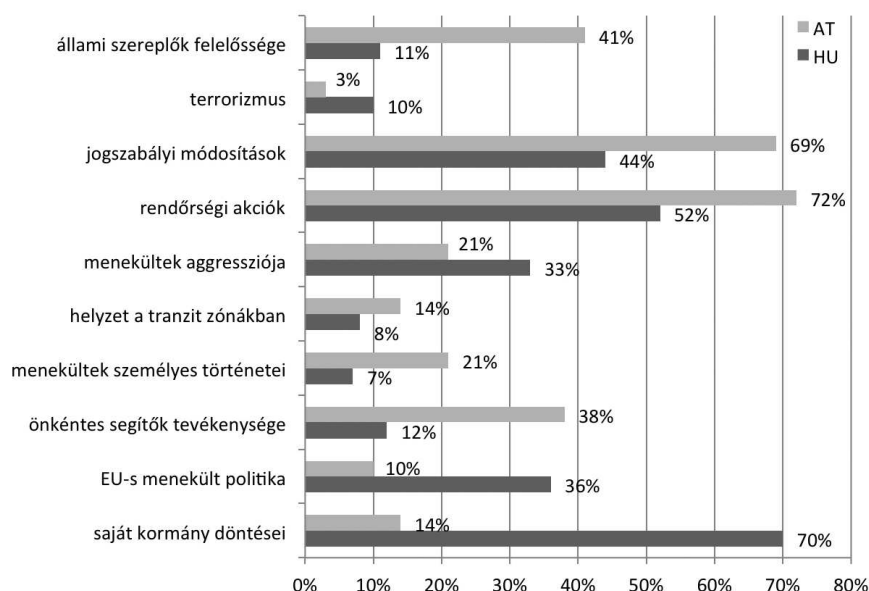

3.3. A határzár

A magyar kormány szeptember 14-éről 15-ére virradó éjszaka lezárta a szerb-magyar határt, és szeptember 15-én egy olyan törvénycsomag – „jogi határzár” – lépett életbe, amely gyakorlatilag ellehetetlenítette a menekültek Magyarországra való belépését. Ennek értelmében a magyar parlament Szerbiát biztonságos országnak nyilvánította, ahová az onnan belépő, de érvényes úti okmány nélkül érkező menekülteket vissza lehet toloncolni. Az illegális határátlépést köztörvényes bűncselekménynek nyilvánította, és büntetését megszigorította – akár nyolc évig terjedő börtönbüntetésre. A Szerbia felől érkező menekültek csapdába kerültek: nem adhattak be kérelmet, mert a pozitív elbírálás esélye az új jogi környezetben gyakorlatilag megszűnt, ugyanakkor más módon – a kerítésen keresztül – Magyarországra lépni pedig bűncselekménnyé vált. A határon rekedt menekültek egy csoportja másnap összecsapott a rendőrökkel. A menekültválság kezdete óta ekkor jelent meg első alkalommal valós agresszió. Ezt korábban inkább csak a kormányzati narratíva sugallta, erőszakos cselekmények azonban még a legelkeserítőbb helyzetekben – például a Bicskére eltérített szerelvény vagy korábban a napokon keresztül a főváros közterein alapvető higiéniai és emberi feltételek nélküli várakozás kapcsán – sem alakultak ki. A helyszínről tudósító újságírók szerint legalább egy helyszínen a hatóságok provokációja volt az összecsapás kiváltó oka.⁶ A menekültek kis csoportjának erőszakos fellépéséről készült felvételek rövid időn belül bejárták a magyar és a nemzetközi médiát. Ezután a legtöbb médium újradefiniálta az értelmezési kereteit, és bár az összecsapásokban egy kis csoport vett részt, csaknem teljesen eltűnt a tudósításokból a csendes, békés, rászoruló menekültcsoport imázsa, a humanitárius keretezést pedig felváltották a biztonságosító magyarázatok.

5. ábra

Fő témák a határzár és a röszkei összecsapás kapcsán (a tudósítások százalékában)

A rendőrség fellépése mindkét ország médiájában központi szerepet kapott, de nagyon eltérő tartalommal: az osztrák média a magyar rendőrség brutalitását, aránytalan fellépését hangsúlyozta, a magyar médiában a rendőrök semleges vagy egyértelműen pozitív szerepet játszottak (lásd az 5. ábrát). Az osztrák médiában egy további motívum, a szögesdrót-határzár volt nagyon hangsúlyos. Számos tudósítás szimbolikusnak értékelte a szögesdrót felépítését, és párhuzamba állította a rendszerváltáskor lebontott vasfüggönnyel, amely Európát kettévágta. Míg az osztrák

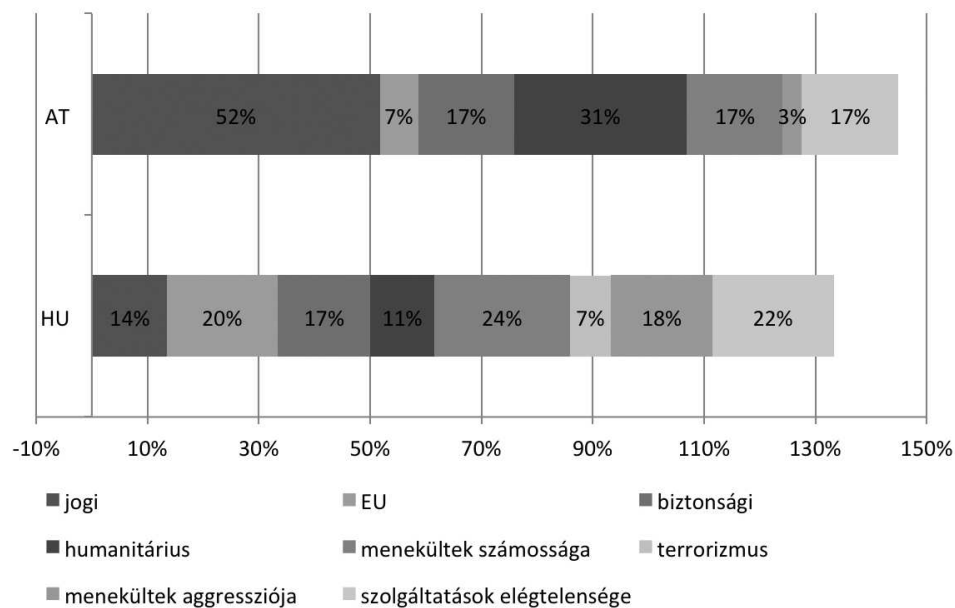
⁶ Lásd a Magyar Helsinki Bizottság közleményét, 2016. július 1., <http://www.helsinki.hu/13-abszurditas-a-roszkei-zavargok-elleni-bunperben/> (5. pont, utolsó letöltés: 2017. II. 12.), illetve erről beszámolt az aznap esti RTL Klub Híradó is.

fősodró média híreinek több mint harmadában beszámolt a menekülteket segítő önkéntesek munkájáról, a magyar médiában ez a szempont – erre az időpontra – már elhalványult.

A tudósításokban elhangzó problémameghatározások plasztikusan mutatják, hogy a határzár és a röszkei összecsapás után miként tűnt el a humanitárius értelmezési keret a médiából (lásd a 6. ábrát). Amíg a menet kapcsán szeptember 5-én a magyar tudósítások 40 százalékában, az osztrákok 89 százalékában érvényesült az események humanitárius problémaként való értelmezése, mindössze tíz nappal később már csak a magyar minta 11 százalékában és az osztrák 31 százalékában.

6. ábra

A problémák természete a határzár és a röszkei összecsapás kapcsán az osztrák és a magyar tudósításokban (a tudósítások százalékában)

Ezt a váltást további jellegzetességek is támogatták. A menekültek személyes történetei radikálisan csökkentek (Magyarország: 7 %, Ausztria: 24 %). Hasonló változás tapasztalható a terminológiában is. Megcsappantak a menekültek emberi mivoltára vonatkozó megnevezések: a magyar médiából szinte eltűntek (1 %), de az osztrák médiatudósításokban is kevesebb lett a korábbi időszakokhoz viszonyítva (20 %). Úgy tűnik, az új szabályozás, amely kriminalizálta a határátlépést, eltérítette a média figyelmét az egyébként jottányit sem csillapodó – ám a határ szerb oldalán ragadó – humanitárius krízisről, és a menekültválságról szóló közbeszédet jogi és biztonságpolitikai keretbe terelte. Ugyanerre a következtetésre jutott egy másik kutatás is, amely az internetes média tartalmát vizsgálta. A szerzők szerint a röszkei összecsapás után „felerősödött a menekülteket bűnözőként, terrorista veszélyként, közegészségügyi kockázatként bemutató kormányzati kommunikáció meghatározó befolyása” (Barta & Tóth 2016: 136).

4. Diszkurzív keretek: a többváltozós elemzés eredményei

Elemzésünk azt mutatja, hogy a média menekültválságról szóló beszámolóit néhány jól meghatározható értelmezési keretbe rendeződtek. A hírekben elhangzott problémamagyarázatokat többváltozós (főkomponens-) módszerrel elemeztük, ennek során 13 változóból 5 problémacsoport rajzolódott ki. Ezek az alábbiak:

A háborús övezetek és következményeik. Az alábbi problémák szerepelnek hangsúlyosan e csoportban: a háborús országokban fennálló állapotok, embercsempészet, humanitárius válság, az EU menekültpolitikája.

Biztonsági kockázat. Itt a következő probléma-meghatározások szerepelnek különös súllyal: biztonsági fenyegetettség, terrorizmus, a menekültek agressziója.

Más országok és az EU menekültpolitikájának kudarca. Ebben a keretben erős súllyal szerepel más országok, valamint az EU menekültpolitikájának bírálata (az osztrák média gyakran a magyar kormány menekültpolitikáját kritizálta, míg a magyar médiában gyakran a német és az osztrák kormányzatok „engedékenységét” tették felelőssé).

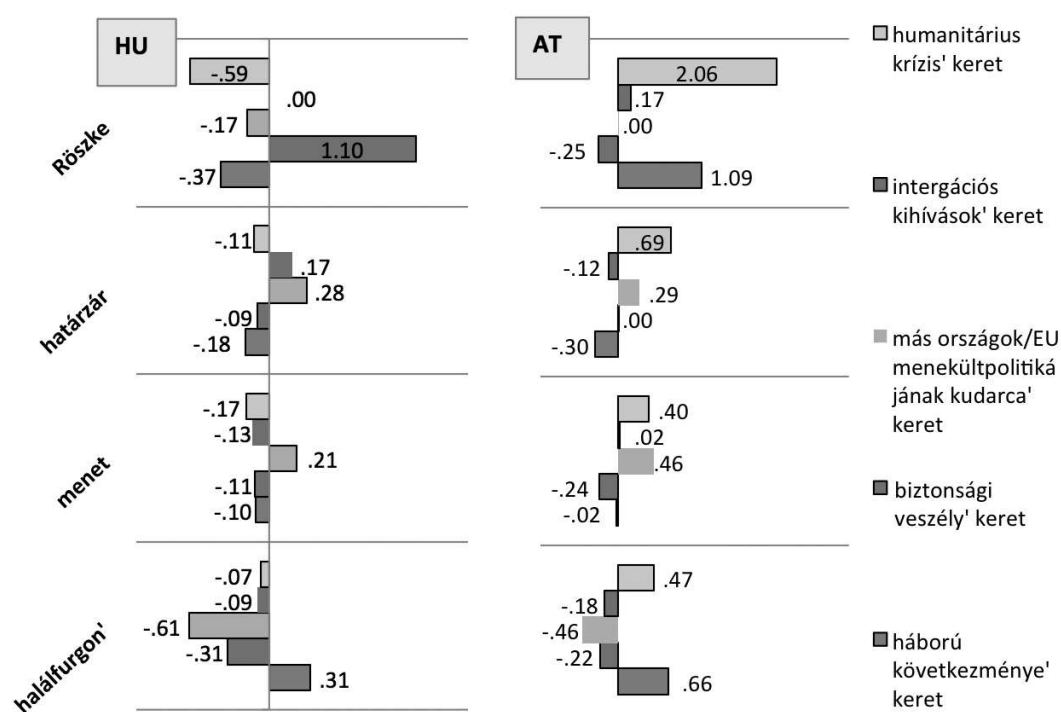
A menekültek integrációjának kihívásai. Ebben az értelmezési keretben nagy súllyal szerepeltek a menekültek munkaerőpiaci és kulturális integrációjának kérdései.

Humanitárius krízis. Az alábbi szempontok szerepelnek hangsúlyosan ebben a csoportban: humanitárius probléma, a menekültek számára elérhető szolgáltatások és segítség hiányossága, jogi probléma (a fennálló menekültrendszerre vagy a szeptember 15-én bevezetett magyar szabályozás alkalmatlanságára utalva).

A 7. ábra azt mutatja, hogy az egyes értelmezési keretek milyen súllyal szerepeltek az osztrák és a magyar médiában a vizsgált eseményekről szóló hírekben.

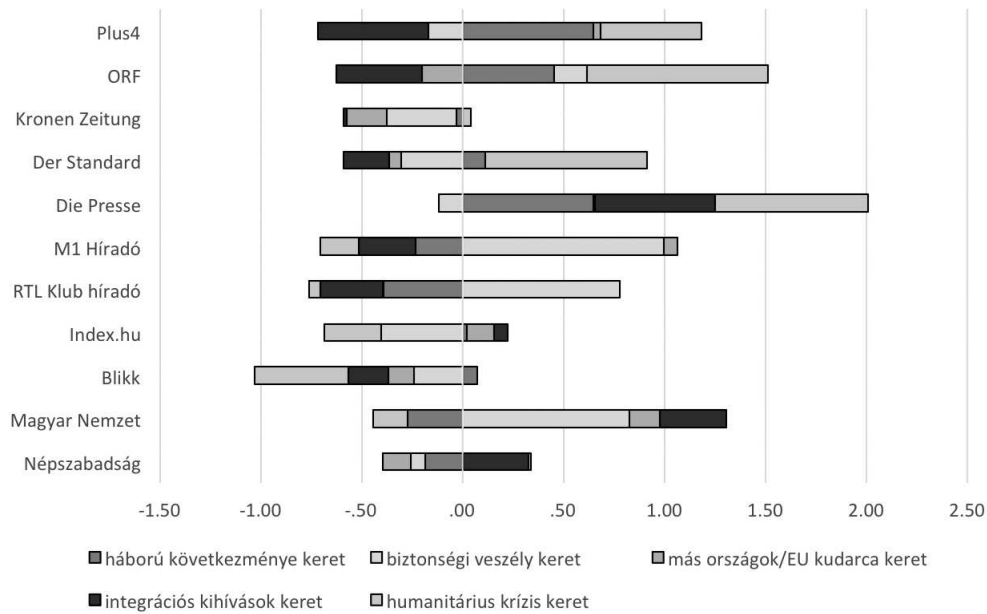
7. ábra

Értelmezési keretek az egyes események kapcsán az osztrák és magyar médiumokban

A legfontosabb megállapítás – amely egybevág más eszközökkel készült elemzéseink eredményeivel is – az, hogy míg az osztrák médiában minden esemény kapcsán a történések humanitárius aspektusa volt a leghangsúlyosabb, a magyar tudósításokból kirajzolódó összkép egyetlen esemény vonatkozásában sem ez volt. Az egyes médiumok közötti különbségeket tekintve (lásd a 8. ábrát) az osztrák médiában a humanitárius keretezés egyöntetű volt (bár a Die Presse erősen hangsúlyozta az integrációs kihívásokat is), a magyar minta nagyon szórta: az M1 és a Magyar Nemzet a biztonsági kockázat, az Index.hu az EU menekültpolitikájának kudarca, a Népszabadság pedig az integrációs kihívások felől láttatta az eseményeket.

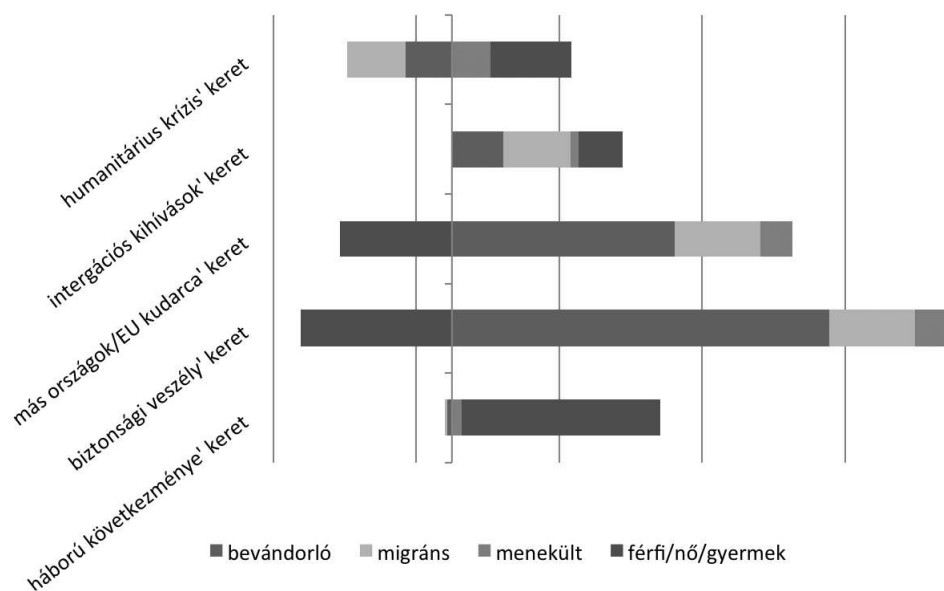
8. ábra
Értelmezési keretek az osztrák és magyar médiumokban

Ugyanakkor amíg az osztrák média viszonylag stabilan humanitárius problémaként, a háború következményeként keretezte a menekültválság híreit, a magyar médiában változás történt ebben a szűk három hétben. A határárat követően az események biztonságpolitikai keretezése kizárólagossá vált, holott korábban ez az értelmezés csak a kormányközeli médiára volt jellemző. A röszkei összecsapás azonban a független médiát is erre a vágányra állította.

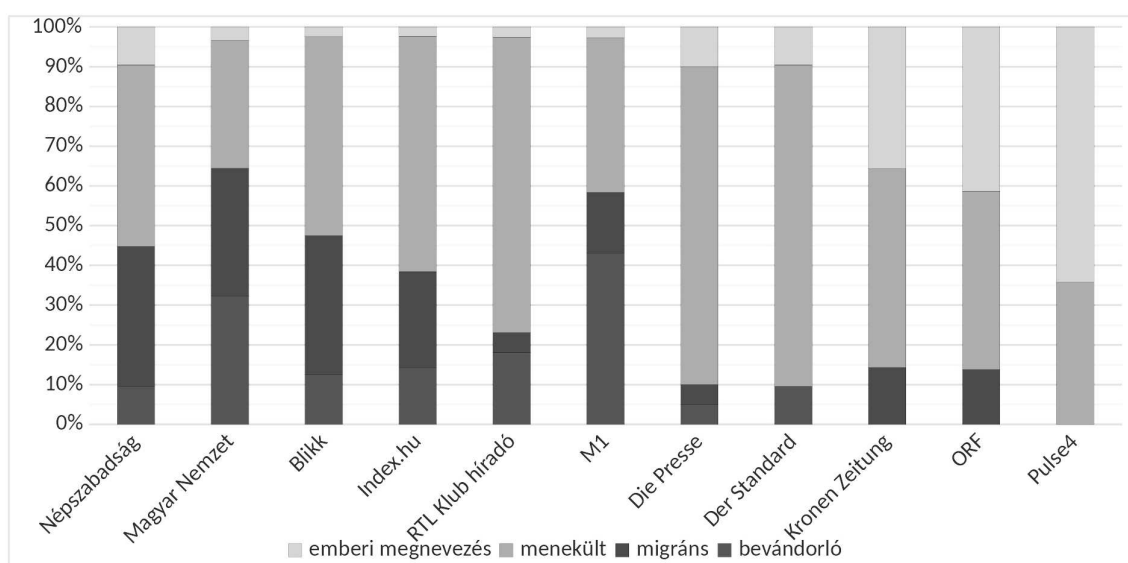
Az egyes keretek jellemzően más és más aktorokat szerepeltettek: például az eseményeket biztonsági veszélyként bemutató hírek jellemzően rendőröket, a kormányzat képviselőit és menekülteket (képeken); míg a humanitárius keretezést alkalmazó tudósítások jellemzően önkéntes segítők, segélyszervezeteket és menekülteket ellátó hivatalos személyeket. Ezek eltérő kifejezéseket is használtak a menekültekre.

9. ábra
A menekültek megnevezése az egyes értelmezési keretekben

A keretezés jellege a kifejezések használatában is plasztikusan megmutatkozik: míg a válsággal kapcsolatos eseményeket humanitárius problémaként értelmező hírek elsősorban „menekült”-ként említették az érintetteket, és emberi mivoltukra utaló kifejezéseket használtak, a történéseket biztonsági veszélyként értelmező híradások jellemzően „bevándorló”-ként vagy „migráns”-ként utaltak rájuk. Azok a hírek, amelyek a háború következményeként keretezték a menekültválságot, szinte kizárólag „ember-”, „férfi/nő/gyermekáldozat”-okról írtak (lásd a 9. ábrát). Igen plasztikusak ez ügyben az egyes médiumok közötti eltérések (lásd a 10. ábrát):

10. ábra
A menekültek megnevezése az egyes médiumokban

A magyar médiumok közötti különbséget a leginkább talán az mutatja, hogy az M1 és a Magyar Nemzet előnyben részesítette a (negatív jelzőkkel – például megélhetési, illegális stb. – kiegészített) „bevándorló” és a „migráns” megnevezéseket, míg a Népszabadság, az Index.hu és az RTL Klub Híradója inkább a „menekült” szót használta híreiben. Az osztrák médiában ugyanakkor inkább a „menekült”, illetve az emberi sajátosságaikra („ember”, „férfi”, „gyerek”, „üldözött”) vonatkozó kifejezések versengtek egymással. A nyomtatott sajtó és azon belül is a politikai napisajtó elsősorban a „menekült” kifejezést használta, míg a televíziók, különösen a Puls 4 a menekültek emberi mivoltát kiemelő kifejezéseket használt. Ugyanakkor a „bevándorló” és a „migráns” kifejezés szinte teljesen hiányzott az osztrák média szótárából.

5. Képek

A menekültekkel kapcsolatos hírek képi sajátosságait a televíziós tudósítások kapcsán is elemeztük. A két főbb interpretációs – humanitárius és biztonságosító – keretezés jól körülhatárolható képi jellegzetességeit azonosítottuk. A szakirodalom kiemeli, hogy a biztonságosító keretezés vizuálisan a menekültek tömeges ábrázolásában, az egyénnel történő azonosulás lehetőségének megfosztásában testesül meg (Bleiker et al. 2013). Ugyanakkor a menekültügyet humanitárius válságként keretező hírek sajátossága, hogy azok a menekültek emberi és sérülékeny mivoltát hangsúlyozzák, például úgy, hogy képeik személyeket, arcokat, érzelmeket mutatnak; az ilyen hírekben sokkal több gyermeket, asszonyt, családot láthatunk. Ez jellemezte az osztrák televíziós tudósításokat és az RTL Klub híreit is: nők, gyerekek, érzelmeket tükröző közelképek, amelyek lehetővé teszik az érzelmi azonosulást (lásd az 1. képet).

1. kép
Osztrák és magyar televíziós tudósítások

A menekültügyet biztonsági veszélyként keretező hírekben ezzel szemben domináltak a menekülteket nagyobb távolságból, nagy tömegben ábrázoló képek, amelyek csökkentik a néző számára az azonosulás és az együttérzés lehetőségét, és erősítik a *megállíthatatlan, arctalan, már csak számossága okán is veszélyt jelentő tömeg* narratíváját. Az M1 híradásaiban ezeken túl gyakoriak a sötét vagy alkonyati felvételek, amelyek tovább erősíthetik a nézőkben félelemérzetet.

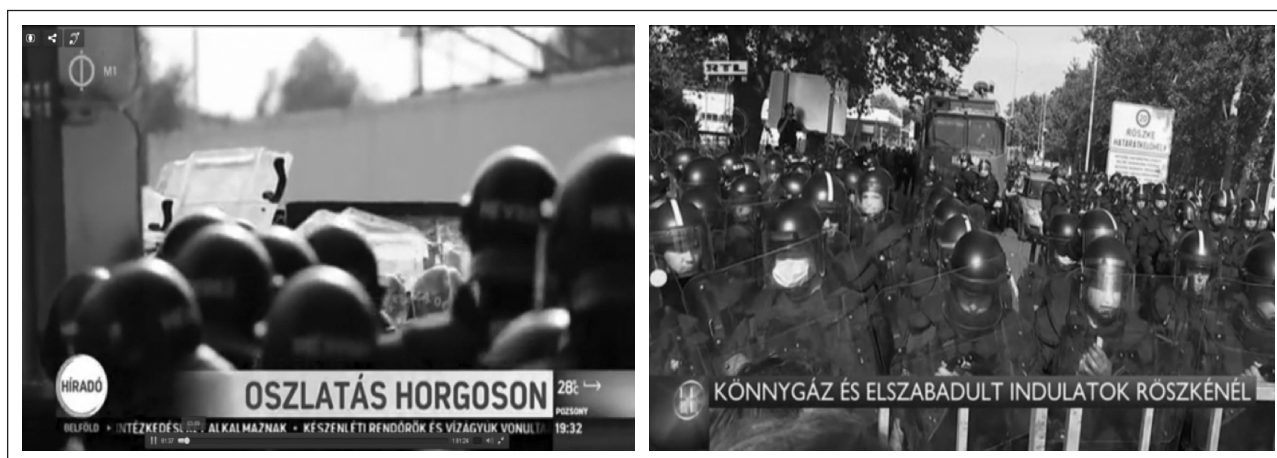
2. kép
Az M1 tudósításai

Az M1-nek a menet kapcsán készült híradása elsősorban hátulról mutatta a menekülteket; azon a néhány vágóképen, amely előlről készült, kiabáló, tiltakozó férfiak képei láthatók. Ezzel szemben a többi televízióadás a tömeg élén vonuló, gyerekeket cipelő férfiakat, illetve a menet elején vonuló mozgássérült férfit mutatta (lásd a 2. képet). A bicskei tudósítások vizuális világa kapcsán is élesen elvált a magyar kormányzat biztonságosító narratíváját erősítő M1 és a többi televízió. Az adófizetői pénzekből fenntartott magyar M1 televízió elsősorban távoli felvételeken mutatott a vasúti szerelvény és a kerítés közé beszorult menekülteket és tiltakozó, kiabáló embereket. Ezzel szemben a többi televízió igyekezett olyan közeli képeket közvetíteni, amelyek a menekültek szenvedését mutatták: víz és élelem után nyúló vagy a vasúti kocsi ablakán keresztül segítségért kiabáló gyerekeket, érzelmeiket sugárzó arcokat. Az RTL Klub még a vasúti kocsi belsejében készített képeket is közzétett a borzalmas tömegről, a kimerültségről és a tűrőképességük határán lévő, kitikkadt gyerekekről. A biztonságosító keretezés egy további meghatározó képi illusztrációja a bilincsből, földre ültetve, falhoz állítva, rendőrök által körbevéve mutatott menekültek látványa. Ez azt sugallja, hogy a menekültek bűnözők, és nagyon gyakori volt az M1 híreiben, miközben más híradók kerültek az ilyen bemutatásokat. Az ábrázolási stratégiák különbségei és a narratívák eltérései a röszei összecsapásra bontakoztak ki a maguk teljességében: bár az erőszakos, dobálózó, a kerítést rugdosó férfiak képeit minden televízió bemutatta, a rendőrség képi megjelenítése merőben különbözött az M1 és a többi televízió híreiben. Az M1 hátulról és közlől, teljes menetfelszerelésben mutatta a rendőröket, azt a képzetet sugallva, hogy azok minket (a nézőket) védenek az erőszakos tömegtől, miközben teljesen elfedték a rendőri erőszakot. Az osztrák televíziók távolról jelenítették meg a rendőrök tömegét. Ez összhangban volt az osztrák média tudósításaival, amely a magyar rendőri erőszakot is hangsúlyozta. Az RTL Klub közlől, de szemből mutatta a magyar határt védő rendőröket (lásd a 3. képet).

3. kép

Az M1 és az RTL Klub rendőrökről készült képei a röszei határon

A röszkei zavargásokban a menekültek kis része vett részt. Ezt az M1 kivételével minden híradó megmutatta. Az osztrák televíziókban (lásd a 4. képet) bőséggel közvetítettek közeli képeket a kerítésnél várakozó, kiábrándult, kimerült gyerekekről és családokról, míg az M1 tudósításából ez teljesen hiányzott.

4. kép
Osztrák televíziós tudósítások

6. Reprezentációs stratégiák

Bár nem elemeztük önállóan az eseményekkel kapcsolatos politikai diskurzusokat, a médiaszövegek elemzése több olyan elemet talált, amely politikai kommunikációs stratégiákra vezethető vissza. Ezek leírása fontos ahhoz, hogy érzékelhessük, milyen utakon és módon szivárgott be a magyar kormány menekültellenes propagandája még a kormányzattól független média tudósításaiba is. Bár az elemzés a magyar és az osztrák médiáról szólt, így kézenfekvő lenne mindkét ország kormányzati jelentésképzését vizsgálni, a kiválasztott eseménysorok kapcsán (a halálfgugont kivéve, amely meglehetősen szűk reprezentációs repertoár használatát tette lehetővé) a képek és a jelentések túlnyomó többsége Magyarországon született. Magyarországi helyszíneken ment végbe a menet, a bicskei megtévesztés és a röszkei zavargás, és az osztrák és a magyar média tudósításai, vágóképei túlnyomórészt ezeken a helyszíneken készültek. Ezért – ha egy következetesen végigvitt elemzéssel nem is szolgálhatott a kutatás – további kutatások megalapozásaként és az értelmezést segítő kontextusként mégis érdemes felsorolni néhány eljárást.

Korábbi kutatásunkban, amely a magyar kormány menekültellenes kampányának kezdetét követő két hónapban – 2015 januárjában és februárjában – készült, és a politikai diskurzus vizsgálatára is kiterjedt, igyekeztünk feltárni e kormányzati stratégiát. Ennek fő elemei az alábbiak voltak: a szóhasználat lecserélése („menekült”-ről „migráns”-ra, majd „illegális bevándorló”-ra, „megélhetési migráns”-ra vagy „illegális határsértő”-re) a független (intézményi, rendőrségi, tudományos) diskurzusok elfoglalása vagy eltérítése, valamint – legfőképpen – a menekültek biztonsági veszélyként történő értelmezése (Bernáth & Messing 2015). Ezúttal a mintában olvasható fordulatokat elemezve próbáltuk e stratégia újabb elemeit feltárni, majd megmutatni azt, hogy ezek miként váltak a tudósítások narratív és képi elemeivé.

A menekülthullám alatt a kormány kiemelt kommunikációs stratégiája a biztonsági kockázat hangsúlyozása volt (Szalai & Göbl 2016, Haraszi 2015). Ez az interpretatív stratégia korántsem a magyar kormányzat újjátása, hanem régóta erős és jól dokumentált jelenség például a migráció kapcsán más országok – elsősorban jobboldali és radikális – politikai kommunikációjában (lásd például Castles 2004, Bigo 2006, Jackson & Parkes 2008, Lahav & Courtemanche 2012). Ez az interpretációs keret meghatározó volt a magyar kormány kommunikációjában és ezáltal a magyar médiatudósítások tartalmában, miközben az osztrák politikai kommunikációt és médiaszövegeket a humanitárius keretezés dominálta.

A következő fejezetekben megmutatjuk, hogy a kormányzat biztonságosító narratívájának milyen meghatározó elemeit azonosítottuk a magyar médiában.

6.1. A veszélyek és a kockázat hangsúlyozása

A menekültek veszélyként való beállítása hol kulturális, hol egészségügyi, hol pedig egyfajta háborús veszélyként (agresszív, az országot megtámadó tömegek) történt. A furgonban megfulladt áldozatok felfedezésének napján a magyar kabinetminiszter sajtótájékoztatót tartott, ahol egyebek mellett arról beszélt, hogy az érkezők nem akarnak regisztrálni, ujjlenyomatot adni, szűrővizsgálatokra menni, és bár „akkut járványveszély nincsen, de olyan betegségek tűntek fel Magyarország területén, amelyek évtizedek óta vagy soha nem voltak tapasztalhatóak Magyarországon mindennapjaiban”.⁷ Az állandó kép- és jelentés-előállításra jó példa, hogy maszkba és védőkesztyűbe öltöztettek minden rendőrt és határőrt, aki érintkezett a menekültekkel. Ez utóbbi régóta és széles körben használt eszköz (Falk 2010), amely a tudósításokban akár önkéntelenül is érvényesül: a maszkos, kesztyűs rendőrök képe azt sugallja, hogy a menekültek járványveszélyt hoznak magukkal.

Máskor a veszély konkrét cselekedet kapcsán jelenik meg. A röskei összecsapás kapcsán a menekültek erőszakosságát mitizálta a kormánypropaganda: Magyarország és az azt védők testét érte támadás. A kormány szóvivő szerint „a rendőrök saját testükkel védik az országot”, vagy – ahogy a miniszterelnök fogalmazott – „fegyveres támadás érte Magyarországot”, de „a rendőrök megvédték magukat és megvédték az államhatárt, úgy, hogy közben az emberiség szabályait is figyelembe vettük”.⁸ Ebben a narratívában egybefonódik Magyarország teste a magyar határt védő rendőrökével. A kormányzati kommunikáció terrorizmust emlegetett annak kapcsán, hogy az egyik főszervezőnek tekintett személyről így nyilatkozott: „Aki a magyar határt megtámadja, terrorcselekményt követ el. Akkor is, ha megafonnal szervezi a támadást.”⁹ Ezzel a terrorizmus témája is megérkezett a diskurzusba. Mindezt képi elemekkel is hangsúlyozta az M1, amely bőségesen használt agresszív, dobálózó, arcukat kendővel eltakaró menekülteket ábrázoló képeket, a rendőröket pedig hátulról, mintegy a nézőt védő bástyaként mutatta (lásd az 5. képet).

5. kép
Az M1 tudósításai

7 M1 esti Híradó 2015. augusztus 27.

8 Lásd kormány.hu: A miniszterelnök a Magyar Rádióban, *kormany.hu*, 2015. szeptember 18., <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-a-kossuth-radio-180-perc-cimu-musoraban20150918> (utolsó letöltés: 2017. II. 12.).

9 Lásd Blikk.hu: Terrorcselekményt követ el, aki a határt megtámadja, *Blikk.hu*, 2015. szeptember 18., <http://www.blikk.hu/aktualis/terrorcselekményt-követ-el-aki-a-hatart-megtamadj/he7pprg> (utolsó letöltés: 2017. II. 12.).

6.2. Játék a számokkal

Az elvont veszélyek hordozóit konkrétá tenni egyebek közt a menekültek megállíthatatlan áradatként való bemutatásával lehet. A menekültválság kapcsán a reprezentációs és értelmezési küzdelem folyamatosan zajlott a mennyiségek és a mennyiségjelzők, valamint a képek szintjén. A kormánypárti politikusok kezdettől feltartóztatatlan folyamként, afféle fenyegető természeti katasztrófaaként mutatták be az érkező menekülteket, retorikájukban rendre felbukkantak a „népvándorlási áradat”, a „bevándorlási áradat” kifejezések. Korábbi tanulmányunkban részletesen elemeztük egyes menekültekkel kapcsolatos számadatok manipulatív kormányzati használatát (Bernáth & Messing 2015). A médiumok egy része, például a Magyar Nemzet és a Blikk ezt a narratívát erősítette bizonyos címadásokkal. Az előbbi „menekültáradat”-ról, az utóbbi „népvándorlás”-ról, illetve „menekültözön”-ről írt. Az M1 híradója aznap, amikor Ausztria felé gyalog indultak el a menekültek, jól példázza, miként kapcsolódik össze a migránsáradat-keret és a kormányzati biztonságosítás-stratégia. Az előbbire jó példát szolgáltatnak a stúdióban ülő műsorvezető kiszólásai: „és még mennyien jönnek vagy jönnek dél felől”, vagy a felkonferálások: „elfogadta a törvénymódosításokat a parlament, a kormánypártok azt várják, hogy ezzel meg lehet fékezni az illegális bevándorlók áradatát”. A híreket olyan képi elemek is alátámasztották, amelyek a menekültek arctalan, de hatalmasnak mutatott tömegeivel illusztrálták a tudósítást (a 6. kép kép felülről lett felvéve, utalva a tömeg óriási méretére).

6. kép
Az M1 tudósítása

6.3. Stilisztikai manipuláció: csillapítás/fokozás

A nyelv fontos eszköze a hírek keretezésének. A kormányzati kommunikáció által használt fogalmakra már korábban utaltunk, voltak azonban további olyan elemei is a nyelvhasználatnak, amelyek a biztonságosító keretezést támogatták. Az egyik ilyen az volt, hogy bizonyos események kapcsán csillapító, mások kapcsán fokozó nyelvi kifejezéseket használtak a kommunikációban. A csillapítás egyik, a kutatásunkban szereplő esete, ahogyan a miniszterelnök – ellentmondásban a kormányzati plakátkampányban alkalmazott tegező nyelvvel – már-már joviális udvariassággal beszélt a regisztrációs pontokról: arról, hogy a menekültek „el kell fáradni ezekre a pontokra, ahol ügyintéző ablakok lesznek, és ott beadhatja a papírját, elmondhatja, hogy mit szeretne”. A kerítést műszaki szakzsargonnal szelídítették meg, „ideiglenes biztonsági határzárnak” nevezve azt. A kerítésnek a mintában megszólaltatott külföldi politikus kritikusi a másik irányból éltek az érzelmi manipuláció nyelvi eszközével. Az Index beszámolója szerint egyikük Auschwitzot idézte fel a kerítés kapcsán, egy másik beszámolóban pedig elhangzott, hogy még az „állatoknak sem

csinálnánk” illet.¹⁰ A nyelvi manipuláció eszközei közé tartozik az a – különösen az M1 által használt – eljárás, hogy a rendőrség kapcsán rendre passzív, ágens nélküli szerkezeteket használtak („tömegosztatás Horgoson” – főcím, szeptember 17.), míg a menekültek akciói kapcsán aktív igékkel, az elkövetőket hangsúlyozva tették ezt („mindennel dobálóztak, ami a kezük ügyébe akadt”). Ezek a nyelvi eljárások nagyon hasonlóak azokhoz, amelyeket Tony Trew (1979) mutatott be a brit média Hararében (Zimbabwe) zajlott 1970-es zavargásról szóló tudósításaiban. Elemzésében kimutatta, hogyan konstruálja és reprodukálja nyelvében is a faji alá-fölérendeltségi hatalmi viszonyokat a brit média, egyebek között a passzív és az aktív szerkezetek használatával.

6.4. A humanitárius keret lebontásának stratégiai

A menekülthullámot biztonsági veszélyként beállító propaganda ellenpontja a humanitárius narratíva volt, amelyet a menekültek segítésére létrejött, alulról szerveződő önkéntes csoportok tevékenységének bemutatása testesített meg a leginkább. Az ilyen hírek a kormányzati menekültellenes kampányt ellenpontozták; e szerveződések tevékenysége gyökeresen eltért a biztonságosító keretektől (Balzacq 2011). Többféle olyan kormányzati stratégiát is azonosítottunk a médiaelemzés során, amelynek célja az önkéntes segítség elbátellizálása vagy hiteltelenítése lehetett. Egy kormánytag a röszkei összecsapás után például így fogalmazott az önkéntes segítőkről: „Bizarr és megdöbbentő dolog őket [mármint a menekülteket] támogatni.”¹¹ A kormány igyekezett azt sugallni, hogy az önkéntes segítők tájékozatlanok – „Valaki idejön egy totálisan más világból és kultúrából, és aztán kap ötfajta különböző információt” – vagy egyenesen bűnözői érdekek mozgatják tevékenységüket: „Embercsempészek és egyéb ellenérdekeltek gyakran félretájékoztatják a migránsokat.” Ezért azt kéri, „aki valóban segíteni akar a menekülteken, az a [nagy, a kormányzattal jó viszonyt ápoló] segélyszervezeteken keresztül segítsen.”¹² Ezek a nyilatkozatok minden bizonnyal azt a célt szolgálták, hogy hiteltelenné tegyék a kormányzat biztonságosító diskurzusának ellenpontjaként a médiatudósításokban is egyre gyakrabban megjelenő, alulról szerveződő civil csoportokat.

6.5. Elzárt képek

A kormányzat mint a menekültpolitikát leginkább meghatározó szereplő Magyarországon a médiatudósításokban bemutatható képek szintjén is tudatos stratégiát követett. Akadályozott vagy meggátolt bizonyos képekhez való hozzáférést. Nem engedte be a fotósokat, az újságírókat a menekülttáborokba, így nem engedte a médiát tudósítani azokról az állapotokról, amelyek a menekültek elmondása szerint embertelenek voltak, mert hiányoztak az elemi higiéniai körülmények, és amelyek az egyik legfőbb hivatkozási alapot jelentették a menekültek továbbengedését követelő hazai és nemzetközi aktoroknak. Eközben a saját narratíváját alátámasztó képeket konstruált, például azáltal, hogy – mint már említettük – kötelezően előírta a kesztyű és egészségügyi maszk használatát a rendőrök számára.

Korábbi elemzésünkben (Bernáth & Messing 2015) amellel érveltünk: a magyarországi helyzetre az a legjellemzőbb, hogy a kormányzati propaganda az elvileg politikamentes eljárási elvek alapján működő intézmények kommunikációját is einstandolni tudta. Ennek jó példája a Magyar Államvasutak eljárása a bicskei vasútállomáson szeptember 4-én kialakult patthelyzetben. Itt a megtevesztett menekültek, akik azt hitték, hogy a vonat az osztrák határra viszi őket, órákon át nem hagyták el a szerelvényt és a peront, miután a vonat megállt, és kiderült, hogy a bicskei menekülttáborhoz érkeztek. Az információk szűrésének kísérlete és az állami vasúttársaság ebben való közreműködése is csak a független médiában volt téma. Bicskén egy tehervonatot húztak a szerelvényről tiltakozó menekültek és a peronon álló újságírók

10 Lásd Index.hu: Keményen nekiment a francia külügyminiszter a magyar kerítésnek, *Index.hu*, 2015. augusztus 30., http://index.hu/kulfold/2015/08/30/kemenyen_nekiment_a_francia_kulugyminiszter_a_magyar_keritesnek/ (utolsó letöltés: 2017. II. 12.).

11 A külügyminiszter sajtótájékoztatója, 2015. szeptember 17.

12 kormány.hu: Az emberi erőforrások miniszterének sajtótájékoztatója, *kormany.hu*, 2015. szeptember 4., <http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/hirek/aki-segiteni-akar-a-segelyszervezeteken-keresztul-segitsen> (utolsó letöltés: 2017. II. 12.).

köze – ezzel zárva el a menekülteket az újságíróktól, hogy ne terjedhessenek a kerítés mögé préselődött, kimerült és kitikkadt menekültek képei a magyar és a nemzetközi sajtóban (lásd a 7. képet).

7. kép

A Magyar Államvasutak, a rendőrség és a tájékoztatáspolitikai: Bicske

7. Következtetések

Elemzésünk azt mutatta, hogy a politikai és közéleti diskurzusokat követve két – biztonságosító és humanitárius – keret feszült egymásnak a médiában a menekültek és a velük kapcsolatos események bemutatása során. Ezeknek jól körülhatárolható nyelvi és képi eszköztáruk van. A *humanitárius keretezés* sajátja, hogy olyan bemutatások dominálják a médiatudósítást, amelyek 1) gyakran használnak személyes történeteket, 2) a személyekre, azok szükségleteire koncentrálnak, 3) gyakran hivatkoznak morális érvekre, 4) lehetőséget adnak az érzelmi azonosulásra, valamint 5) vizuális elemeik is az egyénekre és a sérülékenységre fókuszálnak, és 6) elsősorban a „menekült” és a személyekre vonatkozó megnevezéseket alkalmazzák. A *biztonságosító értelmezés* ezzel szemben a menekülteket veszélyként – bűnügyekkel, fertőzésekkel vagy egyéb biztonsági kérdésekkel kapcsolatos veszélyként – ábrázolja. Mindezt narratív és képi elemeiben is alátámasztja, például azáltal, hogy technikai vagy negatív konnotációjú megnevezéseket használ, vizualitásában pedig a távolság, az idegenség és a veszély érzetét erősíti fel (Szalai & Göbl 2016, Jackson & Parkes 2008).

Míg az osztrák média tudósításaiban, az ottani politikai és közéleti narratívát követve dominánsan a humanitárius diskurzus jelent meg, a magyar média nagyon szórt volt – legalábbis a vizsgált időszakban. A magyar kormányzati narratíva egyértelműen biztonsági veszélyként jelenítette meg a menekültügyet, és tette ezt már jóval azelőtt, hogy menekültek nagyobb számban jelentek volna hazánkban (Bernáth & Messing 2015). Mivel a magyar médiában a kormányzati és a politikai nyilatkozatok hangsúlyosabban voltak jelen, mint az osztrákban, a biztonságosító diskurzus is meghatározó volt – annak ellenére, hogy számos média hír teret adott azoknak a szereplőknek is, akik humanitárius problémának látták és láttatták az eseményeket. Az osztrák médiában erőteljesen merültek fel az állami felelősség kérdései, különösen a furgonban megfulladt menekültek tragédiája kapcsán. Magyarországon még a kormánykritikus médiumok is kevésbé tárgyalták ezt a szempontot. Ugyanakkor az osztrák média elég homogén volt, a magyar médiumok között azonban jelentős különbségeket találtunk e két narratíva súlyában: elsősorban a kormányhoz közeli M1 televízió és a tőle független médiumok (RTL Klub, Index.hu, Népszabadság) között, amelyek a menekültválság egyéb aspektusait is igyekeztek bemutatni. A televízióhíradók kvalitatív elemzése azt mutatta, hogy a nagy különbség nem is a két ország médiumai, hanem a magyar M1 és a másik három televízió között volt. Az M1 az összes eseményt a kormány biztonságosító stratégiáját követve közvetítette, riportjaiban – még a „halál furgon” kapcsán is – inkább arról beszélt, hogy az országra nézve milyen veszélyt jelentenek a menekültek.

Elemzésünk kimutatta, miként érvényesült a magyar kormány menekültellenes kampánya még a kormánykritikus médiumokban is, akár azzal, hogy gyakran idéztek kommentár nélkül kormányzati illetékeseket. Azt is megmutatta, hogy a kizárólag Magyarországon érvényes dehumanizáló terminológia („illegális bevándorlók”, „illegális határsértők”, „megélhetési bevándorlók”) miként halványította el a menekültek emberi mivoltát a megnevezésekben. A képelemzés kimutatta, hogy ugyanazon események humanitárius vagy biztonságosító leírása miként járt együtt egy sajátos képi nyelvvvel a távolság, az arcok és a személyek megjelenítése vagy éppen kriminalizálásuk képi eszközei terén.

Ha egy kampány kezdeményezője az állam maga, a beszéden túl számos további eszköz is a rendelkezésére áll a diskurzus formálására. Képek, témák, jelentések tömegét nyomhatja el a nyilvánosságban, akár azzal, hogy nem enged fotósokat a helyszínekre. A törvények módosításával pillanatok alatt bűnözőkké tud tenni elkeseredett és kiszolgáltatott menekülteket. Maszkok és kesztyűk kötelező használatának elrendelésével olyan képeket tud előállítani, amelyek a fertőzésveszéllyel asszociálják őket.

A TÁRKI kutatása szerint Magyarországon minden korábbinál magasabb szintre emelkedett az idegenellenesség mértéke (TÁRKI 2015). Ám a jelen kutatás azt is felszínre hozta, hogy egyetlen diskurzus sem monopolizálható teljesen. Új szereplők – mint az alulról szerveződő segítő mozgalmak és egyes civilszervezetek és a történeket végig közelről követő újságírók – mutatták meg, hogy még egy ilyen mértékű kampány közepette is van tere a független cselekvésnek.

Irodalom

Balzacq, Thierry (2005): The three faces of securitization: Political agency, audience and context. *European Journal of International Relations*, vol. 11, no. 2, pp. 171–201. <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1354066105052960> (utolsó letöltés: 2017. I. 8.).

Balzacq, Thierry (2011): A theory of securitization: origins, core assumptions, and variants. In: Thierry Balzacq (ed.): *Securitization Theory: How Security Problems Emerge and Dissolve*. New York: Routledge.

Barta, Judit & Fruzsina M. Tóth (2016): Online media coverage of Humanitarian Organizations and Grassroots Groups During the Migration Crisis in Hungary. In: Anikó Bernát & Bori Simonovits (eds.): *The social aspects of the 2015 migration crisis in Hungary*. Budapest: TÁRKI Social Research Institute.

Bernáth Gábor & Messing Vera (2015): Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kommunikáció és a tőle független megszólalás terepei. *Médiakutató*, 16. évf., 4. sz., 7–17. o.

Bernáth, Gábor & Vera Messing (2013): *Pushed to the edge. Research report on the representation of Roma communities in the Hungarian mainstream media 2011*. Budapest: CEU CPS Working Paper Series.

Bleiker, Roland & David Campbell & Emma Hutchison & Xzarina Nicholson (2013): The visual dehumanisation of refugees. *Australian Journal of Political Science*, vol. 48, no. 4, pp. 398–416.

Bigo, Didier (2006): *Migration and Security Issues*. https://www.academia.edu/3102809/Migration_and_security (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).

Buzan, Barry (1997): Rethinking security after the Cold War. *Cooperation and conflict*, vol. 32, no. 1, pp. 5–28.

Castles, Stephen (2004): The Factors That Make and Unmake Migration Policies. *The International Migration Review*, vol. 38, no. 3, pp. 852–884.

Falk, Francesca (2010): Invasion, Infection, Invisibility: An Iconology of Illegalized Immigration. In: Christine Bischoff & Francesca Falk & Sylvia Kafehsy (eds.) *Images of Illegalized Immigration – Towards a Critical Iconology of Politics*. Bielefeld: transcript, pp 83–100.

Haraszi, Miklós (2015): Behind Viktor Orbán's War on Refugees in Hungary. *New Perspectives Quarterly*, vol. 32, no. 4, pp. 37–40.

Holzschneider, Anna (2005): Power of Discourse and Power in Discourse. An Investigation of Transformation and Exclusion in the Global Discourse of Childhood. *PhD Thesis*, Berlin: Free University of Berlin.

Huysmans, Jeff (2000): The European Union and the securitization of migration. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, vol. 38, no. 5, pp. 751–777.

- Jackson, Pamela Irving & Parkes, Roderick (2008): The Securitization of Immigration Policy, Shifts in National Immigrant Integration Models and the Incarceration of Immigrants in Germany, France and Britain 1970–2003. *Humboldt Journal of Social Relations*, vol. 31, no. 1–2, pp. 39–82.
- Janky, Béla (2017) *Labeling Asylum-seekers: the power of words or the power of the world over words?* MTA TK Working Paper.
- Juhász, Attila, Bulcsú Hunyadi & Edit Zgut (2015): *Focus on Hungary: Refugees, Asylum and Migration*. Budapest: Heinrich Böll Stiftung, https://www.boell.de/sites/default/files/2015-focus-on-hungary_refugees_asylum_migration.pdf (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).
- Karyotis, Georgios (2012): Securitization of migration in Greece: process, motives, and implications. *International Political Sociology*, vol. 6, no. 4, pp. 390–408.
- Lahav, Gallya & Marie Courtemanche (2012): The Ideological Effects of Framing Threat on Immigration and Civil Liberties. *Political Behavior*, vol. 34, no. 3, pp. 477–505.
- Magyar Helsinki Bizottság (2014): *Pánik a sötétben. Migránsok a magyar médiában*. Budapest: MHB. <http://www.helsinki.hu/panik-a-sotetben-migransok-a-magyar-mediaban/> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).
- Moscovici, Serge (1984): The phenomenon of social representations. In: R. M. Farr & S. Moscovici (eds.): *Social Representations*. Cambridge University Press.
- Schmidthäussler, Natalie & Arne Niemann (2012): *The Logic of EU Policy-Making on (Irregular) Migration: Securitisation or Risk? Conference paper*, <http://uaces.org/documents/papers/1201/niemann.pdf> (utolsó letöltés: 2017. 01. 11.).
- Simonovits, Bori & Anikó Bernát eds. (2016): *The social aspects of the 2015 migration crisis in Hungary*. Budapest: TÁRKI Social Research Institute.
- Szalai, András & Göbl Gabriella (2015): *Securating Migration in Contemporary Hungary. CEU Working paper*, <https://cens.ceu.edu/sites/cens.ceu.edu/files/attachment/event/573/szalai-goblmigrationpaper.final.pdf> (utolsó letöltés: 2017. I. 11.).
- Trew, Tony (1979): 'What papers say': linguistic variation and ideological difference. In: Roger Fowler, Bob Hodge, Gunther Kress & Tony Trew (eds.): *Language and control*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Wæver, Ole & David Carlton (1993): *Identity migration and the new security agenda in Europe*. New York: St. Martin's Press.
- Wæver, Ole (1995): Securitization and Desecuritization. In: Ronnie D. Lipschutz (ed.): *On Security*. New York: Columbia University Press.
- Wodak, Ruth & Michel Meyer eds. (2001): *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage Publications.
- Wunderlich, Daniel (2012): Implementing EU external migration policy: Security-driven by default. *Comparative European Politics*, vol. 11, no. 4, pp. 406–427.

Abstract

The paper investigates the coverage of three crucial events of the 'refugee crisis' during the summer and early autumn of 2015 by the Austrian and Hungarian media. The analysis covers a sample of the mainstream news media: television channels, broadsheets and tabloid newspapers in Hungary and Austria. The aim of the research was to investigate how media framed events related to the refugee crisis; which actors were allowed to voice their experiences and opinions; and what visual and narrative representations shaped the coverage of the events. The analysis reveals the extent to which many significant elements of the Hungarian government's propaganda such as blaming the victims, inflicting fear, framing the refugee crisis as a national security issue came to rule the Hungarian media coverage. Some of the media used such framing uncritically in their texts and visual representations, but political meaning production infiltrated all media to some extent. Meanwhile, in Austria political actors and the media framed the crisis as a humanitarian issue and emphasized the civic engagement of Austrian citizens in a wave of solidarity with the refugees.

Bernáth Gábor médiakutató, kommunikációs tanácsadó. Messing Verával közösen több, a magyarországi romák médiaképét vizsgáló elemzés szerzője, korábban a Roma Sajtóközpont egyik alapítója, 2003-ig igazgatója. Legutóbbi írásuk a *Médiakutató*-ban: „Bedarálva – A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei” (Messing Verával, 2015. tél). Email: bernath_g@yahoo.com

Messing Vera az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontjának főmunkatársa és a CEU Center for Policy Studies vendégkutatója. Bernáth Gáborral közösen több, a magyarországi romák médiaképét vizsgáló elemzés szerzője. Több, mint 15 éve kutatja az etnicitás, a kisebbségek, a társadalmi kirekesztés folyamatait és intézményeit (oktatás, munkaerőpiac, lakhatás, média) és az ezzel kapcsolatos közpolitikai válaszokat. Email: Messing.Vera@tk.mta.hu

Sükösd Miklós

Buddhizmus a médiában

Az amerikai, a brit és az angol nyelvű kínai újságok értelmezési keretei

Hogyan jelenik meg a buddhizmus a mai médiában? E tanulmány az amerikai, a brit és az angol nyelvű kínai lapok értelmezési kereteit hasonlítja össze 2001–2013 között. A nyugati sajtóban a buddhizmushoz kötődő művészeti, kulturális és politikai cikkek mellett megjelenik a meditáció-központú nyugati buddhizmus témája. A hongkongi független sajtó ezek mellett a hagyományos buddhizmus, a társadalomba ágyazott vallás hétköznapi, gyakorlati kérdéseit tárgyalja nagyobb hangsúllyal. A pekingi pártsajtó a buddhizmus kérdését a kínai nemzeti identitáshoz köti, és az „állami buddhizmus” álláspontját, a hivatalos propagandavonalat képviseli a kínai és a tibeti buddhizmussal kapcsolatban. A lapokban a vallási logika és a médialogika ütközését látjuk. Az újságok rovatai közé nehezen illeszkedik a vallás valósága, a vallási tanítások és gyakorlatok rendszere. Az újságírók által alkalmazott (politikai, kulturális stb.) értelmezési keretek részekre bontják és dekontextualizálják a vallási praxist.

Bevezetés: Hogyan mutatja be a mai média a buddhizmust?

Napirendek és értelmezési keretek a médiában

A médiareprezentációk kérdése általában is fontos, mert a médiafelhasználók – a mai modern társadalmak szinte valamennyi tagja – egyre inkább a médián keresztül szereznek információt, tájékozódnak a világról, a nemzeti és a nemzetközi politikáról, a közéletéről és a kulturális hagyományokról. A média nyújtja a 21. századi közönség információs bázisának jelentős részét, amelyet a befogadók és aktív felhasználók aztán egyénileg szelektálnak és értelmeznek újra. A buddhizmus médiareprezentációja azért különösen érdekes és fontos példa, mert a nyugati országokban a buddhizmus nem őshonos, hanem idegen eredetű, importált vallás. A világi közönség (vagyis a buddhista egyházakon, közösségeken kívüli többség) túlnyomó része így elsősorban a médiából ismerheti meg (az oktatási rendszer és az esetleges személyes tapasztalatok, személyes hálózatok adta információk mellett) a buddhizmust – szemben a Nyugaton évszázadok óta természetes közegként létező kereszténységgel, amelyről szinte mindenkinek vannak személyes tapasztalatai.

A média természetesen nem pusztán információt szolgáltat, hanem strukturálisan rendszerezett és értelmezési keretekbe szervezett tudást is nyújt a befogadóknak. Egyes témákkal gyakran, nagy terjedelemben foglalkozik, másokról kevesebbszer vagy egyáltalán nem számol be. A befogadók tudatában így napirendre tűzi, kiemeli a hírértékkel bíró, fontos témákat, míg a többi háttérbe szorítja vagy teljesen eltünteti a napirendről – ezt nevezzük a *média napirendalkotó elméletének* (McCombs & Shaw 1972). Az egyes témák, szereplők és térségek között a különböző médiumok létrehozzák saját fontossági rangsorukat. Így egyes nemzetközi újságok egymástól eltérő képet alkothatnak a buddhizmusról is megjelenésük helye, politikai nézőpontjuk, nemzeti újságírói hagyományaik és más tényezők alapján.

Napirendalkotó szerepük mellett az egyes médiumok – újságok, televízió- és rádióműsorok, hírportálok stb. – különböznek az általuk alkalmazott értelmezési keretek tekintetében is. Ezek az értelmezési keretek – nyíltan vagy rejtetten – erkölcsi értékítéletet hordoznak (Entman 1993). Elkülönítik a hősokeket és a gonoszokat. Megmondják, ki a jó és ki a rossz. Az értelmezési keretek alkalmazása (a keretezés) így etikai normákat ajánl, ami a jó és a rossz közötti, állandóan változó határvonal meghúzását is jelenti. A média keretezése meghatározhatja az adott történetek kiváltó okainak értelmezését is – nyíltan megnevezheti egy probléma okait, vagy rejtetten célozhat a kiváltó okokra, az oksági

láncolatokra. Ebből kiindulva a keretezés győgmódot, vagyis lehetséges megoldásokat is kínál a problémákra (Entman 1993).

A keretezés (ideértve a morális értékítéletet és az oksági magyarázatokat) gyakran a média, az újságírók által használt nyelvbe, egy-egy kifejezésbe, főnévbe, jelzőbe, hasonlatba, metaforába kódolva, rejtetten fejt ki hatását. A Tibetben demonstráló buddhista szerzeteseket például az egyes lapok és cikkek teljesen eltérő értelmezési keretben jeleníthetik meg. Nevezhetik őket a vallási hagyományt védeni próbáló, emberi jogaikkal élő tüntetőknak, az elnyomott tibeti nép hiteles képviselőinek de éppen lázadó, illegális rendbontóknak is. Egyetlen szó jelentése gyökeresen eltérő értékítélthez és oksági értelmezéshez vezethet. Egyetlen metafora, jelző vagy főnév gyökeresen eltérő világnézetekre utal, és radikálisan különböző hatalmi viszonyokat támogat.

Amíg a média *napirendalkotó* szerepe (a témaválasztás és az adott témáról szóló hírek, műsorok gyakorisága) azt ajánlja fel a közönségnek, hogy *miről* gondolkodjon, az *értelmezési keretek* alkalmazása az ezekről a témákról való gondolkodás *hogyanját* befolyásolja. Ezáltal (és más kognitív és szemiotikai folyamatok során) az egyes médiumok eltérő szimbolikus világokat hoznak létre, és bennük különböző hatalmi erőviszonyokat jelenítenek meg a befogadóiknak – akár egyetlen témán belül is.

Hogyan térképezhetjük fel e fogalmak segítségével, hogy a 21. századi média miképp mutatja be a buddhizmust? Milyen szimbolikus világokat hoznak létre az egyes médiumok a napirendalkotás és a keretezés eszközeivel a buddhizmus kapcsán? Milyen gyakran és milyen értelmezési keretekben jelennek meg a médiában a buddhista szerzetesek és apácák, a világi hívek és gyakorlók, a buddhista tanítások és szervezetek; a meditáció, a buddhista művészet, a buddhizmus és a politika viszonya és más, a buddhizmushoz kapcsolódó témák? Milyen képet adnak, milyen szimbolikus világokat alkotnak az egyes médiumok a buddhizmussal összefüggésben a világ különböző részein?

Buddhizmus és média: empirikus kutatások és elméleti megközelítések

A buddhizmus médiamegjelenésével számos tanulmány foglalkozott az elmúlt években. „Miért olyan helyesek a buddhisták?” – teszi fel a kérdést Thomas A. Tweed valláskutató a buddhizmusnak és az iszlámnak az 1945 utáni időszak egyesült államokbeli médiamegjelenítéseit vizsgáló áttekintésének címében (Tweed 2008). A válasz szerinte a buddhizmus megjelenítésének három sajátosságában keresendő: a buddhizmus 1) individualista és 2) pacifista vallásként jelenik meg, amely 3) közös nevezőn áll az amerikai kulturális értékekkel. Az iszlámot ezzel szemben közösségi és erőszakos vallásként képzeljük el, amely ellentétben áll az amerikai értékekkel. Tweed szerint a buddhizmus amerikai képét a magányos meditáló figurája határozza meg a leginkább, annak ellenére, hogy a vallás ázsiai múltját és jelenét valójában számos közösségi rituálé (például felajánlás, közös éneklés stb.) is jellemezi. A magányosan gyakorló meditáló figurájának megteremtését Tweed a beat író, Jack Kerouac 1958-as, *Dharma Bums* című regényéhez köti. Ez a figura aztán tévésorozatok, filmek és irodalmi feldolgozások sokaságában, általános toposzként jelenik meg a nyugati kultúrában. A pacifista képet erősítette a vietnámi háború ellen, a béke érdekében fellépő buddhista szerzetes, Thich Quang Duc, aki a tiltakozás végső, radikális formájaként 1963-ban Saigonban felgyújtotta magát. Az amerikai magazinokban és a tévécsatornákon erről széles körben megjelent fotók üzenete a buddhizmusra vonatkozóan az, hogy a legradikálisabb buddhista tett a szerzetes által maga ellen elkövetett erőszak (szemben a mások ellen irányuló iszlám erőszakkal). A buddhizmus békés képéhez hozzájárult az ázsiai tanítók, D. T. Suzuki, Thich Nath Hanh és a Dalai Láma hatása is (Tweed 2008).

Egy másik esszében Scott A. Mitchell (2012) az amerikai buddhista golfsztár, Tiger Woods szexbotrányának médiabemutatóját elemzi, ideértve az esti tévés beszélgetőműsorokat is. Ez a botrány rövid időre a szenzációhajhász kereskedelmi média figyelmét is a buddhizmusra irányította, több tucat műsort és cikket generált. Hogyan viszonyul a buddhizmus a házastársi hűséghez, kigyógyulhat-e szexfüggőségéből és megbocsátást nyerhet-e Woods a buddhizmuson belül – a vita egyebek között e kérdések körül forgott. Mitchell amellettt érvel, hogy az amerikai média buddhizmusról alkotott képét – legalábbis ebben a vitában – nagyrészt az amerikai belpolitika konzervatív/ liberális törésvonala befolyásolta. A konzervatív Fox Tv műsorvezetője, Brit Hume egyenesen azt tanácsolta Woodsnak, hogy térjen át a buddhizmusról a keresztény hitre, mert így nyerhet bűnbocsánatot házasságon kívüli

kalandjaira. A tömegmédiá konzervatív és liberális értelmezési kereteit a buddhista közösség magazinjai nem tudták érdemben befolyásolni (Mitchell 2012).

Egy harmadik tanulmány (Sen 2012) a buddhizmus és a hinduizmus képét vizsgálja az amerikai médiában. Sen abból indul ki, hogy e két vallásnak – eltéréseik ellenére – közös központi fogalma a *dharma* (kötelesség), a *karma* (a tettek és következményeik) és az *ahimsa* (az erőszakmentesség). Ezek a fogalmak pedig alapvetőek a környezeti tudatosság kialakításában és a fenyegető környezeti válság megoldásában. A hindu és a buddhista elmélet így jó alapot nyújthat a korszerű ökológiai szemlélet és a környezetvédő aktivizmus számára. Sen ezért kifejezetten e vallások központi értékeit, tanításait, illetve a zöld elméleti és aktivista kapcsolatot (a buddhista és a hindu környezetvédő mozgalmakat) hangsúlyozza, és ezek megjelenését keresi az amerikai média tartalmában. Ilyen cikket azonban alig talál, az anyagok bősége ellenére. Mintája a *New York Times*, a *CNN* és a *Time* magazin 2008. január 1-je és 2010. június 15-e közötti cikkeinek gyűjteménye. Bár módszeres, kvantitatív elemzést nem végez, eredménye egyértelmű és negatív. „E három vezető amerikai [orgánus] híreinek elemzése azt mutatja: csekély azoknak a cikkeknek a száma, amelyek elmagyarázzák a két vallás alapvető fogalmait, és ezek kapcsolatát a környezettel és a bolygóval” (Sen 2012: 102). A buddhizmus képét ehelyett Tibet ügye és a Dalai Láma, a hinduizmus bemutatását pedig az érdekességek, az egzotikumok és az indiai vallási konfliktusokhoz kötődő hírek dominálják.

Rick Clifton Moore (2008) azt az elméleti felvetést teszteli, hogy az amerikai világi sajtó a keleti vallások témáját a nyugati vallásokból átvett szimbolikus fogalmakkal közelíti meg (Silk 1998). Moore esettanulmányának a Dalai Láma 2005-ös amerikai útját választja, és egy helyi újság, az *Idaho Statesman* cikkeit veszi górcső alá. Eredményei szerint az újságírók vallásos fogalmakkal, tisztelettel beszélnek a buddhizmusról – csakúgy, mint általában a többi vallásról –, de a vallások általános vonásai mögött a buddhizmus speciális tanításai elsikkadnak. Meg kell jegyezni, hogy Moore tanulmánya (Silk 1998 nyomán) az amerikai újságírás általános működését vizsgálja. A buddhizmus sajtóbemutatásának elemzése nála egy tágabb elméleti kérdéskör esettanulmánya csupán (fő célja tehát nem a buddhizmus sajtóbemutatásának vizsgálata).

A buddhizmus és a média találkozásának másik területe a buddhista, vallásos média. A világi tömegmédiá elemzésétől elkülönülve ennek kérdéseivel is számos tanulmány foglalkozik. Például azzal, hogy a tajvani Tzu-Chi buddhista humanitárius szervezet teleregényében (folytatásos tévésorozatában) milyen diskurzusokban, tematikával, téma- és szereplőválasztással állítja a néző elé a társadalmilag elkötelezett buddhizmus vonzó példáit, a hétköznapi emberek „bódhiszattvává” emelkedését (Liao 2013).

A buddhista médiával foglalkozó irodalom másik része a buddhista online platformok, közösségimédia-csoportok, mobilalkalmazások, a „digitális buddhizmus”, a „buddhista cyberspace” kérdéskörét térképezi fel (Grieve & Veidlinger 2005). Ezek a médiumok interaktívak, decentralizáltak, a linkeken keresztül módot adnak az elmélyülésre, de a gyors kontextusváltásra is. A kommunikáció módja pedig visszahat magára a vallásra, a vallásos szervezetekre, a vallási autoritásra és magára a vallásosság megélésére. Hiszen – mint a médiumelmélet egyik megalapítója, a jezsuita Walter Ong megjegyzi: „a különböző médiumok [médiatípusok] különböző vallásosság kialakulását teszik lehetővé” (Ongot [1967] idézi Veidlinger 2005: 2).

Tágabb értelemben a fenti megközelítések a *vallás mediatiszációjára* vonatkozó médiaelméleti és vallásszociológiai paradigmába illeszkednek (Hjarvard 2008, 2011, Lynch 2011, Lövheim & Lynch 2011).

Érdemes megemlíteni a buddhizmus és a média harmadik összefüggését is. Ez a buddhista elvek alapján álló, éber figyelemmel dolgozó, buddhista erkölcsiségű újságírás elősegítésére tesz javaslatokat a mai médiában (Gunaratne et al. 2015). Ez az újságírói irányzat a buddhista filozófia értékeit és elveit – az éberséget, a tudatosságot (*mindfulness*), a szenvedéstől való megszabadulás útján elért tartós boldogságot, az én-nélküliséget, a változás elfogadását, a kölcsönös függőséget – helyezi előtérbe az újságíró munkában. A hírek bemutatásában a konfliktusok élezése helyett a harmónia megteremtését igyekszik elősegíteni. Emellett természetközpontú és környezettudatos: a pazarló fogyasztás mérséklését kívánja a közösség érdekében. Mindez persze különbözik a mai „objektív” hírújságírás normáitól, és kérdés, hogyan ültethető át a gyakorlatba – főleg a nagy, profitelvű médiaszervezetekben.

Ebben az irányban tovább haladva a buddhista filozófia fogalmait felhasználva egy nem nyugati elveken alapuló médiaelméletet alkothatunk a közjó, a közérdek buddhista értelmezéséből kiindulva (lásd Hershock 2006).

A jelen kutatás számára Tweed (2008), Mitchell (2012) és Abhijit Sen (2012) empirikus megközelítései a legrelevánsabbak. Mindhárman amellett érvelnek, hogy az amerikai média a nyugati politikai és kulturális minták, értelmezési keretek

alapján minősíti és mutatja be a buddhizmust. Azonban mindhárom írás Amerika-centrikus marad, csak az amerikai médiáról szól. Mindhárom említi a különböző értelmezési kereteket, de nem határozza meg őket, s átfogó képet sem ad a média által használt keretekről. Végül mindhárom tanulmány esszéisztikus jellegű, és hiányzik belőlük a nagyobb elemszámon alapuló, hosszabb távú empirikus elemzés. Felmerül a kérdés: lehetséges-e nemzetközi, összehasonlító elemzést végezni a témáról, a keretek pontos és kimerítő meghatározásával, kvantitatív eredményekkel.

A sajtóminta

Ebben a kutatásban az amerikai és a brit sajtót, valamint két, angol nyelvű kínai újságot – összesen hét lapot – hasonlítottam össze. Így képet kaphatunk arról, hogy a világ három vezető országában – az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban és Kínában – a sajtó miként mutatja be ezt a világvallást.

Az amerikai sajtópalettáról elsőként a New York Times (NYT) választottam, mert azon túl, hogy az egyik legnépszerűbb amerikai napilap, gyakran az egész világ legbefolyásosabb sajtóorgánumként tekintenek rá. Az amerikai kontinens túlsópartjáról a Los Angeles Times (LA Times) vettem be a mintába. Azt feltételeztem, hogy kaliforniai újságként rendszeresen foglalkozik a Los Angeles-i, kaliforniai és általában a nyugati parti, nagy létszámú ázsiai-amerikai (kínai-amerikai, japán-amerikai, thai-amerikai, kambodzsai-amerikai stb.) közösségeket érintő buddhista hírekkel. Ahhoz, hogy össze tudjuk hasonlítani a napilapok buddhizmussal kapcsolatos cikkeit egy hetilappal is, a mintába bevettem a Time Magazine-t, a nemzetközileg ismert amerikai hetilapot is.

Az Egyesült Királyság politikailag megosztott sajtósínteréről két, nagy tekintélynek örvendő, minőségi napilapot, a liberális beállítottságú Guardiant, illetve a közép-jobboldali, konzervatív Daily Telegraph-ot választottam. Hipotézisem szerint a liberális, multikulturális irányultságú értelmiségiek által olvasott középbalos Guardian feltehetőleg nyitottabb a buddhizmus – és a buddhizmus nyugati jelenlétéhez köthető vallási pluralizmus – irányába, és többet foglalkozik a nyugati buddhistákkal és az etnikai bevándorlókból álló nagy-britanniai buddhista közösségekkel is. Ezzel szemben azt feltételeztem, hogy a Daily Telegraph által képviselt konzervatív értékvilágtól alighanem távolabb a Nyugaton – történelmi távlatban – újonnan megjelent vallás, és az idegenkedés a cikkek számában és távolságtartásában is megjelenik majd.

Mivel az elemzés angol nyelvű újságokkal foglalkozik, és ezekből a kínai sajtópiacon viszonylag keveset találunk, a South China Morning Post (SCMP), illetve a China Daily egyértelmű választásnak bizonyult. A SCMP Hongkong régi, vezető angol nyelvű lapja, ezért feltételeztem, hogy sokat tudósít a régi történelmi gyökerekkel rendelkező, virágzó buddhista életről a városban. A buddhizmus – a taoizmussal és a konfucianizmussal együtt – Hongkong természetes, sok évszázados hagyománya, kulturális közege, így várhatóan megjelennek majd gyakorlati kérdések (például a buddhista templomok vagy temetők létrehozásával vagy fenntartásával kapcsolatos hírek) is a lapban. Ezzel szemben a China Daily a Kínai Kommunista Párt félhivatalos sajtóorgánuma. Célközönségét a külföldi döntéshozók, diplomaták, üzletemberek, turisták és az angol nyelvet tanuló kínaiak alkotják. Ezért feltételezhető, hogy a lap vallási kérdésekben, így a buddhizmust illetően is a hivatalos pekingi pártvonalat és kormánypolitikát követi. Emiatt azt feltételeztem, hogy az újságban a régi, kommunista gyökerű vallásellenességgel és ateizmussal találkozhatunk. De megjelenhet az új pekingi pártvonal is, amely a hagyományos kínai vallásokat a kínai kultúra szerves részének, a mai kínai kormányzatot pedig a teljes kínai kulturális hagyomány örökösének és képviselőjének tekinti. A párt a kínai kulturális és vallási hagyomány számos elemét használja fel az új nemzeti pártideológiában, és e hagyomány egyes elemeit (főleg a konfucianizmust) beemeli a mai politikai rendszer legitimitációjába is. A kínai buddhizmusra erősen hatott a konfucianizmus szellemisége, s megjelentek benne konfucianus vonások, ezért nem zárható ki a kínai buddhista hagyomány pozitív megjelenítése a párt félhivatalos lapjában.

A kutatásba a 2001. január 1-je és 2013. július 15-e között a fenti hét újságban megjelent valamennyi releváns cikket bevontam. Ez a 12 és fél év megfelelően hosszú időszaknak tűnik ahhoz, hogy az elemzés alapján képet kaphassunk a buddhizmus sajtómegjelenéséről a korai 21. században a világ fejlődését meghatározó három fontos országban. A „*Buddhism*” (buddhizmus), „*Buddhist*” (buddhista) és „*Buddha*” kulcsszavakra keresve a hét újságban a Factiva elektronikus adatbázisban több mint 20 000 cikket (pontosan 20 293 cikket) találunk, a következő megoszlásban (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat
A kulcsszavakat tartalmazó cikkek száma a vizsgált orgánumokban
2001. január 1. és 2013. július 15. között

Orgánum	Cikkek száma
The New York Times	5 639
Los Angeles Times	953
Time Magazine	852
The Guardian	4 533
The Daily Telegraph	1 635
SCMP	4 171
China Daily	2 510
ÖSSZESEN:	20 293

Ez az elemszám túl nagy a kódoláshoz, ezért a teljes sokaságból 3 százalékos mintát vettem, vagyis minden harmincharmadik cikket vettem a mintába: #33, #66, #99, #132, #165 stb. (ahol a #33 a mintában szereplő 33., a #66 a mintában szereplő 66. cikket jelenti, és így tovább). Ezek a cikkek legalább említés szintjén tartalmazzák a három kulcsszó egyikét. A cikkek egy része kifejezetten buddhista témákra összpontosít, míg más részük csak részben foglalkozik a témával. Ha egy cikk marginálisan említette csak valamelyik kulcsszót (például egy teljesen más témájú cikkben valakiről azt írták, hogy „mosolya olyan volt, mint Buddháé”, akkor a következő cikket vettem a mintába (például #34 vagy #67).

A mintába így összesen 612 cikk került: New York Times (169 cikk), Los Angeles Times (29), Time Magazine (26), Guardian (136), Daily Telegraph (49), South China Morning Post (125), China Daily (78). A 612 cikk eloszlása meglepően egyenletes a három ország között. Mindhárom ország sajtója körülbelül kétszáz cikkel képviselteti magát. 224 cikk a három amerikai lapban jelent meg (ezek közül 198 a két napilapban és 26 a hetilapban), 203 a két kínai, 185 pedig a két brit újságban található.

A kvantitatív keretelemzés

E kutatásban a *kvantitatív keretelemzés* módszertanát (Semetko & Valkenburg 2000) alkalmaztam a buddhizmus nemzetközi sajtómegjelenésének vizsgálatára.¹ Arra voltam kíváncsi, milyen értelmezési keretet alkalmaznak és milyen gyakran alkalmazzák ezeket a kereteket a buddhizmussal foglalkozó cikkek az egyes lapokban.

Első lépésként magukat az értelmezési kereteket (a keretezés kategóriáit) különítettem el. Az amerikai, a brit és a kínai sajtó cikkeiben 14 különböző értelmezési keretet tudtam meghatározni. Második lépésként mind a 612 cikket beosztottam a 14 keret egyikébe. E két lépéssel – az értelmezési keretek elkülönítésével és az összes cikk beosztásával a 14 keret egyikébe – a kvantitatív keretelemzés láthatóvá teszi a buddhizmus bemutatásának tendenciáit az adott újságokban. Azokat az újságcikkeket, amelyekben egynél több értelmezési keret jelent meg, a legfontosabb, meghatározó értelmezési keretük alapján kategorizáltam. Az említett 12 és fél évben a buddhizmussal foglalkozó cikkek leggyakoribb értelmezési keretei a kulturális (155 cikk), a vallási (98 cikk) és a politikai (95 cikk) értelmezési keretek voltak a hét újságban.

Az elemzésben összehasonlítottam az eltérő trendeket az amerikai, a brit és a kínai sajtóban. A többszempontú összehasonlító elemzés megmutatja, hogy mi a különbség: 1) az egyes lapok buddhizmusképe között egy-egy országon belül; 2) az amerikai, az angol és a kínai újságok között (és általában a nyugati és a kínai sajtó között); 3) a napilapok és a hetilap között; végül 4) a demokratikus szellemiségű újságok (ide tartozik a az amerikai és a brit lapok mellett a hongkongi SCMP is) és a propagandacélú China Daily között.

¹ A kutatás másik részében kvalitatív diskurzuselemzést használtam a buddhizmus nemzetközi sajtórepresentációjának feltárására. Ennek eredményei külön tanulmányban jelennek meg.

Értelmezési keretek a buddhizmus sajtóbemutatásában

A médiaszövegekben megjelenő kognitív értelmezési keretek azzal gyakorolnak hatást az emberi tudatra, hogy a valóság néhány aspektusát kiemelik a többi közül, míg a többi aspektust a háttérbe szorítják vagy teljességgel elnyomják (Entman 1993). Az értelmezési keretek akár egy rövid újságcikkben is egy-egy probléma konkrét meghatározását adhatják, oksági értelmezést nyújthatnak, morális értékítéletet alkothatnak, meghatározhatják a felelősségi viszonyokat, és megoldást javasolhatnak az adott problémára (Entman 1993).

A buddhizmus sajtóbeli keretezésének elemzésére 14 különböző keretezési kategóriát dolgoztam ki, s valamennyi, a buddhizmusról szóló vagy azt megemlítő cikket besoroltam e kategóriák valamelyikébe. A keretezési kategóriák létrehozásában és a kódolási protokoll kidolgozásában Semetko és Valkenburg (2000) *kvantitatív keretelemzési módszertanát* követtem.

Vallási: Ebbe a kategóriába azok a cikkek tartoznak, amelyek a buddhizmusra elsősorban hagyományos vallási értelemben tekintenek. Ilyenek a vallásos lelkiséget, szertartásokat, ünnepeket, vallási vezetőket, szerzeteseket és apácákat, templomokat és kolostorokat, illetve a különböző buddhista irányzatok, csoportok közötti vallási kapcsolatokat bemutató cikkek.

Kulturális: E cikkek tárgya lehet a buddhista művészet (festészet, zene, szobrászat, kalligráfia, esztétika), múzeumok és galériák kiállításai, buddhista művészeti gyűjtemények, a buddhista örökség régészeti feltárása, templomok és relikviák bemutatása és általában a buddhista kulturális örökség konkrét, kézzelfogható tárgyai.

Politikai: E cikkek politikai hírekhez kötik a buddhizmust. Számos buddhista országban (például Mianmarban, Thaiföldön, Tajvanon, Japánban) léteznek buddhista politikai szereplők, szervezetek, akár buddhista pártok is. Egyes idetartozó cikkek nem elsősorban a buddhizmussal foglalkoznak, hanem olyan politikai cikkek, amelyek buddhista szereplőket is megemlítenek. Az ilyenek valamely – jellemzően ázsiai – ország bel- és külpolitikai kérdéseivel, nemzetközi politikai kapcsolataival, illetve a vallást is érintő politikai ideológiával vagy kormányzati szakpolitikával foglalkoznak, s megemlítik a buddhistákat vagy a buddhizmust. Ide tartozó gyakori témák a nyugati lapokban az ázsiai országok gazdasági fejlettsége és nemzetközi kapcsolatai (főleg az amerikai lapokban), míg Kínában örökzöld politikai téma Tibet és a Dalai Láma tevékenysége.

Szociális és jóléti tevékenysége: A buddhista csoportok szociális, jóléti tevékenységével és ennek egyéni és társadalmi hatásával foglalkoznak. Azok a cikkek is idetartoznak, amelyek a buddhista közösségek és a hozzájuk köthető civil szervezetek önkéntes munkáját és a rászorulóknak nyújtott segítséget tárgyalják.

Konfliktus: A buddhizmust az erőszak, a feszültség, az egyes résztvevők erőszakos szembenállása és a diszkrimináció értelmezési keretében említik (ilyenek például a halálos áldozatokkal járó mianmari buddhista-muzulmán összecsapásokkal foglalkozó cikkek).

Bűnügyi: Buddhista vallási vezetők, követők vagy a Szanghák (buddhista közösségek) erkölcstelen tetteivel, illetve a vallási közösségekben elkövetett bűnökkel (például csalás, szexuális zaklatás) foglalkozó cikkek.

Kereskedelmi: Egyes buddhista szervezetek üzleti tevékenységére és a vallásosság piacosítására hívják fel a figyelmet. Bár a buddhizmus mértékletességet hirdet, manapság több buddhista szervezet is jelentős piaci profitra tett szert (elsősorban Kínában, például a Shaolin Kolostor).

Oktatási: Buddhista szervezetek által fenntartott iskolák és oktatási intézmények bemutatásával keretezik a buddhizmust, illetve a buddhizmus diákokra és fiatal generációra tett hatását vizsgálják.

Ökológiai: A buddhista csoportok környezetvédő és állatvédő tevékenységéről számolnak be, illetve támogatják a buddhizmus környezetbarát felfogását – például a vegetáriánus étrendet.

Innováció: A buddhizmus elméleti vagy technológiai innovációival, modernizációjával foglalkoznak. Azzal, hogy a vallás mennyire veszi fel a lépést a modern világ fejlődésével, illetve miképp adaptálódik az ősi hit a modern társadalom számára. (Ide tartozik például a digitális információs technológiák használata és ezek hatása a buddhista közösségek kommunikációjában.)

Életmód és egészség: A vallásos jelentésektől megfosztott értelmezési keretben tárgyalják a buddhizmussal is kapcsolatos témákat. A meditációt és annak az egészségre hasznos hatásait helyezik a középpontba (a meditáció

hatása az idegrendszerre, mentális egészség, az éberség/*mindfulness* alkalmazása a munkahelyen a produktivitás érdekében stb.).

Szervezeti: Központi kerete a buddhista vallási szervezetek (például kolostorok) vezetése és működtetése, a szervezeti rend és a munkaerő biztosítása, a menedzsment és az adminisztratív kérdések.

Turisztikai: A buddhista szent helyek, kolostorok, templomok, sztupák (a Buddha és buddhista mesterek relikviáit tartalmazó emléképiletek), városok irányába történő turizmus és zárandoklat témáival keretezik történeteiket. Ide tartoznak a külföldi újságírók, utazók beszámolóit, a turistáknak vagy zárandokoknak nyújtott helyi szolgáltatásokkal kapcsolatos információk (például szállodák értékelése) is.

Híresség: Neves közéleti személyiségek (például színészek, zenészek, celebek) és a buddhizmus kapcsolatával foglalkozó cikkek.

Az elemzés első lépéseként a buddhizmusról szóló sajtócikkek olvasása alapján meghatároztam a fenti 14 keretezési kategóriát és a hozzájuk tartozó kódolási protokollt.

Második lépésként a sajtómintában szereplő 612 cikket beosztottam a 14 keret valamelyikébe a protokoll alapján. Azokban az esetekben, amikor egy cikkben többny értelemzési keret is szerepelt, a cikkre leginkább jellemző keret alapján végeztem el a beosztást (lásd a 2. táblázatot).

Buddhizmus az amerikai sajtóban

2. táblázat

Értelemzési keretek az amerikai sajtóban

Értelemzési keretek	Orgánumok			Összesen
	The New York Times	Los Angeles Times	Time	
Kulturális	53	9	1	63
Politikai	30	2	6	38
Vallási	20	3	5	28
Konfliktus	13	2	2	17
Életmód/Egészség	12	3	2	17
Turisztikai	11	2	3	16
Szociális/Jótékonyági	8	2	1	11
Híresség	6	4	1	11
Ökológiai	6	1	2	9
Bűnügyi	4	0	1	5
Kereskedelmi	2	1	2	5
Innováció	4	0	0	4
Oktatási	0	0	0	0
Szervezeti	0	0	0	0
ÖSSZESEN	169	29	26	224

A 2. táblázatra tekintve azonnal feltűnik, hogy a New York Times sokkal többször, közel hatszor annyi cikkben (169) foglalkozott buddhizmussal, mint az LA Times (29), vagy a Time Magazine (26). Az a hipotézis tehát nem igazolódott, hogy az LA Times nagy terjedelemben számol be a kaliforniai ázsiai-amerikai kisebbségek buddhista életéről.

A két napilapban többségben voltak a kulturális keretet használó cikkek: ez 31 százalék a NYT és az LA Times esetében is. Az amerikai napilapokban tehát a buddhizmust érintő cikkek relatív többsége művészeti és kulturális

kérdésekkel foglalkozott. Ezek jellemzően kiemelték a buddhizmust eredeti ázsiai társadalmi és vallási kontextusából, és más kulturális kontextusok – a vizuális művészetek, az építészet és az irodalom kontextusába – helyezték azt. A Time Magazine hetilap azonban eltért a két napilap kulturális orientációjától, és a legnagyobb arányban politikai keretet használó riportokat közölt.

A politikai keretű cikkek alkották a második legnagyobb csoportot a buddhizmushoz köthető cikkek körében. A NYT-nál ez a keret a második, az LA Timesnál a harmadik, a Time Magazine esetében az első helyen áll. E cikkek jellemzően a buddhistákat tüntették fel a pozitív oldalon, a „főhős” vagy az áldozat szerepében, például a kolostori, szerzetesrendi közösségek elleni fellépések esetében. A elnyomó kormányok által fenyegetett szent papok képe is gyakori az amerikai sajtóban. A mianmari belpolitikai eseményekkel kapcsolatban azonban egyes buddhista vezetőket a kormányzati elnyomó hatalommal együtt, negatív szereplőként mutattak be.

A vallási értelmezési keret a harmadik leggyakoribb megközelítés az amerikai lapokban. Az idetartozó cikkek nemegyszer a buddhizmushoz kapcsolódó fényképes anyagokat is publikáltak. Ezek a sajtófotók általában a kolostori életet, a szertartásokat és a templomokat mutatták be. A megkapó fényképeken kopasz szerzeteseket, színpompás szerzetesi ruházatokat látunk, látványos vallási ceremóniák tárulnak elénk, homályosan egzotikus, szentséges hangulatot érzékelünk. A cikkekből gyakran hiányzott a további magyarázat – pusztán pillanatnyi betekintést adnak egy egzotikus világba, amely a legtöbb nyugati számára távoli és idegen.

Az életmód kategóriában nem várt trendet mutatott a lakberendezés és az építészet témája. Ezek a cikkek gyakran hozták kapcsolatba a buddhista eszmeiséget egy adott építészeti móddal vagy tervezési stílussal. Elsősorban a zen szemlélete jelent meg a minimalista építészeti stílussal, színskálával vagy dekorációs módszerrel kapcsolatban. A legtöbb esetben a bemutatott épület tulajdonosa buddhista, így a buddhizmus egyszerre jelenik meg fizikai és mentális síkon.

Egyes értelmezési keretek – az innováció, a kereskedelmi, az oktatási vagy a szervezeti keretek – csak ritkán vagy egyáltalán nem jelentek meg az amerikai lapokban. Ebből arra következtethetünk, hogy az amerikai médiába a buddhizmus elsősorban néhány meghatározó szűrőn keresztül jut be. Ide tartoznak az esztétikai vagy a kulturális programok és trendek; a politikai események, jellemzően a nemzetközi szinten; a vallásos kérdések és szereplők; végül a turisztikai és életmód keretű cikkek, amelyek ázsiai utazással, illetve a meditációs stresszcsoökkentéssel és egyéb életmódreformokkal kapcsolják össze a buddhizmust. Az amerikai (és általában a nyugati) médiában időnként megjelennek buddhista szociális/jótékonyági, illetve ökológiai akciók és szervezetek, és olvashatunk buddhista hírességekről is. Ám a buddhizmus nem képvisel jelentős oktatási lehetőséget, az amerikai lapok számára – egyáltalán nem foglalkoznak a kérdéssel.

Mindhárom amerikai lap buddhizmussal kapcsolatos hangneme a semleges és a pozitív között tendált. Míg a politikai keretű cikkek semleges hangnemet ütöttek meg, a kulturális, életmód és turisztikai keretű cikkek általában pozitív hangvételűek voltak. Földrajzi szempontból a lapok mindegyike tartalmazott nemzetközi cikket. A legtöbb politikai, konfliktus és turisztikai keretű cikk színhelye Ázsia (azon belül főképp Tibet) volt. A többi cikk túlnyomó része az amerikai határokon belülre utalt, jellemzően New Yorkra és Los Angelesre, a napilapok kiadási helyének környékére.

Buddhizmus a brit sajtóban

A brit lapok is nagyon különböző mértékben foglalkoztak a buddhizmussal: a balliberális Guardian csaknem háromszor annyi cikket közölt (136), mint a konzervatív Daily Telegraph (49) (lásd a 3. táblázatot). A helyzet hasonlít az amerikai esethez, bár ott a mennyiségi különbség még nagyobb arányú volt.

3. táblázat
Értelmezési keretek a brit sajtóban

Értelmezési keretek	Orgánumok		Összesen
	The Guardian	The Daily Telegraph	
Kulturális	31	11	42
Vallási	35	5	40
Politikai	19	9	28
Turisztikai	13	12	25
Életmód/Egészség	10	5	15
Ökológiai	8	0	8
Szociális/Jótékonyági	5	1	6
Híresség	4	1	5
Bűnügyi	2	3	5
Konfliktus	2	2	4
Innováció	3	0	3
Oktatási	2	0	2
Kereskedelmi	2	0	2
Szervezeti	0	0	0
ÖSSZESEN	136	49	185

A brit sajtóban azonban a vezető értelmezési keretek aránya is meglehetősen eltér a két lap esetében. A balközép Guardianben az élen a kifejezetten vallási cikkek állnak (35), ezt a kulturális (31) és a politikai (19) keretezésűek követik. Egész más a jobbközép Daily Telegraph buddhizmust érintő cikkeinek listája. Az olvasók itt az ázsiai buddhista turisztikai célpontokról (12), illetve a kulturális témákról (12) olvashatnak a legtöbbet.

A Guardian vezető vallási témaválasztása egyedül áll az összes lap között. Alighanem a multikulturalizmusra fogékony olvasóikat – köztük a nyugati, nagy-britanniai buddhistákat – célozzák ezekkel a buddhizmussal rokon-szenvező cikkeikkel. Közös pont azonban, hogy mind a Guardian, mind a Daily Telegraph jelentős számú kulturális és politikai keretezésű cikket közölt.

A kulturális keretezésű cikkek mindkét brit újságban gyakoriak voltak. Ez egyezést mutat az amerikai lapok tendenciájával, amelyek szintén gyakran foglalkoztak a buddhizmussal művészeti kontextusban. A buddhista művészetről szóló cikkekben az üresség, a csend és az egyszerűség esztétikai koncepciói jelentek meg. E kulturális cikkek azonban csak ritkán merültek el a vallási témákban, annak ellenére, hogy a művészeti alkotások sokszor egyértelműen a buddhizmushoz köthető képanyagot és filozófiát képviseltek.

Számos cikk foglalkozott a buddhizusból eredő meditációval, ám ennek vallási részleteibe nem merültek bele. A szerzetesi élet szertartásai és szokásai azokban a hosszabb, részletesebb írásokban jelentek meg, amelyek a vallási kontextussal is foglalkoztak.

Az amerikai lapokhoz képest a brit lapok kevés konfliktus keretezésű cikket publikáltak. Míg az amerikai újságok gyakran foglalkoztak a buddhizmus és valamely más vallás közötti válsághelyzetekkel vagy a buddhizmushoz is kötődő etnikai konfliktusokkal, az Egyesült Királyság lapjait nem terhelte túl az erőszak. A brit lapok a buddhizmust

nyugodtabb és békésebb módon prezentálták, mint az amerikaiak. Ez alighanem az USA nagyhatalmi státusával és az ehhez kötődő újságírói pozícióval magyarázható.

Az amerikai sajtó ugyanis hajlamos Washington álláspontját képviselni nemzetközi ügyekben (Hallin 1986), és ez alól az ázsiai konfliktusokról szóló beszámolók sem képeznek kivételt. Az USA vezető globális nagyhatalomként a világ számos pontján vesz részt politikai konfliktusokban – és ezek között számos ázsiai regionális és helyi konfliktust találhatunk. Az amerikai média pedig hajlamos ezekről a konfliktusokról a kormánzatnak, illetve az amerikai külpolitika hegemon helyzetének megfelelő, kedvező hangnemben beszámolni (Hallin 1986). Az erőszakos eseményekben bővelkedő cikkek másik magyarázata az amerikai kereskedelmi média (például a CNN) konfliktusközpontú, sokszor szenzációhajhász hagyománya lehet. Ettől markánsan eltér a brit közmédia (a BBC) határozott közszolgálati eszmeisége. E két hagyomány hat a minőségi sajtóra is.

A brit lapokban is megjelentek azonban a buddhizmushoz kötődő konfliktusok. Ezekben a negatív oldalon gyakran az elnyomó rezsimiek álltak, a buddhizmus vagy a buddhista szereplők pedig áldozati szerepben tűntek fel. A vietnami és a kínai kommunisták erőszakosan léptek fel a buddhizmus ellen, amely így rákényszerült az önvédelemre a megsemmisülés elkerülése érdekében. A fenyegetettség, az állandó éberség kényszere ezekben a cikkekben azzal az érzéssel kapcsolódik össze, hogy a buddhista hagyományoknak egzisztenciális küzdelmet kell vívniuk fennmaradásukért. Mindez egy más területen akár a tálibok általi megsemmisítésre utalt buddhista szobrok, emlékek fennmaradásáért vívott küzdelmet is jelentheti.

Egy másik meghatározó motívum a brit sajtóban a buddhizmus és a modern társadalom kapcsolata. A nyugati kultúrába való beilleszkedése során a buddhizmus egyre távolabb kerül ázsiai gyökerű történelmi, kolostori hagyományaitól (és sokszor az írásos hagyománytól is). A brit lapok ennek megfelelően csak kis részben foglalkoztak ázsiai vallási vagy ahhoz kapcsolódó szociális/jótekonysági kérdésekkel. Ehelyett sokszor kulturális, politikai, turisztikai értelmezési keretekben, sőt időnként vallástól függetlenített spirituális gyakorlatként, akár életmódbeli/egészségi keretben tekintettek a buddhizmusra. Egyes esetekben a brit sajtó kimondottan a buddhizmus hagyományának, lényegének elvesztésére reflektált, máskor épp a buddhizmus kötetlenségét és modernizációs alkalmazkodóképességét dicsérte.

Az amerikai újságokhoz hasonlóan a két brit lap is általában semleges vagy pozitív értékeléssel mutatta be a buddhizmust. A legtöbb cikk semleges hangnemben íródott, a pozitív hangnemű cikkek pedig többségben voltak a negatív hangneműekhez képest. Számos nagyobb ívű, átfogó írás nem elsősorban a buddhizmussal foglalkozott, hanem lehetőséget adott a szerzőnek egyéb, másodlagos szempontok bemutatására – a buddhizmus sokszor ezek egyike volt. Ennek alapján is azt mondhatjuk: a buddhizmus továbbra is marginális témának számít a brit hírfolyamban, és a köztudatba a vallási tematika mellett a leginkább a média kulturális, politikai, turisztikai és életmód/egészség szűrőjén át tudott behatolni.

Buddhizmus a kínai sajtóban

A kínai lapok és a nyugati sajtó között jelentős eltéréseket látunk. Egyrészt hangsúlyosan megjelenik egy közepesen fontos csoport: a buddhizmus gyakorlati, hétköznapi társadalmi kérdéseivel foglalkozó kereskedelmi, szociális/jótekonysági, bűnügyi, híresség és oktatási keretű cikkek csoportja, összesen 59 cikkel (lásd a 4. táblázatot). Ezek a buddhizmus széleskörű és mély beágyazottságát mutatják a kínai társadalomban. Mindez természetesen eltér a nyugati társadalmi és médiaközegtől, hiszen Ázsiában a buddhizmus évezredek gyökerekként rendelkező vallási hagyomány.

4. táblázat
Értelmezési keretek a kínai sajtóban

Értelmezési keretek	Orgánumok		Összesen
	South China Morning Post	China Daily	
Kulturális	30	20	50
Vallási	19	11	30
Politikai	21	8	29
Kereskedelmi	11	8	19
Turisztikai	5	9	14
Híresség	6	7	13
Szociális/Jótékonyági	10	1	11
Bűnügyi	8	2	10
Életmód/Egészség	3	5	8
Oktatási	4	2	6
Ökológiai	2	3	5
Innováció	3	1	4
Konfliktus	3	0	3
Szervezeti	0	1	1
ÖSSZESEN	125	78	203

Másrészt a kínai lapok kevesebb marginális cikket közöltek a buddhizmussal kapcsolatban, mint a nyugati sajtó. A buddhizmus gyakrabban játszott központi szerepet a történetekben, mellékes szempont helyett meghatározó téma volt. A nyugati lapokban a buddhizmus gyakran a más témák egyik alkotóeleme maradt, míg Kínában jóval relevánsabb szerepet töltött be a publikációkban.

Az élen Kínában is a kulturális, a vallási és a politikai keretezésű cikkek álltak – vagyis ugyanaz a triász vezetett, mint a nyugati lapok esetében. Messze kiemelkedett a kulturális cikkek száma (összesen 50 a két lapban együtt), ami jóval megelőzi a vallási (30) és a politikai (29) keretek arányát. Azonban – ahogy említettem – mindkét kínai lap több értelmezési keretet használ, mint a nyugati lapok. A cikkeikben használt keretek eloszlása egyenletesebb a nyugati lapokénál, amelyeket a kulturális, a politikai és a turisztikai keretek domináltak.

Ugyanakkor a két vizsgált kínai lap között is nagy különbségeket fedezhetünk fel. Ez nem meglepő – az SCMP cikkeit a hongkongi szabad sajtó közegében írták, míg a China Daily a Kínai Kommunista Párt álláspontját képviseli. Amíg az SCMP által feldolgozott témák és a cikkek stílusa hasonlított a nyugati stílusú, objektív(ebb) riportokéra, a China Daily egyértelmű pártállami irányelveket követett, ami valamennyi cikkben, minden keretből visszaköszönt.

Az SCMP nagyobb hangsúlyt fektetett a buddhizmus társadalmi és közösségi szerepére. Nagy figyelmet kaptak a vallásgyakorlásban résztvevő személyiségek, a gyakorlati kérdések – például a templomok, a temetők építése és helyreállítása, a történelmi események, valamint a buddhistákhoz kapcsolódó bűnügyi kérdések is, főleg Hongkongban. A nyugati lapok általában akkor foglalkoztak a buddhizmussal, amikor az egy fontos eseményhez (például politikai konfliktushoz) kötődött vagy a kulturális élet elemévé vált. Az SCMP azonban a buddhizmust a hongkongi, a kínai és az ázsiai mindennapi élet integráltabb részeként mutatta be olvasói számára. A China Daily írásaiban a buddhizmus gyakran a kínai nemzeti identitáspolitikához is kötődött – például a buddhista történelmi hagyományt is magában foglaló kínai nemzeti identitás erősítésének részeként, illetve Tibet Kínához tartozásának hangsúlyozásakor.

Feltűnő, hogy mindkét kínai lap számos kereskedelmi keretezésű cikket közölt (összesen 19-et). A kínai újságokban ez volt a negyedik leggyakrabban használt értelmezési keret, míg a nyugati lapokban szinte teljesen hiányzott a mai, élő buddhizmus bemutatásának ez az aspektusa. Ez jelzi egyes kínai buddhista csoportok és kolostorok for-profit tevékenységének felfutását, s általában is utal Kína gazdasági dinamizmusára.

A „Kína felemelkedése” motívum (vagyis Kína gazdasági és politikai térnyerése a világban) mindkét újságban felbukkant (a China Dailyben gyakrabban). Legyen szó innovációs, kereskedelmi vagy politikai keretű történetekről, számos cikk tudatosan tett utalásokat Kína változó globális szerepére, növekvő gazdasági nagyhatalmi státusára.

A China Dailyben megjelent néhány cikk, amelyet a nyugati médiaműfajok szempontjából nehéz kategorizálni. Ezek a nagyobb terjedelmű cikkek átlagemberek mindennapjait, hétköznapi helyzeteket ábrázolják, ám ezt gyakran bármilyen hírérték nélkülözve teszik. E történetek időnként egyszerű propagandaüzeneteket, erkölcsi tanulságokat juttatnak el az olvasóhoz. A nyugati lapok általában nem publikálnának efféle cikkeket, hiszen a hírfolyamhoz vagy a személyes véleménycikkekhez nincs közük. Másokból – például egy, a kínai fürdőkádhasználati szokások történelmi idővonalát prezentáló, a buddhizmust is említő kulturális keretű cikkből – hiányzott az az újságírói cél és szándék, amely alapján besorolhatóvá válna a nyugati média műfajainak valamelyikébe.

A kínai lapokban feltűnő volt még a konfliktus keretű cikkek alacsony aránya. Míg az amerikai sajtóban ez volt a negyedik leggyakoribb értelmezési keret, a kínai lapokban csak elenyésző arányban szerepelt, a China Dailyben egy ilyen cikk sem jelent meg a tizenkét és fél év alatt. Ez egyfelől a kínai kultúra konfucianus örökségével áll kapcsolatban. A társadalmi harmónia megteremtése és a társadalmi konfliktusok tompítása ugyanis a konfucianizmus fő értékei közé tartozik. Másfelől a „harmonikus társadalom” építése a 2000-es években a Kínai Kommunista Párt hivatalos ideológiájává vált. A médiában mindez a pozitív hírek, a mosolypropaganda megmaradását jelentette, míg a társadalmi konfliktusokról szóló beszámolókat jellemzően cenzúrázták.

Buddhizmus a globális sajtóban: a fő trendek

5. táblázat

Értelmezési keretek megjelenése országok szerint

Értelmezési keretek	Országok			ÖSSZESEN
	Egyesült Királyság	USA	Kína	
Kulturális	42	63	50	155
Vallási	40	28	30	98
Politikai	28	38	29	95
Turisztikai	25	16	14	55
Életmód/Egészség	15	17	8	40
Híresség	5	11	13	29
Szociális/Jótékonyági	6	11	11	28
Kereskedelmi	2	5	19	26
Konfliktus	4	17	3	24
Ökológiai	8	9	5	22
Bűnügyi	5	5	10	20
Innováció	3	4	4	11
Oktatási	2	0	6	8
Szervezeti	0	0	1	1
ÖSSZESEN	185	224	203	612

Miképp jelenik meg tehát a buddhizmus e három nagyhatalom – az USA, az Egyesült Királyság és Kína – angol nyelvű sajtójában a 21. század elején (lásd az 5. táblázatot)?

Mindent összevetve a buddhizmus médiareprezentációjában az értelmezési keretek három csoportját különíthetjük el. Az első csoportot a kulturális, a vallási és a politikai keretű cikkek alkotják. Mindhárom országban ez a három értelmezési keret a leggyakoribb.

Az első csoporton belül mindhárom országban a kulturális értelmezési keret dominált a buddhizmus ábrázolásában. Az amerikai cikkek 28 százaléka, a britek 23 százaléka, a kínaiak 25 százaléka a kulturális keretet használta. Ez azt jelenti, hogy a buddhizmusról szóló vagy azt érintő hírek és történetek a leginkább kulturális eseményekről szóló cikkeken keresztül jutnak el a világi olvasókhöz. Ezek képzőművészeti kiállításokról, régészeti feltárásokról szóló beszámolók, könyvkritikák és egyéb, buddhista kulturális termékekkel, jelenségekkel foglalkozó cikkek.

Az Egyesült Királyságban és Kínában a második leggyakrabban használt keret a vallási tematika volt (22 % és 15 %), míg az USA-ban a második helyet a politikai cikkek foglalták el (17 %).

A harmadik helyek tekintetében felcserélődött a sorrend: az Egyesült Királyságban és Kínában a politikai (15 %, illetve 14 %), míg az USA-ban a vallási keretű cikkek voltak a harmadik legnépszerűbbek (12,5 %).

Ez a három keret – a kulturális, a politikai és a vallási – dominált, a buddhizmussal kapcsolatos cikkek 57 százaléka ezek valamelyikébe tartozott. Kimondhatjuk tehát, hogy mintánkban a kulturális, a vallási és a politikai cikkek határozzák meg a média buddhizmusról alkotott képét a korai 21. században.

Több más értelmezési keret együtt alkotja a második csoportot. Ide tartoznak a turisztikai, a konfliktus, az életmód/az egészség, a szociális/jótekonysági, az ökológiai, a híresség, a bűnügyi és a kereskedelmi keretek. Ez azt jelenti, hogy az újságírók a buddhizmus ezen aspektusait közepes vagy csekély gyakorisággal mutatják be a három országban. Ugyanakkor jól jellemzi az egyes országokat e keretek előfordulásának gyakorisága.

A legritkábban előforduló keretek az innovációs, az oktatási és a szervezeti keretek voltak. Ezek marginális értelmezési keretek, és érdemes a nagyobb kategóriák valamelyikének részeként tekinteni rájuk. Az innovációs keret szinte minden esetben kapcsolódik a kereskedelmi vagy a vallási keretekhez, míg az oktatási gyakran érintkezett a szociális/önkéntes témával. A szervezeti keretbe egyetlen cikk tartozott a teljes mintából.

A fenti általános trendek mellett számos különbséget lehet és érdemes elemezni. Jelentős eltéréseket látunk a buddhizmus bemutatásában bizonyos országok és régiók között (amerikai vs. brit sajtó; nyugati vs. kínai lapok); az eltérő rendszerességgel megjelenő újságokban (napilap vs. hetilap); valamint az eltérő médiarendszerek és újságírói hagyományok szerint (demokratikus média az Egyesült Királyságban, az USA-ban és Hongkongban vs. propagandamédia Kínában).

Amerikai vs. brit sajtórepresentáció

Az amerikai és a brit sajtót összehasonlítva három eltérést érdemes kiemelni.

Az első ilyen különbség az, hogy az amerikai sajtóban a többi ország sajtójához képest viszonylag magas arányban jelentek meg a buddhizmushoz is kapcsolódó vagy azt legalább említő konfliktus keretű cikkek: a vizsgált cikkek 7,5 százalékában, míg az Egyesült Királyságban 2 százalék, Kínában pedig csak 1 százalék volt ez az arány. Egyfelől ez azt az általános tendenciát jelezheti, hogy az amerikai média sokszor szenzációként és nézettséget növelő (lehetséges kereskedelmi értékkel bíró) tényezőként tekint az erőszakos konfliktusokra. Ez elsősorban a kereskedelmi médiát jellemzi, de hat a médiarendszer és az újságírói kultúra más területeire (így a minőségi sajtóra) is. Másfelől az USA nagyhatalmi szerepéből következik, hogy a buddhizmus egyebek között akkor kelti fel az amerikai újságírók figyelmét, amikor valamilyen nemzetközi vagy regionális konfliktushoz kötődik. Az ország számos valós és potenciális konfliktus résztvevője Ázsiában, és a külpolitikai eseményekről szóló beszámolók az amerikai fősodró médiában mindig amerikai kormányzati érdekeket képviselnek (Hallin 1986). Ez számos formában megnyilvánulhat, a távoli és közvetett kulturális kapcsolattól egészen a közvetlen stratégiai érintettségig (például a Mianmarhoz, Thaiföldre vagy Kínához és Tibethez kapcsolódó konfliktus és politikai keretű cikkekben).

Másodszor, mind az amerikai, mind a brit újságokban nagy számban voltak jelen kulturális keretű cikkek. Ebből arra következtethetünk, hogy a buddhizmus gyakran a művészetek útján jut el a nyugati társadalmakhoz. A brit lapok közül a Guardianben kiegészítette ezt a vallási aspektus. A mintában ez volt az egyetlen lap, amelyben a vallásos keretű cikkek szerepeltek a legnagyobb arányban. E cikkek közül több kimondottan a vallásossággal és az ateizmussal kapcsolatos vitákkal foglalkozott. A lap helyt adott a vallás szerepéről, illetve a buddhizmus szerepvállalásáról és változásáról folytatott magasszintű spirituális és társadalmi vitáknak is. Az amerikai lapokból hiányzott a vallás társadalmi és filozófiai szerepét firtató szempont; helyét a politikai és konfliktus témák töltötték be.

A buddhizmus sokszor a nemzetközi hírek adalékeként jelent meg az amerikai sajtóban, nem pedig a belföldi vagy az ázsiai társadalmak szerves elemeként.

A harmadik jelentős különbség a turisztikai keret gyakori szerepeltetése a brit lapok buddhizmusról szóló cikkeiben. A turisztikai cikkek a vezető helyen álltak a Daily Telegraph-ban – mintánkban egyedülálló módon. Ez a turisztikai piac sajátosságainak köszönhető: az esős Nagy-Britanniában sokan érdeklődnek a délkelet-ázsiai utazások (különösen Thaiföld) iránt. A Telegraph jómódú, konzervatív tory-szavazó olvasói e turistautak potenciális vásárlói, így a sajtó számos ázsiai úticélt kínál olvasóinak – ezen belül buddhista kulturális érdekességeket, látnivalókat, sőt, a közeli szállodák értékelését is.

Napilapok vs. hetilap

A hét újságot tartalmazó mintánkban az egyetlen hetilap, a Time Magazine eltérő témákról számolt be, mint a napilapok. A politikai tudósításokra és nemzetközi kapcsolatokra fókuszáló Time az egyetlen, amelyben szinte egyáltalán nem jelent meg kulturális keretű cikk. Ez a szerkesztőségi gyakorlat egyértelműen eltér a napilapokétól, amelyek a legnagyobb számban éppen ilyen cikkeket közöltek. A Time írásai általában hosszabbak voltak, és több volt bennük a háttérinformáció, főleg a hetilapban vezető politikai és vallásos keretű írásokban. A buddhizmus innovációs, oktatási és szervezeti kérdései itt egyáltalán nem jelentek meg. Ezek a keretek a vizsgált napilapok buddhizmusról szóló cikkeiben sem jelentek meg markánsan.

Nyugati vs. kínai újságok

A nyugati újságok a legtöbb cikkben a buddhizmus művészetéhez, nemzetközi kapcsolatokhoz és politikához kapcsolódó aspektusait érintették. A kínai lapokban azonban többet olvashatunk a buddhizmus közösségi, társadalmi kérdéseiről, sőt praktikus ügyeiről is. Ez a buddhizmus mély történelmi beágyazottságát és a buddhizmus mai, élő jelenlétét tükrözi a kínai és ázsiai társadalmakban.

A brit és az amerikai sajtóban a buddhizmus gyakran kulturális és esztétikai trendek vagy politikai, etnikai, esetleg identitásbeli konfliktusok kapcsán jelent meg. Sok nyugati cikk nem magáról a buddhizmusról vagy a buddhistákról szólt, hanem valamilyen más téma (kulturális esemény, politikai történet stb.) apropóján jelent meg bennük a buddhizmus is. Ebben az értelemben a nyugati média a buddhizmust sokszor társadalmi és vallási kontextusától leválasztva kezeli. Ezzel szemben a kínai lapok a keretek szélesebb spektrumát alkalmazták. Ezek az adatok értelmezhetőek úgy, hogy a buddhizmus több aspektusa is a kínai társadalom szerves részét képezi, így kínai kontextusban nehezebb úgy megnyilvánulni a buddhizmussal kapcsolatban, hogy az független legyen annak hagyományos, vallási jegyeitől.

Bár a „Kína felemelkedése” téma nagy karriert fut be a nyugati médiában, a buddhizmussal kapcsolatban ritkábban említették. A nyugati média Kína növekedésének és erősödésének gazdasági és politikai hatásait a gazdasági és a politikai rovatokban tárgyalja. Ezzel szemben a kínai újságok – különösen a China Daily – gyakran összekötötték a gazdasági növekedést a vallás témájával. A China Daily esetenként épp a gazdasági növekedést és a társadalmi modernizációt állította elénk példának az „elavult” tibeti, feudális buddhista szokások ellenszereként.

A gazdasági tematika és a buddhizmus másik érintkező területe a for-profit gazdasági tevékenységet végző kínai buddhista vállalkozások témája. A kínai médiában az ezzel foglalkozó kereskedelmi keretű cikkek aránya is jóval magasabb volt (9 %), mint Nyugaton (2 % az USA-ban és 1 % az Egyesült Királyságban).

Demokratikus média vs. propagandamédia

Mintánkban három ország hét lapja szerepel. A három ország közül Kína az egyetlen, amely közvetlenül és egyértelműen politikai üzenetek továbbítására használta félhivatalos napilapját, a China Dailyt. Míg a hongkongi sajtószabadság légkörét élvező South China Morning Post a demokratikus újságírás nyugati hagyományát követte a mintavétel ideje alatt, a China Daily egyértelműen a kínai kormányzat propagandakiadványaként funkcionált. Ez megkülönbözteti cikkeinek stílusát és hangnemét az összes többi vizsgált újságtól (még az értelmezési keretek egyezése esetén is). Nagyon gyakori, hogy a China Daily cikkei egy-egy azonosítható értelmezési keretbe tartoztak, ám ezen felül erős politikai „tanulással” is szolgáltak.

A legjelentősebb eltéréseket a China Daily és a többi hat újság között a Tibetről szóló cikkeken találtuk. A nyugati lapok és az SCMP általában semleges vagy pozitív hangnemben – időnként akár romantikus elemekkel is misztifikálva – említették Tibetet. A China Daily tudósításai ennél több és más húrton játszottak. Időnként erős kritikát fogalmaztak meg a tibeti buddhizmussal szemben, máskor megkísérelték elmulasztani azt azáltal, hogy a kínai hagyományos vallásosság körébe sorolták. A demokratikus újságokban gyakran jelent meg a tibeti vallás és kultúra Kína vagy a kínai fennhatóság említése nélkül. A China Daily viszont szinte minden esetben Kínához, a kínai uralomhoz kötötte Tibetet. A lap erős kapcsolatot próbált kialakítani a tibeti régió és a kínai kormányzat között azzal, hogy beszámolt a modernizációs beruházásokról és a tibeti életszínvonal-növekedésről.

A China Daily egyes cikkeken közvetlenül bírálta a Nyugatot Tibet romantizálásáért és a kínai fennhatóság ellenzéséért. Mások, burkoltabb megközelítésben, a tibeti buddhista hagyomány kínaiaként való feltüntetéseivel igyekezett legitimizálni a kínai jelenlétet Tibetben. A lap rendkívül ellenséges, negatív képet festett a száműzetésben élő, hagyományos tibeti politikai és vallási vezetői szerepet betöltő Dalai Lámáról. Tibet függetlenségét követelő bajkeverőnek láttatták, akit megpróbáltak elválasztani magától a tibeti térségtől. A demokratikus újságokban ezzel szemben a Dala Láma bölcs, békés vallási és erkölcsi autoritása, meghatározó nemzetközi közéleti személyiség, aki ugyanakkor elválaszthatatlan a tibeti néptől és a tibeti buddhizmustól.

Következtetések

Hogyan összegezzük az összehasonlító kutatást? Milyen szimbolikus világokban mutatja be három ország hét fontos angol nyelvű lapja a buddhizmust a 21. század elején?

Az első meglepő eredmény: az egyes országokon belül a lapok nagyon eltérő mértékben foglalkoztak a buddhizmussal (annak ellenére, hogy a három országot összehasonlítva a vizsgált napilapjaik körülbelül azonos mértékben foglalkoztak a témával). Az USA-ban és az Egyesült Királyságban is óriási az eltérés az egyes lapok között a cikkek számát illetően. A New York Times csaknem hatszor annyi cikkben említette a buddhizmust, mint az LA Times. A trend hasonló volt a brit sajtó esetében – a balliberális Guardian közel háromszor annyi cikkben érintette a buddhizmust, mint a konzervatív Daily Telegraph. A két kínai lap esetében kisebb a különbség (a SCMP több mint másfélszer annyi cikket közölt, mint a China Daily).

Nem igazolódott tehát az a feltevés, hogy az LA Timesban magas lesz a buddhizmussal foglalkozó cikkek aránya, mert a lap megjelenési helyén, Kaliforniában sok ázsiai-amerikai buddhista közösség él. Ezzel szemben a lap csak kevésbé foglalkozott a témával. Ez azt mutatja, hogy nincs összefüggés a fősodró média napirendje és a buddhista etnikai-vallási kisebbség helyi jelenléte között. A globális, kozmopolita világlap New York Times (s nyomában a Guardian és a SCMP) viszont kiemelkedett az újságok közül a témának szentelt cikkek mennyiségével.

Az Egyesült Királyság politikailag megosztott sajtópalettáján a középső Guardian sokkal pozitívabban viszonyult a buddhizmushoz, mint a középső Daily Telegraph. Ez nemcsak a cikkek számában, hanem az értelmezési kereteiben is feltűnő. A hét lap közül a Guardian az egyetlen, amely a legnagyobb számban *vallási* cikkeket közölt a buddhizmussal kapcsolatban. Ezzel egyedül áll a mezőnyben, mivel az összes amerikai és kínai lap kulturális keretű cikkeiben (a Telegraph pedig turisztikai keretű cikkeiben) foglalkozott legtöbbször a vallással. Igazolást nyert tehát az a hipotézis, amely szerint a balliberális újság – mivel általában szimpatizál a vallási pluralizmussal és a multikulturalizmussal

eszméivel – nyitottabb a buddhizmus felé, mint a középszerűbb újság, amely számára a buddhizmus elsősorban turisztikai érdekességként jelent meg.

Másodsorban, a globális angol nyelvű sajtó értelmezési kereteire vonatkozó összesített eredményeket érdemes kiemelni. A buddhizmussal összefüggésben összesen a kulturális, a vallási és a politikai keretű cikkek szerepeltek a legtöbbször. Meglepő módon ebben nincs különbség a három ország sajtója között. Úgy tűnik tehát, a modern angol nyelvű újságírás normái szerint (és ebbe érdekes módon beleértendő a kommunista pártlap, a China Daily is) e három értelmezési keret a legalkalmasabb az ázsiai világvallással kapcsolatos hírek bemutatására. Az eredmények egyöntetűsége azt sugallja, mintha kimondatlan közmegegyezés volna a vezető keretek alkalmazhatóságáról a médiaszervezetekben és a nemzetközi újságíró-társadalomban.

A keretek hosszú középmezője követi a vezető hármast, a kulturális, a vallási és a politikai kereteket. A középmezőny élén a turisztikai és az életmód/egészség keretű cikkek állnak – ezek a keretek mindhárom országban viszonylag gyakoriak voltak. E csoport alsó részében a buddhista élet gyakorlati kérdései – például szociális, ökológiai, bűnügyi keretű cikkek – jelentek meg. Kínában kiugró volt az egyes buddhista szervezetek elüzletiesedésével foglalkozó kereskedelmi keretű cikkek aránya. Az amerikai sajtó pedig a többinél sokkal több konfliktus keretű cikket közölt az ország világhatalmi vezető szerepe és az amerikai média konfliktusközpontúsága miatt.

A lista alján a buddhista innovációs, oktatási és szervezeti kérdések állnak. Ezekkel a többihez képest nagyon kis számban foglalkozott a globális angol nyelvű sajtó.

A harmadik, elméleti jellegű konklúzió az lehet: a médiakörnyezet, a lapok belső szerkezete (rovatai) és az ehhez kapcsolódó újságírói rutin eljárások nagyban dominálják a buddhizmus bemutatását. *Az értelmezési keretek nagyrészt a lapok rovatstruktúrájából következnek (gondoljunk a politikai, a kulturális, a turisztikai, az életmód stb. rovatokra). E rovatok és e keretek közé nehezen illeszkedik a vallás élő valósága, a vallási tanítások és gyakorlatok rendszere.* Az újságírói logika szükségszerűen részekre bontja és dekontextualizálja a vallási praxis teljességét. A lapokban így a vallási logika és a médialogika ütközését látjuk. Ennek eredményeként az egyes keretek különböző irányokból láttatják és az egyes keretekbe illesztik vagy tördelik – mintegy „bedarálják” – a vallási rendszer egyes elemeit. Ebben az értelemben a konfliktus a vallás mediatizációs folyamatának jellemzője.

E folyamatot tükrözi, hogy az összes cikk közül kevés az egyértelműen vallási témákkal foglalkozó írás. Az összes cikknek (612) csak körülbelül hatoda (98) sorolható ide. A többi keretben a buddhizmus sokszor más sztorik – kulturális, politikai, turisztikai stb. történetekről szóló hírek – „kísérőjelenségeként”, mellékes jellemzőjeként jelent meg. Kevés cikk foglalkozott magukkal a buddhista tanításokkal, filozófiai koncepciókkal, meditációs gyakorlatokkal, vagyis szorosan a valláshoz kapcsolódó kérdésekkel. A cikkek jelentős része tehát nem elsősorban a buddhizmus bemutatására vállalkozott, hanem a hírekben szereplő történet – többé vagy kevésbé lényegi – elemeként említette meg e vallást.

Végül a médiaszervezetek társadalmi környezete is nagyban dominálja a buddhizmus bemutatását. A nyugati, a hongkongi és a népi kínai sajtó különböző médiarendszerekben és újságírói hagyományokkal, eltérő politikai, társadalmi és kulturális környezetben működik. Ennek megfelelően három igen eltérő elképzelést és ahhoz illeszkedő értelmezéseket állítanak elének arról, hogy mit jelent a buddhizmus a korai 21. században. A nyugati sajtóban a politikai, a művészeti és a kulturális tematika mellett megjelent a posztmodern, meditációközpontú nyugati buddhizmus. A hongkongi lap a kulcstémák mellett a „hétköznapi buddhizmus”, az élő vallás társadalmi gyakorlatához kapcsolódó hétköznapi kérdéseket tárgyalta nagyobb hangsúllyal. Végül a pekingi pártlap a buddhizmus kérdését a nemzeti identitáshoz köti, és az „állami buddhizmus” szempontját, a hivatalos propagandavonalat képviseli a kínai és tibeti buddhizmussal kapcsolatban.

A további kutatás egyik iránya az időbeli változások megmutatása lehet. Ez már a jelenlegi mintán is elvégezhető. Mivel meglehetősen hosszú időszakot (12 és fél év) tekintettünk át, érdekes lehet annak vizsgálata, hogy volt-e hosszútávú (longitudinális) elmozdulás, változtak-e a hangsúlyok, az értelmezési keretek (és a cikkek gyakorisága) a buddhizmus bemutatásában. Hongkong esetében például a pekingi befolyás folyamatos növekedése és a SCMP pekingi irányba fordulása lehet befolyásoló tényező.

A hosszú távú trendek elemzéséhez meghosszabbítható maga az áttekintett időszak is. Ehhez a minta bővítésére volna szükség – egyrészt visszafelé, az elmúlt évtizedek irányába. Így történelmi perspektívában lehet áttekinteni a buddhizmus bemutatásának trendjeit az angol nyelvű világsajtóban. Egy ilyen történelmi kutatási projekt feltárhatja a buddhizmus nyugati recepciójának sajtóvetületét. Például D. T. Suzuki japán zen szerző nyugati sajtóbemutatását

a múlt század első felétől; Csögyam Trungpa és más buddhista tanítók hatását többek között a beatköltőkre és -írókra Amerikában az 1960-as években; vagy a buddhizmus hongkongi reprezentációját a brit gyarmati időktől a kommunista Kína hatalomátvételéig 1997-ben.

De a minta meghosszabbítható a mindenkori jelenünkig is. Érdekes hipotézis lehet például, hogy az éber tudatosság (*mindfulness*) tanítások és műhelygyakorlatok nyugati elterjedésével az utóbbi években megnövekedett-e az oktatási és az egészség/életmód keretezésű cikkek aránya a nyugati sajtóban.

Vizsgálni lehetne a buddhizmussal kapcsolatos pozitív vagy negatív attitűdök megjelenését is a különböző országok és lapok cikkeiben, valamint az értékelés trendjeit a mostani mintában – de akár az azt megelőző vagy az azt követő időszakra kiterjesztve is. A kérdés a jelenlegi mintán is megválaszolható volna (módszeresen mérhető, kódolható a buddhizmussal foglalkozó cikkek hangvétele).

Az értelmezési keretek mellett lehetséges volna a buddhista, illetve a buddhizmushoz kapcsolódó személyiségek sajtómegjelenésének elemzése is. A Dalai Láma sajtóbemutatása már kiugróan magas arányú volt a mostani mintában is. Rajta kívül van-e más személy, kiemelkedő buddhista vallási és közéleti szereplő (például a globális meditációs szervezetet létrehozó vietnami Thich Nath Hanh vagy a mianmari politikai vezető, a buddhista Aung San Suu Kyi)? Kikhez kötődik személy szerint e vallás percepciója? Kiket említ a sajtó leggyakrabban a buddhizmussal kapcsolatban, és milyen értékeléssel?

Ugyanígy kiemelt témák, események (például a buddhizmushoz kapcsolódó konfliktusok) célzott összehasonlító elemzését is el lehetne végezni. Hogyan mutatnak be a világsajtó lapjai egy adott buddhista-muszlim konfliktust Mianmarban vagy egy konkrét tibeti-kínai konfliktust Tibetben? Vagy szelídebb példákkal: hogyan mutatja be ugyanazt a buddhista művészeti kiállítást – vagy a Dalai Láma látogatását – két eltérő orientációjú napilap egyazon országban?

A kiemelt témák között részletesebben lehetne elemezni a kifejezetten a buddhista gyakorlatra irányuló vallási keretezésű cikkeket. Milyen buddhista tanítások, filozófiai koncepciók, hagyományok, meditációs módszerek vagy elvonulási leírások szerepelnek itt?

Tanulságos volna áttekinteni a cikkeken említett hírek földrajzi eloszlását is. Hogyan alakul a médiában megjelenített buddhizmus szellemi földrajza, kognitív térképe? Nyugati vagy ázsiai helyekről, történésekről tudósít inkább a média a buddhizmusról szólva?

Jelen írás a buddhizmus sajtóbemutatásának irányait kvantitatív módszertannal tárta fel. Emellett elkészült a sajtót (ugyanazt a mintát) jellemző diskurzusok (világképek, összefoglaló ideologikus gondolati minták) kvalitatív elemzése is, amely külön tanulmányban fog megjelenni. Ez a fenti keretelemzésnél mélyebb és árnyaltabb nyelvi és ideológiai elemzést nyújt, idézetekkel, példákkal illusztrálva. Ugyanakkor kvantitatív értelemben nem reprezentatív – a két megközelítés kiegészíti egymást.

Most csak három ország sajtójával foglalkoztunk. Ráadásul az USA és az Egyesült Királyság mellett a kínai sajtónak csak nagyon kis szelete, a két angol nyelvű napilap került a mintába. A sajtóelemzés természetesen kiterjeszhető más nyelvekre és országokra is. Hasonló kutatás végezhető el a kínai, az orosz, a francia vagy a spanyol nyelvű sajtóról is. Ha a fenti kódolási rendszer alkalmazható egy ilyen nagyobb összehasonlító vizsgálatra, akkor sikerülhet a buddhizmus sajtóképének feltárása a világsajtó fontosabb lapjaiban.

Hasonló projekt készülhet a magyar sajtóról (és más közép- és kelet-európai országok sajtójáról) is. Magyarország azért is különösen érdekes, mert 1991 óta itt működik A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, a nyugati világ néhány buddhista felsőoktatási intézményének egyike.

Ha egy ilyen kutatásba buddhista országokat is bevonunk (például Japánt, Thaiföldet, Mianmart, Tajvant stb.), akkor a nyugati lapokétól teljesen eltérő eredményeket kaphatunk – kvantitatív keretelemzéssel és kvalitatív diskurzuselemzéssel egyaránt. A politikai keretben várhatóan megjelennek például a buddhizmushoz kapcsolódó belpolitikai (akár pártpolitikai) fejlemények. Tajvanon emellett várható például a szociális/jótekonysági keretezésű cikkek magasabb aránya (a társadalmi felelősségvállalásra nagy hangsúlyt fektető humanisztikus buddhizmus népszerűsége miatt).

Mindeddig a világi sajtóról, a fősodró tömegmédiá buddhizmusképéről beszéltünk. Más kutatási projektek kifejezetten a buddhista média (a buddhista közösségek médiája) által használt értelmezési kereteket elemezhetik. Amerikában több színvonalas buddhista magazin jelenik meg (például a Lion's Roar [régőbbi nevén Shambala Sun], Tricycle, Buddhadharma). A hongkongi Buddhistdoor Global online magazin egy globális buddhista médiumot kísérel

meg létrehozni. Az ehhez hasonló orgánumok vizsgálatba való bevonása választ adhatna arra a kérdésre, hogy miben különböznek a vallásos és a világi média által használt értelmezési keretek.

Az is érdekes kérdés, hogy van-e kommunikáció a vallásos és a világi média között. Milyenek a kapcsolatok az egyes országokban a buddhista médiumok és a tömegsajtó között? Utálnak-e egymásra, átvesznek-e egymástól cikkeket, vitatkoznak-e? Ehhez kapcsolódó kérdés, hogy miként jelennek meg az angol nyelvű sajtóban (vagy más nyugati országok sajtójában, így akár a magyar sajtóban is) a helyi, nyugati és a bevándorló, ázsiai buddhista csoportok.

A kutatást más vallások vizsgálatára is érdemes kiterjeszteni, így kiderülne, hogy az egyes lapok mennyit és milyen értelmezési keretekben foglalkoznak a többi vallással – a kereszténységgel, a zsidó, a muzulmán, a hindu vallással. Választ kaphatnánk arra a kérdésre is, hogy a buddhizmus arányaiban túl- vagy alulreprezentált-e a többi valláshoz képest, illetve melyik vallás jelenik meg inkább negatív, s melyik inkább pozitív kontextusban az egyes lapokban, és miért. Ezek a kérdések újabb összehasonlító kutatásokhoz vezethetnek.

A buddhizmus médiabemutatása nemcsak az akadémiai kutatás tárgya, hanem a gyakorlati kommunikációé is. A tudományos igényű kutatás – a kvantitatív keretelemzés és a kvalitatív diskurzuselemzés egyaránt – elősegítheti a buddhista szervezetek és médiumok tudatos kommunikációját annak érdekében, hogy minél több emberhez jussanak el a buddhista tanítások.

Köszönet

Ezúton mondok köszönetet a kézirat első változatához nyújtott értékes megjegyzéseikért a következőknek: Bayer Judit (a Médiakutató főszerkesztője, főiskolai docens, Budapesti Gazdasági Egyetem); Csörgő Zoltán (buddhista tanító, oktatószervező, Tan Kapuja Buddhista Egyház); Horvát M. Zsófia (a Buddha FM rádió szerkesztője); Keller Mirella (Fo Guang University, Tajvan); Polgár Emese; Sarlós Gábor (Senior Lecturer in PR, Corporate Reputation and Campaigning, University of Worcester); valamint a Médiakutató névtelen bírálója.

Irodalom

Entman, Robert M. (1993): Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal Communication*, Autumn, pp. 51–58.

Gunaratne, Shelton A. & Sugath Senarath & Mark Pearson eds. (2015): *Mindful Journalism and News Ethics in the Digital Era. A Buddhist Approach*. New York & London: Routledge.

Grieve, Gregory Price & Daniel Veidlinger eds. (2005): *Buddhism, the Internet, and Digital Media. The Pixel in the Lotus*. New York & London: Routledge.

Hallin, Daniel C. (1986): *The Uncensored War: the Media and Vietnam*. Berkeley: University of California Press.

Hershock, Peter D. (2006): *Buddhism in the Public Sphere: Reorienting Global Interdependence*. New York & London: Routledge.

Hjarvard, Stig (2008): The Mediatisation of Religion. The Theory of the Media as Agents of Religious Change. *Northern Lights* vol. 6, no. 1, pp. 9–26.

Hjarvard, Stig (2011): The Mediatisation of Religion: Theorising Religion, Media and Social Change. *Culture and Religion*, vol. 12, no. 2, 119–135.

Liao, Pei-Ru (2013): Imagining 'Human Bodhisattva' via Televisual Discourse: Media Platform of the Tzu-Chi Organization. *Contemporary Buddhism*, vol. 14, no. 2, pp. 284–297.

Lövheim, Mia & Gordon Lynch. (2011): The Mediatisation of Religion Debate: An Introduction. *Culture and Religion*, vol. 12, no. 2, pp. 111–117.

Lynch, Gordon (2011): What Can We Learn from the Mediatisation of Religion Debate? *Culture and Religion*, vol. 12, no. 2, pp. 203–210.

McCombs, Maxwell E. & Donald L. Shaw (1972): The Agenda-Setting Role of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, vol. 36, no. 2, pp. 176–187.

Mitchell, Scott A. (2012): "Christianity is for Rubes; Buddhism is for Actors": US media Representations of Buddhism in the Wake of the Tiger Woods' Scandal. *Journal of Global Buddhism*, no. 13, pp. 61–79.

Moore, Rick Clifton (2008): Secular Spirituality/Mundane Media: One Newspaper's in-depth Coverage of Buddhism. *Journal of Media and Religion*, vol. 7, no. 4, pp. 231–255.

Ong, Walter (1967): *The Presence of the Word: Some Prolegomena for Cultural and Religious History*. New Haven, CT: Yale University Press.

Semetko, H. A. & P. M. Valkenburg (2000): Framing European politics: A content analysis of press and television news. *Journal of Communication*, vol. 50, no. 2, pp. 93–109.

Sen, Abhijit (2012): Media, Hinduism & Buddhism: Mainstream Media Coverage of Asia's Two Major Religions. *Observatorio Journal*, vol. 6, no. 2, pp. 85–107.

Silk, M. (1998): *Unsecular Media: Making News of Religion in America*. Urbana, Illinois: University of Illinois Press.

Tweed, Thomas A. (2008): Why are Buddhists so Nice? Media Representations of Buddhism and Islam in the United States since 1945. *Bloomsbury Journals*, vol. 4, no. 1, pp. 91–93.

Vedlinger, Daniel. (2005): Introduction. In: Gregory Price Grieve & Daniel Veidlinger (eds.): *Buddhism, the Internet, and Digital Media. The Pixel in the Lotus*, pp. 1–20 New York & London: Routledge.

Abstract

How does contemporary media represent Buddhism? This paper provides a quantitative framing analysis of American, British and Chinese (English language) newspapers between 2001 and 2013. Although the most frequently used frames (cultural, religious, political) are the same in all three countries, there are major differences between as well as within countries. In the Western press, the subject of meditation-centered Western Buddhism enters the media. In Hong Kong, the press emphasizes the everyday, practical issues of traditional Buddhism. Beijing's party press relates Buddhism to Chinese national identity and represents an official propaganda line regarding Chinese and Tibetan Buddhism. The logic of religion conflicts with media logic as religious concepts and practices do not fit newspaper sections and media frames. The frames used by journalists break down into parts and decontextualize religious practice.

Sükösd Miklós szociológus, politológus, médiakutató, a Koppenhágai Egyetem Média és Kommunikáció Tanszékének docense. Az ELTE szociológia-népművelés szakán végzett. A Harvard Egyetem Szociológia Tanszékén szerzett MA fokozatot, a Hongkongi Egyetemen MBS (Master in Buddhist Studies) fokozatot, a politikatudomány kandidátusa. Korábban a CEU Politikatudományi Tanszékének docense és a CEU Média- és Kommunikációtudományi Központjának akadémiai igazgatója, illetve a Hongkongi Egyetem Újságírás- és Médiatanulmányi Központjának docense. Több, mint húsz könyve jelent meg magyarul és angolul. Legutóbbi könyve: *Media Pluralism and Diversity: Concepts, Risks and Global Trends* (társszerk. Peggy Valcke-val és Robert Picarddal), Palgrave Macmillan, 2015). Legutóbbi írása a *Médiakutatóban*: „A szamizdat mint tiposzféra. Földalatti nyomtatási kultúra és független politikai kommunikáció a volt szocialista országokban” (2013. nyár).

Nyáry Krisztián

Fotó: Galgóczy Németh Kristóf

„...a bulvár és a szerióz között” Nyáry Krisztiánnal Fényes Erika beszélget

Nyáry Krisztián írásai az átmeneti műfajokban, nemegyszer a hagyományos médialogikát megfordítva működnek: előbb online jelennek meg, s csak utána terjesztik őket nyomtatásban; a bulvár felől közelít a szerióz tartalmakhoz. A szerzővel a Budapesti Gazdasági Egyetem Társadalomtudományi Intézetének Kommunikációs Szabadegyetemén 2017. április 26-án Fényes Erika beszélgetett a Kőleves Étteremben.

Nyáry Krisztián eredeti szakmája irodalomtörténész. Tanársegéd volt a Pécsi Egyetemen, később kezdett marketinggel és kommunikációval foglalkozni, az irodalomtörténet iránti érdeklődése viszont töretlen. Költők, írók szerelmeiről ír, vagy éppen hétköznapi emberek hőstetteit örökíti meg. 2012-ben a Facebookon megosztott egy képet barátai szórakoztatására Radnóti Miklósról és Gyarmati Fanniról, és a kép alá kanyarított egy rövid történetet az ő megrázó szerelmükről. A posztot néhány órán belül több százan osztották meg, így a sikeren felbuzdulva további képeket posztolt művészekről a róluk szóló történetek kíséretében. Az oldal látogatottsága néhány hét alatt robbanásszerűen megnőtt, és ezzel együtt megérkezett a Corvina Kiadó ajánlata, így kerülhetett a boltok polcaira 2012-ben az *Így szerettek ők*. 2016 közepéig a Magvető és az Atheneum Kiadó igazgatója volt, most a Líra kiadói csoport kreatív igazgatója.

Fényes Erika: *Úgy tudom, a kiadó ötletét, hogy könyvformában jelenjenek meg ezek a Facebook-posztok, szkeptikusan fogadtad, mert nem bíztál abban, hogy egy virtuális tartalom könyvként is sikeres lehet.*

Nyáry Krisztián: Volt egy marketinges vélekedés, miszerint amit ingyen megkap az ember a Facebookon vagy bárhol az online térben, azért nem ad pénzt – ezt én is vallottam. Miután több kiadó keresett meg, hogy ebből mégiscsak kellene könyvet csinálni, gondoltam, hogy nem az én pénzemről van szó, hanem az övékről, akkor költsük. És kiderült, hogy mégsem úgy van, ahogy elképzeltem. Azt tanultam meg ebből, hogy élethelyzetek szerint másként olvasunk. A Facebookon az én írásaimat például reggel olvasták kávé mellett, mielőtt elindultak volna a munkahelyre vagy az iskolába, a könyvet talán este vagy délután a fotelben.

Ráadásul könyvet lehet ajándékba adni, Facebook-posztot pedig szerencsére nem, a magyar könyvpiacra pedig karácsony előtt kel el a könyvek 30–40 százaléka. Ebbe a piaci összefüggésbe nem gondoltam bele korábban. A sajtóra persze más vonatkozik, ott minél előbb meg akarom tudni a hírt, s ha online ingyen elérhetem, nem fogom másnap megvenni miatta a nyomtatott lapot. A szórakoztató tartalmaknál és a szépirodalomnál viszont jellemző, hogy a szöveget fizikailag is birtokolni akarom.

Fényes: *Most már több mint 200 ezer példány fogyott el. Annyira nagy a siker, hogy a legutóbbi könyvbemutatódon, amely a Festői szerelmeké volt, akkora tömeg gyűlt össze, hogy nem fért be az eseménynek helyt adó Kieselbach Galériába. Így kellett tartanotok egy második bemutatót az utcán, a kint rekedteknek. Gondolom, hogy ennek örült Jászai Mari téren villamosra várakozó sokaság.*

Nyáry: Szerintem örültek, vagy legalábbis csodálkoztak rajta. Persze én is csodálkoztam, mert a visszajelzések alapján ugyan számítottam rá, hogy sokan lesznek a rendezvényen, de hogy ilyen sokan, arra nem. Olyan volt, mint amikor gyerekkoromban banánt osztogattak valahol, és mindenki ott akart lenni. Pedig ezeknek a festőknek, akikről írtam, a képeit meg lehet nézni magyar közgyűjteményekben. Ha a Kieselbach Galéria rendezett volna ebben a

tárgyban kiállítást, akkor sokan megnézték volna, de korántsem ennyien. Ha én tartottam volna egy könyvbemutatót képek nélkül, akkor is nagy közönség lett volna, de messze nem ekkora. A könyvbemutató és a képek vonzereje megsokszorozta egymást.

Fényes: *Megjelenésüket tekintve a kötetek színes, látványosan illusztrált darabok. A képek mérete, a szalagcímek a filléres sajtó külsejét idézik, a lexikon nagyságú méret, a keménytáblás kötés mégis azt az illúziót kelti, mintha valódi tudományos tartalmat fogyasztanánk. Mennyire volt beleszólásod a kötet formai megoldásaiba, mennyire adtál szabad kezet a kiadónak?*

Nyáry: Volt beleszólásom. Nem akartam, hogy „tudományosan” nézzen ki. El akartam kerülni, hogy valaki ezt tudományos műként próbálja a kezébe venni. Ezért a történetek sem időrendben következnek egymás után. Az volt a szerkesztési elvem, hogy egy vidámabb történetet egy kevésbé vidám vagy szomorú váltson. Persze mivel emberi sorsokról írok, semmi sem száz százalékban vidám vagy szomorú. Kommunikációs szakemberként a terjesztési, marketinges kérdésekbe is valamelyest beleszóltam. Főleg azért, mert hasonló könyvet a kiadó korábban nem adott ki, tehát ez bizonyos értelemben ismeretlen közeg volt számukra, és ezért próbáltak az én ötleteimre is támaszkodni a kommunikáció terén.

Fényes: *Elérhetett volna a könyved ekkora sikert a Facebook nélkül? Szerinted működhet-e a könyvek eladása a jelenlegi könyvpiacra anélkül, hogy már a kiadás előtt egy olvasói közösséget teremtsen meg a szerző vagy a kiadó valamelyik közösségi oldalon?*

Nyáry: Ha írok egy könyvet ugyanezzel a tartalommal, elballagok a kiadóhoz, és van olyan hülye, hogy ezt kiadja, akkor bukás lett volna. Ez azért lehetett sikeres könyv, mert már megvolt a közönsége, és lehetett látni, hogy van rá fogadókészség. Ha hozzám mint kiadóhoz behozták volna, valószínűleg azt mondtam volna, hogy ez engem speciel érdekel, de biztos vagyok benne, hogy 500 emberen kívül senkit. Azért jelenhettek meg könyvként is ezek a történetek, mert kiderült, hogy eltaláltam velük valamit: kielégítettek egy olyan szórakozási igényt, amelynek korábban nem volt kínálata. Akkor sem lett volna ilyen népszerű, ha nem a Facebookon kezdem el, hanem egy blogon. Ott a harmadik kommentnél már megjelentek volna a trollok, és nem lett volna az a zsiszegés a posztok alatt, mint a Facebookon. Hiszen az utóbbinál általában mindenki a saját valódi nevével kommentel, így mindenki felelős is azért, amit leír.

A Facebook alapvetően vizuális tartalmak megosztására lett kitalálva. Nálam is először a kép ragadja meg az olvasót, aztán rákattint, és elolvassa a történetet. Mindezt nem terveltem így ki előre. Visszatekintve azt gondolom, hogy a véletlenek sorában igazán jó véletlen volt, hogy ez a Facebookon indult el.

Az is jó a Facebookban, hogy lehet tudni, kik az olvasók. Mikor szerelmi történetek voltak kint, az olvasóimnak a korfája meglepően széles volt, 18-tól 80 éves korig olvasták, de az ezen belüli összetétel érdekesen alakult. A fiatalok közül, a 16 és a 22 évesek körében sokan olvasták, a náluk idősebbeknél csökkent az érdeklődők száma, a fiatal harmincasok körében olvasták a legkevesebbet, de a 35 éves kor fölöttiek megint többen voltak. A 35–40 éves korosztály körében a voltak ezek a sztorik a legnépszerűbbek. És természetesen a szerelmi történeteket közel 70 százalékban nők olvasták. Így elkönyveltem magamban, hogy szerelmi történeteket nők olvasnak. Míg nem aztán férfi ismerőseim jöttek oda hozzám, hogy ezt is olvastam, milyen érdekes, azt is olvastam, és mondtam, hogy ez milyen fura, nekem nem tűnt fel, hogy ezt te is olvasod, mert soha nem osztják meg férfiak, te se lájkoltad s a többi. A férfiaknak Magyarországon „ciki dolog” szerelmi történeteket olvasni. Ez máshol nem feltétlen van így.

Szociodemográfiai érdekesség, hogy ez alapvetően az iskolázottabb rétegek szórakoztató tartalma lett, tehát zömmel diplomás vagy egyetemre járó, illetve gimnazista olvasóim lettek.

Fényes: *A kutatások is azt támasztják alá, hogy egy diplomás nő sokkal korábban „bevallalja”, hogy bármilyen bulvártartalmat vagy tömegkultúrát fogyaszt, mint egy diplomás férfi; az utóbbinak ez nagy presztízavesztéssel járna.*

Nyáry: Egyébként a Nők Lapja olvasóinak a jelentős része, majdnem 50 százaléka férfi. Érdekes megnézni, hogy ha a fodorvos rendelőjében ki vannak téve női lapok, akkor a férfiak is azt olvassák, pedig van ott autós újság is.

Fényes: *De hát az kit érdekel? A te történeteid viszont mindenkit érdekelnek, ahogy az ki is derült. Épp ezért született meg a második könyv, Így szerettek ők 2 címmel. A történetek nem tűnnek maradéknak, ugyanolyan erősek, mint az első kötetben. Mintha tudatosan két kötetre készültél volna.*

Nyáry: Nem készültem. Amikor kiderült, hogy az első nagyon sikeres, nekem még voltak történeteim, így adta magát a második kötet ötlete. Lehetett volna még harmadikat is csinálni, csak azt már nem akartam, mert meguntam volna saját magamat. Ez úgy lett összeválogatva, hogy a könyvben szereplő írók és költők döntő többsége, körülbelül 80 százaléka ismert, azaz legalábbis középiskolás fokon találkozhat velük az ember, és csak egy-kettő olyan van, akivel nem. Minden nemzeti irodalmi kánonba körülbelül száz ember fér bele, mert a memóriánk így működik, meg az oktatás erre van trenírozva. Tehát mivel 40–40 történetet írtam, és volt néhány átfedés, vagyis egy szereplő megjelenhetett két történetben is, egy harmadik könyvnél óhatatlanul többségbe kerültek volna a kevésbé ismert szerzők, és az már nem biztos, hogy annyira eladható lett volna, meg annyi embert érdekelt volna.

Fényes: *Amikor ez lecsengett, jöttek a „hőskönyvek”, amelyek olyan ismert vagy kevésbé ismert magyar embereknek a történetét örökítették meg, akik egy nehéz helyzetben bátran kiálltak az igazságért vagy a gyengébbek védelmében. Hogyan indultál ebbe az irányba?*

Nyáry: Rögtön az elejétől fogva írtam ilyen történeteket is, csak azt nem tudtam, hogy mi a közös bennük. Írtam embermentőkről, feltalálókról, mindenféle sportolókról és olyanokról, akik nekem valamilyen szempontból fontosak voltak, mégis kevésbé ismertek. Azt éreztem, hogy ezekkel akarok valamit csinálni, de nem tudtam, hogy mi a fogás ezeken a történeteken, egészen addig, amíg 2013 elején itt nem járt Magyarországon Philip Zimbardo, a híres stanfordi börtönkísérlet vezetője, és tartott egy előadást a Graphisoft Parkban. A börtönkísérlete arról szólt, hogy véletlenszerűen kiválasztott egyetemisták közül hatnak azt mondta, ti rabok vagytok, másik hatnak azt, ti a börtönőrök, majd napokon át figyelte őket kamerával. Az egyetlen szabály az volt, hogy fizikai erőszakot nem lehetett alkalmazni, de ezen kívül minden más megengedett volt. Hamar kialakult az a helyzet, hogy az örök minden lehető módon megalázták, bántották a rabokat. A vizsgálat eredménye nagy port vert föl világszerte, majd később számos más kísérletben is igazolták, hogy az emberi természet így működik. Zimbardo előadásán arról beszélt: aktív életének nagy részét arra szánta, hogy megértse, miért válik ilyen szituációkban egy nagyobb tömegnyomás hatására vagy egy autoritásnak engedelmessé az emberek többsége gonosszá. Ezt ő Lucifer-hatásnak nevezi. Minden kísérletben 70–80 százalék vakon engedelmessé válik egy gonosz parancsnak is. Zimbardo így 80 éves kora felé rájött, hogy nem ez a lényeges, hanem az, hogy a másik 20 százalék miért nem. Ha megértjük, hogy ők miért döntöttek máshogy, azt tudjuk igazán hasznosítani. Akkor jöttem rá, hogy én olyan emberekről írtam, akik abba a 20 százalékba tartoznak. Ez lett az a szerkesztési szempont, amely alapján a hiányzó történeteket meg tudtam írni.

Fényes: *A szerelmes könyvek kapcsán többször elmondtad, hogy nincs benned népnevelői attitűd, nem ezért írod ezeket a történeteket. A hőskönyvek esetében viszont nehéz elképzelni, hogy ne lett volna benned némi tudatosság, éppen Zimbardo állítása miatt, amely szerint a rossz környezet még a bizonytalan és jó embereket is gonosszá teheti. Úgy érzem, ezeknek a történeteknek a megismertetésével mintha ennek inverzével dolgoznál. Mintha azt próbálnád erősíteni, hogy van ez a 20 százalék, ezeknek a történeteit kell ismertté tenni, hogy a jó környezet még a bizonytalan vagy rossz emberekből is kihozza a jót.*

Nyáry: Itt sem gondolom, hogy én ezzel tanítani akartam volna. Nekem volt fontos ez a probléma: meg akartam érteni, hogy ez hogyan működik. Ezért kezdtem el ezeket a történeteket megismerni, aztán elmesélni. Persze örülök, ha ezekből a történetekből valamit a mindennapokban is hasznosítani tudunk.

Ezeknek az embereknek az életrajzából azt lehet megtanulni, hogy vannak olyan sorsfordító döntések mindannyiunk életében, amelyekről az adott pillanatban persze nem tudjuk, hogy sorsfordítónak számítanak, és hajlamosak vagyunk úgy dönteni, mint a többség, mert az mindig kényelmesebb. Akikről írtam, nem csináltak mást, mint a döntés előtt elgondolkodtak, hogy lehet-e máshogy dönteni, és utána máshogy is döntöttek, és persze kitartottak a döntésük mellett, még akkor is, ha nekik személyesen nagyon sok hátrányuk származott ebből. Nyilván nem gondolom, hogy

olyan kiélezett helyzetekben, ahol valaki élete múlhat a döntésünkön, feltétlenül máshogy döntünk majd e történetek hatására, de pici ügyekben lehet hasznosítani ezt a tudást. Én ezt tanultam meg belőlük.

Fényes: *Olyan jellegű tudatosságra gondolok, mint amikor a menekültválság csúcspontján a Facebookon megosztottad Fadlallah el Hedad Mihály történetét, aki szír bevándorlóként világszínvonalúvá emelte a bábolnai ménest. Gondolom, ez nem volt véletlen.*

Nyáry: Én folyamatosan gyűjtögetem ezeket az életeket, de ő nem volt azok között, akiről azonnal írni akartam volna. Egyszer Bábolnán jártam, és láttam, hogy van ott egy sír, és rajta egy arab embernek a neve. A sírhely egy főhelyen volt, láthatóan tiszteletben tartva. Iszonyúan kíváncsi lettem. Utánaolvastam: egy szír bevándorló tette világhírűvé Bábolnát, meg úgy általában a magyar lótenyésztést. Amikor elindult a bevándorlási válság első hulláma, rájöttem, hogy ott mentek el a szír menekültek Bábolna mellett, amikor gyalogoltak az osztrák határhoz, a sír mellett néhány száz méterre. Akkor írtam meg ezt a történetet. Nyilván volt benne áthallás, de magában is szép emberi történet, hogy egy szír menekült kisfiú miként válik identitásában magyarrá és hoz létre valami maradandót. Lehet, hogy más körülmények közt ezt nem írom meg, de más esetekben is volt rá példa, hogy azért válogattam be valamit, mert éppen aktuális volt.

Fényes: *Az, hogy megálltál egy sírkő mellett, és utánajártál, hogy ki lehetett, aki ott nyugszik, nagyon szerencsés és ritka tulajdonságra utal, amely nyilván kell ahhoz, hogy az embernek ennyi történet legyen a fejében. Benned honnan van ez a kíváncsiság, ez a kissé fanatikus érdeklődés az emberi történetek, az emberi sorsok iránt? Mi a célod ezzel?*

Nyáry: Nem tudom, de amióta az eszemet tudom, én így voltam bekötve. Lehet, hogy szerencsés tulajdonság, de anyámnak nem lehetett azért olyan könnyű, hogy nem tudtunk úgy végigmenni az utcán, hogy ne kérdeztem volna meg minden utcatábláról, hogy: „Az ki volt?” Egyszerűen ez érdekelt kiskorom óta, és mindig jobban érdekelt az életrajzok, mint a fikciós történetek. Ebben a könyvben is születtek úgy történetek, hogy egyszerűen kíváncsi lettem, ki van a név mögött, elkezdtem kihúzni egy hajszálat, és jött vele egy egész ember.

Amikor 2012 környékén volt egy utcaátnevezési hullám Budapesten, akkor arról olvastam egy hírt, hogy a Madzsar József utca lakói Békásmegyeren tiltakoznak az utca átnevezése ellen. Tetszett ez a kiállítás. Mikor megkérdezte tőlük a riporter, hogy tudják-e ki volt Madzsar József, azt mondták, fogalmuk sincsen, de ez már nagyon régóta Madzsar József utca, és milyen különleges név, tőlük ezt ne vegyék el. Ekkor kezdtem el utánaolvasni. Emlékeztem, hogy már hallottam róla, és nagyon szégyelltem magam, hogy nem tudom, kicsoda. Kiderült, hogy nagyon fontos ember, az egyik utolsó polihisztor. Amellett, hogy a magyar könyvtári hálózatot megteremtette, még az ápolónői hálózatot és az anyatejellátást is megszervezte; lexikonokat írt, fogtechnikai találmányai voltak. Fanatikus humanista volt, aki nagyon sok jó dolgot tett. Azért akarták elvenni az utcanévet, mert kommunista volt, az illegális kommunista pártnak is tagja volt egy darabig, de mint oly sok lelkes, jobbítani akaró kommunista, a Gulágon végezte. Semmilyen bűn nem tapadt hozzá. Úgy éreztem, hogy az ő történetét el kell mesélni, már csak a dolgok relativitása miatt is.

Nem attól függ az, hogy kinek példás az élete vagy kire érdemes emlékeznünk, hogy milyen világnézetű volt. Nagyon sokféle világnézetű emberről írtam ebben a könyvben. Az ultrakonzervatív Slachta Margit és a kommunista Madzsar József egyaránt érdemes arra, hogy emlékezzünk rá. És persze még egy aktualitása volt ennek a könyvnek: az, hogy akkor született, amikor a nemzeti emlékezet kérdése újra felmerült és fontossá vált. Én felsoroltam az én hőseimet, akiről szerintem jó lenne utcát, intézményt elnevezni, emléktáblát állítani, hogy valóban bekerüljenek az emlékezetbe. Persze a kollektív emlékezetünkben igazán fennmaradó sorsok azért maradnak meg, mert valamilyen műalkotás segítségével emlékezünk rájuk: a 20. század közepétől kezdve döntően filmekből, de azért regényekből, színdarabokból is. Amit a török korról tudunk, azt sem elsősorban tankönyvekből tudjuk, hanem az *Egri csillagokból* meg a *Törökfejes kopjából*. Nyilván ez nem az én dolgom, meg nem én fogom elvégezni, de milyen jó lenne, ha egy-két ilyen történetből is film születne. Filmrendezők azt is mondták, hogy ezek közt van olyan, ami ha Amerikában történt volna, már a harmadik film készülne belőle – és ezek a történetek mégsem igazán ismertek. Például Ocskay László a magyar Schindler volt, azzal a különbséggel, hogy ő nem volt korábban nyilas vagy náci, mint Schindler.

Fényes: A történeteid műfajának meghatározásában segítségünkre lehet, hogy a téged leginkább bíráló irodalomtörténészek hiánylistája gyakorlatilag megfelel a bulvárelvárások listájának. Azért marasztaltak el, mert a történeteid rövidre zártak, homályosak, nincs bennük szakirodalmi jegyzék, a hiányzó részeket a fantázia segítségével egészíted ki, és a valóságot egyszerű, rövid, csattanós történetre redukálod. Ez mind megfelel a bulvár elvárásainak, de mielőtt ráütnénk a bulvár bélyegét, fontos megállapítani, hogy sokkal kifinomultabban írsz, mint a megszokott bulvárstílus; nyilván a szereplőid is finomabb emberek, mint a hétköznapi bulvár szereplői. Te hogyan definiálnád ezt az átmeneti műfajt?

Nyáry: Átmeneti műfajként a bulvár és a szeriöz között. Magyar – és kicsit német – sajátosság, hogy ennyire éles határ van a két regiszter között. A sajtóban nagyon markánsan megmutatkozik ez a különbség, még akkor is, ha a szeriöz eltűnően van már, de olyan tíz évvel ezelőtt még nem volt átjárás a Világgazdaság és a Blikk között. Ez nálunk így van a tudomány és mindenféle népszerűsítő irodalom között is. Az angol azt a regisztert, amelyben én írok, *middlebrow*-nak hívja. Ide tartoznak a népszerű életrajzok, és ezzel Magyarországon mindig is nehezen tudtak mit kezdeni. Amikor Szerb Antal megírta *A világirodalom történetét*, akkor még nem létezett az a szó, hogy bulvár, ezért azt mondták rá, hogy frivol, azaz nem azzal foglalkozik, ami a tudomány dolga, hanem szórakoztat. Persze nem akarom magam Szerb Antalhoz hasonlítani, és az ambícióim is mások. Ennek a műfajnak megvan a helye, azért is lett ez olyan népszerű, mert korábban hiányzott. Az iskolázott rétegnek is van igénye szórakozásra, csak a Győzike-típusú bulvárra nem kíváncsiak, de emberi életekre, emberi sorsokra, párkapcsolati történetekre igen. Főleg, ha azok szereplői általuk ismert és kedvelt szerzők.

Nagyon érdekes, hogy a túlzottan elfogult rajongói visszacsatolás meg a szigorúan tudományos kritika ugyanazt mondja, és mind a kettő téved. Amikor egy rajongó azt írja, „milyen jó, hogy valaki így megírta az irodalomtörténetet”, az ugyanolyan butaság, mint amikor a felkent irodalomtörténész számonkéri a lábjegyzeteket. Mert én kézzel-lábbal tiltakozom az ellen, hogy tudományt akarnék ezzel művelni. Én történeteket mesélek el, és ennek a műfajnak a szabálya az, hogy azokat a részleteket emeljem ki, amelyek nekem vagy a sztori szempontjából fontosak. Nem monográfiát készítek. A tudományos fogadtatásnál két táborra szakadtak azok, akik mondani akartak erről valamit. Voltak, akik tudományos nézőpontból kritizálták, rámutatva, hogy ez miért nem tudomány. Mások pedig pont ennek örültek, akár komoly egyetemi professzorok is. Ők azt mondták, amit én is érzékeltem és tapasztaltam: a magyar irodalomtudomány – mint minden egyéb leíró bölcsészettudomány Magyarországon – nagyon elzárkózó, nagyon arisztokratikus. Csak azoknak ír, akik az adott metanyelvet ismerik. Ezen az arisztokratikus váron nyitottam én pár ajtót és ablakot, ahol tét nélkül be lehet pillantani. Nem válik az ember irodalomtörténésszé attól, hogy megismeri Böhm Aranka életét – aki a 20. század közéletének egy hallatlanul izgalmas figurája –, de mégis valami olyan tartalmat fogyaszt, amelyet egyébként az irodalomtudomány állított elő. Ha van bármi célja a szórakoztatáson kívül ezeknek a történeteknek, akkor az a kedvcsinálás. Több olyan visszacsatolást kaptam, hogy miután elolvasott valaki egy kedves szerelmi történetet egy íróról, elkezdte olvasni a műveit is. Ennek én nagyon örülök, mert mint irodalmár azt gondolom, hogy elsősorban a műveket kell olvasni. De eredetileg nem volt ilyen célom a történetekkel.

Fényes: Mi az oka az arisztokratikus elzárkózásnak? Te is elmondtad, hogy ezek a történetek monográfiákon keresztül eddig is elérhetőek voltak, irodalomtörténészek mégis azzal támadtak, hogy nem tartozik az olyasmi az emberekre, hogy Kölcsey például homoszexuális volt-e vagy sem. Igaz, te valójában nem tettél Kölcseyről ezzel kapcsolatban konkrét kijelentést. Honnan ered az a közvélekedés, hogy ezeknek az életrajzoknak a konzervatív középosztály erkölcsi értékrendjét kell közvetíteniük? Hiszen így gyakorlatilag semmit nem tudhatunk meg az ilyen történetek valóságos szereplőiről.

Nyáry: Itt két dolog találkozik, illetve áll szemben egymással. Az egyik a magas akadémiai tudománnyá válás igénye, a másik az oktatás elvárásrendszere. A tudomány szerencsére nagyon heterogén, és nagyon sokféle megközelítési módot alkalmaz. Ennél jóval kevésbé heterogén az a kánon, amelyet az oktatás közvetít. Ott a 19. század közepétől, amikor a polgári oktatás egyáltalán megjelent Magyarországon, a szentek életrajzainak helyére bekerültek az írók és a történelmi személyek életrajzai. Ahogyan a szentek esetében is nálunk külön emberekéről olvasunk, erkölcsileg fölöttünk állókról, akiktől lehet tanulni, úgy ezekről az életrajzokról is le van vágva minden, ami ennek nem felel meg. Régen ezt úgy is mondták, hogy „a romlatlan ifjúság kedvéért”. Minél tovább van benne egy életrajz az oktatásban, annál inkább lecsiszolja ez a kanonizációs kultuszképző folyamat. Petőfi Sándor lényegében megközelíthetetlen annak

a tízévesnek, aki először találkozik a műveivel. Meg szoktam kérdezni rendhagyó irodalomórákon a gyerekeket, hogy mi jut eszükbe Petőfi Sándorról, és tízből kilencnek a saját városa közepén lévő Petőfi szobor, vagy valami nagyon szoborszerű kép; és az, hogy egy lúzer. Amikor kiderül, hogy nem az volt, és nagyon sokféle Petőfi van, akkor sokkal megközelíthetőbb lesz.

Vannak persze az iskolai kánonban kivételek is. Mindenki megtanulja, hogy Ady Endre szerette a nőket, nem vetette meg az alkoholt, éjszakázott, de az a szerep rá van osztva, és kész. Az, hogy Babits Mihálynak, aki szép éteri verseket írt, volt szerelmi, netán szexuális élete, fel sem merül, mert abba a szerepbe ő nem fér bele. Kölcsey Ferenc teljes életművének a 90 százaléka azt szenvedti, hogy ő írta a Himnusz című verset, mert a többi nem látszik ki mögüle. Pedig elképesztően jelentős költői életmű, de szinte semmit nem lehet vele kezdeni egyetemi irodalomtudományi képzésen kívül, mert annyira szakralizált a Himnusz. Már a tudományos, monografikus feldolgozásokban sem tudtak mit kezdeni az ő szerelmes verseivel meg az ő szerelmi életével. Nagyon sokáig tartotta magát az a közmegegyezés, hogy nem volt szerelmi élete, és csak a Szerelemhez, nem pedig konkrét személyekhez írta ezeket a verseket.

Aki ért Kölcseyhez, pontosan tudja, hogy 1810 és 1814 között szerelmes verseket írt egy férfinak, szerelmesleveleket küldött neki, „szerelmem”-nek szólította. Azon lehet egyébként értelmes és tudományos vitát folytatni, hogy a szentimentalizmus időszakában a két férfi közötti szerelemben feltétlenül kell-e, hogy legyen szexualitás is. Valószínűleg Kölcseynek egész életében nem volt megélt szexuális kapcsolata sem férfival, sem nővel; de nem is erről írtam, hanem arról a négy évről, amely a Szemere Pál iránti szerelemről szól. Ennek önmagában nincsen irodalomtörténeti relevanciája. Annak viszont már van, hogy Kölcsey Ferenc – ma azt mondanánk – mániás depressziós, talán bipoláris személyiségű ember volt. Ez részben magyarázza, hogy a Himnuszunk miért olyan, amilyen.

A tudománynak mások a szempontjai, mint az iskolai kanonizációnak. Azért tudtam én is megírni ezeket a történeteket, mert tudtam, hol kell elolvasni. Az egyik legizgalmasabb vitám az általam nagyon tisztelt Margócsy Istvánnal volt, aki a tudomány szempontjait kérte számon. Ő egyébként nagyon következetesen azt mondta, hogy érzelmeket nem lehet rekonstruálni, ez a tudománynak nem dolga. Azt tudjuk, hogy Petőfi Sándor szerelmes verseket írt a *Cipruslombok*-ciklus Etelkéjéhez. A környezetük úgy tartotta számon, hogy ez szerelem, ő maga azt mondta, hogy ez szerelem, de hogy valójában mit érzett, azt nem tudjuk. Ez teljesen igaz a tudomány szempontjából. Mégis – akár a tankönyvi életrajzoknál – el kell mesélnünk röviden a történeteket. Én nem filológiai feltárást végzek, ezért írhatom, hogy szerelem, ahogy az egyébként Petőfi esetében a környezet és a költő saját elmondása alapján valószínűsíthető. Margócsy Kölcsey történetéről azt mondta, hogy nem tudjuk, hogy mi volt a szerelmi érzésnek a mélyén valójában. Nem is fogjuk tudni soha rekonstruálni, ezért erről hülyeség írni. Én ezt elfogadom, de nem is Kölcsey-nagymonográfiát írtam.

Fényes: Arról beszéltünk, hogy ezek a szövegek a te kezed nyomán megszabadulnak az idealizált, polgári nyilvánosság elvárásaitól, és mintha hirtelen különböző emberek kezdenének el beszélni ezekben az életrajzokban, különböző karakterek különböző problémákkal. Megszabadul a történet a konzervatív középosztály erkölcsi értékrendjének nyomása alól. Meg tud szólalni például Szendrei Júlia, aki bántalmazott nőként halt meg Horváth Árpád mellett, aki Petőfi után volt a férje. Vagy helyt kap Kölcsey depressziója és esetleges aszexualitása. Mindenképpen nagy erényük a szövegeknek, amellyel, hogy ajtót nyitnak a szépirodalomra és közvetítenek a regiszterek között, hogy végre egy olyan nyilvánosságot teremtenek, amely közelebb visz a valósághoz.

Nyáry: Sokan meg szokták kérdezni, hogy azért ilyen érdekesek-e ezek a történetek, mert művészekkel, tehát eleve érdekes emberekkel estek meg. Meggyőződésem, hogy ez nem így van. Mindenkinek nagyon izgalmas és érdekes szerelmi élete és párkapcsolati történetei vannak, a mérlegképes könyvelőknek és a hentesmestereknek ugyanígy, azzal a különbséggel, hogy ők nem írnak könyvet, és róluk sem írnak. De itt fontosabb a szociológiai különbség. A 19. század végén egy nagyvárosban a társas kapcsolatok lényegében ugyanúgy működtek, mint ma. De ha elmentünk volna egy kis településre, akkor ott egészen archaikus párkapcsolati sémákat találtunk volna. Elég elolvasni a *Puszták népének* idevonatkozó részét. Az, hogy Gozdsu Elek Temesváron 1890-ben hogyan írt szerelmesleveleket egy férjes asszonynak, és hogyan alakult ki közöttük egy nagyon szép szerelmi kapcsolat, valószínűleg így történhetett volna a temesvári főorvossal vagy a jegyzővel is, mert a társadalmi státusuk nagyon hasonló volt. A művészközösségek specialitása a férfiak párválasztásában van, ahol egy művésznek nagyobb szabadságfokon lehetett párt választani, és többnyire nagyobb szabadságfokon élő nőket keresett. Például szintén művészt, de a nők aránya sokkal kisebb

volt a művészpályán, mint a férfiaké, és az előbbieket döntően színésznők. Elképesztően sok író–színész–párkapcsolat volt. Egyrészt azért, mert a művész férfi ott talált hozzá hasonló szabadságfokú nőt. Másrészt az ismerkedésre is ott kínálkozott jó esélyük, hiszen ezek az írók színpadi szerzők is voltak.

Mindig meg szokták azt is kérdezni, hogy a nyugatosoknál hogy van az, hogy aki egyszer az egyiknek a szerelme, a következőben már egy másiknak a férje. Miért van itt ennyi átfedés? Azért, mert ez ugyanaz az 500 ember – mint egy kis falu. Ugyanazokban a kávéházakban ültek, persze, hogy ugyanazt a nőt ismerte meg az egyikük, majd tíz évvel később a másikuk. Ebben nincs semmi különleges. Egyszer kísérleteztünk azzal, hogy fölrajzoljuk a nyugatosok szerelmi térképét. Sűrűsödési pontokat találtunk. Ezek voltak a férfiak között a nagy csajozók: Ady Endre, Szabó Lőrinc, Déry Tibor, belőlük sok vonal ment. A nők között is volt egy-két ilyen, például Böhm Aranka. Voltak, akikhez csak egy vonal kapcsolódott, az örök hűségesek, mint Tóth Árpád. Ugyanilyen ágrajzot fel lehetne rajzolni egy 500 fős magyar faluról is.

Fényes: Lehet, hogy történeteid sikere abban áll, hogy – a szakrális szövegekhez hasonlóan – jót és rosszat ütköztetsz bennük? Az olvasó így el tud határolódni a rossztól, tud azonosulni a jóval, és meg tud benne születni egy érték: hogyan kell élni, hogyan nem szabad. A büntetés is előre van vetítve egy rossz cselekedet tekintetében, akár csak Csáth Gézában – bár az övé elég szélsőséges eset. Az embereknek szükségük van különböző emberi sorsok megismerésére, elkerülendő és követendő példákra.

Nyáry: Ebben van igazság, de nekem nem a tanulságosság a cél, hanem az, hogy úgy mondjak el sztorikat, ahogy szerintem történhetek. De az kétségtelen, hogy az olvasók egy része párkapcsolati példatárként is használja ezeket. Azért jó a Facebook, mert lehet látni a kommentekből, hogy van, akit elsősorban a szereplők személye izgat, és sokan vannak, akiket pedig a párkapcsolati séma. Az életünknek fontos szelete a párkapcsolat meg a szerelem, és kíváncsiak vagyunk arra, hogy ez másnál hogyan működik, és mások hogyan rontják el. Ennek ellenére a magunkét ugyanúgy elrontjuk, de legalább tudjuk, hogy az elrontásban nem vagyunk egyedül.

Fényes: Abban azért kiegyezhetünk, hogy igazodási pontokat keresnek benne az emberek?

Nyáry: Lehet, de van, ahol nincs erkölcsi felmentés vagy ítélet a sztori végén. Móricz Zsigmond elég cudarul bánt az öt körülvevő nővel, akik közül volt, aki öngyilkos is lett, de rendszeresen fölmentette saját magát, és nem ez volt az ő életproblémája, hanem sok minden más. Az ő életét nehéz lenne úgy elmondani, hogy ezt is tette, azt is tette, aztán jól megbűnhődött, úgyhogy ezt ne csináljátok!

Fényes: De a büntetés itt nem maga az, hogy a szeretett személy öngyilkos lett? Nem valami konkrét büntetésre gondoltam, hanem arra, hogy a rossz tettek rosszra vezetnek.

Nyáry: Persze. Én arra törekedtem, hogy a női sorsokat is megmutassam egy-egy ilyen párkapcsolaton keresztül, akkor is, ha a történetek nagy részében nem a nő az alkotó, az író, hanem a férfi. Nincsen annyi nő a magyar irodalomban, mint férfi, legalábbis a 20. század végéig, utolsó harmadáig. A nők a legtöbbször mint partnerek jelennek meg a történetekben, de nagyon fontosnak tartottam, hogy az ő nézőpontjukat is megmutassam.

Emellett a jelenlegi kanonizált, kultikus gondolkodásnak nagyon sok olyan író- vagy költőfeleség lett áldozata, aki maga is író volt. Költőnéket számon tartunk, költőnőket nem. Ezzel küzdött Kosztolányi Dezső és Babits Mihály felesége is. De a legigazságtalanabb sors kétség kívül Szendrei Júliának jutott, mert őrá még bőven életében – néhány évvel Petőfi halála után – úgy kezdtek tekinteni, hogy eldobta az özvegyi fátylat, és méltatlanná vált Petőfi emlékéhez. Ezen túljutva egy még nagyobb tabut kellett áthágnia: azt, hogy otthagyja bántalmazó férjét, ami miatt vissza is került a „fura nő” kategóriába. Ennek nemcsak ő maga lett az áldozata – borzasztó körülmények között, rákban halt meg –, hanem az életműve is. Amellett hogy, ő fordított először Andersent, nagyon jelentős költeményei is vannak, ha formailag nem is annyira kimunkáltak, mint Petőfi versei.

Fényes Erika

Irodalmi téli fagy vagy szekuláris rítus? Nyáry Krisztián könyvei és a rituális kommunikáció

A könyvsorozat páratlan népszerűségével összefüggésben az alábbiakban annak okait vizsgálom meg, hogy a Nyáry-féle szövegek miért működhetnek ilyen nagy példányszámban és sikerrel a „valódi” tudományhoz képest, illetve honnan ered a szövegeket bíráló értelmiség képmutató és önbüntető attitűdje a populáris kultúra fogyasztásával kapcsolatban.

„A Nyáry Krisztián korunk félművelt világának, kereskedelmi televízió szocializálódott formavilágának téli fagyija. Én is nyalom, mert nem csöpög, meleg s ilyen hideg időkben, mint a mai, kevésbé veszélyes, mint egy Csáth Géza. A torkom sem gyullad be, azt hiszem, hogy művelt is vagyok; s vijjogva, sírva, kergetőzve hullok le az őszi avaron, anélkül, hogy tudnám, hol nyugszik Ady Endre, ki hadat üzenne bennem, ha olvasnám, látva ezt a sok disznófejű nagyurat, diszkófejű hülyegyerekeket” – írja *kardosdoktor* a *mandiner.hu*-n. E hozzászólás Nyáry Krisztián *Így szerettek ők* című első könyvéről megjelent cikk alatt szerepel, és igen találóan foglalja össze azt az ellentmondást, amely az értelmiség kényszeres és önkéntes „értékdefiniáló” szerepe, illetve az emberek tényleges, hétköznapi kultúrafogyasztási igényei között húzódik. Írásomban egyebek között arra a kérdésre keresek választ, honnan ered a polgári réteg fölött álló „valódi” értelmiség képmutató és önbüntető attitűdje a populáris kultúra fogyasztásával szemben. Okot adhat-e az elutasításra az irodalmilag, tudományosan produktív réteg egyre mélyülő frusztrációja, a közbeszéd tematizálásában, a tömegek értékrendjének alakításában elvesztett szerepe? Az eredményhez Nyáry Krisztián sikerkönyveinek vizsgálatán keresztül szeretnék eljutni. További célom az, hogy láthatóvá váljon ezeknek a „vonal alatti tartalmaknak” a használati értéke. Ehhez a tradicionális, normatív szemlélet mellett az európai szociológusok által újabban felfedezett birminghami és egy amerikai irányzat elméleti megfontolásait szeretném segítségül hívni.

A szerző és könyvei

Nyáry Krisztián kommunikációs szakember, könyvkiadó, író, irodalomtörténész, az *Így szerettek ők 1–2*, az *Igazi hősök – 33 magyar*, a *Merész magyarok – 30 emberi történet* és a *Festői szerelmek* című könyvek szerzője. Eladott köteteinek példányszáma mára meghaladja a 200 000 példányt.

Így szerettek ők (Corvina Kiadó, 2012)

A könyv – alcíme szerint magyar irodalmi szerelmeskönyv – 40 magyar író és költő szerelmi életéről szóló „képes etűdöt” tartalmaz. Kiadásához az ötletet az a példa nélküli siker adta, amely a Facebookon közzétett írások megosztását követte. A szerző még 2012 januárjában a síelésről keresett fotót az interneten, amikor váratlanul rábukkant Radnóti Miklós és Gyarmati Fanni síruhás képére.

A vidám, fiatal pár képe megtetszett Nyárynak, és úgy gondolta, a fotót barátainak is látniuk kell, ezért közzétette a Facebookon. Néhány órán belül több százan osztották meg a képet, Radnóti idézetekkel egészítették ki, és kommenteket fűztek hozzá. Nyáry a bejegyzés népszerűségén felbuzdulva további képeket osztott meg írókról, költőkről, a hozzátartozó szerelmi történetekkel együtt. Idővel a magyarázó szövegek terjedelme egyre

hosszabb lett, és mind többen egészítették ki a saját információikkal kommentek formájában. Az oldal követőinek száma szinte egyik napról a másikra 30 ezer főre ugrott. Hamarosan megérkezett az ajánlat a kiadó részéről, és megszületett az *Így szerettek ők* első kötete. A kötet az év könyvsikere lett.

Így szerettek ők 2 – Újabb irodalmi szerelmes könyv (Corvina Kiadó, 2013)

A második könyvben újabb 40 magyar író és költő kevéssé ismert párkapcsolati történetei szerepelnek.

Igazi hősök – 33 magyar (Corvina Kiadó, 2015)

Nyáry következő kötetében nem a szerelem, hanem a társadalmi, politikai környezet kényszeríti az embereket cselekvésre vagy éppen ellenállásra. Harminchárom 19–20. századi magyar történetét ismerhetjük meg, akiknek élete, személyes döntései

ma is példaszerűek. „Igazi hősök”, akik a megfelelő pillanatokban helyesen cselekedtek, a nehezebb utat választották, és kisebbségben maradván is az igazságot képviselték.

Merész magyarok – 30 emberi történet (Corvina Kiadó, 2015)

A szerző ismét 40 olyan magyart vesz sorra, akik a legnehezebb helyzetekben is emberek tudtak maradni, s a legszélsőségesebb történelmi helyzetekben is rendíthetetlen szilárdsággal követték saját értékrendjüket, elveik és az elesettek védelmében.

Festői szerelmek (Corvina Kiadó, 2016)

Könyv ismét a szerelemről, ezúttal képzőművészekkel a fókuszban. Festők és múzsáik történeteibe nyer bepillantást az olvasó.

Forma

A kötetek kiállításukat tekintve látványosak, színesek, grafikailag és tipográfiaileg igényesen kivitelezettek darabok. A keménytáblás kötés, a lexikon nagyságú méret azt az illúziót kelti, mintha magát a műveltséget vennénk kézbe, és valódi irodalomtörténeti tartalmat fogyasztanánk. Erre a polgári kultúra hanyatlása óta mind a mai napig megfigyelhető könyvpiaci jelenségre Wolfgang Kayser hívja fel a figyelmet. Szerinte a „könyvbaráti” megjelenés paradoxona éppen abban áll, hogy a mulandóság jelenik meg a maradandóság köntösében, szemben műveltebb közönség számára szánt zsebkönyvekkel, amelyekben a maradandó könnyen elkoptatható, gyorsan elfogyasztható áru benyomását kelti (Kaisert [1956] hivatkozva Habermas 1962/1990: 248). Az egyik oldalon tehát a művelődésre vágyók számára könnyű hozzáférést lehetővé tevő „gazdasági”, a másik oldalon a kevésbé művelt társadalmi rétegek felé nyitó „pszichológiai könnyítést” találunk (Habermas 1962/1990: 246). Az *Így szerettek ők* vizuális megoldásai is egyértelmű üzenetet közvetítenek: a színes, látványos grafika, a szalagcímek, az oldal méretéhez képest túlzóan hatalmas képek a nagy példányszámú, tömegfogyasztásra szánt filléres sajtó megjelenését idézik.

Facebook

Az írók, költők szerelmi történeteinek gyors sikere, hirtelen jött népszerűsége a társasági oldal nyújtotta lehetőségeknek volt köszönhető. 2012-re a Magyarországon addig legelterjedtebb iwiw közösségi portál már veszített népszerűségéből, és az emberek váltottak a több lehetőséget nyújtó, jobb technológiai háttérrel rendelkező Facebookra. A sok újdonság között Nyáry szövegeinek szempontjából a legszerencsésebb változást az hozta, hogy a Facebook eleve arra lett optimalizálva, hogy képekre kattintsunk. A megosztható képekkel együtt hosszabb szöveges tartalmakat is meg lehetett jeleníteni. Így az irodalomtörténeti posztok kiaknázták a Facebook tömegeket vonzó tulajdonságát, hogy tudniillik az emberek a leginkább képeket szeretnek nézegetni, míg a kép alatti rövid szövegek gyakorlatilag

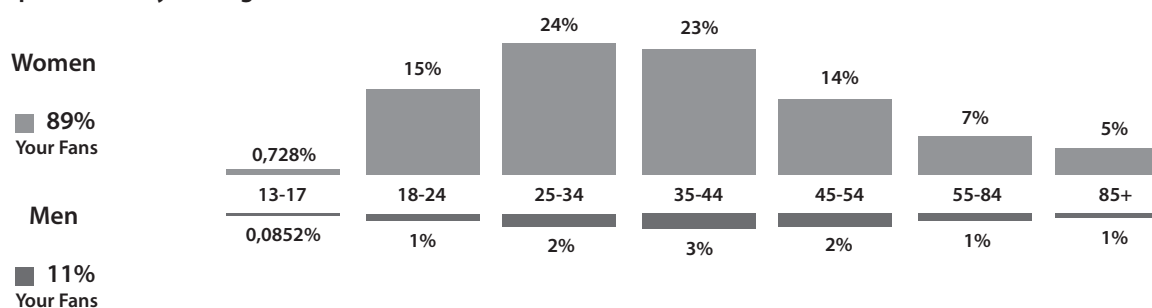
elolvastatták magukat. Már a legelső Radnóti-posztot 400–500 ember osztotta meg, majd az oldal látogatottsága egyik pillanatról a másikra „berobbant”. Ma (2017. április 30-án) Nyáry Krisztiánnak és köteteinek összesen 62 448 követője van, és ha lassabban is, de ez a mennyiség továbbra is növekszik. Képek nélkül ez a szám töredéke lenne a mainak, hiába elegendő néhány perc egy-egy bejegyzés elolvasáshoz.

Olvasók

A tartalmuk és a terjedelmük szerint tömegfogyasztásra szánt bejegyzésekről egyszerű lenne azt feltételezni, hogy olvasóik az „alsóbb” társadalmi osztályokból kerülnek ki, ám a történetek befogadása feltételez egyfajta tájékozottságot a magyar irodalmi élet szereplőinek életéről és műveiről. A könyvről folytatott beszélgetéseim során azt figyeltem meg, hogy a zömmel elitkultúrát fogyasztó férfiak a nők (kulturális) fogyasztói pozíciójának erősödésében látják a Nyáryéhoz hasonló, a magánélet kérdéseivel foglalkozó szövegek népszerűségének okát. Császi Lajos szerint a férfiak ugyanúgy fogyasztják ezeket a tartalmakat, a nők csupán nyíltabban vállalják kultúrafogyasztási szokásaikat – tehát nem követik a magaskultúra presztízsteremtő médiahasználatát úgy, mint a férfiak. Császi kutatásai során arra az eredményre jutott, hogy egy diplomás nő hamarabb bevallja, hogy bulvárt olvas, mint egy férfi, mert ez számára kisebb presztízvesztéssel járhat (Császi & Istvánffy 2010). A nők nyíltabban felvállalt preferenciái tükröződnek Nyáry Krisztián könyvei hivatalos Facebook-oldalának statisztikai adataiban is (lásd az 1. ábrát).

1. ábra
Nyáry Krisztián Facebook oldalát lájkolók megoszlása nem és életkor szerint

The people who like your Page

Forrás: Facebook (letöltés: 2017. IV. 30.)

Az 1. ábra szerint a nagyobb aktivitást igénylő kommentek, megosztások és posztolások mezőnyében a nők lekörözhetetlenül viszik a pálmát. Itt az elkötelezett nők 89 százaléka aktív, míg a férfiaknak csupán 11 százaléka osztja meg, posztolja, lájkolja az oldalon szereplő tartalmakat.

A férfiak alacsonyabb részvételi aránya az olvasótalálkozókra is kézzelfogható. Egy hazai közönségtalálkozón szinte csak nők vannak jelen. Érdekes kérdéseket vet fel ugyanakkor, hogy a határon túli közönségtalálkozókra a nemek aránya nagyjából egyenlően oszlik meg. Ebből arra lehet következtetni, hogy a magyarországi férfiak szemérmessége, passzivitása mögött nem biológiai determináltság rejlik, hanem elsajátított viselkedési minták magyarázzák.¹

¹ Nyáry Krisztián személyes közlése, 2015. III. 25.

Az 1. ábra adataiból annyi mindenképpen kiderül, hogy az oldal követői leginkább a 25 és 34 év közötti korosztályból kerülnek ki, és döntő többségük nő. Az oldal további adatai szerint az olvasók átlagéletkora 35 év, a legfiatalabb 10, a legidősebb 87 éves. Döntően városlakók, diplomások, egyetemisták. Sok közülük határon túli magyar, a legtöbben Erdélyből, Londonból és Berlinből olvassák a bejegyzéseket.

Kritikák

Az *Így szerettek ők* első kötete olvasásnépszerűsítő hatása miatt 2013-ban elnyerte a Magyar Könyvtárosok Egyesülete által adományozott Fitz József-könyvdíjat és a XX. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál irodalomtanárokból álló zsűrijének Budai-díját. Nyáry Facebookon vezetett blogja a HVG GoldenBlog versenyén 2013-ban a PopArt kategóriában első díjat nyert, mivel a zsűri szerint „emberközelbe hozta Facebook-Magyarország számára az irodalomtörténetet”, és elérte, hogy „örökre lekerülhetnek a sablonos íróportrék a tantermek faláról”.² A siker apropóján számtalan cikk született. Ezek többsége örömmel üdvözli a merész „újítót”, akinek „rövid írásai nem akarják átvenni az elemzés helyét, viszont odavonzzák a befogadói tekintetet a műalkotás környezetére; azokban is felkelthetik az érdeklődést, akiket a művészet körüli történet ragad meg”.³

A másik kör jellemzően irodalomtörténeti szempontból értékeli a szövegeket, és szembesíti Nyáryt írásai tudományos és etikai hiányosságaival, amelyek a következők volnának:

- A történetek homályosak, kihagyásokra épülnek és rövidre zártak, kevés mozzanatot mozgósítanak, közhelyes pszichológiai és giccses művész-életrajzi regényekhez hasonló módon tudósítanak az élettörténetekről.
- Csonka, homályos szövegek; a szakmai szövegekben elvárt lábjegyzetek hiánya.
- A hermeneutika referenciatagadó korszaka után ismét a szerzői életrajzokra került a hangsúly; Nyáry könyvében az életrajz helyett a magánélet, és azon belül is a szerelmi élet történései vannak felülreprezentálva: „udvarlás, házasságkötés, megcsalás, asszonyverés, kibékülés, meg persze a szex” (Margócsy 2013).
- A hiányzó élettörténeti részleteket a fantázia segítségével egészíti ki, ezzel mellőzi a szakma tudományos követelményeit (Boldog 2014).
- A tudományos nyelvhasználat hiánya – legfőlőbb egyszerűen összetett mondatok, mellérendelő szerkezettel.
- Bennfentes-bizalmaskodó stílus (Bíró-Balogh 2013).

Bíró-Balogh Tamás kritikája, ha nem is szándékosan, de egy ponton tökéletesen megfogalmazza Nyáry könyveinek jelentőségét, amikor egyenesen veszélyesnek ítéli a következők miatt: „úgy szól az irodalomtörténetről, hogy közben valami egész másról beszél” (Bíró-Balogh 2013).

Irodalomtörténet vs. sajtótermék

Az irodalomtörténészek kritikai cikkeiben felállított hiánylista megfelel egyes sajtóműfajok elvárás listáinak, épp ezért érdemes ezek értékelési szempontjai szerint vizsgálat tárgyává tenni a szövegeket.

Azonban nemcsak ez, hanem a Facebookon közölt első írások keletkezéstörténete is a tömegkommunikáció területére helyezi át a megfigyelés fókuszát, mivel az első megosztásra került történet születése is egy fényképhez kötődik. A további történetek keletkezésének kiindulópontja is mindig egy fénykép, amelyhez a szerző „kanyarít” egy történetet a levéltári adatok és a fantázia segítségével. A létrejött kötetben szereplő történetek tehát nem jöhetnek létre egy talált fénykép nélkül: hiába lenne egy jó történet, ha nincs hozzá megfelelő fénykép. Ez a mozzanat nagyban

² Zárójelentés, avagy tájkép díjátadó után, www.goldenblog.hu, 2013. szeptember 12., http://2013.goldenblog.hu/hirek/20130904_goldenblog_2013_dijatado_grund_eredmenyek.aspx (letöltés: 2017. V. 23).

³ Kálmán C. György ajánlása az első kötet hátoldaláról.

hasonlít a 19. század végén és a 20. század elején már tömeges mennyiségben gyártott *penny press* (filléres lapok), vagy más néven *yellow press* (sárga sajtó) hírtalálási és hírgyártási folyamataihoz, ahol a talált képhez az újságírók a szenzációs történetek nagy részét egyszerűen kitalálták (Bajomi-Lázár 2006).

A harmadik ok arra, hogy a vizsgálódás irányát a sajtóműfajok irányába helyezzük át, a gyártás és a terjesztés sajátosságaiban rejlik. Nyáry egyszemélyes kutatóközpontja, szerkesztősége és a terjesztés módja az újságírás kezdeteit idézi, amikor a nyomdászok – egyben szerzők, gyártók, kereskedők és terjesztők egy személyben – az első postával továbbították lapjukat a közéleti témákra éhes olvasókhöz. Nyáry „közleményei” az őskiadóvállalatok gyakorlatához visszatérő egyszemélyes szerkesztőségi munkán alapulnak. Az őskiadó modern kori megfelelője az úgynevezett *desk-top publishing* technológia, ami nem más, mint „az íróasztal tetején elférő kiadóvállalat” (Bajomi-Lázár 2006: 161). A számítógép és a vele együtt a world wide web megjelenése tette lehetővé az elterjedését, tudniillik azt, hogy egyetlen ember megírhat, megszerkeszthet és ma már egyetlen gombnyomással terjesztheti is a legyártott sajtótermékeket – a hagyományos szervezeti és piaci korlátok nélkül. Döntései, szerkesztési elvei olyannyira szabadok, hogy csak a közönség szórakoztatása befolyásolja.

Bulvár-e vagy?

A szövegek keletkezési folyamata tehát nagyban hasonlít a *yellow press* vagy a *penny press* hírtalálási és -készítési folyamataihoz, vagyis az újságíró egy talált képhez maga „kanyarít” egy történetet. A könyvek megjelenése is a klasszikus bulvárlapokét idézi. Blikkfangos fejezetcímei a szenzációkeltés, a kíváncsiság felébresztésére születtek, de ezek mindegyike primer művekből, naplórészletekből, levelekből kivágott sor. Első látásra úgy tűnik, hogy Nyáry a bulvárújságírás paradigmájának híve: tudósításai az emberi kapcsolatokra, botrányokra, szenzációkra és szenvedésre fókuszálnak. Nem a tárgyilagos valóságábrázolás a cél, hanem az irodalmi témák ember- és személyiség-központú bemutatása. Valóságábrázolása szelektív, célja a szórakoztatás, mégsem tekinthető egyenlőnek a hagyományos bulváretikával, sem morális, sem gazdasági értelemben. Hogy láthatóvá váljanak a különbségek és az azonosságok, a tudományos szövegek, Nyáry írásai és a bulvárhírek tulajdonságait az 1. táblázatban foglaltam össze:

1. táblázat

Azonosságok és különbségek a tudományos szövegek, Nyáry írásai és a bulvárhírek között

	Tudományos szövegek	Nyáry szövegei	Bulvár
Valóságábrázolás	reprezentatív	szelektív	szelektív
A valóságot...	objektíven bemutatja	leegyszerűsíti	a végtelékig leegyszerűsíti
Téma	a tudományterület felfedezései, dilemmái	írók, költők magánélete	hétköznapi emberek nem hétköznapi helyzetben, nem hétköznapi emberek hétköznapi helyzetben
Funkció	tájékoztatás	tájékoztatás szórakoztatás	szórakoztatás
Az ábrázolás	folyamatközpontú	ember- és személyiségközpontú	ember- és személyiségközpontú
Megjelenése	puritán	színes, figyelemfelkeltő, meghökkentő	színes, figyelemfelkeltő, meghökkentő
Terjedelem	hosszú	rövid	tömör, rövid
Cél	tudományos eredmények felmutatása	önmegvalósítás filológiai történetek/képek megosztása	profittermelés
Olvasói háttértudás	nagymértékben szükséges	csekély mértékben szükséges	nem szükséges
Finanszírozás	állami	eladásból származó bevételek	reklámbevételek
Hangnem	hivatalos	könnyed, kifinomult	hétköznapi

	Tudományos szövegek	Nyáry szövegei	Bulvár
Erkölcsei tanulság	nincs	van	van
Az alkotó szerepe	tudós	tudós/blogger	sajtómunkás
Jellemző műfaj	tudományos értekezés	blogbejegyzés	bulvárhír

Az 1. táblázatból jól látszik, hogy bár az *Így szerettek ők* szövegei a tudományos szövegektől teljesen eltérnek, mégsem azonosak minden szempontból a bulvárszövegekkel. A valóságot és az emberi kapcsolatokat a bulvárhíreknél árnyaltabban mutatják be. Csak irodalmárok magánéletével foglalkoznak, a szórakoztatáson felül irodalomtörténeti információkat is közölnek, ami némi tájékozottságot igényel a befogadóktól. Szerkesztettségük, szóhasználatuk, nyelvi megformáltságuk kifinomultabb. Az alkotás célja az önmegvalósítás, az önkifejezés, nem pedig a profittermelés. Azonban nemcsak az említett különbségek miatt kerülendő a szövegek bulvárként való azonosítása. A bulvár, ez a leginkább magyar nyelvterületen használatos fogalom, itthon nemcsak egy műfajt jelöl. Császi Lajos „A média tabloidizációja” című munkájában fogalmazza meg azt az elnevezésben rejlő „ízlésítéletet”, amely Magyarországon a bulvár szóhoz tapad. Ez az „esztétikai alacsonyabbrendűség”, a szennyes, ócska tartalmak jellemzik a műfaj hazai megítélését. Munkájában épp ezért a bulvárt a nemzetközi *tabloid* kifejezéssel váltja fel, amely semleges, inkább „szociológiai jellegű” elnevezés (Császi 2003: 157). Ez a tisztább, szociológiai megnevezés lehetőséget nyújt a tabloidtartalmak előjelektől mentes befogadására és előnyeinek felismerésére, ezért a továbbiakban én is ezt a társadalmi használattal kapcsolatos kifejezést fogom használni.

Tabloid

„A tabloid egy sajtóműfaj, [...] gyakran a magán és a közélet metszéspontján jön létre, legfőbb ismertetője a szenzációkeltés, néha szkeptikus, néha mélyen moralizáló, hangneme populistá, formája folyamatos átmenetet képez a képzelet és valóság, valamint a hírek és a szórakoztatás között” – írja John Fiske (1992: 48). A szó 1906 óta használatos az angol nyelvben, és eredetileg az utcán, várakozás vagy utazás közben olvasható, vagyis kis formátumú újságokat jelölte. Legfontosabb ismertetőjegye a popularitás, a legszélesebb közönséget igyekszik megszólítani. A tabloid jellegzetesen az újságírás és a populáris kultúra találkozási pontjai mentén születik meg. A vizsgált szövegek keletkezése is hasonló találkozási ponton zajlik le: az irodalomtörténész Facebook-profilján szeretné szórakoztatni olvasóit. Leegyszerűsíti a műfaji meghatározást Kevin Glynn a tabloid jellemzőiről írt rövid listája, amely lefedi a művel kapcsolatos irodalomtörténeti kritika kifogásait. Ezek a következők:

- szubjektív nézőpontot alkalmaz,
- az érzelmekre, nem az értelemre kíván hatni,
- gyakran pletykán vagy másfajta nem megbízható forráson alapul,
- előszeretettel ábrázolja a deviánst, a groteszket, a botrányost,
- kedvenc témája a mindennapi erkölcs megsértése (lásd még Császi 2003).

A tabloid műfaj nemcsak a tisztán szórakoztató újságírás területét tartja fenn magának. „A tabloidizáció a média minden területét elérte” – írja Császi, azonban nem kizárólag a sajtóban jellemző a térnyerése. Ahogy Bíró-Balogh is írja, „megfelel a jelenlegi tudományos trendnek” a tudomány popularizálódása. A „tudásmonopólium eróziója” (Bíró-Balogh 2013: 323) a szakterület képviselőitől új hozzáállást kíván meg: a korábbi arisztokratikus, elzárkózó magatartás helyett csökkenteni kényszerülnek a tudomány és a szórakoztatás közötti távolságot. A Magyarországon megjelent kezdeményezések között jó példa a 2002-ben indult, nagy sikerű *Mindentudás Egyeteme* című sorozat. A francia mintára készült program a felvilágosodás kori *Nagy Enciklopédia* koncepcióját hivatott folytatni, és legfőbb célkitűzése az volt, hogy a szélesebb közönség számára is elérhetővé tegye a korszak legmagasabb szintű tudományos ismereteit és dilemmáit. A demokratizálódás folyamata azóta sem állt meg, ennek köszönheti sikerét a National Geographic csatornán futó *Eszement tudomány* című sorozat. A brit műsor házigazdája Tim Shaw excentrikus fizikus és mérnök, aki páratlan tudását figyelemfelkeltő, látványos kísérleteken keresztül osztja meg az utca emberével. Miután kellőképpen

ámulatba ejtette közönségét – egyebek között azzal, ahogyan egy tojásszönyegen landol helikopterrel, anélkül, hogy egyetlen héjat is összetörne –, feltárja a látottak mögött húzódó tudományos törvényszerűséget. Ez történik Nyáry könyvében is: az „elpletykált” titkok megbotránkoztatnak vagy elandalítanak, majd ráirányítják a figyelmet egy versre vagy regényrészletre, amely az irodalom nyelvén tartalmazza a feltárt valóságot. Nyáry Krisztián közvetít a regiszterek között, és ajtót nyit a szépirodalomra.

Kilúgozott életrajzok

A közvetítés a regiszterek között, a tabloidizáció azért tűnhet elsőre idegennek az irodalomtörténészek számára, mert ezzel ellentétes értékeket sajátítottak el akadémia szocializálódásuk idején. Az elzárkózó, arisztokratikus hozzáállás megfelelt az eddig követett tudományos trendnek. A kötetekben szereplő történeteket sem Nyáry fedezte fel, nagyobbik részük elérhető volt életrajzokon, naplókon és monográfiákon keresztül. Ezek között újdonságnak számít Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni *Napló (1935–1946)* címmel 2014-ben, posztumusz megjelent kötete, amely kendőzetlenül dokumentálja házassága egyetlen évtizedét. A kötet egyébként a 2014-es könyveladási sikerlista második helyén végzett, megerősítve az olvasók magánéleti tartalmak iránti igényeit. Móricz Zsigmond szintén posztumusz kiadott, *Naplók* című kötetei szintén teljes részletességgel tartalmazzák Holics Janka halálának körülményeit és a Simonyi Máriával fellobbant szerelmet. A monográfiák többségét azonban csak az az ötszáz monográfiaolvasó fogja részletesen elolvasni, aki maga is tagja a tudományos paradigmakörnek. Így a „valóságot” csak a tudományos elit birtokolhatja, a hétköznapi emberek nem. Ezt látszik igazolni Szabó Lőrinc kései szerelmének könyvből kimaradt története. Szabó Lőrinc Erzsike iránti szerelme elérhető, olvasható és egyeztethető Nyáry írásával, mivel a jogutódok ezt a szöveget elérhetővé tették.⁴ A Szabó Lőrinc-i életműben azonban tisztázatlan maradt egy egész ciklus a még élő leszármazottak hozzájárulásának hiánya miatt. A költő ugyanis kései szerelembe esett Illyés Gyuláné Kozmutza Flóriával, és egy egész ciklusnyi szerelmes verset írt hozzá is. Ennek tényét a 2000 című irodalmi folyóirat hasábjain már publikálták (Péter 2014), de Nyáry könyvében nem jelenhetett meg a leszármazottak jóváhagyása nélkül. A leszármazottak szeretnék távol tartani magukat és elhunyt szeretteiket a Nyáry-féle szövegek és olvasóik „alsóbbrendű” erkölcsiségétől, amely a kritikák szerint „nem tesz különbséget szerelem, házasság és nemi élet között” (Margócsy 2013). És valóban: a szerelmes könyv nem a konvencionális, mindent „társadalmiasító” középosztály értékeit védi, hanem az „alsóbb” osztályok érzelmi szükségleteit, aktív részvételi igényét elégíti ki populáris formában (Császi 2003).

A középosztály értékeinek védelme az alkotók hivatalos életrajzain keresztül valósul meg. Ennek gyökerei a 19. közepéig nyúlnak vissza, amikor a hivatalos tanmenetbe polgári olvasmányok kerültek. A tudósok, alkotók, történelmi személyek kultikus életrajzai váltották fel a szentek élettörténetét. Ami nem fért a keresztény közérkölcser szerinti példakép funkcióba, azt egyszerűen kihagyták. A későbbiekben a keresztény értékeket felmutató hősök helyett a nemzetért, a mozgalmakért, majd a kommunizmusért küzdő alakokat lehetett csak megismerni. Feltételezhetjük, hogy az új megközelítés a kortárs etika szerint konstruálja újra Nyáry munkáiban az életrajzokat. A valóságselemek szelekciója a késő modernitás középosztálybeli olvasóközönségének értekei szerint történik, amely közönség tudatosan választja ki a számára „örömet szerző” és hasznos tartalmakat, és nem egy centralizált kultúra propagandisztikus törekvései diktálják azokat. Ezekben a szövegekben a bulvárra ugyanúgy éhes, „igényesebb” közönség található meg a magánéleti témák számára elfogadható színvonalú kibeszélését. Ebben segít a már említett hasonlósági „könnyítés”, mivel a szerzőkkel a könyv iskolázottabb olvasói könnyebben azonosulnak például a hűség–hűtlenség-kérdéssel kapcsolatban, mint Gáspár (Győzike) Győző vagy bármely valóságshow-szereplő esetében. A „kifinomultabb” lelkű emberek valószínűleg nem is szeretnek mások magánéletében vájkálni, ebben azonban Nyáry szerint segít a történetek időbeli távolsága. Tudniillik minél közelebb áll időben hozzánk a botrányos vagy tragikus magánéleti esemény, annál szemérmesebben közelítünk hozzá. Egy avar kori sírhely feltárását például izgatott érdeklődéssel követjük nyomon, megbámuljuk egyenként a csontokat, és örülünk egy-egy koponyának. Ugyanez egy második

4 Vékesné Korzati Erzsébettel folytatott 25 évnyi viszonyát az *Erzsike* című, 1955-ben írt munkájában teljes részletességgel örökítette meg.

világháborús tömegsír feltárásánál elképzelhetetlennek tűnik. Ez a felismerés a befogadás kettősségét mutatja: egyrészt a történelmi, kulturális közelség növeli az olvasottak hatását és megkönnyíti és beépülésüket, másrészt az időbeli távolság kellőképpen eltávolít, és lehetővé teszi a szemérmetlen vizsgálódást.

Transzmisszió helyett rítus

A következőkben szeretném bemutatni a populáris média néhány megközelítését, amely – reményeim szerint – az irodalomtörténészek kritikai nézőpontjához képest jelentős perspektívaváltással jár, és a műfaj olyan értékét mutatja meg, amely messze túlmutat az olvasás népszerűsítésén. Hogy megvilágítsam a könyveket ért kritika és siker mögött húzódó folyamatokat, két társadalomtudományi elmélet irányából közelítem meg a vizsgált jelenségeket. Az első a médiával kapcsolatos közgondolkodásban a mai napig uralkodó, klasszikus frankfurti iskola, amelyhez Jürgen Habermas *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* (1962/1990) című munkáját vettem alapul. A Habermas által képviselt elmélet a média normatív megközelítése: azt feltételezi, hogy a média elsődleges feladata a tudást, a jó ízlést, az erkölcsöt továbbítani az emberek felé. Ezt a transzmissziós tulajdonságát az elmélet hívei szerint nem teljesíti, mivel nem „emeli fel” az embereket, csak a piaci vagy politikai érdekek mentén manipulálja őket. Ez az iskola önmagában tehát csak a könyv elutasítására ad magyarázatot, azonban teljesen alkalmatlan arra, hogy megvilágítsa a sorozat gyakorlati sikerét. A megértéshez egy másik elméleti iskola megállapításait szeretném segítségül hívni, amely a birminghami és a neodurkheimi nézet követőit egyesíti. Az általuk képviselt elképzelés szerint nem a média hat az emberekre vagy használja az embereket, hanem az emberek használják és saját szükségleteik szerint alakítják a médiát. Ezek a nézőpontok nem azt összegzik, mit hogyan kellene vagy nem kellene leírni a Nyáry-féle szövegekben, hanem azt, hogy azzal, amit leír, milyen célt szolgál. Az irodalomtörténészek kritikáiban hasonló szembenállás jelenik meg, tudniillik a szórakoztatónak szánt szövegeken a habermasi polgári nyilvánosság értékeit kérik számon, miszerint „okoskodó magánemberek” fórumaként, a társadalom mindenkit érintő kérdéseinek, racionális érdektelen tisztázását kell kizárólagosan szolgálniuk. Nyáry bírálói nem számolnak azzal, hogy a polgári nyilvánosság ideálja helyett a valóságban egy plebejus nyilvánosság is létezik és kommunikál a tömegmédián keresztül. Éppen ezért a közbeszédet uraló habermasi nyilvánosság- és kommunikáció-értelmezéssel szemben kiegészítő irányzatokat is bevonok az értékelés körébe, nevezetesen a rituális kommunikáció neodurkheimi elméletét, az amerikai iskola warneri nyilvánosságparadigmáját.

A neodurkheimi irány: a kommunikáció mint rítus

Megállapítottam, hogy Nyáry Krisztián történetei nem tudományos szövegek, hanem populáris tabloidok. Ennek megfelelően a pozitivisták értékeken alapuló tudomány szempontjából értéktelenek. Mégis mi lehet a népszerűségük titka? Császi Lajos „A média tabloidizációja” című munkájában (2007: 10) John Langerra hivatkozva ezt írja: „Langer szerint a tabloidok nem azért jók, mert sok ember vonzanak – hanem azért, mert másfajta tudást, másfajta kulturális logikát testesítenek meg, azaz más módon járulnak hozzá egy közösség életéhez.” Nyáry történeteit nem az irodalomtörténeti tények viszik sikerre; ezek csak fokozzák az iránta táplált érdeklődést, és lehetővé teszik egy „felemelkedőben lévő csoport” (Habermas 1962/1990: 257), illetve a kulturális elit egy része számára, hogy bekapcsolódjon a tabloid történetek élvezetébe. Nyáry könyveiben ugyanis azok a mindenkit érintő emberi történetek szerepelnek, amelyek a leginkább foglalkoztatják a társadalom egészét, mivel szervesen kapcsolódnak az emberi lét kérdéseihöz, azonban az iskolázottabb emberek számára eddig nem voltak elérhetőek. Eddig csak a primer műveken keresztül juthattak hozzá, de azok bonyolultsága, többértelműsége teljes odafordulást igényel, ami ugyanúgy megnehezíti az azonosulást, mint a hétköznapi bulvár végtelenségig leegyszerűsített világa. A kifinomultan megfogalmazott, de mégis egyszerű pletykának ható történetek sokkal többet adnak az olvasóiknak, mint ami első pillanatban látszik: az identitásképzés, az orientáció a közösség kulturális struktúrájának alapját jelenti. Császi ennek értelmében a következőket írja:

„...a média a mai társadalmak elektronikus folklórja, amely ugyanúgy orientálja, informálja, szórakoztatja, szabályozza, kritizálja, motiválja az embereket, mint az orális folklór. A populáris médiában a mindennapi élet szokásainak, tapasztalatainak, értékeinek, vágyainak, félelmeinek, hiedelmeinek, reményeinek szimbolikus kifejezését látjuk, amelyeken a társadalom normatív rendjéről alkotott kollektív képünk, a közmorál is alapul” (Császi 2002: 13).

Ha Nyáry szövegeit vizsgáljuk meg ebből a szempontból, láthatóvá válik, hogy a szövegek nem információt adnak át, hanem „drámát” közvetítenek, amelyben a „jó” és a „rossz” ütközik meg (vö. Carey 1992: 21). Ez egyfelől a kilúgozott élettörténetek leleplezését jelenti, másfelől a felszabadított történetek szereplőinek morális válságainak bemutatását. A szembeállítás nyomán előbb felbomlik az addig elfogadottként kezelt morális szerkezet, majd új elemmel gazdagodva újraépül. Az emberek aktív részvétele kulcsfontosságú ahhoz, hogy a Nyáryéhoz hasonló tabloid szövegek elérjék céljukat: az azonosulás nyomán a befogadó érzelmeiket táplál, elhatárolódik vagy elfogad, ennek során megerősíti, felülírja magában a létező morális programot.

Ez a közös munka, a rítus a neodurkheimi elmélet alapja, amelynek fogalmi bevezetése James W. Carey nevéhez fűződik, és amely szerint a média aktusai nem mások, mint a szakrális rítusok modern, szekuláris változatai. Császi Lajos *A média rítusai* című munkájában a következőképpen mutatja be ezt a kommunikációelméleti terminust:

„A modernizáció és a szekularizáció felbomlasztotta a tradicionális társadalmakra jellemző korábbi homogén morális rendet. A modern világban többé nem található olyan mindenki által elfogadott értékek, amelyek behálózják a társadalmi élet minden területét, és megmondanák, hogy mi a »Jó« és mi a »Rossz« [...] A szakrális értékeket szekularizált szabályok váltották fel, amelyekből a társadalom számára a legfontosabbak az erkölcstől függetlenített jog intézményén belül önállósodtak” (Császi 2002: 20).

A rítus – tartalmát tekintve – a tradicionális, szakrális társadalmakban mindig valamilyen szentséghez kapcsolódik, és ezen keresztül az a funkciója, hogy szétválassza a jót a rossztól. A hagyományos rítusok a szakrális helyekről átkerültek a média világába. A szekuláris világban profán történetek segítségével teszik ugyanezt, és teljesítik be feladatukat: társadalmi egységet teremtenek, kijelölik a társadalom közös értékeit és a bűnököt is a megbélyegzés folyamatán keresztül (Rothenbuhler 1998).

A szövegek olvasása közbeni folyamat a szakrális szövegekben megszokotthoz hasonlóan megy végbe: jó és rossz, élet és halál, öröm és bánat, siker és kudarc, hűség és hűtlenség ütközik meg egymással folyamatos megtorpanásra, majd morális állásfoglalásra kényszerítve az olvasóit.

A Habermas-nál tapasztalt, jellemzően szétválasztó kultúratudományi elmülethez képest – amely elkülönítette a „magasabb” kultúra és az „alacsonyabb” kultúra szövegeit, és hierarchikusan szétválasztotta a dekódolásukra alkalmas csoportokat – ez a nézőpont azt vizsgálja, hogy mi a közös ezekben a közösség integrációjához nélkülözhetetlen szövegekben. John Hartley Shakespeare *Makrancos Katáját* hozza fel példaként, amely első sikere után számtalan feldolgozást ért meg. Magaskultúrából indult karrierje számtalan populáris feldolgozást ért meg. Először Charles és Mary Lamb írt gyerekmesét a történetből (1800 körül), majd több további feldolgozást követően Cole Porter írt musicalt belőle *Csókolj meg, Katám!* címmel. 1967-ben Zefirelli csinált belőle filmet Richard Burton és Liz Taylor főszereplésével. A Szovjetunióban termelési drámát és balettet is írtak belőle, végül 1999-ben *Tíz dolog, amit utálok benned* címmel vitték sikerre modernizált változatát az amerikaiak. Hartley legfőbb észrevétele azonban az, hogy az ausztrál Big Brother egyik szereplőjének, nevesül Katrina Mianinak a fejlődéstörténete is kísértetiesen hasonlított Shakespeare *Katájához* (lásd Császi & Istvánffy 2010). Ugyanannak a moralizáló-orientáló történetnek különböző regiszterek számára befogadható változatai élhetnek egymás mellett, azonosságukkal egységet teremtve a társadalom tagjai között. Nyáry történetei sem tesznek mást, mint „magaskultúráról” „középkultúrára” fordítanak, miközben elvégzik az eredetileg szakrális szövegekhez fűződő funkciót, a társadalom közösséggé integrálását.

A közösséggé integrálás a rituális kommunikáció legfőbb eleme. Ez a költői, írói életrajzok esetében oly módon jön létre, hogy az olvasott részek közös tudásként raktározódnak el, és meghatározzák a közösség tagjainak identitását, prekonceptióit. Ha például Radnóti Miklós *Nem tudhatom* című versét megmutatjuk egy külföldinek, csak egy szép hazafias vers szépségeit élvezheti. Ha azonban a szerzői élet ismeretében olvassuk el, mélyebb, megrázóbb élményben lesz részünk. Azok, aki nincsenek tudatában a történetének, kiszorulnak a művet mélységeiben is élvezők közösségéből.

Mint már említettem, *Az így szerettek ők* egy társas portálon indult el hódító útjára. A rítus számára ennél optimálisabb környezetet nehéz elképzelni küldetése teljesítéséhez. A szituáció a befogadó számára még nagyobb aktivitást és interaktivitást tesz lehetővé, mint a hagyományos tömegkommunikációs platformok. A rituális kommunikáció alapja a befogadói aktivitás, a résztvevők a morális probléma felvetése után közösen teremtik meg a társadalmi normákat és választják el azoktól a nemkívánatos viselkedési módokat a kommenteken keresztül.

A neodurkheimi szociológia a rítusok tekintetében megkülönböztet *pozitív, megerősítő és szubverzív, negatív rítusokat* (Császi 2002). A pozitív rítusok célja valamely fennálló érték megerősítése; ilyen például Benedek Elek és Fischer Mária története, amely az életem át tartó szerelem és házastársi hűség értékét erősíti meg. Nyáry könyvében azonban - ugyanúgy, mint a populáris médiában - a negatív rítusok is jelen vannak. Ezek a történetek a leginkább a devianciáról, az erkölcsi normák áthágásáról és annak következményeiről, a „büntetésről” szólnak, morális állásfoglalásra és elhatárolódásra készítve olvasóikat. Direkt módon ilyen például a súlyosan morfinista Csáth története vagy a rettenetes természetű Böhm Arankáé, aki a halálba üldözte férjét beteges hisztériáival. Számos történetben azonban nem a szereplők ütköznek meg a társadalmilag elfogadott normákkal, hanem a politikai vagy a társadalmi környezet cselekedetei váltják ki az állásfoglalási és elhatárolódási kényszert. Ilyen például Radnóti Miklós és Szerb Antal meggyilkolása vagy Hamvas Béla évtizedeken át tartó mellőzöttsége, méltatlan életkörülményei, amelyek fölött a társadalom szemet hunyt. Ezek a történetek az egymás iránti felelősség kérdését vetik fel, és egy olyan világ értékrendje felé orientálnak, ahol nem engedhetjük meg, hogy ezek a dolgok megtörténjenek. A populáris tartalom tehát nemcsak szórakoztat és megbotránkoztat, hanem megerősítő vagy szubverzív rítusain keresztül strukturálja is a közösség tagjainak identitását, megteremtve annak reményét, hogy szakrális kapaszkodók nélkül is lehet egyfajta homogén morális rend, amely irányítúként szolgálhat a mindennapi életben.

Warner: A tömeges szubjektív nyilvánosság

Ha Michael Warner a középiskolában a hazai irodalomtankönyvekből sajátította volna el az írók, költők élettörténetét, bizonyára nagy örömmel üdvözölte volna Nyáry Krisztián könyvét. Az újabb amerikai szociológia egyik képviselője könyvében mintha csak az aktuális központi nyilvánossághoz igazított szerzői életrajzokról fogalmazott volna meg kritikát a „*The Mass Public and the Mass Subject*” (1993) című munkájában. Eszerint a polgári nyilvánosság megkövetelte, hogy szereplői megszakítsanak minden kapcsolatot a saját testükkel, a vágyaikkal. Mint a burzsoá nyilvánosság szubjektumai, csupán annak társadalmi értékeit voltak hivatottak közvetíteni. Így a személyiség azon részei, amelyek nem ezeket az értékeket erősítették, nem kerülhettek a nyilvánosság elé, a hiányzó részeket pedig mesterséges elemekkel pótolták.

Warner szerint a tabloid legnagyobb érdeme az, hogy megszabadítja az üzeneteket a „középosztálybeli fehér férfi uralma alól”. Lehetővé teszi az eddig „láthatatlan” marginális csoportok nyilvánosságban való részvételét (Warner 1993: 110). Ez az elképzelés a habermasi egymás utáni (előbb reprezentatív, majd polgári) nyilvánosságok helyett az egymás mellett létező nyilvánosságok közegét teremti meg. Ezzel megnyílik az út ahhoz, hogy a nyilvánosság a valóságos „társadalom értékrendjének nyilvános konstrukciója” (Császi 2002: 13) lehessen.

Irodalmi arcképcsarnokunk eddig őrzött idealizált képei helyett a tabloidizáció folyamatának köszönhetően valóságos emberek történeteit kaptuk meg Nyáry Krisztián munkájának nyomán. A warneri koncepció szerint az irodalmi szerelmes könyvben jut hely a transzszexuális költőnek, élhet posztumusz *coming out*tal a Himnusz nagy költője, és végre védelmet kap a bántalmazott, meggyötört Szendrey Júlia is. A tömeges szubjektív nyilvánosság korszakának beköszöntével végre felszabadíthatjuk az „elfojtott ént”, szembenézhetünk saját magunkkal, és újra konstruálhatjuk értékeinket a valódi nyilvánosság alapjain.

Irodalom

- Bajomi-Lázár Péter (2006): *Média és társadalom*. Budapest: PrintXBudavár Zrt.
- Bíró-Balogh Tamás (2013): „Pletykaapu”, *Irodalmi Jelen*, július.
- Bíró-Balogh Tamás (2014): Színésznőket szerettek. *Irodalmi Jelen*, május.
- Boldog Zoltán (2014): „Vannak-e a holtaknak személyiségjogai?” Interjú Hász-Fehér Katalin irodalomtörténésszel, *Irodalmi Jelen*, február.
- Carey, James W. (1989): *Communication as Culture. Essays on Modernity and Society*. New York & London: Routledge
- Császi Lajos (2002): *A média rítusai*. Budapest: Osiris Kiadó & MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.
- Császi Lajos (2007): A mindennapi élet tabloidizációja a populáris médiában, http://real-d.mtak.hu/379/4/dc_17_10_doktori_mu.pdf (letöltés: 2017. IV. 15.).
- Császi Lajos & Istvánffy András (2010): „A makrancos hölgytől a Big Brotherig”, *Médiakutató*, IX. évf., 2. sz., 37–45. o.
- Császi Lajos (2003): A média tabloidizációja és a nyilvánosság átalakulása. *Politikatudományi Szemle*, XII. évf., 2. sz., 157–172. o.
- Fiske, John (1992): Popularity and the politics of information. In: Peter Dahlgren & Colin Sparks (eds): *Journalism and Popular Culture*. London: Sage.
- Habermas, Jürgen (1962/1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Margócsy István (2013): Irodalomtörténeti Story magazin, *Élet és Irodalom*, 5. szám.
- Nyáry Krisztián (2012): *Így szerettek őket*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Nyáry Krisztián (2013): *Így szerettek őket 2*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Nyáry Krisztián: (2015): *Igazi hősök – 33 magyar*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Nyáry Krisztián (2015): *Merész magyarok – 30 emberi történet*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Nyáry Krisztián (2016): *Festői szerelmek*. Budapest: Corvina Kiadó
- Péter László (2014): Szabó Lőrinc utolsó szerelme, 2000, 7–8. sz., 57–65. o.
- Rothenbuhler, Eric W. (1998): *Ritual Communication. From Everyday Conversation to Mediated Ceremony*. Thousands Oaks, CA: Sage.
- Szabó Katalin: A tudásmonopólium eróziója: A civiltudomány. *Educatio*, 3. sz., 323–336. o.
- Warner, Michael (1993): *Fear of a Queer Planet: Queer Politics and Social Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Warner, Michael (1993): The Mass Public and the Mass Subject. In: Bruce Robbins (ed.): *The Phantom Public Sphere*, pp. 234–256. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Zárójelentés, avagy tájkép díjátadó után (2013): [www.goldenblog.hu](http://www.goldenblog.hu/hirek/20130904_goldenblog_2013_dijatado_grund_eredmenyek.aspx), szeptember 1. http://2013.goldenblog.hu/hirek/20130904_goldenblog_2013_dijatado_grund_eredmenyek.aspx (letöltés: 2017. V. 23.).

Abstract

Nyáry Krisztián is the author of a uniquely popular series of books: he discusses the private lives, especially the love life, of classic literature writers and poets. This study analyzes the reasons of his books' popularity compared to the high-brow literature history books. It also examines the hypocritical and self-punishing attitude of the critical intellectuals relating to all types of consumption of popular culture.

Fényes Erika 2009-ben végzett a Szegedi Tudományegyetem magyar–kommunikáció-szakán. Érdeklődési területe a tömegkultúra és a társadalmi nyilvánosság tabloidizáció nyomán bekövetkező alakváltozása. A témában megjelent könyve: *Irodalmi téli fagy vagy szekuláris rítus? Nyáry Krisztián Így szerettek őket-sorozatának értékei a rituális kommunikáció elméletének tükrében* (Progresszo Print, 2015).

Buchmüller Péter

A kőszegi zsidóság reprezentációja a Kőszeg és Vidéke című hetilapban 1909 és 1939 között

Az első világháború alatt és a két világháború között a politikai és közélet meghatározó eleme volt az erősödő antiszemitizmus. A magyar állam mellett, hogy megkérdőjelezte a dualizmus évtizedeiben lezajlott emancipációt, arra törekedett, hogy eltörölje a korábbi korszak eredményeit. Az első világháborút megelőzően politikai értelemben egyenrangú állampolgárnak tekintett zsidókat a magyar kormányok bűnbakként kezelték, és fokozatosan igyekeztek kizárni őket a magyar nemzetből. A trianoni békeszerződés aláírása után néhány hónappal elfogadott törvényjavaslat, az úgynevezett *numerus clausus* már a gyakorlatban is elkezdte megvalósítani azt a szemléletet, miszerint a keresztény magyarságot támogató szükséges a magyar zsidóság negatív diszkriminációja – első lépésként az oktatás területén. Ugyan az 1938-ban elfogadott első zsidótörvény előtt nem született újabb diszkriminatív törvény, a magyarországi zsidóság számára a két világháború közötti időszak a dualizmus éveiehez képest radikálisan új politikai és társadalmi közeget jelentett. A zsidóellenes politika népszerűsítésében nagy szerepet játszott a sajtó. Az alábbi tanulmány a két világháború közötti zsidóellenes politika sajtóbeli megnyilvánulásait mutatja be – összevetve azokat a megelőző évek tendenciáival is – egy kisvárosi közegben, a Kőszeg és Vidéke című hetilap 1909 és 1939 közt tett közléseinek példáján keresztül.

A kutatásról

Kutatásom során kísérletet teszek a világháború előtti és a két világháború közötti időszak összehasonlítására, illetve a Horthy-korszakban történt változások, jellemző tendenciák bemutatására. A Kőszeg és Vidéke vizsgálata során képet kaphatunk arról az atmoszféráról, amelyben a kisvárosi zsidó közösség élte mindennapjait. Ugyan a zsidóellenes törvényekkel, a zsidóság helyzetével vagy a korszak politikatörténetével foglalkozó történeti munkák rendkívül adatgazdagok, mégis ritkán kapunk kézzel fogható információt a korra jellemző hangulatról. A Kőszeg és Vidéke, Kőszeg városának első és egyben legfontosabb magyar nyelvű hetilapja tipikusan kisvárosi közéleti folyóirat volt: foglalkozott politikával, kultúrával, gazdasággal és természetesen a helyi eseményekkel is; s mint arra a cím is következtetni enged, a kőszegi járás településeire is előrendelhető volt. Az első világháborút megelőző heti két-háromszáz körüli példányszám a két világháború között jelentősen megnőtt, bár feltehetően még ekkor is ezer alatt maradt. Ebben az időszakban nem volt olyan helyi lap, amely konkurenciát jelenthetett volna a Kőszeg és Vidéke számára. A német nyelvű Günser Zeitung olvasottsága jelentősen visszaesett¹ (Söptei 2006). A Szombathelyen megjelenő Vasvármegye nagyobb publikumot célzott meg, és többnyire jelentősebb, megyei szintű és szombathelyi eseményekkel foglalkozott. Nehéz lenne felmérni a Kőszeg és Vidéke olvasóközönségét, ugyanakkor egyedüli lapként valószínű, hogy az olvasók között igen különböző háttérű és egzisztenciával rendelkező személyek szerepeltek. A legtöbb sajtótermékhez hasonlóan a Kőszeg és Vidéke is profitorientáltan működött, a szerkesztők nyilván figyelembe vették a helyi politikai viszonyokat is annak érdekében, hogy minél több előfizetőre tegyenek szert. A két világháború között minden helyi választást a keresztény-konzervatív pártok valamelyike nyerte Kőszegen, az újságnak ezt kellett szem előtt tartania (lásd Hubai 2001/1, 2001/2). Ennek megfelelően az alapvetően független hetilap többnyire keresztény-konzervatív politikusok és közéleti személyiségek írásait és véleményét közölte az egész korszakban.

1 A kőszegi lapokról kapott információt ezúton is köszönöm Söptei Imrének, a Kőszegi Fiókleveletár vezetőjének.

A címlapon általában valamilyen jelentős országos politikai eseményről számolt be a lap, az azt követő oldalakon hirdetések szerepeltek, illetve „Hírek” vagy „Helyi hírek” alcímmel városi, illetve megyei eseményekről értesülhettek az olvasók. Általában ebben a rovatban jelentek meg a zsidósággal kapcsolatos írások is. A vizsgált korszakban a leghosszabb ideig, kisebb megszakításokkal 22 éven át Rónai Frigyes volt a szerkesztő és egyben a kiadó is.²

A Kőszeg és Vidéke 1881-ben indult, így néhány releváns cikket az 1909-es évet megelőző időszakból is idézek, de 1909 kiindulópontként elegendő ahhoz, hogy összehasonlíthassuk az első világháborút megelőző és a Horthy-korszakban megjelenő tendenciákat. Mivel a lap 1939-ben megszűnt, illetve más néven működött tovább, nem folytattam a kutatást; e dolgozat kereteit ez szét is feszítette volna. Ez az év a második zsidótörvény elfogadásának éve, amely nyilvánvalóan faji alapon diszkriminálta a magyarországi zsidóságot, tanulmányom azonban éppen az ezt megelőző korszakra fókuszál. Bár Harsányi László 1974-ben megjelent *Kőszegi zsidók* című monográfiájában igen sokat idéz a Kőszeg és Vidékéből, a lapot szinte kizárólag forrásanyagként használta, nem elemezte az ott publikált cikkeket, ezért érdemes az összes számot újra alapos vizsgálat tárgyává tenni.

Kőszeg zsidósága

A kőszegi zsidóság az ország egyik legkisebb létszámú városi zsidó közössége volt. A városban élő zsidók száma 1910-ben a legmagasabb: 266 fő, azaz a lakosság 3,2 százaléka (Harsányi 1974). A város mindennapjaiban nem játszottak kulcsszerepet, mégis jól látható és fontos részt vállaltak a gazdasági és kulturális életben. A *Magyar Zsidó Lexikon* szerint 1910-ben a kőszegi zsidók közül hárman nagykereskedők, tizenötön kiskereskedők, ketten-ketten iparosok és gazdálkodók, volt egy-egy ügyvéd, doktor, mérnök, köztisztviselő, valamint négy magántisztviselő és 47 egyéb foglalkozású (Ujvári 1929). Harsányi László adatai alapján a zsidók elsősorban a kereskedők körében voltak felülreprezentáltak, 1920-ban a kőszegi kereskedők közel egyharmadát, 32,9 százalékát tették ki (Harsányi 1947).

A 19. század végén a város német–magyar, azaz kétnyelvű volt. Ugyan a két etnikum kapcsolata konfliktusmentes volt, a zsidóság mégis a két kultúra közötti konkurenciaharcban létezett. Az 1880-as népszámlálás még német többséget mutatott, ekkor mindössze 1505-en vallották magukat magyar anyanyelvűnek és 5460-an németnek. 1890-re, csupán 10 év alatt, a magyarok száma 3197-re nőtt, míg a németek aránya 3679-re csökkent (Thirring 1912). Ez a hirtelen változás jól mutatja a helyi tendenciákat, a korszakra jellemző magyarosodás Kőszegen is megjelent. A helyi zsidóság – ahogy ez általánosan jellemző volt – élen járt a folyamatban. 1900-ban, amikor az összlakosságon belül a magyarság aránya még mindig 50 százalék alatti, a helybeli zsidóság 60,9 százaléka vallotta magát magyar anyanyelvűnek (Thirring 1912). Ezt a folyamatot tükrözi, hogy 1897. október 17-én németről magyarra változtatták a közösség által vezetett *Jegyzőkönyv* (korábban *Protokol*) nyelvét is (Jegyzőkönyv 1894–1901). Az 1900-as év statisztikáját elemezve arra a következtetésre juthatunk, hogy Kőszegen az izraelita a „legmagyarabb” felekezett. Míg a római katolikusok kevesebb mint fele, 47 százaléka, az evangélikusok alig több mint egyharmada, mindössze 35,2 százaléka, az izraeliták már említett 60,9 százaléka vallotta magát magyar anyanyelvűnek (Thirring 1912). A helyzet 1920-ra sem változott jelentősen, ekkor az izraeliták kétharmad feletti, 67,3 százalékos eredményükkel még mindig megelőzték ebben a tekintetben a katolikus és az evangélikus felekezetet is (Harsányi 1974).

2 A Kőszeg és Vidéke szerkesztői a vizsgált időszakban: 1906. augusztus 5-től Jambrits Lajos, 1911. március 12-től Rónai Frigyes, 1913. szeptember 21-től Jambrits Lajos, 1914. árpilis 5-től Rónai Frigyes, 1921. június 12-től Fuchs Endre, 1922. január 1-től ifj. Rónai Frigyes és Pandur Béla, 1923. május 6-tól Rónai Frigyes, 1931. árpilis 5-től Szabadváry Ferenc, 1934. október 28-tól Rónai Frigyes. (Digitalizálás a Chernel károly városi könyvtárban. *Kőszeg és Vidéke*, <http://www.koszeg-konyvtar.hu/digitalizalas-chnel-kalman-varosi-konyvtarban> [utolsó letöltés: 2017. III. 18])

Kőszeg politikai élete

Még mielőtt az elemzést elkezdeném, úgy vélem, szükséges röviden bemutatni Kőszeg politikai hangulatát a választott korszakban. A századfordulótól kezdve a konzervatív-keresztény pártok különösen népszerűek voltak Vas megyében és azon belül Kőszegen is. A helyi plébános, Kincs István már 1903-ban tartott egy erőteljesen zsidóellenes beszédet a megyegyűlésen, amelyben tipikus antiszemita sztereotípiák és vádak szerepeltek. Kincs a zsidókat hibáztatta a magyarok túlzott pálinkafogyasztásáért, kifejtette, hogy a szocializmus hátterében is a zsidók állnak, a hadseregben sem tesznek ki magukért, és az uralkodóval is csak érdekből ápolnak jó viszonyt. A Kőszeg és Vidéke ugyan elítélte a beszédet, de a beszámoló szerint a gyűlésen sokan helyeselték Kincs véleményét.³ Ahogyan azt Szabó Miklós kiemelte, a fiatal, többnyire vidéki egyházi személyek a konzervatív Katolikus Néppárt, majd később a Keresztényszocialista Néppárt komoly bázisát jelentették (Szabó 1975).

Kincs mellett a város és a régió másik radikális jobboldali politikusa Lingauer Albin újságíró, szerkesztő volt; 1920 és 1936 között Kőszeg legitimista, keresztény pártok színeiben induló parlamenti képviselője (Békés 2006). Lingauer a későbbiekben még sokat szerepel mint a Kőszeg és Vidéke egyik fontos szerzője. Egyelőre elegendő annyit megjegyezni, hogy az első világháború előtt még liberálisnak számító politikus a háború után több, erősen zsidóellenes kirohanásra ragadtatta magát. Visszaemlékezésiben Avraham Löwinger is kiemelte a helyi antiszemitizmus kibontakozásában játszott jelentős szerepét (Löwinger 1974). A politikai átrendeződésre jellemző, hogy Lingauer 1911-ben még azzal a Halász Józseffel közösen szerkesztette a Vasvármegye című lapot (Katona 2008), aki később a Tanácsköztársaság kőszegi vezetője lett. A Vasvármegyét ezután 1928-ig Lingauer vette át (Békés 2006).

A Kőszeg és Vidéke 1909 és 1918 között

Az 1909 és 1918 közötti időszakból feldolgozott újságcikkekben a zsidó és az izraelita kifejezés szinte egyáltalán nem szerepelt. Természetesen a helyi zsidóság megjelenik a lapban, de többnyire csak a születések, a házasságkötések, a halálozások bejelentése kapcsán. Egyéb források nélkül (Kőszegi Anyakönyvek 1851–1895) nem tudnánk, hogy az említett zsidók egyáltalán léteztek. Úgy tűnik, a zsidó származás ekkor nem bírt jelentőséggel a lap szerkesztői számára.

Ugyanakkor 1909-ben két olyan párbajra is sor került, amelyekben zsidó résztvevők is megjelentek. Az egyik esetben egy bizonyos Kopfstein Lipót volt az egyik segéd,⁴ a másikban pedig a város állatorvosa, Dr. Bass Rezső párbajozott.⁵ Ugyan nem tartozik az elemzett időszakhoz, de érdemes megjegyezni, hogy 1900-ban Deutsch Lajos zsidó ügyvéd szintén a párbajozók között szerepelt (Harsányi 1974). Amint azt Karády Viktor kimutatta, a korszakban a zsidók felülreprezentáltak a párbajozók között, ami jól mutatja, milyen mértékben azonosultak az „úriember” mentalitással (Karády 2001/2002). Ez jellemző Kőszegre is, ahol, a Kőszeg és Vidéke szerint párbajra csak nagyon ritkán került sor, de ezekben a helybeli zsidók gyakran szerepeltek. Nem ismerjük pontosan a párbajok kiváltó okait, de ebben a korszakban az azokban való részvétel akár az asszimiláció magas fokát is jelezheti.

1909 és 1914 között mindössze egyetlen esetet találtam, amikor valakit zsidó származása vagy inkább „magyartalansága” miatt kritizáltak a Kőszeg és Vidékében. 1911-ben egy Perl nevű kocsmáros a kirakatában német és héber nyelvű feliratokat helyezett el, a magyar nyelvű feliratról azonban megfélekedezett. A cikk ismeretlen szerzője cinikusan jegyezte meg: „Úgy látszik, hogy ő csak Jeruzsálemből és Németországból vár vendégeket.”⁶ Perl valószínűleg nem zsidóellenes megjegyzés áldozata, sokkal inkább a magyar és a német kultúra közötti versengésbe csöppent bele.

3 *Kőszeg és Vidéke* (a továbbiakban KV), 1903. október 18.

4 KV, 1909. június 6.

5 KV, 1909. március 21.

6 KV, 1911. december 3.

A méltatlankodó ugyanis nem a héber s még csak nem is a német nyelv használatára, hanem a magyar hiányára panaszkodott. Ehhez hasonló eset utoljára jóval korábban, 1884-ben történt.⁷

Általánosságban elmondható, hogy a háborút megelőző években a helyi zsidók semleges figurákként vagy inkább pozitív színben jelentek meg a Kőszeg és Vidékében. Erre bizonyosággal szolgál az a hangnem is, amelyet általában velük kapcsolatban használtak. Bún Lipót 1911-ben bekövetkezett halálkor méltató írás jelent meg, amelyben az „igen rokonszenves” jelzővel illették az elhunytat.⁸ Mikor 1914-ben elhunyt Lock Jakabné Rosenstingl Berta, ő is hasonló méltatásban részesült.⁹ A lap beszámolt arról, hogy a városban rendezett bálakat, így a Katolikus Nőegylet báljait zsidók is látogatták,¹⁰ és a helyi egyesületek tagjai között is szerepeltek.

Az első világháború éveiben a helybeli zsidók szinte teljesen eltűntek a lap hasábjairól. Nem valószínű, hogy ennek bármi jelentősége volna a megítélésükre vonatkozólag. A helyi hírek, események valószínűleg háttérbe szorultak a háborús tudósításokkal és a nagypolitikával szemben. Az 1916-ban Galíciából érkező, többségében zsidó származású menekültről mégis beszámolt az újság. A kőszegi járásba néhány száz, a városba pontosan száz fő érkezett. Ellátásukról, amint ezt a Kőszeg és Vidéke is említette, a városnak kellett gondoskodnia, ami naponta fejenként egy koronás kiadást jelentett.¹¹ Az eseményről beszámoló cikk szerzője megjegyezte, hogy a korábban a városban megszálló olasz menekültek ellátása mintegy 5000 koronát emésztett fel, és az állam sosem kompenzálta az összeget. A cikkíró attól tartott, hogy a galíciai menekültek esetében ugyanez történik. Egy évvel később, 1917 júliusában a hetilap támogatta az ötletet, miszerint a menekülteket haza kell küldeni.¹² Ugyanez év októberében megszületett a döntés: haza kell költözniük. A cikkben régi sztereotípiát jelent meg: a menekültek koszosak.¹³ Három héttel később az újság elpanaszolta, hogy még mindig nem hagyták el a várost.¹⁴ 1918-ban a probléma továbbra is fennállt: áprilisban a hetilap arról írt, hogy a galíciai menekültek már két éve Kőszegen tartózkodnak.¹⁵ Végül 1918 májusában a száz menekültből 27 hazaköltözött, de a Kőszeg és Vidéke még mindig elégedetlen volt: ha együtt jöttek, együtt is távozzanak.¹⁶ A menekültek ellátása nyilván extraköltséget jelentett a város számára, ráadásul igen nehéz időkből, ugyanakkor nem befolyásolták különösképpen a kőszegiek mindennapjait. A városi lakosság alig több mint egy százalékát jelentették.

Összehasonlítás végett meg kell jegyezni, Budapesten a Galíciából elmenekültek aránya ekkor 2,2 és 2,6 százalék között, Bécsben pedig 3,5 és 4,0 százalék között mozgott (Bihari 2008). Ehhez képest a Kőszegre érkezők aránya meglehetősen alacsony volt. Mégis úgy tűnik, jelenlétük visszatérő téma volt; igaz, hogy egy kisvárosban a kisebb létszámú csoport is nagyobb tömeg érzetét kelthette, mint egy nagyvárosban.

A Kőszeg és Vidéke két zsidókkal kapcsolatos anekdotát közölt a háborús években. Az egyik történet az 1848-as forradalom alkalmával a helyi zsidókat ért tavaszi atrocitásokat elevenítette fel. Eszerint Szombathelyen a forradalom kitörése utáni napokban a tömeg megtámadta a helyi zsinagógát, randalírozott. Halálos áldozat nem volt, de a zsidókat kitiltották a városból. Végül az alispán és a kormánybiztos fellépése kellett a rend helyreállításához (Harsányi 1974). Ez a zsidóellenes hullám április 9-én Kőszegre is elért, épp amikor a nemzeti őrsereg és néhány helyi lakos előtt nyilvánosan felolvasták az újonnan alakult országos ideiglenes bizottmány jogegyenlőségről szóló rendeletét, valamint

7 1884-ben az új kőszegi rabbi, Richter Zsigmond németül tartotta beiktató beszédét, és fél éven át kizárólag német nyelven prédikált. A Kőszeg és Vidékében ismeretlen szerző „Liberalizmus és Orthodoxizmus” címmel közölt írást, amely a német használata miatt kritizálta az új rabbit, megjegyezve, hogy a zsidó gyerekeket is németül tanította magyar helyett (Harsányi 1974). A helyi német nyelvű lap, a Günser Anzeiger ugyanakkor védelmébe vette a rabbit. A kulturális azonosulás egyértelmű, ugyanis 1886-ban már arról számolt be a Kőszeg és Vidéke, hogy Richter rabbi magyarul tartotta prédikációit. A cikkíró megemlítette, hogy az evangélikus templomban viszont német nyelven folyt az istentisztelet (Harsányi 1974). Harsányi László helyesen hangsúlyozta, hogy 1884-ben a rabbi személyében, sőt – amint az írás címe is jelzi – az ortodoxiát általában támadta a lap. Két évvel később, 1886-ban azonban az evangélikus lelkész személyét, illetve általában az evangélikus egyházat nem érte kritika (Harsányi 1974).

8 KV, 1911. augusztus 6.

9 KV, 1914. június 14.

10 KV, 1913. július 20.

11 KV, 1916. augusztus 13.

12 KV, 1917. július 8.

13 KV, 1917. október 7.

14 KV, 1917. október 28.

15 KV, 1918. április 28.

16 KV, 1918. május 26.

azt a kérést, hogy védelmezzék meg a város zsidóságát.¹⁷ A lap 1917-ben újra felidézte az esetet, méghozzá Krötzl József kapcsán, aki olyan aktívan részt vett az 1848-as rendbontásokban, hogy a „Judenkrötzl” gúnynevét ragadt rá.¹⁸ Mi lehetett az anekdota ismételt felelevenítésének a célja? Feltehetően az a szándék vezérelte a szerkesztőt, hogy kifejezze a Krötzl-féle forradalmi viselkedés nemkívánatosságát.

A másik anekdota még nehezebben értelmezhető. 1918 szeptemberében az ország közel volt a háború végéhez, amikor a Kőszeg és Vidéke egy legendát közölt „A királyok zsidaja” címmel. A történet szerint György angol király, miután elfoglalta Jeruzsálemet, felajánlotta Izrael trónját az öreg bankár Rothschildnak, aki azonban azt a következő szavakkal utasította el: „Nem, felség. Inkább vagyok a királyok zsidaja, mint a zsidók királya.”¹⁹ A történet és a közlés célja többféleképpen értelmezhető. Felfogható úgy, hogy Rothschild lojalitását fejezte ki az uralkodó felé, de döntését spekulációként is értelmezhetjük: pozíciója „királyok zsidajaként” jobb volt, mintha a „zsidók királya” lett volna. A történet mindenképpen kiemelte Rothschild hatalmát, aki még a királynak is nemet mondhatott, illetve burkoltan arra is utalt, hogy magát a királyt is a befolyása alatt tartotta. Tehát egy újabb sztereotípiát jelent meg: a zsidók inkább a háttérben maradva irányítanak. Ezzel az elmélettel könnyedén párhuzamba állíthatók voltak a háború éveiben megjelent vádak, miszerint a zsidó kereskedők a hátszágban maradva a lakosság kárára hasznot húztak a hadigazdaságból, miközben a fronton nem teljesítettek kellő szolgálatot.

Általában és Kőszeg esetében is alaptalanok a frontszolgálattal kapcsolatos vádak. Ezt azért kell megemlíteni, mert a helybeli antiszemita politikus, lapszerkesztő és újságíró, Lingauer Albin saját tapasztalataira hivatkozva többször is azzal vádolta a zsidókat, hogy kibújtak a frontszolgálat alól. Tette ezt úgy, hogy a Kőszeg és Vidéke folyamatosan beszámolt a helyi zsidóság frontszolgálati részvételéről. A hetilap 1914. szeptember 27-ei és 1914. október 4-ei számai szerint tíz zsidó polgár jelentkezett önkéntes frontszolgálatra, emellett a Kőszeg és Vidéke többször is beszámolt a kőszegi zsidók katonai előmeneteléről és kitüntetéséről.²⁰

Az 1918-as év végi, illetve több 1919-es lapszám nem hozzáférhető. (Az Országos Széchényi Könyvtárban az 1918-as év 40–52. számai és az 1919-es évi 1–8., 10., 12–13., 15–16., 18., 22–23., 26–28., 30–40. számok nincsenek meg.) A fennmaradt példányok jól tükrözik a politikai változásokat. A Tanácsköztársaság rövid korszakában a Kőszeg és Vidéke erőteljes túlzásokat tartalmazó pártlapként működött.

A Horthy-korszak első évei

Az 1920-as évtől kezdődően minden szám elérhető. Az 1920. évi legelső lapszámtól kezdve folyamatosak a zsidóellenes cikkek, megjegyzések. Korábban a halálesetknél nem tüntették fel a felekezetet vagy a zsidó származást, de Popper Ignác 1920-ban bekövetkezett halála kapcsán, úgy tűnik, ez kiemelendő jelentőséggel bírt,²¹ annak dacára, hogy Poppert sikeres kereskedőként valószínűleg mindenki jól ismerte a városban.

1920 januárjában Lingauer Albin megkezdte immár nyíltan zsidóellenes politizálását. A Kőszeg és Vidéke beszámolt arról a beszédéről, amelyben a következőket fogalmazta meg:

„Negyven évig ámítottak bennünket [a zsidók] és nem vettük észre, hogy Magyarország lassankint nem magyar lett, hanem zsidó. [...] Addig nem kell bántani őket, amíg becsületes és komoly munkánkat megghiúsítani nem törekszenek, de ha ezt megteszik, akkor szigorúbb eszközökhöz kell nyúlnunk.”²²

17 A jelenlévők többsége zúgolódni kezdett, a zsidók kitiltását követelve garázdálkodott, több zsidó származású lakos tulajdonát megrongálták (Harsányi 1974).

18 *KV*, 1917. január 28.

19 *KV*, 1918. szeptember 1.

20 *KV*, 1915. február 21., 1916. október 1., 1917. január 14., 1917. augusztus 15., 1918. március 10.

21 *KV*, 1920. január 1.

22 *KV*, 1920. január 11.

Ugyanez év márciusában még tovább ment: véleménye szerint nem célszerű zsidókkal együtt dolgozni, különösen a gazdaság területén.²³ A lap Lingauer nézeteit kommentár nélkül közlte. Elképzelhető, hogy a megyében nagy hatalommal bíró politikus akaratát ráerőltette a Kőszeg és Vidéke szerkesztőjére, ez azonban csak az egyik lehetséges változat. Az is lehetséges, hogy a hetilap készítői osztották ezt a radikális véleményt.

Hozzá kell tenni, hogy Lingauer pálfordulása kortársainak is feltűnt. Rupert Rezső a Nemzetgyűlésen hangsúlyozta, hogy Lingauer korábban nemcsak liberális, de szabadkőműves is volt, és az is igaz, hogy a Kőszeg és Vidéke erről is beszámolt,²⁴ ahogyan 1922-ben arról is, hogy Látó László Lingaueréről *A sokarcú ember* címmel egy rövid füzetecskét jelentett meg. Látó Lingauer Vasvármegyében közölt cikkeiből idézett, hogy bizonyítsa a politikus nézeteinek radikális változását.²⁵ A kor politikai arculatára jellemző, hogy nemcsak a szélsőségesen nacionalisták támogatták Lingauer jelölését, hanem a Kisgazdapárt helyi tagozata is, amely hasonlóan zsidóellenes hangulatkeltéssel buzdította a szavazókat. Kiáltványuk szerint a „zsidó sajtó” 1914-ben még támogatta, majd később ellenezte a háborút, az agitáló írást pedig azzal zárták, hogy: „Károlyi zsidajaival 48 óra alatt köztársaságot csinált, Lingauer Albin a mi jelöltünk!”²⁶

A lap folyamatosan beszámolt a MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet) és az ÉME (Ébredő Magyarok Egyesülete) rendezvényeiről. Érdemes megjegyezni, hogy Bárdos Remig, a kőszegi katolikus gimnázium igazgatója, aki 1920-tól pannonhalmi apát is volt, ugyanebben az évben az ÉME tiszteletbeli elnöke lett.²⁷ A gimnázium egy másik tanára, Tihanyi Márkus is ÉME-tag volt, aki Lingauer mellett a kőszegi antiszemitizmus vezető alakja volt. Zsidóellenes cikkei rövid ideig ugyan, de minden lapszámban felbukkantak. 1920 szeptemberében arra a hírre, hogy az ÉME országos szervezetének vezetősége Kőszegre látogatott, ekként reagált: „Szükség van rájuk, hogy a zsidókérdés el ne merüljön a politika változatos hullámaiban.”²⁸

Habár a „zsidókérdés” megoldását folyamatosan sürgették a Kőszeg és Vidéke hasábjain megjelenő antiszemita cikkek, a *numerus clausus*ról ekkor még nem esett szó. Ennek a legfőbb oka feltehetően az, hogy a helyi szélsőjobboldal elégtelennek tartotta a *numerus clausus*t. Tihanyi Márkus 1921 áprilisában publikált „Hova lett a zsidókérdés?” című cikkében a *Cion bölcseinek jegyzőkönyveire* hivatkozva megállapította: „A legbutább magyar előtt is világos lett, hogy meggyötörtetése, megaláztatása, hazájának eldarabolása a zsidóság bűne volt. A zsidókérdés tehát a politikai életünk fő problémájává lett.”²⁹ A hetilap következő számában ismeretlen szerző által írt cikk jelent meg *Cion bölcseinek jegyzőkönyveiről*; a cikk a Britisch Muzeumra (*sic!*) hivatkozva hitelesnek titulálta a dokumentumot.³⁰ Az 1921-es évfolyamban bőségesen szerepeltek további antiszemita írások.

A *numerus clausus*szal kapcsolatban 1922-ben már két cikk is megjelent. Az első hangsúlyozta a keresztény ifjúság jelentőségét az egyetemeken; a szerző szerint a keresztény ifjú „egyik kezében könyv, másikban fegyver, nem hagyja, hogy a vörös-zsidók újra hatalomra kerüljenek”.³¹ A másik írás ezúttal Csapodi József tollából született, aki elismerően beszélt a *numerus clausus* érdemeiről. A „numerus clausus a magyar faj szupremációjának (*sic!*) védőbástyája, [...] nem engedhetjük, és nem is fogjuk engedni, hogy Marx és Engels eszményeinek hívei dirigáljanak itt, kik ismét romlásba döntenék e hazát, melyből már nem volna soha többé feltámadás.”³²

23 KV, 1920. március 28.

24 KV, 1920. november 7.

25 KV, 1922. május 4.

26 KV, 1920. január 18.

27 KV, 1920. november 7.

28 KV, 1920. szeptember 5.

29 KV, 1921. április 10.

30 KV, 1921. április 17.

31 KV, 1922. augusztus 6.

32 KV, 1922. augusztus 22.

A konszolidálódás időszaka

Bethlen István beiktatásával a politikai helyzet konszolidálódott, főleg, ha a Bethlen miniszterelnöki kinevezését megelőző időszakot vesszük figyelembe. Ugyan ellentmondásnak tűnik, de a *numerus clausus* támogatása a Kőszeg és Vidékében 1922 nyarán a Horthy-rezsim konszolidációjának jeleként is felfogható. Kőszeg antiszemita politikusai korábban sokkal szélesebb körű diszkriminációt sürgettek a zsidókkal szemben. 1922-ben elismerték a törvény fontosságát. A Csapodi József-féle cikk kimondta, hogy az egyetemeken folyó kultúrharc elegendő a „vörös-zsidók” újbóli hatalomszerzésének megfékezésére. Bár a hetilapban továbbra is megjelentek a judeo-kommunista mítoszt alátámasztó vélemények, a lap szerzői egyelőre mégsem kívántak további korlátozásokat a zsidókkal szemben. A Kőszeg és Vidéke később beszámolt azokról a kőszegi zsidókról, akik talán éppen a *numerus clausus* következtében Bécsben végeztek felsőfokú tanulmányaikat. Adler Manó 1925-ben mérnöki,³³ Krausz Béla 1928-ban jogi,³⁴ Havas Endre pedig 1930-ban orvosi diplomát szerzett az osztrák fővárosban.³⁵

A háború előtti korszakhoz képest a megváltozott helyzetet tükrözi, hogy míg 1914-ben bekövetkezett haláláig a zsidó Réti Salamon volt a kőszegi csendőr parancsnok (Harsányi 1974), addig 1922-ben a Kőszeg és Vidékében megjelent felhívás szerint a csendőrségbe jelentkezni már csak keresztlevéllel lehetett.³⁶ Ugyan a csendőri hivatás nem lehetett túlságosan vonzó a kőszegi zsidóság számára, mégis a tény, hogy egy foglalkozásból már 1922-ben, jócskán a zsidóellenes törvények életbe lépése előtt kizárták őket, jelentős üzenetet hordozott a zsidóság és a többségi társadalom számára egyaránt.

A Kőszeg és Vidéke 1922-től kezdve lényegesen ritkábban számolt be az ÉME és a MOVE rendezvényeiről; Lingauer és Tihanyi cikkei is ritkábban jelentek meg. A következő évek során a zsidóság vagy a „zsidókérdés” csak elvétve bukkant fel a hetilapban, ugyanakkor úgy tűnik, amikor arra lehetőség nyílt, a zsidóságot negatív fényben tüntették fel. 1923-ban a kőszegi határőrök három illegális határátlépőt tartóztattak fel. Az írás kiemelte, hogy mindhárom határátlépő budapesti zsidó.³⁷

1925-ben arról tudósított a hetilap, hogy a Pesti Izraelita Hitközség pénzbeszedője tízmillió koronát sikkasztott a hitközségi kasszából. Mindezt a szerző a következő címmel közölte: „Még a hitközségi adót is elsikkasztják.”³⁸ 1926-ban egy felvidéki fiú a francia idegenlégióból való sikeres szökéséről tudósított a lap, ahová állítólag a csehek jóvoltából került. A fiút először magyar munkanélküliként Pozsonyba irányították, ott egy francia zsidó származású ügynök elé került az ügye. Az ügynök franciaországi építési munkálatokra toborzott embereket, a fiú is jelentkezett. Először bányában dolgoztatták, majd Marokkóba küldték, ahol az idegenlégióban találta magát. Szerencsésen megszökött, és végül eljutott Sopronba.³⁹ A beszámoló szerint a fiú balsorsának legfőbb okozója az ügynök volt, aki, amint ezt az írás hangsúlyozta, zsidó.

Szintén 1926-ban jelent meg az egyik legizgalmasabb anekdota. A történet rövid tanmese, cím nélkül a címlap alján közölték. A főszereplő, Singer Tóbiás szegény, szemüveges, szeplős, vörös hajú fiú. Esetéről az osztálytársa számolt be. Tóbiás annyira szegény volt, hogy csütörtökönként a jómódú Berger családnál vacsorázott, igaz, nem a családdal, hanem a cselédekkel. Az ismeretlen narrátor elmesélte, hogy néhányszor ők is meghívták magukhoz Tóbiást vacsorára, aki sokszor ott is aludt. Amikor felmerült, hogy ő is ellátogatna Tóbiás családjához, a fiú azt válaszolta: „Hozzánk nem jöhetsz el!” Narrátorunkban rögtön felmerült a kétség: „Talán titkolnivalója volt előttem.” A későbbiekben azt hangoztatta, Bergerékhez képest ők milyen vendégszeretők voltak: „Látod, nálunk együtt vacsorálsz velünk, mink ugyanazt az embert látjuk benned, akárcsak bennem.” Értelmezésem szerint a történet üzenete, hogy a keresztény család sokkal barátságosabban viselkedett a szegény zsidó Tóbiással, mint a gazdag zsidó Berger-család. Tóbiás

33 KV, 1925. december 27.

34 KV, 1928. november 18.

35 KV, 1930. június 15.

36 KV, 1922. március 3.

37 KV, 1923. december 30.

38 KV, 1925. február 22.

39 KV, 1926. február 21.

szájából a tanmese során a következő is elhangzott: „te itthon vagy, te a szüleidnél lakol, én csak jövevény, idegen vagyok”, ami olvasatomban a zsidók idegenségét jelentette. A hálátlanságot jelezte a narrátor rémálma, amely szerint Tóbiásból később ügyvéd lett, és amikor meglátogatta, a férfi kárörömmel nézett rá, és lekezelően bánt vele.⁴⁰

Általánosságban elmondható, hogy az 1920–1921-es évek erős antiszemitizmusa után konszolidálódott a Kőszeg és Vidéke. 1922-től kezdve a helyi zsidók, illetve a „zsidókérdés” sokkal ritkábban szerepeltek a lapban. Ugyanakkor ha a zsidók felbukkantak, mindig negatív szerepben tűntették fel őket. Ez alól meglepő módon kivételt képezett egy 1928-as beszámoló, amely Serédi Jusztinián beszédét közölte. A magyar katolikus egyház feje egyebek között a következőket mondta: „Az a jó magyar, aki egyben vallásának is jó, hűséges fia. Tehát a jó katolikus, a jó protestáns, a jó zsidó lehet egyben jó magyar is.”⁴¹ A közölt Serédi-beszéd ekkoriban igencsak különlegesnek számított.

Az 1920-as évek legvége, valamint az 1930-as évek eleje a korábban tapasztaltaknál kedvezőbb időszak volt. A Kőszeg és Vidékében ismét az izraelita kifejezést használták a pejoratívabb zsidó helyett, sőt 1930 júliusában Schey Fülöpöt, a város 19. századi előkelő mecénását méltató írás jelent meg a lapban.⁴² Az ezt követő számban dicséretet kapott Nussbaum kereskedő új kirakata.⁴³ Ezek csupán apróságok, mégis fontosak abból a szempontból, hogy a helyi zsidók pozitív reprezentációval szerepeltek a hetilapban. Mindemellett továbbra is érezhető volt a keresztények és a zsidók közötti feszültség. A lap egyszer arról tudósított, hogy a városi vásár időpontját „néhány zsidó kereskedő kérelmére” a városvezetés áttette máskorra, amikor éppen keresztjáró ünnep volt. A szerző ebből arra következtetett, hogy: „A zsidó megtarthatja ünnepét zavartalanul, a keresztény nem!”⁴⁴

Az 1930-as évek első felének lapszámait az mutatják, hogy ekkoriban háttérbe szorult a korábbi expliciten zsidóellenes retorika. Ugyan a judeo-kommunista mítosz igen élénken jelen volt a vizsgált korszakban, 1935-ben a Rákosi és Kun Béla bírósági peréről publikált beszámoló nem emelte ki Rákosi és Kun zsidó származását.⁴⁵ A kormányzó születésnapján a Kőszeg és Vidéke hangsúlyozta, hogy ebből az alkalomból mind a négy felekezet diplomában – tehát az izraelitáknál is – istentiszteletet tartottak.⁴⁶

Növekvő antiszemitizmus

Az évtized második felében ismét felbukkant az antiszemita hangnem. 1936-tól Németh Imre lett Kőszeg országgyűlési képviselője. Ugyan Németh ekkor nem a városban, hanem Budapesten lakott, a Kőszeg és Vidéke beszámolt antiszemita megjegyzéseket tartalmazó beszédeiről és írásairól. Németh leszögezte, hogy az erőszak elfogadhatatlan a „zsidókérdés” megoldásának eszközeként, mégis úgy vélte, a Tanácsköztársaság bukása utáni zsidóellenes hangulat logikus és jogos volt. Igaz, állapítja meg, az antiszemitizmus sokszor csupán jó ürügyként szolgált a szabadrabláshoz.⁴⁷ Véleménye szerint az 1930-as években a zsidók kezében volt a gazdaság 70–80 százaléka. 1936 decemberében hosszú cikket közölt, amelyben elismerően nyilatkozott a zsidók üzleti professzionalizmusáról és kompetenciájáról, és kárhóztatta a dzsentri hozzá nem értést és lustaságot, mégis azt állapította meg, hogy a zsidók nem érznek együtt a magyarsággal, és nem vernek gyökeret a nemzetben.⁴⁸ 1937-ben Németh arról értekezett, hogy az antiszemitizmus az egész országban elterjedt, ott is, ahol nem jártak agitátorok. Véleménye szerint az antiszemitizmus három okkal volt magyarázható: a szélsőjobb agitációja, a reformok iránti igény és természetesen a hazai zsidóság helyzete és magatartása. Kifejtette, hogy: „A zsidóság minden fórumon valósággal szadisztikus dühvel támadta, üldözte

40 KV, 1926. április 11.

41 KV, 1928. február 19.

42 KV, 1930. július 27.

43 KV, 1930. augusztus 3.

44 KV, 1930. május 25.

45 KV, 1935. január 27.

46 KV, 1935. június 23.

47 KV, 1936. április 26.

48 KV, 1936. december 13.

a gazdasági téren bizony sokszor gyámoltalanul tapogatózó keresztény-magyar próbálkozásokat.” Szerinte a zsidóságnak áldozatok kellett volna vállalnia, de erre képtelennek mutatkozott.⁴⁹

Elképzeltető, milyen komoly hatással bírt a város képviselőjének állásfoglalása. A kőszegi rabbi, Links Izák rögvest levélben válaszolt Németh rágalmaira, amit a Kőszeg és Vidéke közölt – „kommentár nélkül”.⁵⁰ A rabbi az Őszövétségéből idézve a felebaráti szeretetet hangsúlyozta, valamint Kossuth, Eötvös és Deák a zsidóság emancipációját támogató politikájára hivatkozott. Az 1869-ben született rabbi egy olyan generáció tagja volt, amely még úgy vélte, ezekkel az érvekkel eredményt érhet el. Szavai hatástalanok maradtak, sem Németh, sem más nem reagált nyilvánosan a rabbi véleményére.

1937-ben a hetilap közölte a fényképész Axer Izrael halálhírét. Az írás hangsúlyozta, hogy ő volt az egyetlen helyi zsidó, aki részt vett az ellenforradalomban, állítólag nyilvánosan leköpte a helyi kommunista vezetőt, Halász Józsefet. A cikkíró ugyanakkor megjegyezte, hogy: „Ez persze nem jelenti azt, hogy a kőszegi zsidótársadalom többi tagja az ellentáborban foglalt volna helyet.”⁵¹

Ahogy annak idején a *numerus clausus*ról, az 1938. május 29-től hatályba lépő első zsidótörvényről (amely 20 százalékos arányban maximalizálta a zsidók gazdaságban és értelmiségi pályákon elfoglalható helyét) sem számolt be a Kőszeg és Vidéke. Ugyanakkor jelzésértékű, hogy a korábban alcím nélküli hetilap 1938. május 22-től már a következő alcímmel jelent meg: „Keresztény, Nemzeti, Politikai Hetilap”.⁵²

Az 1838. március 13-ai lapszám beszámolt az Anchlussról, de Ausztria megszállásához semmilyen kommentárt nem fűzött a szerző. Ugyanebben a számban „Mit láttam Németországban?” címmel jelent meg írás, amely Stipkovits István kőszegi malomtulajdonos élményeiből merített. Németország 1938-as állapotáról igen romantikus képet festett, ahol a híresztelésekkel ellentétben minden a legnagyobb rendben folyt, vallásellenességnek nyoma sem volt, habár a kereskedelem kapcsán megjegyezte, hogy a keresztény, német tulajdonban lévő üzletek mindegyikén ki volt függesztve a „Német üzlet” tábla. A cikk arról is beszámolt, hogy a keresztény németek csak ezekben a boltokban vásároltak, a zsidók pedig a zsidó tulajdonban lévőkben, így azok jelentős része a csőd szélére került.⁵³ Az előző bekezdésben említett május 22-ei lapszám már beszámolt a Burgenlandban történekről is, miszerint német hatósági intézkedésekre autóbuszokon Bécsbe szállították a helyi zsidókat, illetve hogy a fiatalabbak Palesztinába, Mexikóba és Dél-Amerikába vándoroltak ki. A burgenlandi zsidók deportálását idealisztikusan mutatta be a lap, bár azt elismerte, hogy a települések határánál a következő feliratú táblákat akasztottak ki: „Zsidók csak saját veszélyükre léphetnek a község területére.”⁵⁴

Mindeközben a helyi szélsőjobb láthatóan egyre erősebbé vált a városban, és befolyással bírt a lapra is. 1938 júniusában zászlót bontott a Magyar Nemzeti Szocialista Párt Hungarista Mozgalma; az eseményről a Kőszeg és Vidéke is beszámolt.⁵⁵ Július elején a lap közölte a programjukat is, amelyben megfogalmazták, hogy a „zsidókérdést” nem 20, hanem 100 százalékban kell megoldani, azaz az első zsidótörvényben foglaltaknál jóval radikálisabb megoldásra törekedtek.⁵⁶

1938 októberében a közelmúltban elhunyt Axer Izrael boltját megvásárolták, az új fényképész-tulajdonos bemutatkozó hirdetésében a következőképpen fogalmazott: „Fiatal, keresztény ember vagyok.”⁵⁷ A hetilap beszámolt arról is, hogy egy kőszegi keresztényt, aki folyamatosan kegytárgyakat lopott a környék templomaiból, elcsípett a hatóság; a hangsúly mégis azon a Fürnberg Samun volt, akinek Szombathelyen volt régiségkereskedése. A cikk szerint ő bízta

49 KV, 1937. március 28.

50 KV, 1937. április 4.

51 KV, 1937. március 21.

52 KV, 1938. május 22.

53 KV, 1938. március 13.

54 KV, 1938. május 22.

55 KV, 1938. június 26.

56 KV, 1938. július 3.

57 KV, 1938. október 23.

a tolvajt a bűntények elkövetésére.⁵⁸ Fürnberg szerepét nyilvánvalóan nem áll módunkban részletesen megvizsgálni, az azonban világos, hogy a történet a keresztényeket bűnre csábító zsidó sztereotípiáját próbálta alátámasztani.

1939-ben mindössze nyolc szám jelent meg a Kőszeg és Vidékéből, ezt követően a lap ezen a néven megszűnt. Jól példázza a helyi zsidóellenesség növekedését az az írás, amely beszámolt arról, hogy a helyi Nemzeti Szocialista Párt minden üzletet a következő felirattal jelölt meg: „Magyar Keresztény Üzlet”. Sőt, a cikk tanúsága szerint a párt figyelmeztette a kőszegieket, hogy ezekben az üzletekben vásároljanak, különben a párt felszólítást küld nekik. Ilyen tábla egyébként igényelhető volt azok számára, „akiknek keresztény mivolta ellen kifogás nem emelhető”.⁵⁹

Összegzés

Nem beszélhetünk egyenesen növekvő vagy általánosan jelenlévő antiszemitizmusról a Kőszeg és Vidéke 1909 és 1939 közötti számaiban, inkább annak különböző hullámait azonosíthatjuk a két világháború közötti évtizedekben. Az 1920-as évek eleje és az 1930-as évek vége egyértelműen és kimagaslóan zsidóellenes időszaknak tűnik. Az 1930-as évek első fele viszont konszolidált, nyugodt időszak volt. Érdekes módon ez a jelenség nem mutat összefüggést a lap szerkesztőjének személyével. Feltételezhetően a kisvárosban politikai, illetve anyagi hatalommal bírók komoly befolyást gyakoroltak a lapban publikált szövegekre. Tekintve, hogy egy profitorientált, magánkézben lévő kiadóról volt szó, az is valószínű, hogy a hetilap a közhangulatra reagálva választotta ki a megjelenésre szánt írásokat és véleményeket, illetve alakította azok retorikáját. Az első világháború előtti és a két világháború közötti időszakban tapasztaltak egyértelműen szembeállíthatóak egymással. Az esetenként felbukkanó pozitív vagy legalábbis nem ellenséges retorika ellenére a Horthy-korszakban megjelent évfolyamok szinte mindegyikében tapintható a zsidóellenes léggör. Ahogyan azt többek között Jakov Katz is bemutatta, az első világháború után nem előzmények nélkül bukkantak fel az antiszemitizmust mint politikai programot hirdető politikusok (Katz 2001). A legitimista–néppárti – bár talán inkább opportunistá – Lingauer Albin és társai számára a dualista liberalizmus és a keresztény konzervativizmus nem állt egymással logikai ellentétben, így lehetett Lingauer egyszerre királypárti és zsidóellenes. Ennek a politikának az előretörése a Horthy-korszak kezdetén, valamelyest háttérbe szorulása Bethlen István miniszterelnöksége alatt, majd 1938 utáni kicsúcsosodása jól nyomon követhető az alapvetően politikailag semleges Kőszeg és Vidéke hasábjain is.

Elsődleges források

A kőszegi Congr. izraelita hitközség jegyzőkönyve (1894. szeptember 11.–1901. november 17.) Magyar Zsidó Levéltár Kőszegi Anyakönyvek 1851–1895. Mikrofilm: A3539. Magyar Zsidó Levéltár

Sajtó

Kőszeg és Vidéke, 1903 október 18., Országos Széchényi Könyvtár, Mikrofilm: FM3/779.

Kőszeg és Vidéke, minden szám 1909 és 1939 között. Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilm: FM3/779, kivéve: 1918-as év 40–52. számai, az 1919-es év 1–8., a 10., 12–13., 15–16., 18–12., 22–23., 26–28., 30–40. számai, amelyek az OSZK-ban nem hozzáférhetők.

⁵⁸ KV, 1938. július 17.

⁵⁹ KV, 1939. január 15.

Irodalom

Békés Márton (2006): Egy vidéki „újságkirály” sorsa (Lingauer Albin [1877–1962] politikai pálya-vázlata és népbíróági pere) I. *Vasi Szemle*, 60. évf., 1. szám, 15–34. o.

Bihari Péter (2008): *Lövészárkok a hátszágban*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Harsányi László (1974): *A kőszegi zsidók*. Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete.

Hubai László (2001): *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Karády, Victor (2001/2002): Denominational Dimensions of Crime in Early Twentieth Century Hungary. *CEU History Department Yearbook*, pp. 187–197.

Katona Attila (2008): *Zsidóság és zsidókérdés Vas vármegyében 1920–1938*. PhD-disszertáció. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/katonaattilaphd.pdf> (utolsó letöltés: 2017. IV. 18.).

Katz, Jakov (2001): *Az előítélettől a tömeggyilkosságig*. Budapest: Osiris Kiadó.

Löwinger Avraham Albert szerk. (1974): *A vasi zsidók emlékére: a mártírhalt szenvedett vas megyei zsidóságnak*. Jaffa: Efrájim Nyomda.

Söptei Imre (2006): Határmenti hetilap (Kőszeg és Vidéke, 1881–1939). *Életünk*, 9. sz., 75–85. o.

Szabó Miklós (1975): Középosztály és újkonzervativizmus: Harc a politikai katolicizmus jobbszárnya és a polgári radikalizmus között. *Világosság*, 6. sz., 322–329. o.

Thirring Gusztáv szerk. (1912): *Magyar Városok Statisztikai Évkönyve*. Budapest: Budapest Székesfőváros Házinyomdája.

Ujvári Péter szerk. (1929): *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest.

Mediarepresentation of the Jews of Koszeg in the weekly newspaper “Kőszeg and surroundings , ” 1909 –1939.

Abstract

The increasing level of antisemitism was the main formative element of political and public communication in Hungary during and after World War I. The Hungarian state strived to demolish the results of the previous era, including the emancipation of Jews that was achieved at the end of the 19th century. While Jews were regarded as equal citizens before World War I, they were scapegoated during the examined period and the state tried to gradually exclude them from the political concept of the nation. Only a few months after the signing of the Trianon peace treaty (in Versailles) was a new bill passed on the *numerus clausus* in order to discriminate Jews by limiting their ratio at universities in an effort to support the Christian Hungarian students in education. During the period between the two World Wars, the political and social environment radically changed with regards to Jewish citizens in Hungary, as manifested in the first Jewish Act in 1938.

Buchmüller Péter az ELTE TáTK-n végzett szociológia (2010), majd a Közép-európai Egyetemen történelem szakon (2014). Jelenleg az ELTE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója. Fő kutatási területe a magyarországi zsidóság társadalomtörténete a két világháború között. Jelentősebb publikációja: „A holokauszt során elhunyt ügyvédek”, in: Kovács M. Mária (szerk.): *Kései főhajtás – A holokauszt jogász áldozatai*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2016, 85-158. o.

BÉRESI ÁKOS

A megtévesztett Sátán A „zsidó bűnöző” képe a Stürmerben

„Talmudista-rabbinikus szempontból a zsidó földi útja a világ meghódítását szolgáló hadjárat, semmi egyéb. Úgy tekintenek önmagukra, mint menetelő katonákra, akik rejtve tábo-roznak vagy álcázott zászló alatt rejtőznek, az ellenséges terület közepén, állandó készenlétben, hogy támadjanak és lecsapjanak. Prof. Mahrmund A nomádság törvénye című művében.”

Idézet a Stürmerből (Der Stürmer 1934/38: 4).

Julius Streicher Der Stürmer című hecclapja a 20. századi újságírás mélypontja. A minden ízében primitív, gyűlöletkeltő és hazugságokkal teli kiadvány mégis kivételes forrásértékkel bír, amennyiben meg akarjuk ismerni a nemzetiszocialista Németország antiszemitizmusának valódi arcát. A lap története végigkísérte az NSDAP történetét; a jelen írás a huszonkét éves időszak bemutatására vállalkozik. Azt próbálom szemléltetni, miként építette fel az újság a zsidó mint bűnöző képét a kezdetektől a Harmadik Birodalom végórájáig. Közben számos izgalmas kérdés merül fel: hogyan illeszkedett ez a fajta képalkotás az általános, illetve a hivatalos nemzetiszocialista irányvonalba? A lap több mint két évtizedig működött. Milyen változásokon ment keresztül, s mi állt e változások hátterében? A zsidó élet mely aspektusait igyekeztek a leginkább kriminalizálni a szerzők és a szerkesztők, és mely területek zsidó lakosságát mutatták be bűnözőként? Ugyan nehéz rá választ kapni, de fel kell tennünk a kérdést: milyen reakciókat váltott ki a lap hasábjain folytatott propaganda? Végül arra is kitér e tanulmány, hogyan jelentek meg a konkrét zsidóellenes intézkedések a Stürmer cikkeiben.

A Stürmer a szó szoros értelmében soha nem volt a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt, az NSDAP belső orgánuma, dacára annak, hogy a kiadó-főszerkesztő Julius Streicher 1922 óta a párt tagja és Hitler pertucimborája volt.¹ A lapot 1923-ban alapította, nem sokkal a pártba való belépését követően. Az első időszakban a Stürmert Frankónián kívül alig ismerték, de már a húszas években egyre inkább elterjedt, a harmincas évek elejére pedig országosan ismert lapnak számított. Náci párttagok és az NSDAP szimpatizánsai egyaránt gyarapították az olvasótáborát.

A harmincas években a lap végig meg tudta őrizni anyagi függetlenségét. Az ok maga Julius Streicher volt, a tulajdonos és főszerkesztő egy személyben, aki a harmincas évek végére amolyan „náci sajtómágnássá” válhatott, már amennyiben a lapjából eladott példányokat, illetve a kiadó, a Stürmer-Verlag AG által forgalmazott egyéb termékek bevételeit tekintjük (Bytwerk 2001). A gazdasági függetlenség mellett a Stürmer ízig-vérig náci lap volt, története a lehető legszorosabban összefonódott a nemzetiszocialista mozgaloméval: pályája vele együtt jutott a csúcsra, sikerét kizárólag az NSDAP diktatúrájának köszönhetette, és 1945-ben a Harmadik Birodalommal együtt bukott el.

Hol volt a Stürmer helye az antiszemitizmus történetében? A náci zsidóképről általánosságban is elmondható, hogy semmi újdonságot nem tett hozzá a korábbi időszak antiszemita diskurzusához; a zsidó történelem és az antiszemitizmus neves kutatója, Jakov Katz szerint a 18–19. század zsidóellenesség szerves folytatása. Katz úgy véli,

¹ Lásd Abendzeitung: Julius Streicher: sein Hass auf Juden war grenzenlos, *Abendzeitung*, 2010. szeptember 11., <http://www.abendzeitung-muenchen.de/inhalt.lokales-julius-streicher-sein-hass-auf-juden-war-grenzenlos.1f0fe305-57fc-41ff-a02f-fb28a22e1fa2.html> (utolsó letöltés: 2016. VII. 21.).

két újkori jelenség erősítette fel, illetve konzerválta a középkorban gyökerező zsidóellenességet. A nemzeti alapon történő német egyesítés során a zsidóság mint idegen test kívül rekedt a fiatal német nemzetben, majd az első világháborús vereséget követően a német jobboldal a zsidóságot tette felelőssé a kudarcért, és bűnbaknak állította be (Katz 2001).

A Stürmerben megjelenő zsidóképet szintén nem tekinthetjük újkeletűnek: Julius Streicher lapja azokat a hagyományos antiszemita kliséket ismételte, amelyek már a 19. században, sőt előtte is megjelentek. Ezek között központi helyet foglal el a vérvád: az az elképzelés, amely szerint a zsidók rituális úton keresztények vérének veszik. Ez közismerten a középkori antijudaizmus egyik fontos eleme, amely évszázadokon keresztül Európa-szerte jellemző volt (Kende 1995). A Stürmer hangsúlyozta olvasói számára, hogy nem újkeletű viselkedésről, hanem sok keresztény áldozatot elpusztító, évszázados gyakorlatról van szó (Der Stürmer 1934 Ritualmord-Sondernummer: 1). A zsidók túlzott szexuális étvágya, pénz- és hataloméhsége, amelyet a lap következetesen ismételget, szintén nem újszerű előítélet. Ezek a 19. századi zsidóellenes propaganda terjesztői, egyebek mellett Richard Chamberlain vagy Luzsénszky Alfonz által hangoztatott antiszemita közhelyek, amelyeket a lap a maga közönsége számára elevenített fel (Hamann 2000).

A 19. században megjelenő faji alapú antiszemitizmus újdonsága a korábbi vallási alapú zsidógyűlölethez képest főként az, hogy a zsidóság gonosz tulajdonságait olyan veleszületett jegyeknek tekinti, amelyeket semmiféle asszimiláció nem szüntethet meg – sőt, az asszimilációt az antiszemita egyenesen a többségi társadalomba való „befurakodásként”, annak tönkretételére tett kísérletként értelmezik (Katz 2001). Az első világháború előtti, illetve a Weimari Köztársaság alatti német antiszemitizmus nem lépett túl a szóbeli előítéleten vagy a szórványos erőszakos jelenségeken – ugyanez igaz volt az Osztrák-Magyar Monarchiában a 19. század során, illetve a 20. század legelején előforduló antiszemita megnyilvánulásokra is² (Allport 1977).

A Stürmer történeti jelentőségét nem az jelenti, hogy bármiféle egyenes vonal vezetne a benne megjelenített zsidóképtől Auschwitzig. Ugyanakkor tény, hogy egy olyan politikai mozgalom, majd állam antiszemita szócsöveként működött, amely végigjárta az allporti öt fokozatot. Saul Friedländer szerint a náci zsidóképben mindvégig benne volt a radikalizálódás, illetve a végső megoldás veszélye, ugyanis Hitler és a nemzetiszocialisták számára a zsidóellenesség nem taktikai húzás volt, hanem „a valóság maga” (Friedländer 1996).

A Stürmer a teljes antiszemita palettát felvonultatja. Írásomban ennek csupán egyik aspektusával foglalkozom: a leginkább elborzasztó képzetekkel, azaz a köztörvényes és a szexuális bűnöző rémalakjával. A lap ezzel az emberben meglévő zsigeri félelmekre igyekezett hatni. A zsidó nagytőkés, bankár, valamint politikus szintén megjelenő, ám megfoghatatlanabb képével a bűnöződiskurzus a mindennapi élet szintjén tárgyalta a zsidókérdést.

A Stürmer helye a német sajtóban

Indulásakor, 1923-ban a Stürmer elsődleges célja személyes indíttatású: a főszerkesztő, Julius Streicher így kívánta kiélni zsidógyűlöletét. A lap egyik első számában például nyílt levelet intézett Hermann Luppéhoz, Nürnberg demokrata főpolgármesteréhez,³ miután a városi tanács elítélte „Streicher tanárt” a nemzetiszocialista gyűlésen elmondott, a városvezetést gyalázó beszéde miatt (Der Stürmer 1923/2: 1–3). Hasonló jellegű írások később is megjelentek az újság hasábjain, jóllehet a lap antiszemita profilja nagyon hamar kikristályosodott.

Julius Streicher 1922-ben lett a náci párt tagja. A korábbi népközlő tanítót 1923-ban éppen politikai aktivitása miatt bocsátották el, habár már korábban vád alá helyezték nemi erőszak miatt (Friedländer 1996). A húszas évekről szólva Henriette von Schirach, Hitler fényképésznének a leánya úgy emlékezett vissza Julius Streicherre, mint félelmetesen titokzatos férfira, akinek akasztott rabbit ábrázoló amulett függött a nyakában (Sigmund 2001).

2 Gordon W. Allport (1977) elmélete szerint a diszkrimináció fejlődése öt fokozatot jár be a szóbeli előítélettől az államilag kontrollált, szervezett tömeggyilkosságig. Bár szerinte a legtöbb ember nem lép túl a szóbeli előítéleten, figyelmeztet rá, hogy amennyiben mégis elindulnak ezeken a lépcsőfokokon, az út végén mindenképpen az erőszak áll.

3 Hermann Luppe 1933-ig töltötte be Nürnberg főpolgármesteri tisztjét, ezalatt Streicher több támadást is intézett ellene. A náci hatalomátvételt követően elmenekült a városból, és Németország egyéb részein folytatott ellenzéki politikai tevékenységet.

Az olvasóközönség összetételéről – akárcsak a lap olvasóinak és előfizetőinek pontos számáról – nagyon keveset lehet tudni. Randall L. Bytwerk egy becsléseken alapuló listát közölt, amely leginkább a Streicher által a háború után közreadott hozzávetőleges adatokon alapul – ennél pontosabb adatot jelenleg nem ismerünk (Bytwerk 2001). Ezekből a számadatokból kiderül, hogy a lap már 1933. január 30-án a legnépszerűbb nemzetiszocialista sajtótermékek egyike volt, ettől kezdve azonban az eladások értelemszerűen ugrásszerű növekedésnek indultak – az 1933-ban is jelentős 25 000-es példányszám 1938-ra közel félmillióra emelkedett.

Nehezebb megválaszolni azt a kérdést, hogy kik járatták a lapot, mivel előfizetői listák nem maradtak fenn (Bytwerk 2001). Az olvasói leveleket átolvasva hozzávetőleges képet kaphatunk arról, mely társadalmi rétegek körében volt népszerű az újság, bár ezeket mindenképpen fenntartással kell kezelni, ugyanis egy-egy olvasói levélről soha nem tudhatjuk biztosan, hogy nem a lap munkatársai írták-e. A Stürmer sok olvasói levelet közölt, amelyekből sejthetjük, hogy nagyjából milyen földrajzi területen belül terjedt el az újság, illetve nagyjából mely rétegek olvashatták. Ezek a levelek minden bizonnyal tudatos szelekció után kerültek be a lapba, annak ideológiáját szolgálták.

A Stürmer olvasói a kezdeti időkben feltételezhetően elsősorban a náci párt tagjai közül kerültek ki, bár elképzelhető, hogy a lap már ekkor is eljutott számos párton kívülihez is. Annyi bizonyos, hogy az olvasói levelek stílusa alapján kevésbé iskolázott réteg rajzolódik ki. Tegyük hozzá, hogy maguk az újságírók is meglehetősen rossz németiséggel írtak.

A rossz németiség nem feltétlenül jelenti a szerkesztők műveletlenségét: Daniel Roos (2016) szerint a stílus szándékosan primitív, azt a célt szolgálja, hogy minél szélesebb réteget szólítsanak meg. Ahogy Hitler is írta a *Mein Kampf*-ban: a propagandát mindig a megszólított réteg legkorlátoltabb tagjához kell igazítani.

1933. január 30-a, a náci hatalomátvétel napja nemcsak Németország, hanem a Stürmer és Julius Streicher életében is komoly változást jelentett. Az újság ismertségéhez az is hozzájárult, hogy a német állam támogatásával a Harmadik Birodalom városainak frekvenciált pontjain felbukkantak az úgynevezett Stürmer-ládák. Ezekben az üvegezett szekrényekben a lap friss „híreit”, illetve uszító illusztrációit állították ki, azaz mindenki megismerte a Stürmer tartalmát. Streicher kihasználta a náci Németország által biztosított kereteket. A Stürmert kiadó Stürmer-Verlag AG magas példányszámról kötött szerződést a német lakosság különböző rétegeit egyesítő náci tömegszervezetekkel, ami 1937-re igen jelentős mértékben megnövelte az eladást (Evans 2013).

A harmincas években már biztosan előfizettek a lapra külföldiek, Európa más országaiban és a tengerentúlon élők is. Például igen sok levél jött Brazíliából, ami a 19. század második felében jelentős német kivándorlási célpont volt, s ahol a német közösség nagyon kevésbé asszimilálódott a helyi lakosságba.

A második világháború alatt kimondottan gyakoriak voltak a frontkatonák levelei, bár azt nem tudni, hogy ezeket szerzőik önként vagy valamiféle jutalom fejében írták-e. Egy bizonyos Böhringer közlegény például a Hitler ellen 1939. november 8-án a müncheni Bürgerbräu-Kellerben elkövetett merényletről úgy nyilatkozott, hogy:

„A müncheni csapás tetteiről megállapítható ugyan, hogy németek, angolok vagy franciák voltak, azonban ennek csak másodsorban van jelentősége. A tényleges felbujtó és ezáltal a gaztett fő felelőse csakis a zsidó lehet. Már a gaztett aljassága is a zsidóra utal. A szálnalmas gyilkosokat egy zsák zsidó ezüstön vették meg. Ők csak végrehajtották a nemzetközi zsidó parancsát” (Der Stürmer 1939/50: 7).

Julius Streicher lapja egyedülálló volt és maradt a maga nemében: a náci hatalomátvételt követően is ez volt a náci Németország legjelentősebb és leghosszabb ideig megjelenő, kimondottan a zsidókérdésre fókuszáló sajtóterméke, noha ez nem jelentette azt, hogy más újságok ne szenteltek volna figyelmet e témának. A Stürmer a maga nemében egyedül volt a piacon, ami feltehetően Goebbels felfogásával magyarázható. A propagandaminiszter úgy gondolta, a nemzetiszocializmus túlzott súlykolása rontana a közhangulaton, ezért inkább a politikamentes, szórakoztató termékek számát igyekezett növelni (Adam 2010).

A Stürmer kiadója, a Stürmer-Verlag AG 1936-tól már egyéb kiadványokkal is jelentkezett: olyan iskolai olvasókönyvekkel, amelyek a korabeli felfogás szerint megfeleltek az általános iskolai fajelmélet-oktatás elvárásainak. Négy év alatt három ilyen könyv jelent meg a kiadó gondozásában: *Trau keinem Fuchs auf grüner Heid, und keinem Jud bei*

seinem Eid (Ne bízz a rókában, a zöld mezőben, sem pedig a zsidó esküjében) 1936-ban; *Der Giftpilz* (A Mérlegesgomba) 1938-ban, illetve 1940-ben a *Der Pudelmopsdackelpinscher und andere besinnliche Erzählungen* (Pudli-mopsz-tacskó-pinncsi és egyéb elgondolkodtató történetek).

A médiában elfoglalt monopolhelyezete ellenére Julius Streicher 1935-től kezdve lassan kiszorult az NSDAP vezető köreiből. Ezt részben összeférhetetlen, erőszakos természetének köszönhetette, amellyel számos ellenséget szerzett magának, de az SS-szel is érdekellentét állt fent. E szervezet ugyanis magának követelte volna a zsidóellenes akciók és propaganda feletti ellenőrzést, így fordulhatott elő egyebek között, hogy Paul Hagen neumünsteri zsidóügyi referens az „ifjúságra nézve károsnak” minősítette a Stürmer-Verlag egyik tankönyvét, a *Mérleges gombát*. Streicher helyzetét valamelyest stabilizálta Hitler személyes szimpátiája, amelyet 1945-ig nem veszített el, jóllehet ekkor már nem volt a Führer közvetlen környezetének tagja. A Stürmer tehát továbbra is megtartotta jelentőségét.

Küldetéstudat

A Stürmer önmagáról kezdettől fogva állította, hogy valamiféle szent küldetés élharcosa. Már maga a harcias cím (németül rohamozót jelent) is erre utal, de talán még beszédesebb a lap állandó alcíme: „*Deutsches Wochenblatt zum Kampfe um die Wahrheit* (Német hetilap, amely az igazságért küzd)”. Felfogása szerint különféle rétegek igyekeznek leplezni a zsidóság valódi, bűnös jellemvonásait, amivel veszélybe sodorják a világot. A lap az igazság élharcosaként leleplezi a hazugságokat, szembesíti a közönséget a valós helyzettel; erre csak olyan elkötelezettek képesek, mint Streicher vagy Adolf Hitler.

A lap ezt a szemléletet veretes élőlábakkal támasztotta alá: „a zsidó a hazugsággal győz, az igazsággal elpusztul”, vagy „aki a zsidókkal küzd, az ördöggel birkózik”. Ilyen volt az elmaradhatatlan címdali lábléc is: „A zsidók a mi szerencsétlenségünk.” Ezek a propagandabetétek – mint valami mantra – szinte minden lapszámban megjelentek. A harmincas évek végén a Stürmer állandóan reklámozta az általa végzett „felvilágosító munka” fontosságát, amit azzal a kéréssel zárt le, hogy az újságot adják kézről kézre. Így majd minden német megismeri az ördögöt – már amennyiben addig nem jött volna rá, kit akar a vezetés annak mutatni.

Kriminalizálás

Milyen bűnöket írt a Stürmer a zsidók számlájára? A lap alaptétele szerint a zsidóság bűnös faj, amelynek minden megnyilvánulása gonosz és ártó szándékú, célja a nem-zsidó népek kizsákmányolása, leigázása, majd megsemmisítése. A kisebb fajsúlyú bűntettek között szerepelnek a különféle pénzügyi jellegű hamisítások, csalások, az ételmérgezések és az állatkínzás, a vallási célból vagy nyereségvágyból elkövetett gyilkosság, valamint a szexuális bűncselekmények: a zaklatás, a nemi erőszak, a lánykereskedelem, illetve később az úgynevezett fajgyalázás. A Stürmer értelmezésében e cselekmények egy világméretű összeesküvés hálózatába illeszkedtek. A zsidó lánykereskedő célja például a nyereségszerzés mellett az árja népek rombolása és lassú tönkretétele.

Mindezt igen egyértelműen fejtette ki egy 1935-ös cikk, amely az amerikai lányok szervezett meggyalázásáról szól:

„A zsidó törvénykönyv, a Talmud Schulchan-aruch azt mondja a zsidóknak, hogy a zsidó istennek, Jahvének tetsző tett, ha minél több nem-zsidó nő szüzességét rabolják el, értsd, megerőszakolják őket. Azt, hogy a zsidók ezt a bűnöző törvényt Németországban mily hűen követték, a Stürmer 13 éve nyilvánosan hangoztatja. Mindig rámutattunk arra, hogy a zsidók által elkövetett megbecstelenítések nem véletlenszerűen, hanem tudatosan, átgondoltan történtek” (Der Stürmer 1934/28: 8).

A Stürmer szerzői ugyanezt a tudatosságot és átgondoltságot feltételezték minden „zsidó bűncselekmény” háttérében. Ugyanakkor érdemes rámutatni arra is, hogy a lap által közvetített zsidókép formálása szintén átgondolt és tudatos tervezés eredménye volt. A cél meglehetősen egyértelműnek tűnik: a zsidók és a nem-zsidó többség között áthidalhatatlan szakadékot teremteni, lerombolva az elmúlt idők asszimilációs törekvéseinek eredményeit. Sőt éppenséggel ezeket az asszimilációs törekvéseket is a „zsidó bűnözés” kategóriájába igyekeztek bevonni. E törekvések egyrészt azon alapultak, hogy a zsidóság ekkor még vallási felekezetnek számított, amelyet kikeresztelkedés útján el lehetett hagyni. Az antiszemita álláspont ezzel szemben népként, illetve fajként határozta meg a zsidót, amelynek „karakterjegyei” veleszületettek, lemoshatatlanok. „Ezen a keresztvíz cseppet sem segít” – hirdette a *Mérges gomba* című Stürmer-tankönyv (Hiemer 1938: 23).

E szakadék megteremtését követően következett a „leleplezés”, amely szerint a zsidó népben „engesztelhetetlen gyűlölet” él a nem-zsidókkal szemben, sőt „gyilkos terveket forralnak ellenük”, ahogyan az a Stürmer 1934-es „Rituális gyilkosság különszám”-ában olvasható (Der Stürmer 1934/Ritualmord-Sondernummer: 1). Nem állítjuk, hogy kezdettől fogva létezett volna valamiféle tervszerűség, amely tudatosan készítette elő Auschwitzot. Azonban tény, hogy a fent vázolt kriminalizálási folyamat során a Stürmer hozzájárult az ideológiai alapok megteremtéséhez, amelyek mentén a német lakosság elfogadta a zsidókkal szemben foganatosított drákói nemzetiszocialista intézkedéseket, vagy legalábbis beletörődött ezekbe. A továbbiakban az út egyes mérföldköveit mutatom be.

Külsőségek

Röviden érdemes megemlékezni a Stürmer grafikáiról, illetve a nyelvhasználat bizonyos jellegzetességeiről. Az újság egyik legfőbb grafikusja Philipp Ruprecht, művésznéven Fips volt; az ő rajzai gyakorlatilag a lap egész történetét végigkísérték. Képeit esztétikai szempontból nem érdemes minősíteni – komoly művészi igényességről nem beszélhetünk. A zsidók antiszemiták által kigúnyolt testi jegyei (lúdtalp, nagy orr, felduzzadt ajak, göndör haj, szakáll stb.) többnyire eltúlzottan, karikatúraszerűen jelennek meg a képeken.

A németek külsejét is ugyanilyen túlzó módon ábrázolta: Philipp Ruprecht képein a német ember többnyire izmos, erőteljes, egyenes alak. Ezek a német férfiak sok szempontból igen ellenszenvesen néznek ki, valahogy nem igazán emberiek, keménységükben merevek, mozgásuk erőltetett, harcias. Fips művészete részben a korszak hivatalos nemzetiszocialista műalkotásainak német férfi- és nőalakjait másolta, részben a korábbi közép-európai antiszemita ábrázolásokhoz nyúlt vissza (Linsler 2015). Az általa alkalmazott stílusjegyek mindegyike már a 19. század óta jelen volt az antiszemita karikatúrákon (Gilman 1991).

A Stürmer kezdetben ritkán használt fényképeket, de a háborús időszakban már gyakrabban alkalmazta a fotós illusztrációkat. A sokszor semleges felvételeket antiszemita, gyűlöletkeltő képalírásokkal látták el. Egy átlagos kinézetű, szakállas férfi képe alatt például ez állt: „A bűnöző. Szeméből az ördög szól” (Der Stürmer 1939/45: 6). Egy zsidó temetőről készült kép aláírása szerint: „Itt nyugszanak az ősei azoknak a bűnözőknek, akik ezért a háborúért elsősorban hibásak” (Der Stürmer 1939/45: 5).

Akad néhány olyan felvétel is, amelyet újra meg újra fel tudtak használni. Egy feltehetően lengyelországi zsidó férfi portréját legalább ötször hozták le teljesen eltérő aláírásokkal. Egyszer rabbinak bélyegezték, máskor uzsorásnak és feketekereskedőnek, megint máskor molesztálónak, végül egyszerűen azt írták alá: „A Sátán”.

Az újság primitív nyelvhasználatára már utaltam. A helytelen németséggel megírt cikkek szerzői – ahogy ezt fent már jeleztem – valószínűleg tudatosan igyekeztek durva és közönséges kifejezéseket bevetni. Magyarul viszonylag nehéz érzékeltetni a Jude és a Jud szavak közötti különbséget – az első egy önmagában semleges szó, amelyet maguk a zsidók is alkalmaznak önmegjelölésként. Ezzel szemben a Jud kimondottan a német anyanyelvű antiszemiták találmánya, amely egyértelműen negatív értelmű: erősen lekicsinylő, gyűlölködő többletjelentést hordoz.

A Stürmer nyelvhasználatában megjelenő összetett szavak némelyike messze felülmúlta a Jud szó durvaságát: a -jude végződést a szó végére helyezve el tudták mondani, hogy nagyjából mivel foglalkozik az éppen kipellengérezett ember, és ezzel együtt a lehető legmocskosabb formában alázhatták meg emberi méltóságában. Így például a Fleischjude (hús-zsidó) kifejezést ráhúzhatták a zsidó hentesekre, egy rövidáru-kereskedőt elnevezhettek Schnittwarenjude-nak (rövidáru-zsidó), és számos ehhez hasonló szóösszetételt kreáltak.

Egy Albert Einsteinról szóló cikk címe a világhírű fizikust „Relativitátsjude Einstein”-nek (Einstein, a relativitás-zsidó) nevezte. A szerző kárörvendően megjegyzi, hogy „Einstein, a relativitás-zsidó az Észak-Amerikai Egyesült Államok polgáraként nem sokat tud már kezdeni ún. *tudományával*. Így aztán bölcsességét bibliakutatóként kívánja kiélni” (Der Stürmer 1941/22: 3).

Az efféle szóösszetételeket a német antiszemitizmus már korábban is alkalmazta, például August Rohling 1871-es antiszemita könyve, a *Talmudjude* címe is ilyen típusú durva összetétel. A talmud-zsidó szóval egyébiránt nem csupán a hithű ortodox zsidókat jelölték (bár őket is), hanem inkább azt kívánták kifejezni, hogy a szóban forgó zsidó személy a Talmud szerint cselekszik. Az antiszemita értelmezés szerint a Talmud gyilkosságra, rablásra, a nem-zsidók kifosztására, elnyomására és hasonlókra utasítja a híveket (Hiemer 1938). A tradicionális, kora újkori eredetű antijudaista feltevés szerint a kikeresztelkedett zsidó hú marad a közösségéhez, így a Talmudhoz is.

A Stürmer nyelvhasználatának további jellegzetessége: a zsidó szó egyes, illetve többes számú használatának megválasztása. Amennyiben a zsidóság egészéről van szó, az újság cikkeiben a „zsidók” kifejezés helyett gyakran két másikat használtak: a „der Jude” (a zsidó) vagy a „Weltjude” megnevezéseket. A magyar antiszemita nyelvhasználatban ezek nagyjából a „nemzetközi zsidó” kifejezésnek felelnek meg – bár az „internationaler Jude” szókapcsolat szintén nem volt ismeretlen a Stürmer olvasói előtt. Ez a gyűjtőfogalom megint csak azt szolgálta, amire már többször utaltam: a zsidók emberi mivoltát vonta kétségbe, egyfajta idegen testté fokozta le őket az emberiség szervezetén belül. Ezzel együtt magában foglalta azt a feltételezést is, hogy létezik egyfajta közös zsidó tudat, amely egyesíti a zsidóságot – márpedig ez az antiszemita világnézet egyik legfontosabb építőköve.

A Talmud és a Stürmer

A Stürmer egyik vesszőparipája szerint a zsidók gonosz tetteiket azért követik el, mert ezeket „titkos törvénykönyvük”, a Talmud írja elő a számukra. Különösen a „Schulchan-Aruch” című részről állította a lap, hogy tele van förtelmesnél förtelmesebb törvényekkel. Ezeket gyakran idézték is: „a zsidónak meg kell gyilkolnia a nem-zsidók ártatlanjait”; „a zsidónak nem szabad más zsidó asszonyára szemet vetnie, azonban nem-zsidó nővel szabadon vétkezhet. Ilyenkor a nem-zsidó nőt ki kell zsákmányolnia”; „a zsidónak nem szabad becsapnia vagy meglopnia zsidó felebarátját, nem-zsidókkal szemben azonban ez megengedett” – csak, hogy néhány példát említsek a zsidók állítólagos „titkos törvényeiből” (Hiemer 1938: 16–20).

Az efféle kitételeket egyébként nem Streicher és munkatársai találták ki, legalábbis nem az összeset. A harmincas években Németországban már lehetett kapni olyan kiadványokat, amelyek kivonatos formában közölték a Talmudban, illetve a Schulchan-Aruchban szereplő törvényeket. A Stürmer 1934-ben több alkalommal reklámozta egy bizonyos dr. Luzsánszky „Talmud-kutató” munkáját, amelyet mások mellett a Nagynémet Könyvkereskedés (Großdeutsche Buchhandlung) forgalmazott.⁴ Természetesen a kivonatos Talmudtól eltérően a valódi héber Talmudhoz, illetve annak elfogadható és hiteles német fordításához a Harmadik Birodalomban nem lehetett hozzájutni. E művek igen jelentős hányada nem a náci korszakban keletkezett, a nemzetiszocializmus nem létrehozta, inkább csak terjesztette az efféle irodalmat.

⁴ Ez a dr. Luzsánszky valódi nevén Luzsénszky Alfonz újságíró-termesztetőgyógyász, illetve tanulmányait félbehagyó teológus volt, és valójában nem rendelkezett doktori címmel. Kivonatos Talmud-fordítását már 1910-ben kiadta nem-zsidók részére, amellyel „le kívánta leplezni” a zsidóságot. Ez az állítólagos fordítás antiszemita körökben a mai napig népszerű műnek számít, bár már régóta bebizonyították róla, hogy hamisítvány.

Szexuális és egyéb vádak a náci hatalomátvételig

Történetének első tíz évében a Stürmer egy többé-kevésbé demokratikus berendezkedésű országban működött, amely az első világháború számos következményétől szenvedett. Sok volt a veterán, a fiatal özvegy és az árva, ugyanakkor a háborút lezáró békerendszer következtében Németország rendkívül súlyos gazdasági nehézségekkel küzdött: tömeges munkanélküliséggel, szegénységgel és nyomorral.

A nemzetiszocialisták előszeretettel hangoztatták, hogy ezek a problémák a zsidókat nem érintették, sőt egyre több zsidó bevándorló érkezésétől tartottak. Gyakran utaltak rá vagy nyíltan hangoztatták, hogy a zsidók büntetett nagyon megkönnyíti a jogásztársadalom összetétele. A náciak szerint a törvényszékeken számos zsidó származású jogász dolgozik, aki nemcsak megvédi „fajtársait”, hanem – a Talmud értelmében – egy követ is fújnak velük. Azt, hogy a zsidók megvédik egymást, egyéb téren is szerették hangoztatni. 1926 januárjában néhány náci megvert egy Louis Schloß nevű zsidó férfit, amit a Tagespost című baloldali újság írt meg. „Igen különös! – írták az esetről a Stürmer hasábjain – Amint a nemzetiszocialisták elkapják egy zsidó grabancát, a Tagespost máris százalmas óbégatásba kezd. Megfigyelhettük ezt ezekben a napokban a zsidó Louis Schloß letartóztatása kapcsán” (Der Stürmer 1926/1: 2).

Schloßról egyébként megírták, hogy „szegény, zsenge korú” munkáslányokat rontott meg, akikkel azonban a magát munkáslapnak tekintő újság nem foglalkozott, ugyanis „a zsidó fizet elő, ő hirdet, ő vezeti a tagespostosokat!” (Der Stürmer 1926/1: 2). Louis Schloß esetét ugyanez év augusztusában még egyszer felhánytorgatták, amikor a Tagespost feltette a kérdést, miért nem csukták még le az antiszemita Julius Streichert (Der Stürmer 1926/34: 4). A Stürmer erre a kérdésre akkor azzal felelt, hogy felsorolt egy sor esetet, amikor különböző gazdag zsidók német lányokat bántalmaztak, rontottak, illetve erőszakoltak meg.

A húszas években a Stürmer erőszakos lap volt ugyan, de nem foglalt el hatalmi pozíciót. Egy olyan orgánumnak, mint a Tagespost vagy egy olyan hivatalos személynek, mint Hermann Luppe, Nürnberg főpolgármestere, lehetősége volt pert indítani az újságban megjelenő tartalmak, illetve a lap stílusa ellen. Ezt meg is tették, így 1926-ban Julius Streicher a börtönből üdvözölhette olvasóit (Der Stürmer 1926/1: 1). A szabadabb sajtókörnyezet korlátozta a Stürmert, hiszen a komolyabb hazugságok feljelentést vonhattak maguk után.

1924-ben egy cikk arról tudósított, hogy a Nürnberg melletti Fürthbe betelepített zsidók egy német özvegyasszonyt „moleesztáltak”. Az írás szerint a hölgy kénytelen volt 22 pfennigért küzdeni az „exportzsidókkal”, akik a végén követelték, hogy „a bennszülött német özvegy vándoroljon ki” (Der Stürmer 1924/1: 2). A lap folyamatosan azt sulykolta, hogy a németországi zsidók meggazdagodtak. Egy 1926. januári vezércikkben „Cohen zsinagógai előimádkozóról” a következőket írták:

„A Krím-félszigeten (Ukrajnában) született, Angliában nevelkedett, és Németországban akasztotta fel magát. Vagyis valódi nemzetközi zsidó volt. »Az egész világ a játszóterem« – szól a zsidó világcsavargó mondása, és ha a talmud-zsidó Cohent (Cohnt) Talmässingben nem érte volna utol a sorsa, még mindig a nagyvilágot járná. Nyilván tovább fertőzött volna talmudizmusával” (Der Stürmer 1926/1: 1).

A „gyilkos gyerekmoleesztáló Cohen” mellett számos egyéb esetet soroltak fel: a „Schwarzot, a leányok gyilkosát”, a „szadista Louis Schloß”, illetve a „homoszexuális rabbit, Dr. Bradert” (Der Stürmer 1926/1: 1). A szerző hozzátette, a zsidók nem tekintik őket bűnösnek, sőt – ellenkezőleg – saját közösségük igen nagyra tartja őket. Itt egyébként megint közöltek egy állítólagos Talmud-idézetet, amelyet a zsinagógákban mondogatnak: „Ki a ringyó? Válasz: Minden nem-zsidó lány, valamint minden olyan zsidó nő, aki nem-zsidóval hált” (Der Stürmer 1926/1: 2).

Ebben az időben a zsidók által elkövetett szexuális jellegű bűncselekmények hangsúlyosan jelentek meg a Stürmerben, jóllehet a beteges, olcsó pornográf cikkek a későbbiekben is a lap fő profiljához tartoztak. 1927-ben merült fel első alkalommal a fajgyalázás fogalma, vagyis az, hogy a zsidó és a német közötti kapcsolat a német vér elleni bűncselekmény. A Stürmer egyik 1927. májusi számában a következőket közölte erről:

„A zsidók idegen fajúak. Vérüket az évszázadok során különböző fajoktól lopták össze. Saját bevallásuk szerint a zsidó erekben túlnyomórészt néger és mongol vér folyik. Ennek megfelelő a külsejük is. Ehhez nem kell különösen gyakorlott szeműnek lenni. Csupán arra kell emlékezni, hogy meg tudjuk különböztetni egymástól az elnégeresedett és az elmongolosodott zsidókat. Elődeink jól ismerték a fajkeveredés veszélyeit. Tudták, hogy az idegen fajúakkal történő keveredés eredménye a betegség és a nép vértestének elfajzása. Ez volt az oka, hogy a született vezetők elsősorban a családta tisztaságát tartották szem előtt. A vér elleni bűnnek a nemzetségből való kizárás lett a következménye” (Der Stürmer 1927/21: 1).

Az állítások megalapozatlanok; nyilván nem voltak olyan germán „ősapák”, akik a nép vérteste miatt aggódtak. A szöveg sokkal inkább a másfél évvel korábban megjelent *Mein Kampf* szellemiségét tükrözi. Ahogy természetesen a következő részlet sem teljesen állja meg a helyét:

„A törvények, amelyek a zsidókat az elmúlt századokban idegenekre vonatkozó szabályozás alá helyezték, a német néptest egészségének megőrzését célozták. A zsidókkal való nemi érintkezés szégyennek számított, és súlyos büntetéssel járt. Azokat a zsidókat, akik nem-zsidó nővel háltak, felakasztották, a nem-zsidó nők önkéntes kiszolgáltatása az idegen fajúaknak abban az időben ritkaságnak számított” (Der Stürmer 1927/21: 1).

A német néptest emlegetése olyan korszakokra visszavetítve, amikor egységes német állam még nem létezett, nyilvánvaló anakronizmus, még akkor is, ha a tények egy része igaz. Mindenesetre a húszas években a nácik még semmilyen jogi alappal nem rendelkeztek arra, hogy a „fajgyalázással” kapcsolatos ügyekben fellépjenek, bár igyekeztek hisztériát kelteni a „kevert kapcsolatok” káros hatásainak felelegetésével.

Egy „zsidó szörnyetegről” szóló 1927. augusztusi írás sokatmondó alcíme így hangzott: „Hogy járt egy német nő, aki összeházasodott egy idegen fajúval (a nép meg akarja lincselni a zsidót)”. Wilhelmine Walter német nő hozzáment egy Löb nevű férfihoz, mivel terhes volt. A férfi cserbenhagyta, a gyerek születése után a feleségét visszaküldte a szüleihez (Der Stürmer 1927/31: 3). A két házaspár közötti vita annyira elfajult, hogy a kezdetben vádlóként fellépő asszony egy idő után már a vádlottak padján találta magát.

A Stürmer értelmezése szerint a hírt közlő Badischer Anzeiger elfeledkezett az eset valódi okáról:

„Nem a vallási különbségek vezettek a boldogtalan házassághoz, hanem a kibékíthetetlen faji ellentét. A Talmud-Schulchan-Aruch szerint egyedül a zsidó emberi lény, a nem-zsidókat ezzel szemben az állatokkal egyenlőnek tekinti. Nem csoda, hogy a házasság ennek megfelelően alakult. Wilhelmine Walter a zsidó Löb számára nem asszony, nő, a gyermekei anyja, Wilhelmine Walter a zsidónak csak kedvtelése tárgyja volt, amin kiélhette állatias vágyait” (Der Stürmer 1927/31: 3).

Ugyanebben az évben a lap arról tudósított, hogy a „zsidó bíróság törvényessé akarná tenni a gyermekmoleesztálást”, azaz a gyermekek közti házasságot (Der Stürmer 1927/31: 2). Emellett arról is megjelent egy cikk, hogy „a berlini gyámügyi hivatalnál zsidófattyak széles választéka” kapható (Der Stürmer 1927/22: 4).

A Stürmer firkászai a szexuális jellegű bűncselekmények mellett természetesen egyéb köztörvényes ügyeket is szívesen felhánytorgattak. Így például különféle csalásokat: egy Steindler nevű férfiről (avagy ahogyan ők nevezték, a „zsidó Steindlerről”) megírták, hogy 1927-ben a dél-bajorországi Chamban egy Köppl nevű özvegyasszonytól kicsalt 4000 márkát fáért, amit aztán elsikkasztott, illetve további sikkasztásokat is elkövetett (Der Stürmer 1927/31: 4).

Amikor 1931-ben Nürnberg Mögelndorf nevű városrészében egy üzemben mérgezgázzivárgás miatt meghalt három dolgozó, a Stürmer azzal vádolta a Kromwell céget, hogy „a zsidó cég a halálba kergette három munkását” (Der Stürmer 1931/24: 1). A céget egyébként hivatalosan is megvádolta, hogy az általuk termelt mérges gázok ölték meg a munkásokat, amire az illetékesek azt felelték, hogy ezek a pletykák nem igazak, a vállalatnak nincs köze a szerencsétlenséghez. A Stürmer szerint ez igen gyors, ezért kétszer olyan gyanús magyarázkodás volt. Ezt követően a lap közölte, hogy a Kromwell cég nem német, hanem zsidó vállalat, és „a zsidó faj idegenként áll szemben a német vérrel”. A gázzivárgás kapcsán még kifejtette, hogy a német idealizmussal szemben áll a zsidó materializmus. A munkások halálának okát – szerinte – a Talmud szabályai között kell keresni (Der Stürmer 1931/24: 1). A lap az alkalmazottakkal szembeni visszaéléseket számos alkalommal pellengérré tűzte. Így amikor egy cipészbolt kirakatában egy „német lány” arra kényszerült, hogy modellt üljön, az esetet a Stürmer a zsidó kizsákmányolás példájaként emlegette (Der Stürmer 1927/31: 4).

Az újság a tömeges erőszakot természetesen szintén előszeretettel hozta kapcsolatba a zsidósággal, ahogyan az 1927-es bécsi júliusi forradalmat is egyszerűen „zsidó puccsnak” minősítette, és így írt róla:

„Könnyelmű korunkban a rettenet bécsi napjai hamar feledésbe merültek. Itt-ott még hallani némi visszhangot. De a vérbűn kérdése még nem tisztázódott. A zsidó kézen lévő napi sajtó hallgatni kényszerül. Mi azonban beszélni akarunk. Le akarjuk rántani a leplet a vándorló rejtelemről” (Der Stürmer 1927/31: 4).

A lap álláspontja szerint természetesen az erőszakba torkolló események mindegyike mögött a „nemzetközi zsidó” állt, akinek helyi ügynökei tették tönkre az osztrák népet.

Érdeemes pár szóban megemlékezni arról, ahogyan a Stürmer a zsidókkal szembeni cselekményekre reagált. Fentebb már beszéltem Louis Schloß 1927-es megveréséről. Ettől kissé eltérő eset volt az a vandalizmus, amikor ismeretlen tettesek egy zsidó férfi autójára horogkeresztet karcoltak, amiről egy olvasói levél tudósított 1932-ben:

„Kedves Stürmer! A békés W. faluba eljön a zsidó S. von G., hogy a különböző parasztistállóknál csinos profitra tegyen szert. Autóját őrizetlenül hagyja a falu utcáján. Közben a falu iskolája kiürült, az utcát ellepte a hazafelé igyekvő ifjak boldog csapata. Az autót örömmel fedezték fel, és bár tulajdonosa sehol sem volt látható, rájöttek, kihez tartozik. Egy megfelelő fegyverrel rendelkező fickó nem tudott ellenállni, és a zsidóautó szépen lakkozott karosszériájára művészi pontossággal felvésett egy horogkeresztet.

Egy kilencéves fiú egyes-egyedül ott maradt az autó mellett, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy kiélvezhesse, milyen hatást gyakorol a műalkotás a kocsi visszatérő tulajdonosára. Ahogy a zsidó visszatért, és a jelet felfedezte, első döbbenetét követően egész barátságossá vált, és majdnem résztvevő hangon kérdezte a lurkót, hogy ezt ő tette-e, mire az természetesen nemmel felelt. Erre a zsidó megpróbálta megkenni a fiúcskát. 50 pfenniget ajánlott neki, ha megnevezi a tetteit. De erre nem volt hajlandó! Erre 1, másfél, 2, 3 márkát ajánlott. A gyerek hajthatatlan maradt. Amikor a kétségbeesett kereskedő tovább zaklatta, végül azt mondta: Zsidóval egyáltalán nem beszélek! Erre a zsidó lemondott a detektív szerepéről, a fiúcska pedig olyan messze ment a zsidótól és autójától, amennyire csak lehetett” (Der Stürmer 1932/5: 5).

A harmincas évek Stürmerje

Az 1933 márciusában bekövetkezett náci hatalomátvétel alaposan megváltoztatta a német sajtó felépítését. A magánjellegű lapok ugyan nem tűntek el teljesen, de szoros állami sajtófelügyelet jött létre, amely főként a politikai híreket ellenőrizte (Adam 2010). Az ellenzéki újságokat betiltották, a helyi és az országos lapok szerkesztői csak a központ által jóváhagyott módon írhattak az eseményekről.

A Stürmer sok szempontból profitált az új helyzetből. A korábbi évek nagy perei lezárultak, a náci hatalomátvételtől kezdve a német sajtó egésze nagyjából a lappal azonos álláspontot képviselt, bár más sajtóorgánumok talán nem fogalmaztak annyira véresszájúan, mint Julius Streicher lapja. Az újság bármilyen hazugságot nyugodtan közölhetett a zsidókról, többé nem kellett attól tartania, hogy vádat emelnek ellene. Ekkor már nem volt olyan bíróság Németországban, amely a Stürmer számára kedvezőtlen ítéletet hozott volna. A Stürmert Goebbels is fontos propagandaeszköznek tekintette, így komoly állami támogatáshoz jutott. Mindezek fényében talán a lap zsidóképének változásai is érthetővé válnak (Adam 2010).

A korábbi kontroll megszűntével időnként az eddigieknél is vadabb állítások szerepeltek az újságban. Egy 16 éves fiúról megírták, hogy négyéves kislányt rontott meg (Der Stürmer 1934/46: 4). Egy bizonyos Moses Oppenheimert „a stuttgarti bestiának” nevezték, mert „német cseléd lányok tömegeit rontotta és erőszakolta meg” (Der Stürmer 1935/22: 1).

A gyermekekkel szembeni erőszakkal ijesztgetni lehetett a szülőket és a hatóságot. 1936-ban a Stürmer figyelmeztette a berlini rendőrséget, hogy a város utcáin „gyermeketekre törő zsidók” garázdálkodnak (Der Stürmer 1936/15: 1). Fényképpel illusztrált hírből számoltak be az állítólagos gyermekmoleesztáló zsidóról, Moritz Dreselről, Talmud és Schulchan-Aruch idézetekkel egészítve ki a szöveget (Der Stürmer 1935/28: 4).

A németországi zsidóság mellett ekkor már napirendre kerültek a külföldi államok is; az utazástól úgy próbálta elrettenteni a lap az olvasóit, hogy a más országokra jellemző áldatlan állapotokról beszélt. Amerikában – a Stürmer szerint – teljesen mindennaposnak számított, hogy a helyi zsidó lakosság kint dolgozó német lányokkal erőszakoskodik. A lap szerint a lengyelországi zsidóság is lánykereskedelemből él (Der Stürmer 1934/47: 3). 1934-ben hosszabb írást jelent meg arról, hogy egy amerikai zsidó német lányt rontott meg, aki „nagy ígéretekkel” utazott ki cselédlánynak az Egyesült Államokba (Der Stürmer 1934/38: 2). Egy másik cikk szerint Amerikában a nők megrontása „szervezett zsidó bűncselekmény” (Der Stürmer 1935/28: 9).

A szokásos szexuális bűnök (gyermekmoleesztálás, nemi erőszak, lánykereskedelem) mellett immár egyre hangsúlyosabban jelent meg a fajgyalázásról szóló cikkek sora: a zsidó-árja kapcsolatot az államvezetés kezdetétől fogva mélyszélesen elítélte, majd a nürnbergi faji törvények hatályba lépésével sikerült kriminalizálni ezeket a „vegyes” szerelmeket. Már egy 1935-ös Stürmer cikkben követelték a „vegyes házasság” betiltását. Az újság továbbra is elrettentő irományokban számolt be arról, mit tesznek a zsidók azokkal az „árja” nőkkel, akik összeházasodnak velük (Der Stürmer 1935/31: 2). Egy bizonyos Fischmann „nem-zsidó nővel házasodott össze, akiket aztán eladott Palesztinába” (Der Stürmer 1937/32: 1). Másutt arról tudósított a lap, hogy egy zsidó 27 000 márkáért ajándékozta el a feleségét (Der Stürmer 1939/30: 2).

A harmincas évek másik kedvelt témáját a zsidó kereskedők – közülük is elsősorban a húskereskedők – jelentették. Róluk számos cikk adta hírül, hogy rossz vagy egyenesen mérgezett húst adnak el a gójoknak (Der Stürmer 1935/43: 2). Egy román asszonyról, Rostasról szóló híradás szerint:

„A bihari Tarcoia községben feltűnően csökkent a kutyák és macskák száma. A rejtély megoldása az, hogy Rostas hentesnő kutya- és macskahúst adott el birkahúsként. Rostas asszony ragyogó üzletét bezárták, ellene megindították a büntetőeljárást” (Der Stürmer 1935/28: 4).

A rituális gyilkosságok felemlegetése is a náci hatalomátvétel utáni években vált igazán gyakorivá a Stürmerben; ettől fogva állandóan vissza-visszatérő toposzként jelent meg a gyilkos zsidó képe. 1934-ben a lap különszáma kimondottan erről szólt. Már a címlapon az állt: „Lelepleződött a zsidók gyilkos terve a nem-zsidó emberiség ellen!”

(Der Stürmer 1934/Ritualmord-Sondernummer: 1). A vezércikk egyébként Heinrich Heine egy idézetével kezdődött, amelyet követően zárójelben közölték a nagy német költő „zsinagógai nevét” (Chaim Bückeburg) is⁵ (Der Stürmer 1934/Ritualmord-Sondernummer). Ez a lap történetének talán legvisszatetszőbb száma, elkövetőinek ezúttal tényleg sikerült felülmúlniuk saját beteges fantáziájukat is: összegyűjtötték a történelem összes rituális gyilkosságát és a velük kapcsolatos legendákat. Mindezt természetesen leleplező „figyelmeztetésként” tárták az olvasók elé: „Ha valahol ismeretlen eredetű holttestet találnak – írta a vezércikk –, nyomban felmerül a rituális gyilkosság gyanúja.” A gyanú pedig már önmagában elegendő ahhoz, hogy valóságosnak fogadjuk el a veszélyt. A Stürmer újságírói nem ismerték az ártatlanság vélelmét.

A lapban felbukkanó gyilkos és erőszakos bűncselekmények némelyike egészen hihetetlennek tűnik, mint például az, hogy egy észak-német üdülőhelyen, Norderneyen 1935 késő nyarán egy zsidó fényes nappal meggyilkolt egy német lányt, aki a Lányszövetség⁶ egyenruháját viselte (Der Stürmer 1935/43: 2). Jellemző módon a gyilkosságokat egyre inkább külföldi országokhoz kötötték (például arról tudósítottak, hogy az amerikai zsidók tömegével gyilkolják meg a gyerekeket), illetve Németország olyan távoli vidékeihez, mint a határ-menti Szilézia, valamint az 1938-ban frissen bekebelezett Ausztriához és a Szudéta-vidékhez – olyan területekhez, ahol a náci rend még nem tudott annyira meggyökeresedni, mint az ország központi régióiban.

Ausztria és Csehország Harmadik Birodalomhoz történő csatolása kihívást jelentett a Stürmer számára. Az Anschluss követően még diadalmasan tudósított arról, hogy „Ausztriában megtört a zsidó-uralom” (Der Stürmer 1938/12: 1), de júniusban már panaszkodott a lap munkatársa, hogy Ausztriában „450 000 fajzsidó” él, illetve hogy Bécs „zsidó város” (Der Stürmer 1938/23: 4).

Az 1938-as év komoly fordulatot hozott a németországi zsidóság helyzetében, amivel a Stürmer is igyekezett lépést tartani. Ekkor már nyíltan szó esett a zsidóság ellen vívott „döntő ütközetről”, a zsidók kitelepítésének terveiről. Németországban gyors ütemben folyt a zsidó vagyon kisajátítása és a zsidók elűzése az országból, amely folyamatnak Ausztria bekebelezése újabb lökést adott. Az eseményekkel szinte egyidejűleg működő vándorkiállítás, az *Örök zsidó* pedig az addig ismert durva vádak mellett immár a „végső leszámolás” gondolatát is megfogalmazta (Der Stürmer 1938/23: 4).

A Stürmer a háborúban

1939. szeptember 1-én a Harmadik Birodalom csapatai megtámadták Lengyelországot, ezzel kitört a második világháború, ami döntően átalakította Németország belső és külső viszonyait. A harmincas években gyakorlatilag a Stürmer, illetve mellékelt kiadványai voltak az egyedüli kimondottan zsidókérdésre szakosodott médiatermékek, bár 1937–1938-ban a már emlegetett, *Örök zsidó* című vándorkiállítás a korábbiaknál is kendőzetlenebb rosszindulattal ábrázolta a zsidóságot (Der Ewige Jude 1937).

A háború kirobbanása ugyanakkor sok szempontból merőben új helyzetet teremtett a nemzetiszocialista sajtó számára. A legfontosabb, hogy 1939. szeptember 3-án Nagy-Britannia és Franciaország hadat üzent a náci Németországnak, így erősen csökkent az a harmincas években még létező külföldi nyomás, amely a náci sajtót úgyahogy kordában tartotta.⁷

A Stürmer szempontjából fontos szempont, hogy a háborúval a náci rezsim zsidópolitikája is radikalizálódott. Egyrészt Németország nagyvárosaiból a zsidó lakosság már 1938-tól eltűnt, így például a háború kitörésekor Berlin belvárosának lakossága alig találkozhatott a még helyben maradt zsidókkal, akiket a legtöbb köztérről kitiltottak, de még a tömegközlekedési eszközöket is nagyon korlátozott mértékben vehették csak igénybe (Kellerhoff 2012).

5 Heinrich Heine ellen zsidó származása miatt már a 19. században is felmerültek antiszemita vádak. Jakov Katz utal rá, hogy az 1830-as években elhangzott az, hogy Goethét, a német nemzet nagy fiát nem lehet együtt emlegetni „a zsidó Heinével” (Katz 2001).

6 Bund Deutscher Mädel, a náci lányszervezet.

7 Amíg az Egyesült Államok semleges maradt, a Harmadik Birodalomnak számolnia kellett valamiféle nemzetközi visszhanggal. A végső „kontrollvesztést” az 1941. december 12-én Washingtonnak küldött hadüzenet jelenthette. Ez azonban a Stürmer esetében már nem is annyira a hangnemben, hanem inkább az újság hasábjain megtámadottak körében tükröződött (Evans 2015).

Ugyanakkor a háború első időszakának hódításaival jelentős számú zsidó lakossággal bíró területek kerültek a németek kezére. A legjelentősebb ezek közül a lengyelországi közösség volt: az ország 1939 szeptemberében történt lerohanását követően közel négymillió fős zsidó közösség került német fennhatóság alá, ami természetesen különleges feladatot rótt a Stürmerre.

Egyidejűleg a jelentős antiszemita médiagépezet is beindult: a német filmipar 1939–1941-ben több zsidógyűlölő alkotást is eljuttatott a német mozikba. A legjelentősebb játékfilm a *Jud Süß* volt, amely ugyan Lion Feuchtwanger könyvének alapul, azonban attól egészen eltérő módon értelmezte Josef Süß Oppenheimer 1737-es tragikus történetét. Míg az eredeti történet szerint Károly Sándor württembergi herceg udvari pénzügyi tanácsadójának tragédiáját urának túlzott költekezése okozta, a náci filmben figurája amolyan sátáni csábítóként, csalóként, sőt erőszaktevőként jelenik meg, akinek egyetlen célja, hogy Stuttgart városát tönkretegy. Később, 1941-ben elkészült a *Rotschild* című film; ennek mondanivalója, hogy a Rothschild bankárcsalád üzleteivel lassan behálózta a világot. A Stürmer természetesen mindkét filmet reklámozta. A műveket a német propaganda felvilágosító jellegű munkákként kezelte. Emellett az a célkitűzés is egyértelmű, hogy igyekeztek újra felszítani a lakosság zsidóellenes hangulatát: előkészítették a végső megoldás feltétlen lakossági elfogadását.

Az 1940-es *Örök zsidó* dokumentumfilmnek tűnik, a lengyelországi győzelmet követően a német forgatócsoport szinte azonnal megjelent a helyszínen, ahol saját megfogalmazásuk szerint „a valóságos zsidót” próbálták bemutatni. Ez leginkább azon a feltételezésen alapul, hogy a Keleten élő zsidók sokkal közelebb álltak a nép ázsiai gyökereihez, mint asszimilált nyugati rokonaik. Tény, hogy Lengyelországban élt Európa egyik jelentős ortodox zsidó közössége, illetve hogy számos lengyelországi zsidó erősen tartotta a régi vallási hagyományokat – ezt persze a náci média egészen másképpen tálalta.

A Stürmerben és az *Örök zsidó*-ban felbukkanó zsidókép egyáltalán nem állt távol egymástól, sőt a lap sok felvételt vett át a filmből *A zsidó Lengyelországban* című fényképes cikksorozatához (először *Der Stürmer* 1939/44). Az újság korábban is használt fényképeket, de ilyen mennyiségben soha. A szerkesztők a felvételekkel megpróbálták megrettenteni a lakosságot, emellett a lengyelországi zsidóság idegenszerű karakterét szemléltették. A fotók jelentős hányada alapvetően semleges kép volt, amelyeket képaláírásokkal igyekeztek ijesztőekké tenni. Egy férfi arca alatt olyan felirat látható, amely szerint az illető a csatatereken hullákat fosztott ki (*Der Stürmer* 1939/44: 6). Más esetben a cikkírók a prostitúciót kötötték össze a zsidósággal. A fajgyalázást már korábban is előszeretettel emlegették fel, most azonban azt mutatták ki, hogy a zsidó nők betegségekkel és egyéb módon teszik tönkre a német férfiakat (*Der Stürmer* 1939/49: 8).

A cikksorozat a korábnál is embertelenebb hangon beszél a zsidókról. A bűnöző kifejezés a Stürmer történetének kezdetétől mindennapos volt, ekkor azonban már rendszeresen használta a parazita vagy élősködő szavakat is – ezeket a jelzőket a lap korábban a cikkekben alkalmazta ugyan, de a címekben csak ekkortól szerepeltek.

Szintén jelentős sorozat volt a frontkatonák leveleit közreadó rovat. Ebben 1939 szeptemberétől minden számban olyan levelek kaptak helyet, amelyek a katonák zsidókkal kapcsolatos „tapasztalatait” beszélték el. Ezek a levelek fröcsögtek a gyűlöletről. Egy közlegény például arról írt, hogy mialatt „Lengyelországban rendet teremtettek”, felfedezték, hogy a zsidók „rengeteg élelmiszert halmoztak fel. Ha minden zsidó lakást átkutatnának, annyi élelem kerülne elő, hogy a lengyel lakosság nagyon-nagyon hosszan kiválóan étkezhetne” (*Der Stürmer* 1939/45: 8). Más levelezők a munkára kivezényelt zsidókról közölték, hogy ez a nép nem akar dolgozni: „Soha nem dolgoztak, mindig csak feketéztek és kizsákmányolták a nem-zsidókat” (*Der Stürmer* 1939/50: 8).

A Nyugattal kapcsolatos híradások jóval kevésbé koncentráltak a köztörvényes esetekre, és leginkább a megszállt Franciaország zsidó közösségével kapcsolatban jelentek meg. Így például kimondott élvezettel számoltak be a zsidó feslettségéről. Ez a hangnem igazán nem volt idegen a laptól, hasonló cikkeket, mint amilyenek Madame Tabouis-ról, a „párizsi szenzáció-ringyóról” (*Der Stürmer* 1940/50: 10) jelentek meg, már a húszas években is közreadtak. Természetesen Franciaország elfoglalása itt is mérföldkőnek számított, 1940 júliusától a Stürmer zsidó bűncselekményként tudósított a gyarmati katonák besorozásáról, akik „lotaringiai német nőket és lányokat” erőszakoltak meg (*Der Stürmer* 1940/43: 6).

Az Egyesült Államokat a Stürmer a háború elejétől kezdve támadta: több alkalommal számolt be a „neuyorki” (sic!) zsidók tetteiről, ahogyan a német emigráció tagjai ellen is mindennaposak voltak a kirohanások. Albert Einstein egész egyszerűen csak „relativitás-zsidónak” bélyegezte. De olyan neves amerikaiak is helyet kaptak a lapban, mint

Charlie Chaplin, akit kevéssel *Diktátor* című filmje után „amerikai zsidó majomnak” titulált (Der Stürmer 1940/18: 2). A távoli, nem megszállt országoknál a lap inkább a világméretű összeesküvésre helyezte a hangsúlyt.

A Stürmer a háború alatt nemcsak a német, hanem a megszállt, illetve Németországgal szövetséges európai államok lakosságát is igyekezett megcélozni helyi jelentőségű közléseivel. Mire 1945 februárjában papírhány miatt leállították a nyomtatását, lényegében betöltötte „hivatását” mint a holokauszt érzelmi alapját biztosító egyik legfőbb sajtótermék, ugyanakkor magáról a holokausztról hallgatott. (Azért egy láblécben 1942-től szinte minden számban ott állt: „A zsidók sorsa beteljesedik.”) Mialatt az 1941. decemberi wannsee-i konferenciával ténylegesen kezdetét vette az európai zsidóság iparszerű megsemmisítése, az újság érdeklődése hirtelen a történelem felé fordult, például cikket közölt Luís Torresről, az „első amerikai zsidóról”, aki a 16. századi konkvisztádorokkal érkezett Mexikóba. Az angol királyok koronázásáról megállapította, hogy „kóser rituálé, amely a bibliai zsidó királykoronázásokat idézi” (Der Stürmer 1942/3: 2).

Ugyan jogilag mindvégig meg tudta őrizni független státusát, a Stürmer a náci propagandagépezet sarkalatos elemeként működött. Fent hangsúlyozott monopolhelyzete mindössze annyit jelentett, hogy nem léteztek egyéb, kizárólag a „zsidókérdésre” szakosodott sajtótermékek, ugyanakkor arról szó sem volt, hogy a német sajtó egyébként ne foglalkozott volna a zsidókkal. Ellenkezőleg, a nemzetiszocialista faji gondolat egyik alappilléret alkotó antiszemitizmus lényegében minden politikai lapban jelen volt; ezt elsősorban a goebbelsi propagandaminisztérium égisze alatt működő sajtófelügyelő szerv, a Deutsches Nachrichtenbureau irányelvei szabályozták. Ez az intézmény pedig nem fukarkodott az antiszemita irányelvekkel. 1936-ban utasította a német újságok szerkesztőit, hogy a Szovjetunió minisztertanácsának tagjairól szóló hírekben nevük elé minden esetben írják oda a „zsidó” szót, majd utána zárójelben adják meg az illető politikus zsinagógái nevét (Evans 2013). Ilyen értelemben a Stürmer stílusa nem számít teljesen egyedinek – jöllehet primitív nyelvezete és erősen pornográf jellege kiemelte a többi újság sorából –, inkább csak tömény formában közölte mindazt, ami a Harmadik Birodalom közbeszédéhez egyébként is szervesen hozzátartozott.

A későbbiekben megjelentek egyéb, kimondottan antiszemitizmusra specializált médiumok, így például az olyan játék- és dokumentumfilmek, mint a *Jud Süß* vagy az *Örök zsidó*, ahogyan a hasonló nevű propaganda-kiállítás is ebbe a sorba illeszkedik. Emellett főként a háborús időszakban egyéb – nem csupán a zsidóságot kipellengéző – fajgyűlölő kiadványok is születtek, amilyen az SS által kiadott *Der Untermensch* (Alsóbbrendű ember)⁸ című prospektus volt 1942-ben. Ez utóbbiak azonban inkább csak támogatták a lapot, valódi konkurenciát soha nem jelenthettek a számára.

1945 februárjában a Stürmer kiadását az egész Harmadik Birodalmat sújtó papírhány miatt állították le – ideiglenesen –, de gyakorlatilag már nem tudták újraindítani. Julius Streichert a háború után mintegy véletlenül fogta el néhány amerikai katona: a magát festőnek álcázó náci vezetőről a hozzá beszállásolt tisztek egyike viccből megjegyezte, hogy nagyon hasonlít Julius Streicherre, mire ő rávágta: „Honnan jött rá?” (Stafford 2007: 376) A szerkesztőt 1946-ban a nürnbergi bíróság halálra ítélte, és kivégezték – az egyik vádpont az uszító propaganda volt.

Ezek után kérdés, vajon mennyire tekinthetjük jelentős orgánumnak ezt a lapot? Mint már jeleztük, alapvetően nem mondott semmi újat az előző korszak antiszemita kiadványaihoz képest. Különlegességét a helyzete adta: mindvégig egy ténylegesen működő párt, majd egy államilag kontrollált erőszakszervezet állt a háta mögött. Ezt semmiképpen nem lehet figyelmen kívül hagyni, amikor ítéletet alkotunk róla.

8 Himmler e prospektusa elsősorban nem antiszemita volt, hanem inkább a leigázott, illetve leigázandó keleti országok lakosait mutatta be olyan páriákként, akik – a kiadvány szövege szerint – „az állatoknál is rosszabbak”.

Irodalom

- Adam, Christian (2010): *Lesen unter Hitler*. Berlin: Galiani.
- Allport, Gordon W. (1977): *Előítélet*. Budapest: Gondolat.
- Bauer, Elvira (1936): *Trau keinem Fuchs auf grüner Heid, und keinem Jud bei seinem Eid*. Nürnberg: Stürmer-Verlag.
- Bytwerk, Randall L. (2001): *Julius Streicher. Nazi Editor of the Notorious Anti-Semitic Newspaper Der Sturmer*. New York: Cooper Square Press.
- Der Stürmer – Deutsches Wochenblatt zum Kampfe um die Wahrheit, 1923–1945* (hetilap). Nürnberg.
- Der ewige Jude* (1937) München: Franz-Eher-Verlag.
- Der Untermensch* (1942) Berlin: SS-Hauptamt.
- Evans, Richard J. (2013): *A Harmadik Birodalom hatalmon*. Budapest: Park Könyvkiadó.
- Evans, Richard J. (2015): *A Harmadik Birodalom a háborúban*. Budapest: Park Könyvkiadó.
- Friedländer, Saul (1996): *A náci antiszemitizmus – Egy tömegpszichózis története*. Budapest: Uránusz Kiadó.
- Gilman, Sander S. (1991): *The Jew's Body*. New York: Routledge.
- Hamann, Brigitte (2000): *Bécs és Hitler*. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Hiemer, Ernst (1938): *Der Giftpilz*. Nürnberg: Stürmer-Verlag.
- Hiemer, Ernst (1940): *Der Pudelmopsdackelpinscher und andere besinnliche Erzählungen*. Nürnberg: Stürmer-Verlag.
- Katz, Jakov (2001): *Az előítéletől a tömeggyilkosságig*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kellerhoff, Sven-Felix (2012): *Berlin im Krieg*. Berlin: Berlin Story Verlag.
- Kende Tamás (1995): *Vérvád. Egy előítélet működése az újkori Közép- és Kelet-Európában*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Linsler, Carl-Eric (2015): Stürmer-Karikaturen. In: *Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart*, pp. 477–480. Berlin.
- Roos, Daniel (2016): *Julius Streicher und der Stürmer*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh.
- Sigmund, Anna Maria (2001): *A náci asszonyai*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Stafford, David (2007): *Végjáték 1945*. Budapest: Gold Book.

Abstract

Julius Streicher's satiric newspaper, *Der Stürmer* was the nadir of journalism of the 20th century. It was absolutely primitive, rife with lies, and incited to discrimination, but its issues have a huge value as sources if we want to see the National Socialist Germany in its reality. The history of this newspaper bears a close relation to NSDAP's history. This study presents the 22 year-long history of *Der Stürmer*. I try to show how this newspaper represented Jews as criminals from the beginning until the last hours of the Third Reich. How did this kind of representation belong to the general and official ideology of National Socialism? How did the newspaper change in the two decades of its history, and what were the reasons behind these changes? What were the aspects of Jewish life that its authors and editors mostly tried to criminalize, and what were the areas where Jewish people represented as criminals lived? However it is hard to find the answer, we have to ask the question of what reactions followed the propaganda of this newspaper. Finally, this work also studies how the anti-Semitic measures were represented in *Der Stürmer's* articles.

Béresi Ákos 1981-ben született, szabadúszó fordítóként dolgozik 2007 óta. Az ELTE BTK frissen végzett történész hallgatója. A Gazdaság- és társadalomtörténet szakirányon szerzett diplomát.

Kriskó Edina

Új kihívások a virtuális és a kiterjesztett valóságok korában

E tanulmány a virtuális és a kiterjesztett valóságok világába vezeti el az olvasót. Teszi mindezt azért, hogy rávilágítson néhány olyan új kihívásra és visszaélési módra, amelyet számos professzió kénytelen mérlegre tenni a kommunikációtól a rendészetig bezárólag. A vizsgált tárgykör e percben még sem a jogtudomány, sem a rendészet számára nem a mainstream kutatási vonalat jelenti, (bár eredetileg rendészeti kommunikációs kutatásnak indult a felderítés,) de napirendre tűzésével már nem sokáig késlekedhetünk. A fő kérdésünk: mi történik velünk, az emberrel a közvetített valóságokban, sérülékenységünk milyen új dimenziói nyíltak meg, s milyen jelenségekről kell közösen – multi- és interdiszciplináris közelítésben – gondolkodnunk. Megváltozott a cyberbűnözés jellege és színtere, folyton változásban van a *privacy* fogalma, ahogyan változunk mi magunk és az a kulturális közeg is, amelyben egyre jobban átszövi életünket a technológia, a mediatizált környezetek, a megfigyelés. Már csak egy lépés a transzhumán lét, ideje tehát megnézni, milyen irányba haladunk...

Bevezetés

Avatarok,¹ fiktív profilok, a való (offline) életben sosem létezett (online) barátok, virtuális közösségek, gombnyomásra elkövetett bűnök és digitális lábnyomok (*digital footprint*): csak néhány azon jelenségek közül, amelyeket a digitalizáció, az internet és a közösségi média vagy a mediatizált valóságok hoztak el az életünkbe. Hackerek és crackerek, fehér és fekete kalaposok² és az úgynevezett szűrkezőnában mozgó felhasználók,³ anonimusok, akik a társadalmi-gazdasági kontroll megtestesítőiként lépnek színre az online térben – megannyi fogalom, amelyet nemrégiben tanultunk. Ismerkedünk a hálózati logikával, a participáció élményével, a megfigyelés és a felügyelet kultúrájával, önmagunk, képességeink és világunk kiterjesztésével, transzformálásával, az emberi lét meghaladásával a mesterséges intelligencia és az okoseszközök által. Egy új – bűnöktől és bűnözéstől sem mentes – univerzum (vagy sokkal inkább metaverzum) született, a közvetített valóságok korába léptünk. A rendészeti szakma a mélynet sötét titkait kutatja, maszkolt identitások⁴ és anonim aktorok, illegális cserefolyamatok között keresi önnön funkcióit és digitális identitását, kutatja cselekvési kompetenciája határait.

1 A személyiség digitális vagy virtuális kivetülése, amely akár fiktív elemeket is tartalmazhat. A kommunikációelmélet által homlokzatnak nevezett kép, amelyet a felhasználó másoknak mutat, illetve amilyennek mások számára az online, illetve virtuális térben mutatkozik. Az avatar a hindu vallásból kölcsönzött kifejezés, amely eredetileg testet öltést jelent. Egy szellemi lény vagy istenség megjelenése ember vagy állat alakjában („aki alászáll”). Az internetes közösségekben a képmás, a profil, a virtuális világokban valamilyen háromdimenziós objektum (www.sztaki.hu). Az avatar szcenáriófüggő megválasztásáról lásd még: WU, Jennifer: Choosing My Avatar & the Psychology of Virtual Worlds: What Matters?, *Kaleidoscope*: Vol. 11, Article 89., 2013., <http://uknowledge.uky.edu/kaleidoscope/vol11/iss1/89> (utolsó letöltés: 2016.VI.01.).

2 A fehér kalaposok (*hackerek*) megbízás alapján tárnak fel biztonsági réseket, a fekete kalaposok (*crackerek*) törvénytelen informatikai támadások végrehajtói.

3 Akik időnként átlépik a határokat, szabályokat (jogi értelemben).

4 Az az arc (álarc), amelyet a felhasználó másoknak mutat magáról az online térben, mikor hozzáférhetővé teszi bizonyos tulajdonságait (például nemét, korát, preferenciáit, adottságait), és a tulajdonságok egy részét (például kommunikációs stílusát) önkéntelenül fedi fel.

Új fegyver jelent meg a hagyományos rendészet ellenében, a magasszintű IT tudás, a *mélynet*⁵ és a *hacktivizmus*⁶ románcából született antiutópia, a bármikor bárholonnan elkövethető visszaélések eszköze, a *cyber crime* megannyi mindennap bővülő-változó formája.

E tanulmány nem vállalkozik mindezek áttekintésére, hiszen könyvtárnyi kérdést kellene tisztázni. Pusztán arra tesz kísérletet, hogy ízelítőt nyújtson – kissé technológiai determinista alapokon – a biztonság új típusú, virtuális valóságokhoz kapcsolódó kihívásaiból. Üzenete az, hogy a rendészetnek szemléletében kell elsősorban felzárkóznia a felhasználók által mind nagyobb arányban használt kommunikációs színterek logikájához. A rendészeti szakmának – és nem csak a kiberbűnözés specialistáinak – széles körben meg kell ismernie, hol is időznek polgárai, kommunikációs aktusaik milyen mélyreható változásokat (olykor károkat) idéznek elő testben és szellemben, érzelemben és identitásban, mik a visszaélések új és jövőbeni formái, amelyek egy részéről még csak találgatunk.

Kiberbűnözés: a kezdetektől a kiberterrorizmusig

A számítógépes bűnözés kezdeteit a mai napig homály fedi. Fennmaradt ugyan néhány esetleírás, anekdota és legenda, de a források hiányosak. Annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy a visszaélésekkel szembeni aggodalmakat a számítógépet használó cégek könyvelői és auditorai artikulálták elsőként valamikor az 1950-es és az 1960-as években (főként annak köszönhetően, hogy alapvető információknak is híján voltak a számítógépes pénzügyi elszámolások programozási alapjait illetően) (Cortada 2008). Sokáig a kiberbűnözés fogalma is tisztázatlan maradt. A hatóságok egy része úgy fogalmazott: „számítógép használata nagy pénzügyi ellopására”,⁷ más részük azt vallotta: „szolgáltatások ellopása, beleértve a definícióba a személyiségi jogok megsértését is”,⁸ olyan hatósági álláspont is akadt, amely szerint: „számítógép használata bármely rendszer megtévesztésére mások forrásainak, szolgáltatásainak és tulajdonának megsértése céljából” (uo.).⁹

1983-ban már közmegegyezés övezi, hogy idesorolható a hardverek és a szoftverek rongálása (*vandalism*), az információlopás, a hardverlopás, a szoftverlopás, a szoftverek vagy fájlok megváltoztatásával elkövetett pénzügyi csalás vagy lopás, a szolgáltatások jogtalan használata vagy eladása számítógép használatával (uo.). Nagyjából erre az időre datálható a szervezett bűnözés megjelenése a cybertérben, amelynek kulcsterületei a szerencsejáték (online fogadóirodák), a prostitúció és a pornográfia, a kábítószer-kereskedelem, a feketekereskedelem, a lopás, a pénzmosás, az uzsorakölcsön, a hitelcsalás és a hitelkártyacsalás. E körben említik még a számítógépes chipek, perifériák és szoftverek ellopását is (uo.).

Napjaink globális biztonsági kihívásai között a legelőkelőbb helyen talán a kiberterrorizmus kérdésköre áll. Tehrani és szerzőtársai 2013-ban Dorothy Denning (2000) alternatív definícióját idézik mint lehetséges, a terrorizmust tágan értelmező megközelítést: „A kiberterrorizmus a terrorizmus és cybertér konvergenciája” (Denning 2000: 1). Ezen általában számítógépek és hálózatok, illetve az azokban tárolt információk ellen elkövetett jogellenes támadásokat és támadásokkal való fenyegetéseket értenek, amelyekkel kormányokat vagy embereket akarnak megfélemlíteni vagy kényszeríteni bizonyos politikai vagy társadalmi célok elérése érdekében. A kiberterrorizmus pedig hatásában éppolyan, mint a „normál” (offline) terrorizmus. Más cyberbűncselekményektől motivációjában és/vagy az elkövetők szándékában tér el. Más megközelítésben a kiberterrorizmus új technológiák használatával elkövetett ugyanolyan típusú erőszak, mint a hagyományos terror (Tehrani et al. 2013).

5 A láthatatlan vagy rejtett web olyan rejtett és/vagy illegális tartalmakkal, amelyeket a standard keresőmotorok nem indexálnak. Szokás *dark web*nek is nevezni. A hagyományos algoritmusok nem biztosítják a(z) (át)láthatóságát.

6 Proaktív politikai szerepvállalás az interneten és/vagy számítástechnikai eszközökön keresztül a szólásszabadság, az emberi jogok és az információ szabadsága jegyében.

7 „Making use of the computer to steal large sum of money.”

8 „Theft of services within this definition, as well as invasion of privacy.”

9 „Use of a computer to perpetrate any scheme to defraud others of funds, services, and property.”

A magyar büntetőjog az informatikai bűncselekmények körébe sorolja az adatvédelmi bűncselekményeket, a szerzői jogot sértő vagy ahhoz kapcsolódó bűncselekményeket, a tiltott pornográf felvétellel való visszaélést, a számítástechnikai bűncselekményeket, s emellett beszél még az előbbi körökbe nem tartozó, számítógéppel érintett (számítógéppel kapcsolatos) bűncselekményekről (*computer-related crimes*) (Szathmáry 2012). Ez utóbbi kategóriába sorolható például az internetes zaklatás, rágalmazás, becsületsértés és más olyan számítógéppel kapcsolatos eset, ahol az elkövetett cselekmény tárgya nem maga a számítógépes rendszer, a tárolt adat, az információ vagy a kommunikációs rendszer. A jelen (és a jövő) egyik legfőbb biztonsági kihívását az interperszonális kapcsolatokon keresztül megvalósuló – számítógéppel kapcsolatos – bűncselekmények bővülő és alig feltérképezett köre jelenti. A virtuális világokba belépő ember sérülékenysége és védelme számos kérdést vet fel, amelyre a rendészeti szakmának záros határidőn belül válaszokat kell találnia. A virtuális és/vagy kevert színterek természetét, jelenségeit és törvényszerűségeit kell a rendészeti szakmának megértenie és mind szemléletébe, mind gyakorlatába beépítenie.

Szathmáry Zoltán (2012) maga is úgy látja, hogy a jog számára problematikus az ember kommunikációs magatartásaival kapcsolatos tényállások definiálása. Főként azért, mert a magánélet fogalma is változóban van, részben épp a megváltozott digitális környezet miatt. A privacy mint az énhez való hozzáférés engedélyezése a közösségi interakciók szabályozásán keresztül valósul meg az online térben menthető, visszakereshető és másolható adatokkal a háttérben. Különösen nehéz a jogalkotó és -alkalmazó dolga az információs társadalomban, mert nemcsak az egyén (annak privát információi, gondolatai, teste, jó hírneve, becsülete és identitása) áll védelem alatt a hozzáférhetőség szempontjából, hanem családja, háztartása és önkéntes választásain nyugvó társas kapcsolatai (beleértve az online közösségeket) is (uo.).

A rendészet dolga e területen a megelőzés volna, de eszközei igen korlátozottak, a már elkövetett bűncselekmény pedig magánindítványra üldözendő, azaz alapja a sértett feljelentése. Szathmáry Zoltán különösen aggályosnak tartja a „veszélyes látszateltetés” tényállásának bekerülését a törvény szövegébe. E szerint ugyanis bűncselekményt követ el az is, aki egy be nem következó esemény megtörténésének reális esélyét hiteti el a sértettel. Ezt hívjuk a hétköznapi életben színlelésnek, csak hogy a virtuális valóságok alapeszenciája a színlelt, a nem valós, a csak potenciálisan jelen lévő... Ezt tetézi az anonimitás lehetősége: a realitásokat fiktív elemekkel tarkító vagy felülíró avatarokon keresztüli jelenlét. Ács Péter 2014-es tanulmányában arra hívja fel figyelmünket, hogy a számítógépes alkalmazások kommunikációs megközelítésekor a hagyományos individuális és kollektív ágenseken túl számolnunk kell olyan új típusú ágensekkel, mint a voltaképpeni, a fiktív, a mimetikus,¹⁰ a virtuális és az összetett ágensek¹¹ (Ács 2014).

A megfigyelés és önmegfigyelés kultúrája

A cybertér kihívásaira adott válasz a rendvédelmi szervek részéről csak egyfajta „cyber policing”¹² lehet. Az információs társadalom rendvédelmi kihívásai új képességeket és a rendészeti funkciók kiterjesztését követelik meg. Ez technológiai, instrumentális és normatív kérdések újragondolását is szükségessé teszi.

Fehér Katalin ugyanakkor felhívja a figyelmünket arra, hogy a védelem a felhasználó szempontjából nem feltétlenül és nem elsősorban elzárkózást jelent, sokkal inkább autonómiát és önkontrollt. A felhasználónak szabályoznia kell, hogy privát szféráját kinek és mennyire teszi hozzáférhetővé. Ez egyfajta egyensúlykeresés, ahol a mérleg egyik serpenyőjében a biztonság, az én védelmezésének igénye, a másikban a jövő ígérete és a (személyes adatokért cserébe) megszerezhető előnyök (például ingyenes szolgáltatások) vannak (Fehér 2016).

10 Mimetikus az az A ágens, amely úgy tesz, mintha nem A volna, hanem mondjuk B, s lehet interpretatív annyiban, hogy referálhat egy valahol létező C ágensre (közvetítheti, megjelenítheti annak karakterisztikáját) (lásd még Ács 2014).

11 A kommunikáció partícipációs elmélete szerint az ágens saját világgal és különféle felkészültségekkel rendelkező aktor, aki vagy amely képes rá, hogy környezetéhez aktívan viszonyuljon (lásd még Horányi 2007).

12 Ezt a terminust egyelőre a szakmai és a közbeszéd sem használja, a rendészet azonban mindinkább a *cyber crime* fogalmának függvényében ad választ arra, mi is a feladata a cybertérben.

Mára mindannyian megfigyelők és megfigyelték vagyunk. A *dataveillance* (adatmegfigyelés és -felügyelet) korában élünk, ahol kamerarendszerek őrködnek közttereink, tömegközlekedési eszközeink, közútjaink, irodaházaink és magánlakásaink biztonsága felett. Mindezt tudjuk, hiszen kihelyezett táblák, ikonok és egyéb tájékoztatók hívják fel rá a figyelmünket a megfigyelés helyén. Zsörtölődünk az intelligens traffipaxok miatt, de elfelejtjük, hogy a megfigyelés számos más területen is jelen van. A viselkedésünk monitorozása gyakran nem is tudatosul, pedig a közösségi médiában sem teszünk mást, mint figyeljük ismerőseinket, és várjuk, hogy kövessenek minket, lájkolják bejegyzéseinket, kommenteljék közzétett adatainkat, állapotfrissítéseink megjelenjenek hírfolyamukban – és viszont. A szolgáltatók immár egyre differenciáltabb érzelm kifejezőink szerint osztanak minket kategóriákba, hogy a szolgáltatás vagy a termék hipercélzása még pontosabb legyen. (A Facebookon is megjelentek a kedvelés mellett a csodálkozást, a szomorúságot, a dühöt, a hálát kifejező gombok.) A megfigyelés ezzel a mindennapjaink rutinja lett. Magánemberként is részesei vagyunk, s tudjuk, hogy a hatóság is kiaknázza ezeket a felügyeleti csatornákat. Telefonjaink cellainformációi másodpercre pontosan megmondják, merre járunk, lépésszámláló és fitnessalkalmazásaink szokásos útvonalainkat is az elemző elé tárják. Tömeges megfigyelés alanyai lehetünk bármikor, ha a titkosszolgálatok kormányzati felhatalmazással a külső erők ellen úgy kívánnak megvédeni bennünket, állampolgárokat, hogy titkos megfigyelést végeznek (Fehér 2016). „Magyarországon egyetlen ember sincs, akit törvényes körülmények között ne lehetne megfigyelni, lehallgatni” – mondta 2016 májusában Magyarország belügyminisztere, Pintér Sándor a nemzetbiztonsági bizottság ülésén,¹³ s e napokban arról cikkez a média, hogy az új büntetőeljárási kódex értelmében már gyanú sem szükséges a titkos információgyűjtés megkezdéséhez.¹⁴

Ennél összetettebb monitorozást jelent a *surveillance*, a digitális felügyelet azon formája, amely változó információkban (tevékenységek, viselkedések) keres mintázatokat a védelem érdekében (Fehér 2016). Amikor a felhasználó maga is megfigyel, monitorozza a vele történeteket, testen viselhető eszközökkel rögzíti az eseményeket, akkor *sousveillance*-ről beszélünk. Erre nyújtanak példát a hordozható (viselhető) kamerává alakítható mobiltelefonok és e célra fejlesztett applikációik, valamint Steve Mann professzor fejlesztései.

A *sousveillance* fogalmát az a Steve Mann professzor használta elsőként, akit az első *cyborgként*¹⁵ is emlegetnek. Már az 1970-es években testen viselhető eszközök tervezésével foglalkozott, jócskán megelőzve korát, hiszen akkortájt a számítógépek még nagyszobányi helyiségeket foglaltak. Elsőként váltott útlevelet is *cyborgként* 1995-ben. 1980 óta dolgozik a digitális szem kifejlesztésén. Az ő nevéhez fűződik az első testen viselt kamerával kapcsolatos *cyborg* fogyasztói incidens is: 2012-ben arról számolt be, hogy bár orvosi papírja volt a fején viselt szerkezet szükségességéről, amellyel szubjektív nézőpontú képeket, felvételeket tudott készíteni, Párizsban mégis kidobták egy McDonald's-ból. Az indoklás szerint a vendégek nem jogosultak felvételt készíteni az étteremben. Mann különböző expozíciók idővel készült felvételeket alkalmazva olyan részletgazdag felvételeket állít elő, amelyek messze meghaladják az emberi szem képességeit. Találmányától pedig azt reméli, hogy idővel, a fejlesztés következő állomásait elérve látássérült vagy memóriazavarral küzdő embereknek nyújt hathatós segítséget a mindennapokban (Meskó 2016).

A *coveillance* egy interakció-fókuszú kiterjesztése mindennek, amely a társas helyzetek dinamikájára helyezi a hangsúlyt: a felek figyelnek és megfigyelnek, s ez percepciók szubjektív és akár jelentősen is eltérő sorát eredményezi. A kamera ugyanis mindenki számára mást és mást mutat, eltérő, versengő percepciókhoz vezet, megannyi értelmezést tesz lehetővé, az eredeti dokumentálási cél így a visszajára is fordulhat. Mindennek ellenpólusa pedig a *counterveillance* (ellenmegfigyelés) (Fehér 2016). Az ellenmegfigyelés lényege a monitorozó, detektáló eszközök beazonosítása, a megfigyelés leleplezése, az átláthatóság biztosítása (ami a hatalommal szembeni kontroll eszköze is lehet). Mindez azt mutatja, hogy a megfigyelésnek, a kontrollnak, s ekként a védelemnek számos – mára hálózatokba rendezett – eszköz áll rendelkezésére, amely az automatizálás és a digitális irányítás révén aktív részvételt, az interakció képességét nyújtja. Így lettek a felügyeleti rendszerek (például riasztások kiadása révén) maguk is szereplői mindennapjainknak (uo.).

13 Népszava.hu: Pintér: bárkit le lehet hallgatni, *Népszava.hu*, 2016. május 31., <http://nepszava.hu/cikk/1095630-pinter-barkit-le-lehet-hallgatni> (utolsó letöltés: 2017. V. 4.).

14 Fekete Gy. Attila: Már gyanú sem lenne szükséges a lehallgatáshoz, *Magyar Nemzet Online*, 2017. március 17., <https://mno.hu/belfold/mar-gyanu-sem- lenne-szukseges-a-lehallgatashoz-2390477> (utolsó letöltés: 2017. V. 4.).

15 A *cybernetic organism* rövidítéséből: olyan személy, aki organikus és mechanikus alkatrészeket, azaz bioanyagokat és bioelektronikát használ (Meskó 2016).

Kevert valóságok, metaverzumok

Ha önmagában a virtuális szó jelentését vesszük alapul, igen szabadon, talán túlfelül önkényesen is dönthetjük el, mit tekintünk virtuális valóságnak: lehet az tényleges, nem valós, látszólagos, lappangó vagy lehetséges. Célszerű ezért a rendészeti szakma számára néhány olyan definíciót keresni, amelyek összecsengő tartalmai utat mutatnak a Facebook, a Twitter, az Instagram, a Pinterest lázában égő, metaverzumokba lépő és virtuális gazdaságot működtető civilekhez.

György Péter megközelítésében a virtuális valóság nem más, mint a retinánkra vetített kép, amelyet digitális technológiával hozunk létre, s beletartoznak a képet létrehozó programelemek és az általa keltett perceptuális élmények is (György 1995).

Az Európai Hálózat- és Információbiztonsági Ügynökség a háromdimenziós virtuális környezeteket olyan jegyeik alapján definiálja, mint a perzisztencia, a központi adatbázisra alapozottság, a valós idejű interakciók, a világok saját(os) működési szabályai, a felhasználók avatarokon keresztüli részvétele (Warren & Palmer 2010). E jegyek egy közös jelentések által konstruált valóságra utalnak,¹⁶ amelyben az ágensek bizonyos normák szerint bonyolítják le interakcióikat. Avataruk egyfajta (akár fiktív elemeket is vagy szinte kizárólag azokat) tartalmazó homlokzat.¹⁷ A technológia oldaláról mindez kiegészül a szinkronicitással, a valóság tartós (a résztvevők jelenlététől független) létevel, illetve egy harmadik fél által üzemeltetett és felügyelt adatbázissal.

A pszichológusok és a viselkedéskutatók szempontjából azonban a VR (*virtual reality*) egy olyan új technológia (illetve technológiák sora), amely megváltoztatja az ember-gép-interakciókat. Jellemzője, hogy a felhasználó azt hiszi, egy számítógép által generált 3D-s világban van. Ennek általában feltétele egy fejre illeszthető kijelző (*head mounted display*) vagy más immerzív eszköz, amely biztosítja, hogy a felhasználó belemerüljön az érzékekbe (Riva et al. 2004). E megközelítésben a VR kulcsfogalmai a belemerülés (*immersion*), a navigáció és az interakció.

A megnevezések ugyancsak sokfélék. Fehér Katalin ezredforduló előtt végzett kutatásában a képzetes világ, a mesterséges valóság vagy ellenvilág terminusokat sorolja fel mint a sajtóban és a közbeszédben megjelenő kifejezéseket a virtuális tér megjelölésére. Említi még a *cyber space* (kibertér) megjelölést, amely háromdimenziós konszenzuális helyként határozható meg, de általában szűkebb értelemben használja a számítógépes szakma (Fehér 1999).

Az AR, a kiterjesztett valóság (*augmented reality*) annyiban tér el a VR-tól, hogy nem alternatív (helyettesítő, fiktív karakterisztikájú vagy szimulált, „mintha”) világot nyújt a valós helyett, hanem a valós világot bővíti ki virtuális elemekkel. A kiterjesztés valós időben történik, összhangban a valós fizikai tér elemeinek szemantikai kontextusával. Az olyan hozzáadott információkkal, mint egy számítógépes látványelem vagy a tárgyfelismerés, interaktív digitális manipulációk hajthatók végre a felhasználót körülvevő való világ körülményeiben (uo.). A virtuális és a kiterjesztett valóságok alapvető különbsége, hogy míg az előbbi szeparálja a felhasználót a valós világtól, az utóbbi a két világ információinak és tapasztalatainak vegyítését (egyidejű megtapasztalását) valósítja meg (Balkányi & Orbán 2011). A mobilizáció pedig természetesen elhozta a MAR-t (*mobile augmented reality*), az AR minden okostelefon-használó számára elérhető, hordozható verzióját.

Az első ismert immerzív multiszenzoros technológia, a Sensorama az első cyberbűncselekményekkel egy időben, az 1950-es években született meg. Megalkotója Morton Heilig volt (Matuszka 2012). Az AR és a VR hozta biztonsági kihívások mégis csupán napjainkban kerülnek igazán a média és a tudomány, s ezzel a hatóság figyelmének középpontjába.

Steve Mann több, mint tíz évvel ezelőtt felhívta a figyelmet arra, hogy mindennapjainkat mindinkább közvetített és kevert valóságokban éljük. A közvetített (*mediated*) valóságok két főcsoportját a módosított vagy csökkentett (*modulated*) valóságok és a kevert (*mixed*) valóságok alkotják (Mann 2002). A kevert valóságok jellemzője, hogy nem feltétlenül és egészében virtuálisak, de virtuális technológiához kötődnek.¹⁸ Az utóbbi csoportban kell vizsgálnunk a virtuális és a kiterjesztett valóságokat.

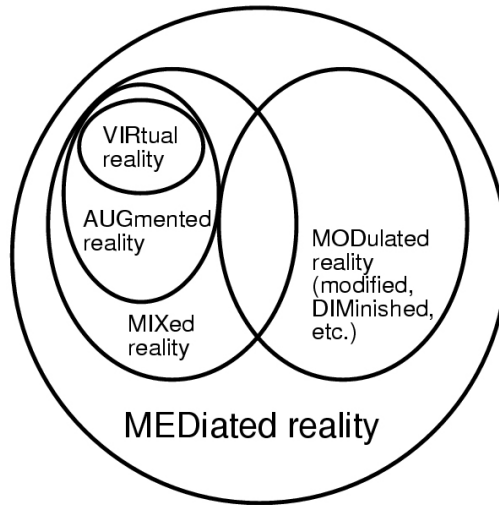
16 Akár a kommunikáció neodurkheimi megközelítése, amely azt mondja, hogy a kommunikációban részt vevő felek közösen adnak jelentést a világ dolgainak, jelenségeinek, így konstruálva a világot és teremtve meg identitásukat. A közösen osztott társadalmi objektivációkon keresztül az egyének interiorizálják a társadalom rendjét, és egyúttal objektiválják magukat, meghaladva személyes identitásukat a közösség tagjává válnak (a részesezés megélése által).

17 Ennek dinamikus oldalaként és a normákkal összefüggésben értelmezhető a szerep fogalma is, amelyet az ágens interakciói során megtestesít.

18 David, Grover (2013): A survey of Mixed Reality, with an emphasis on Augmented Reality. Macquarie University, Sidney, Australia, <https://wiki.mq.edu.au/display/ar/AR+background+history+and+terminology>, (utolsó letöltés: 2016. V. 31.)

1. ábra

Steve Mann modellje a közvetített valóságok kategóriáiról

Forrás: Mann (2002)¹⁹

VR a rendészetben

A VR rendészeti felhasználásában döntő jelentőségűek a virtuális tréningek, szimulációk és az olyan hordozható immerzív terek, amelyek már a tudatalatti információkat is megkísérik monitorozni és felhasználni az alapvető tudásformák feltérképezéséhez. Részben már a jelen gyakorlatai ezek, részben a jövő továbblépési lehetőségei.

A virtuális tréningek mint az újoncok kiképzésének modern és biztonságos eszközei a rendészeti oktatás új lehetőségeit nyitották meg. Megjelentek az azonnali rendőri és katonai döntéshozatal fejlesztését segítő beltéri, egyes szám első személyű tapasztalást biztosító (*immersive*) szimulációk. Ezek segítségével elsősorban a lőfegyverhasználatot és a fizikai erő alkalmazását gyakorolhatják a rendőrök, beleértve a gyors helyzetfelismerést és döntéshozatalt, a pontos célzást, a megfelelő mértékű erő alkalmazását stb.²⁰

Az eredetileg katonai célokra kifejlesztett amerikai VIRTSIM-nek 2012-ben készült el egy új verziója a bűnüldöző szervek igényeire szabva. Bár a polgári rendvédelmi képzésekhez korábban is rendelkezésre álltak szimulációk, a VIRTSIM az egyike a legrealisztikusabbaknak.²¹ Elsősorban katonai és veszélyhelyzeti szimulációkhoz biztosít élethű környezetet, amelyben a felhasználók teljes testkövetése valósul meg. Az avatarok képességei igazodnak a felhasználók testalkatához (magasság, testtömeg stb.), és az elszenvedett sérülések valós fájdalommal járnak. A rendőrök tricepszéhez olyan izomstimulátorok csatlakoznak, amelyek – ha találat éri őket a virtuális tűzharc során – áramütéssel idézik elő a fájdalmat. A VIRTSIM előregyártott forgatókönyveket tartalmaz beltéri szimulációkhoz, amelyeket azonban a rendőrségek maguk is új scenáriókkal egészíthetnek ki.

A technológiai továbblépést pedig már a hordozható immerzív interaktív terek jelentik. Az Európai Bizottság 2012-ben indult CEEDS Projektje integrált és interaktív rendszerek, virtuális terek fejlesztését tűzte ki célul, az emberi

19 Steve Mann: Mediated Reality with implementations for everyday life, *Wearcam.org*, 2002. augusztus 6., http://wearcam.org/presenceconnect/viraugmixmodmediated_reality.png (utolsó letöltés: 2017. V. 22.).

20 VirTra: VirTra Simulator Training Systems, *Virtra.com*, 2017., <http://www.virta.com/useofforcesimulators/> (utolsó letöltés: 2017. V. 13.).

21 Ben Lang: VIRTSIM is the Virtual Reality Platform That Gamers Crave but Can't Have, *Road to VR*, 2012. november 4., <http://www.roadtovr.com/virtsim-virtual-reality-platform/> (utolsó letöltés: 2016. V. 21.).

információfeldolgozás folyamatainak jobb megértése érdekében.²² Elsőként szintetikus terek létrehozása a cél, amelyekben a felhasználók tudatos tapasztalatairól gyűjtenek adatokat és szűrik ki mintázatokat, majd megpróbálják kiaknázni a tudatalattiban rejlő lehetőségeket például a meglepetések, a felfedezések tudatalatti folyamatainak monitorozása révén. Ezzel a tudás alapvető formáit próbálják felszínre hozni a virtuális terekben agy–gép-interfészek adatainak rögzítésével és elemzésével. A technológia alapját testen viselhető vezeték nélküli érzékelők (például vezeték nélküli biofeedback ing) és 3D-s kamerák jelentik. A Budapesti Műszaki Egyetem által fejlesztett CEEDs pXIM2.0 rendszer alkalmazási területei között szerepel az agyi területek közötti összefüggések vizualizációja, a kollektív érzelmi élmények rögzítése.²³

A virtuális fenyegetettségekre adott válasz a rendvédelmi szervek részéről egyelőre még inkább csak a közösségi médiajelenlétet jelenti: a Facebook-profilokat, Twitter-hírfolyamokat, a Skype-ügyeletet (Egyesült Királyság) és jobb esetben a virtuális rendőrőrsöket (India, Delhi). 2015 óta a különféle felügyeleti kamerarendszerek telepítése vett nagy lendületet (különösen az Egyesült Államokban, de a világ más táján is), illetve a virtuális járőrözés különféle formái. Ez utóbbit máig nem sikerült úgy megvalósítani, hogy az állampolgárok számára látható és elérhető formában legyen jelen, annak ellenére, hogy Kínában 2007-ben tűnt fel például az első virtuális járőr az online térben.²⁴

2. ábra

Az első pekingi virtuális járőrök

Forrás: China Daily, 2007. augusztus 29.

Etikai aggályok a VR rendvédelmi és katonai célú felhasználásával kapcsolatban

A VR-ről a pszichológia a technológiai megközelítésektől eltérően gondolkodik: „A pszichológia a virtuális realitás fizikája” (idézi Biocca 2003). William Bricken 1990-ben e mondatával kívánta felhívni kortársai figyelmét arra, hogy a VR megértésében, természetének feltárásában sokkal nagyobb figyelmet kell(ene) fordítani a VR elmére gyakorolt hatására, mint a fizikai törvényszerűségek leképezésére vagy felülírására. A kiterjesztett térrel és mérnöki kihívásaival szemben inkább a *kiterjesztett elméről* kell gondolkodnunk, amely Bricken értelmezésében az a hely, ahol a tapasztalás, a technológia és a pszichológia találkozik (uo.).

2016 márciusában számolt be arról a mainzi Johannes Gutenberg Egyetem, hogy kutatói, Michael Madary és Thomas Metzinger kidolgozták az első etikai (magatartási) kódexet a virtuális világok üzemeltetői számára.²⁵ Aggályukat fogalmazták meg a virtuális valóságok olyan tulajdonságainak tekintetében, mint hogy

- a felhasználó megéli egy olyan test birtoklásának és kontrollálásának érzetét, amely nem is az övé,
- a virtuális tér elhagyása után is fennmaradó viselkedési hatások érik a felhasználókat,

22 CEEDs. The Collective Experience of Empathic Data Systems: About CEEDs, 2017, <https://ceeds-project.eu/ceeds-objectives/aboutceeds/> (utolsó letöltés: 2017. V. 21.).

23 BME: Hordozható immerzív interaktív tér magyar fejlesztésben, *BME*, 2012. október 19., https://www.bme.hu/k%2Bf%2Bi/20121019/immerz_interaktiv_ter (utolsó letöltés: 2016. IV. 29.).

24 Xinhua: Virtual Beijing police to patrol in cyber world, *China Daily*, 2007. augusztus 29., http://www.chinadaily.com.cn/china/2007-08/29/content_6066310.htm (utolsó letöltés: 2016. VI. 01.).

25 Johannes Gutenberg-Universität Mainz: First code of conduct for the use of virtual reality established, 2016. március 4., https://www.uni-mainz.de/presse/20156_ENG_HTML.php (utolsó letöltés: 2016. IV. 21.).

- fennáll a szándékos (tudat alatti) manipuláció lehetősége a virtuális terek megalkotói részéről (vallási, politikai, kereskedelmi, kormányzati vagy egyéb érdektől vezérelve),
- a felhasználókat olyan erős hatások ér(het)ik, amelyek hosszú távon is hatással vannak/lehetnek énképükre, önértékelésükre.

Madary és Metzinger érvei között szerepel a kontextus-érzékenység (*context-sensitivity*),²⁶ amely akár eddig ismeretlen epigenetikus tulajdonság kialakulásához is vezethet az új környezetben; az illúziók megélésének intenzitása – egészen a társas hallucinációkig bezárólag –, s azok tartós hatása (a kiváltott és mélyen megélt érzelmek által); valamint a felhasználói identitás közvetlen manipulációja (például a valóssal nem egyező testkép, képességek, tulajdonságok révén) (Madary & Metzinger 2016).

3. ábra
Kínzás VR technológiával?

Forrás: Rodger 2013²⁷

A kutatók bebizonyították, hogy a VR felhasználásával képesek empátiát kiváltani két idegen között, de ezzel együtt felismerték a VR „sötét oldalát” is: ugyanilyen könnyedén okozható fájdalom, szenvedés mind fizikai, mind érzelmi síkon, és ezzel létrejött a pszichológiai kínzás új eszköze.²⁸

Mindez felveti a virtuális világok katonai és rendészeti felhasználása esetén a szándékos pszichológiai és fizikai kényszerek, akár a kínzás, a kínvallatás alkalmazásának lehetőségét. Hiszen a fejlett avatartechnológia²⁹ révén gyorsan és rugalmasan lehet változtatni a környezetet és a szabályokat a viselkedés befolyásolásának célzatával.

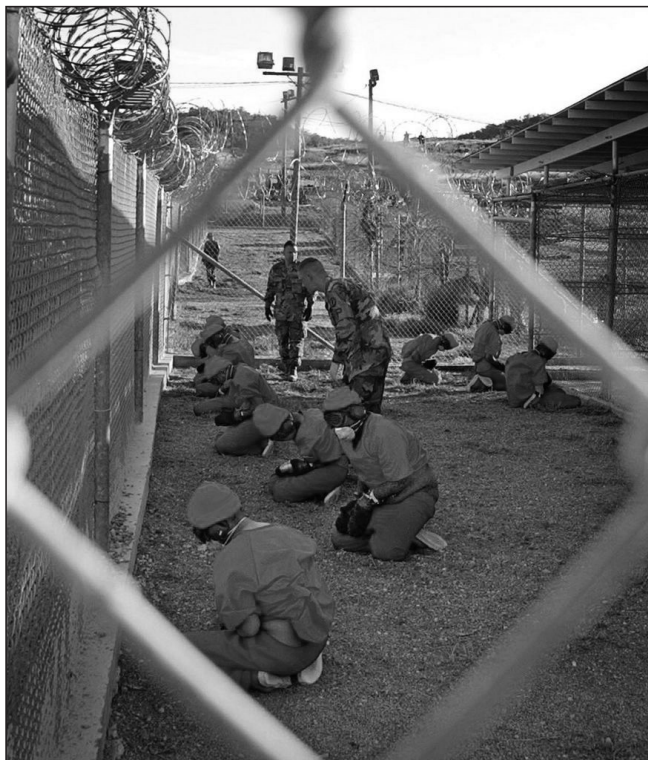
26 Az ágens (és az intelligens rendszerek) azon tulajdonsága, hogy a környezeti információkra reagál, viselkedését az észlelt kontextuális tér viszonyaihoz igazítja. Feltétele a kontextuális érzékelés (*contextual sensing*).

27 David J. Rodger (2013): Twitter Feedback about Yellow Dawn – The Age of Hastur (RPG) and Dark Sci-fi Novels, *WordPress.com*, 2013. december 10., dark-science-fiction-immersive-virtual-reality-junkie, davidjrodger.wordpress.com, <https://davidjrodger.files.wordpress.com/2013/12/dark-science-fiction-immersive-virtual-reality-junkie-image-source-unknown.jpg> (utolsó letöltés: 2017. V. 23.).

28 Jason Johnson: We should be talking about torture in VR, *Killscreen.com*, 2017. április 25., <https://versions.killscreen.com/we-should-be-talking-about-torture-in-vr/> (utolsó letöltés: 2016. V. 13.).

29 Avatartechnológia: olyan szoftverfejlesztői megoldások, amelyek a felhasználó számára lehetővé teszik személyes (digitális/virtuális) reprezentációja létrehozását akár egy weboldalon vagy más kommunikációs csatornán keresztül (tetszőleges digitális/online szintéren), módot adva érzelmei, gondolatai ki kifejezésére, másokkal való együttműködésre stb. Ehhez szükség lehet valamilyen asztali alkalmazásra, speciális szoftver telepítésére vagy online elérésére. A mögöttes technológiák a fejlesztők szerint közhelyesek (TCP / IP csomagok, UDP, FTP, http vagy egy „valamilyen” plug-in). (Mason 1999)

4. ábra

Guantanamoi fogvatartottak érzékszervi megfosztása (2002)*Forrás: i1.wp.com (2016)³⁰*

A VR-ben külsérelmi nyom nélkül vihető véghez az erőszak, a bántalmazás számos formája, amelyet így nehéz, hacsak nem lehetetlen bizonyítani (és épp ezért megelőzni vagy felderíteni s szankcionálni is). Egyetlen fejre illeszthető kijelző képes zavartságot, valamilyen betegség érzetét vagy pánikot előidézni, félelmet kelteni, vallási vagy erkölcsi becsületsértést, szenzoros túlterhelést vagy épp deprivációt kiváltani, egy érzék (vagy testrész) elvesztésének érzetét kelteni, függőséget okozni (uo.).

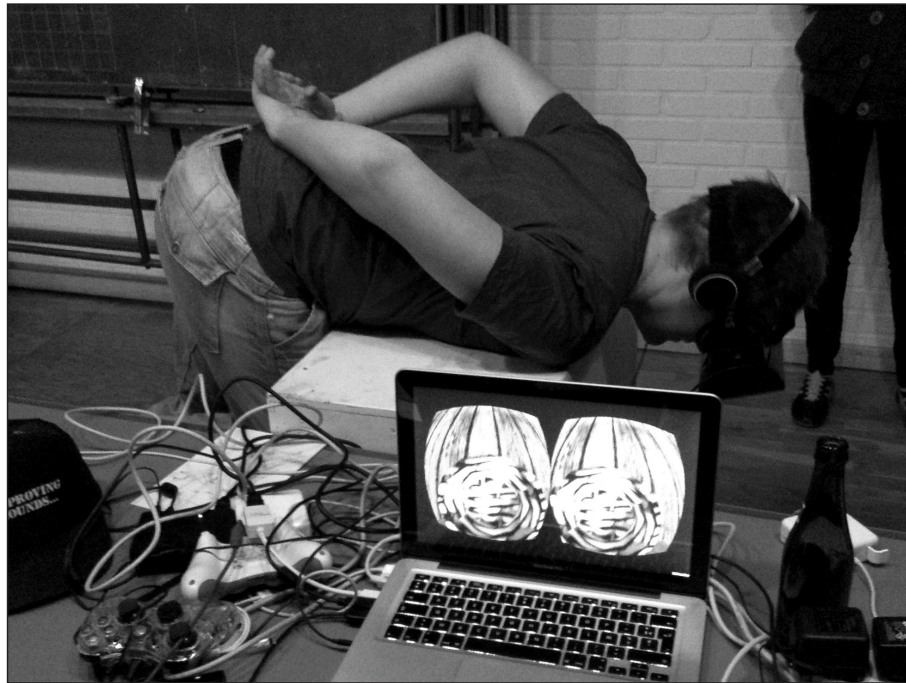
A VR-ben való hosszas elmerülés ráadásul megváltoztatja a személy reagálását a vizuális ingerekre, önmaga érzékelését, valamint idő- és térérzékelését is.³¹ Mindez hallucinációkhoz vezethet, ami kiválthatja a fogvatartottak önpusztító magatartását is. Játszi könnyedséggel hozhatók létre fantomérzések (*body transfer illusion*). A szakértők egyetértenek abban, hogy a szimulált kínzás éppen olyan hatékony, mint az igazi. Ha valaki úgy gondolja, kínozzák, akkor kínozzák. Hiszen a valóság nem más, mint amit a valóságból észlelünk (Bierend 2015).

30 Lásd: https://i1.wp.com/versions.killscreen.com/wp-content/uploads/sites/2/2016/03/Camp_x-ray_detainees.jpg?w=684&ssl=1 (utolsó letöltés: 2016. V. 21.).

31 Az egyik aggály, amelyet a kutatók megfogalmaztak a virtuális valóságokkal kapcsolatban, az a kinetózis vagy utazási betegség (*VR sickness*), amely éppen abból adódik, hogy a valós és a virtuális körülmények együttes jelenléte kognitív disszonanciához vezet. Merthogy a virtuális világban tett akcióink közben testünk rendszerint nyugalomban van, agyunk azonban a szimulált érzékletek fogságában aktivizálódik.

5. ábra

Guillotine-szimulátor (Berlemont, Brunbjerg, Trummal)

Forrás: Berlemon (2013)³²

Csak példaként említjük meg Andre Berlemont, Morten Brunbjerg és Erkki Trummal guillotine-szimulátorát, amely a felhasználó számára azt az „élményt” nyújtja, mintha nyaktiló pengéje sújtana le a nyakára, miközben barátja ütést mér rá, s azután láthatja a megfelelő perspektívából saját fejét elgurulni vagy kosárba esni (LaValle 2016).

Michael Madari és Thomas K. Metzinger épp a fentiek okán látta szükségesnek megfogalmazni a legfőbb etikai ajánlásokat a VR használatával kapcsolatban. Összhangban az Amerikai Pszichológiai Társaság elveivel, biztosítani kell, hogy a virtuális valóságok ne okozhassanak maradandó vagy súlyos károsodásokat. A VR-be belépőket tájékoztatni kell a komoly és (esetleg) tartós viselkedési hatásokról és arról, hogy azok mértéke és hatása nem ismert (nem jelezhető előre). A kutatóknak és a médiumoknak kerülniük kell a virtuális világok túlzó bemutatását, (agresszív, intenzív) népszerűsítését, különösen, ha az mint orvosi kezelés (terápiás eszköz) kerül tárgyalásra. A felelős adatkezelés és a személyiségi jogok védelme még szigorúbb kívánalomként jelentkezik, hiszen a felhasználói adatok eddig nem látott köre kerül monitorozásra a rendszerekben. Nemcsak a tudatos, hanem a tudat alatti válaszok, apró szemmozgások, mimikai és egyéb nonverbális jelzések, fiziológiai reakciók (szívverés, testhőmérséklet stb.) is rögzíthetők.

Testen viselhető és beültethető eszközök

Ma már léteznek olyan alkalmazások is, amelyek túlmutatnak a mobiltechnológián. Csak az első lépést jelentik azok a szoftverek, amelyek a telefont testen viselhető videokamerává változtatják, automatikusan dátum, idő és hely (GPS-adat) címkével látják el a felvételeket (Video Armor: Police Camera).³³ Ugyanakkor ezek az alkalmazások arra irányítják a figyelmet,

32 André Berlemon: Disunion - The guillotine simulator, *Vimeo.com*, 2015. május 5., <https://vimeo.com/65510054>, (utolsó letöltés: 2016. V. 21.).

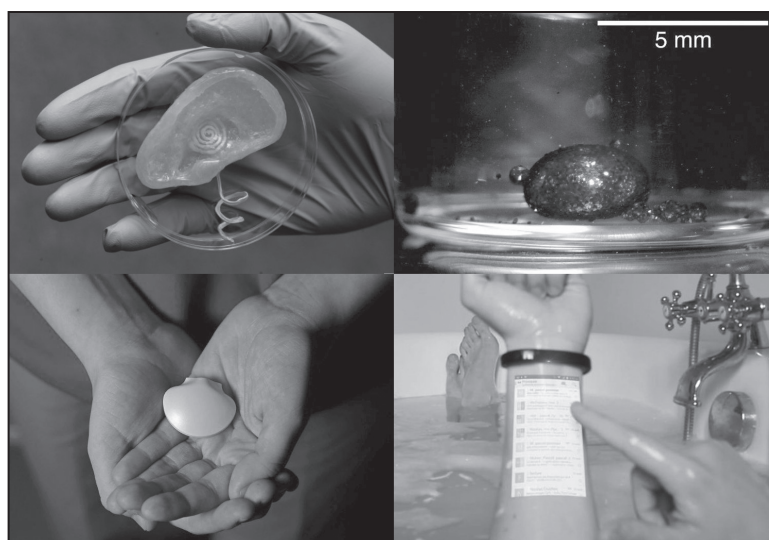
33 Police One (2016): Police Android Apps, *PoliceOne.com*, <http://www.policeone.com/police-android-apps/>, (2016. VI. 03.).

hogyan nem pusztán mobil, hanem mindinkább testre szabott és a testen viselhető (*wearable*) és az implantálható (*implantable devices*) megoldások felé mozdulnak a fejlesztések. A várakozások az implantálható (beültethető) okos telefonokat említik elsőként. Tavaly ugyanis Anthony Antonellis már beágyazott egy RFID chipet a karjába, hogy az adatokat tároljon és továbbítsa okos telefonjára. A tudósok pedig ez idő szerint azzal kísérleteznek, hogy az emberi csontok használhatóak-e élő hangszórókként a testbe ültetett eszközök számára. Ennek mintájára kísérleteznek azzal is, miként rögzíthet a szem képeket egy adattároló számára, és az hogyan volna megjeleníthető a bőrön mint kijelzőn keresztül.³⁴

6. ábra

A jövő implantálható eszközei

(okos szerv, okos por, gyógyító chip, okos telefon kijelzője a csukló bőrén)

Forrás: WT VOX

A fejlesztések célkeresztjében állnak továbbá különféle orvosi monitoringeszközök (keringés-, vércukor-, vérsírmérők és -szabályozók), gyógyító chipek (*healing chip*), adattovábbító tabletták vagy irányított (például fogamzásgátló) cyberkapszulák (*cyber capsule, cyber pills*). Azután jöhetnek az okos tetoválások (*smart tattoo*), a nanotechnológia segítségével előállított okospor (*smart dust*), az agy–számítógép-interfészek (*brain-computer interface*), a biológiailag lebomló elemek (*biodegradable bio-batteries*) és a beültethető 3D-s okos szervek, az én azonosítására és felügyeletére kidolgozott eszközök (*verified self*) (uo.).

A szakértők ugyanakkor arra is felhívják a figyelmet, hogy az új – elsősorban gyógyászati – technológiák a bio-terrorizmust is új szintre emelik. Az egyik legnagyobb kockázatot az rejti, ha a bennünk lévő eszközökhöz (például nanorobotokhoz) kívülről férnek hozzá illetéktelenek (Meskó 2016). Gondoljunk bele, milyen támadások hajthatók végre, ha szívritmus-szabályozót lehet meghekkelni, nanorobotot távvezérelni és bioanyagokat szabotálni!

Ezek a technológiák már az ember–gép-határ elmosódását hozzák magukkal, a *transzhumán létezés* alapjait rakják le. Mindez már a „jelenlévő jövő”³⁵ (Fehér 2016).

34 Medix (2015): Top 10 Implantable Wearables Soon To Be In Your Body, WT VOX, 27th October 2015. október 17., <https://wtvox.com/3d-printing/top-10-implantable-wearables-soon-body/>, (2016. VI. 13.)

35 Olyannyira így van ez, hogy 2016 őszén rendezték meg Zürichben az első cybathlont, azon paraatléták sportversenyét, akik high-tech protéziseket, külső motoros csontvázakat és más robotokat vagy kiegészítő eszközöket használnak a sportversenyen. Elgondolkodtató a tény, hogy a parasport ezen új ágában az egyik legnagyobb várakozással tekintett sportág az agy–számítógép-interfészek (és persze a fejlesztők) versenye (<http://www.cybathlon.ethz.ch/>).

Összefoglalás

E tanulmány a digitális technológiák és a megváltozott kommunikációs szintek, mediatisált valóságok hozta változásokra reflektál. Merít a kognitív tudományok, a pszichológia, a kommunikáció- és médiatudomány, a rendészet-tudomány, a jogtudomány és az informatika diszciplináris eredményeiből is. Középpontjában mindvégig az ember és a számítógép kapcsolata, s a mára részben megvalósulni látszó transzhumán lét áll.

A kiberbűncselekmények rövid történeti felvezetését követően szó esik az adatfelügyeletről, a megfigyelés kultúrájáról, amely mára mindannyiunk (gyakorta észrevétlen) mindennapi rutinjává vált. Ezt követően bemutatásra kerültek a virtuális és a kiterjesztett valóságok, azok immerzív jellege, a felhasználók számára kihívást jelentő szenzoros sajátosságok. A tanulmány igyekezett számba venni a virtuális valóságokkal kapcsolatos etikai és rendészeti aggályokat, rámutatva, hogy a mérnöki megoldásokkal szemben nagyobb figyelmet érdemelnek az elme (a kiterjesztett elme), valamint az agy és a test interakciójának kérdései. Madary és Metzinger nyomán bemutatta az elsőként megszületett etikai ajánlásokat, amelyek a VR-hype kockázatainak csökkentésére születtek. Zárásként felvillantotta a jövő néhány ígéretes okoseszközét (okospor, kiberkapszula, okostetoválások stb.), amelyek fejlesztése még éppen csak elindult. A tanulmány ekként jelzés és figyelemfelhívás kíván lenni, hogy a rendészetnek a digitális ágazatokban erősödnie kell.

Felhasznált irodalom

- Ács Péter (2014): Kommunikációs eszközök és a virtuális ágens. Számítógépes alkalmazások kommunikációs megközelítése. In: Demeter Márton (szerk.): *Konstruált világok. A jelenségek kommunikatív leírása*, 108–128. o. Budapest: Typotex.
- Balkányi Péter & Orbán Zsolt (2011): Virtuális információk a fizikai térben: a kiterjesztett valóság jövőképe. *Információs Társadalom*, 11. évf., 1–4. sz., 64–80. o., http://epa.oszk.hu/01900/01963/00035/pdf/EPA01963_informacios_tarsadalom_2011_1_4_064-080.pdf (utolsó letöltés: 2016. V. 30.).
- Bierend, Doug (2015): The Dark Age of Virtual Reality-Based Torture Is Approaching Fast, *Motherboard*, január 31., <http://motherboard.vice.com/read/how-virtual-reality-could-be-used-for-torture> (utolsó letöltés: 2016. VI. 13.).
- Biocca, Franc (2003): Preface. In: Giuseppe Riva & Fabrizio Davide & Wijnand Ijsselstein (eds.): *Being There. Concepts, effects and measurements of user presence in synthetic environments, Emerging Communication*, vol. 5., <http://www.emergingcommunication.com/volume5.html> (utolsó letöltés: 2016. VI. 02.).
- Cortada, James W. (2008): *The Digital Hand. How Computers Change the Work of American Public Sector Industries*, vol. 3. New York: Oxford University Press.
- Denning, Dorothy E. (2000): Cyberterrorism: The Logic Bomb versus the Truck Bomb. *Global Dialogue. Terrorism: Image and Reality*, vol. 2, no. 4, <http://www.worlddialogue.org/content.php?id=111> (utolsó letöltés: 2016. VI. 22.).
- Fehér Katalin (2016): *Digitalizáció és új média. Trendek, stratégiák, illusztrációk*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fehér Katalin (1999): Metafórák a virtuális valóság jellemzésére a magyar sajtóban. *Jel-Kép*, 4. sz., 49–62. o., <http://www.c3.hu/~jelkep/JK994/feher/feher.htm> (utolsó letöltés: 2016. V. 22.).
- György Péter (1995): Szép új világgép. *Filmvilág*, 3. sz., 38–41. o., http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=731 (utolsó letöltés: 2016. IV. 03.).
- LaValle, Steven M. (2015/2016): *Virtual Reality*, University of Illinois, (draft) Copyright Steven M. LaValle, <http://vr.cs.uiuc.edu/> (utolsó letöltés: 2016. V. 30.).
- Mason, Moya K. (1999): *Avatar Technology*, <http://www.moyak.com/papers/avatars-damer.html> (utolsó letöltés: 2017. V. 22.).
- Madary, Michael & Thomas K. Metzinger (2016): Real Virtuality: A Code of Ethical Conduct. Recommendations for Good Scientific Practice and the Consumers of VR-Technology, *Frontiers and Robotics in AI*, 2016. február 19., <http://journal.frontiersin.org/article/10.3389/frobt.2016.00003/full> (utolsó letöltés: 2016. VI. 22.).
- Mann, Steve : Mediated Reality with implementations for everyday life, *Presence Connect*, 2002. augusztus 6., <http://wearcam.org/presence-connect/>, (utolsó letöltés: 2016. VI. 22.).

Matuszka Tamás (2012): *Kiterjesztett valóság alkalmazások fejlesztése, elemzése és a fejlesztőeszközök összehasonlítása*. Diplomamunka. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Informatikai Kar, Média- és Oktatásinformatika Tanszék.

Riva, Giuseppe & C. Botella & P. Légeron & G. Optale eds. (2004): *Cybertherapy: Internet and Virtual Reality as Assessment and Rehabilitation Tools for Clinical Psychology and Neuroscience*, Amsterdam: IOS Press, <http://www.cybertherapy.info/pages/book3.htm> (utolsó letöltés: 2016. VI. 2.).

Szathmáry Zoltán (2012): *Bűnözés az információs társadalomban. Alkotmányos büntetőjogi dilemmák az információs társadalomban*. PhD értekezés, Budapest: PTE ÁJK 2012. elektronikusan: <http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/szathmary-zoltan/szathmary-zoltan-vedes-ertekezes.pdf> (utolsó letöltés: 2016. III. 21.).

Tehrani, Pardis Moshlemzadeh & Nazura Abdul Manap & Hossein Taji (2013): Cyber Terrorism Challenges: The need for a global response to a multi-jurisdictional crime. *Computer Law and Security Review*, no. 29, pp. 207–215.

Warren, Ian & Darren Palmer (2010): Crime risks of three-dimensional virtual environments. *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice*, February 2010, no. 388, http://www.aic.gov.au/media_library/publications/tandi_pdf/tandi388.pdf (utolsó letöltés: 2016. VI. 22.).

Wu, Jennifer (2013): Choosing My Avatar & the Psychology of Virtual Worlds: What Matters?, *Kaleidoscope*, vol. 11, article 89, <http://uknowledge.uky.edu/kaleidoscope/vol11/iss1/89> (utolsó letöltés: 2016. VI. 1.).

Abstract

This study will navigate the readers into the world of virtual and augmented realities. It aims to highlight some new challenges and ways of misuse that many professions from communications to law enforcement have to reconsider in the digital era. The main question is, what happens when we step into the VR, what new dimensions of our vulnerability open up, what kind of phenomena have to be discussed in multidisciplinary approaches. The nature of cyber crime has changed and so has its scene, the phenomenon of privacy is always changing as we all change ourselves and transform the cultural environment. Our lives are more and more intertwined by technology, mediated realities and surveillance. Only one step is the transhuman being, so it is time to take a look at the direction we are heading to.

Kriskó Edina PhD, kommunikációs szakember, tréner, mediátor. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Karának adjunktusa. A Szegedi Egyetem Bölcsészettudományi Karán diplomázott public relations és nemzetközi kommunikáció szakirányon, majd a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának Kommunikáció programjában védte meg a magyar rendőrség sajtókommunikációjáról szóló doktori értekezését (2013). Oktatási tapasztalatot a Gábor Dénes Főiskolán (2006–2009), a Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Karán (2010–2014), illetve a Közszolgálati Egyetemen (2012–), valamint jogelődjénél, a Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Karán (2011) szerzett. Rendszeresen tart vezetői és készségfejlesztő tréningeket, workshopokat. Kutatásait a szervezeti kommunikáció, a második generációs webalkalmazások (*social media*), illetve a kríziskommunikáció területén végzi.

Zelena András

Veszteségkommunikáció az újmédia színterein

A XXI. században egyre nagyobb hangsúly helyeződik az élet legkülönbébb eseményeinek közlésére és megosztására az újmédia színterein. Lehet e felület a társas média, a fájl- vagy videomegosztó oldalak valamelyike vagy blog. Amíg a hagyományos analóg médiafelületek egyáltalán nem teremtettek lehetőséget a visszacsatolására, addig az újmédia (web2.0) közösségi- és kommunikációtechnikai lehetőségeinek csak mi, felhasználók szabhatunk határt. A veszteségkommunikáció és a közösségi gyászfeldolgozás azon egyedi megjelenését vizsgálom, amelynek során a web2.0-ban közzétett egyéni veszteségélmények közösségi veszteséggé tágulnak, segítve az egyéni trauma és veszteségélmény feldolgozását. Igyekszem átfogó képet rajzolni arról, hogyan teljesedik az egyéni veszteség közösségi gyászélménnyé az újmédia különböző színterein, s milyen támogató lehetőségek, szupportív aktusok segítik a veszteségélményét e felületeken megosztó személyt.

Bevezetés

Az újmédia egyre nagyobb lehetőséget teremt az élet legkülönbébb eseményeinek közlésére, azok megosztására. Így a felhasználók az átélt veszteségeiket is e felületeken osztják meg ismerőseikkel (s az újmédia működési elve, hozzáférhetősége következtében ismeretlenekkel is). A veszteségek közzétételének (továbbiakban: veszteségkommunikáció, veszteségközzététel), sokrétű megjelenését vizsgáltam az elmúlt esztendőben kérdőíves, önkitöltős módszerrel felvett kutatással, valamint mélyinterjúk készítésével. Alapos elemzés tárgyává tettem az eredményeket, s nem reprezentatív kutatásom értékelését követően azt találtam, hogy közzétételre kerül: párkapcsolat vagy házasság felbomlása, szeretett kisállat elköborlása vagy elhunytja miatti fájdalom, munkahely- vagy lakhelyváltás traumája, betegségdokumentálás – bizonyos esetekben sajnos online haldoklási napló. Hipotézisem szerint az újmédia színterein közzétett egyéni veszteségélmények közösségi veszteségélménnyé válnak, s ezzel teremtődik egyfajta szupportív védelem a veszteségélményt átélt személynek, amelyet a közösség tagjai teremtenek, jelentenek számára. E folyamatok értelmezése az új hazai és nemzetközi kutatások eredményeinek fényében további összevetési lehetőségeket kínál.

Vizsgálatom homlokterébe a közösségi portálokat (Facebook, Twitter), a blogokat, a youtube.com videomegosztó oldalt, továbbá a virtuális emlékdalakat helyezem, e tanulmányban külön-külön elemzés tárgyává téve a különböző területeket egy-egy alcím alá rendezve. Górcső alá veszem a közösségi portálon a feketére cserélt profilkép, valamint az átállított – és hírfolyamból sem törölt – családi állapot státuszváltozásának sokak számára egyértelmű üzenetét csakúgy, mint egy másik alfejezetben a betegség- és kezelésdokumentáló blogok elemző bemutatását veszteségkommunikációs szempontból.

Kutatói érdeklődésem fókuszában állnak a youtube.com videomegosztó oldalon – a nyilvánosság számára is közzétett, nem zárt csatornán hozzáférhető – emlékezővideók és azok „felszín alatti” üzenettartalmai, szerkesztettsége és a megjelenő szövegtartalmak nyelvi megformáltsága csakúgy, mint a virtuális emlékdalokon, blogokon történő veszteségközlések különböző manifesztumai. Meglátásom az, hogy mivel a web2.0 használói egyre nyíltabban engednek betekintést ismerőseiknek életük minden egyes pillanatába, ezzel egyéni veszteségtapasztalataikat közösségi veszteséggé tágítják. Az újmédia témakörében született szakkikkek és tanulmányok mind ékes bizonyítékai annak, hogy a szakkutatás élénken érdeklődik a web2.0 különösen fontos szerepe iránt.

Célul tűzöm ki annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy *miként válik az újmédia (web2.0) a közösségi veszteségek színterévé a különböző korú, nemű, társadalmi státusú, eltérő internethasználati szokásokkal és szocializációval*

rendelkező felhasználók körében; e kérdést kérdőíves vizsgálattal igyekszem körüljárni. Kutatásom fontos pillérének tekintem a veszteség közösségi feldolgozásának vizsgálatát is. Tanulmányom erősen interdiszciplináris; a kommunikációelméleti megközelítésekhez szervesen kapcsolódik a pszichológiai kutatások azon része, amely az individuális veszteségek és traumák egyéni közléseit tárgyalja.

Újmédia

A lineáris csatornához képest az újmédia felületein lehetőség van társak közötti visszacsatolásra és válaszreakció(k)ra is, így elmosódik a határ a személyes és a nyilvános kommunikáció, valamint a tömeg- és az interperszonális kommunikáció között (McQuail 2003). Új médiahasználati szabályrendszer hódít teret a felhasználók között, s új kompetenciák elsajátítására van szüksége az internetezőnek: „Elengedhetetlenné válik a technológiai, informatikai nyelv ismerete és az új kommunikációs kultúra jeleiben és protokolljában való jártasság” (Aczél 2015: 143).

Az interperszonális kapcsolatok működési rendjében és azok minőségében új folyamatok jelennek meg, s radikálisan elmosódik a határ a valós én és a virtuális arc, a „közösségi álarc, hamis én” között (Jenkins et al. 2013). A valós én és a virtuális arc különbözőségéről, a jelenség veszélyeiről számos szociálpszichológiai témájú szakcikk született. A felhasználó nem tesz mást, mint egy bizonyos szerepbe bújik a közösségi portálon; mindezt úgy, mint aki a világ legnagyobb étteremkritikusainak egyike – folyamatosan éttermi szelfijeit és „minikritikáit” teszi közzé; vagy naponta több fotót posztol a „milyen jó szülő vagyok” fotósorozatából úgy, hogy a játszótéren is az ideális fotóhelyszínt és a legtökéletesebb beállítást keresi a kép jövőbeni lájkjainak reményében. Sajnos a személyiség, a valós énkép komoly torzulása az a jelenség, amikor az életkor előrehaladtát feldolgozni képtelen személy évekkkel, évtizedekkel korábbi fotókat tesz közzé aktuálisnak tetsző szövegtartalom kíséretében, a jelenben készült fotóit pedig órákig retusálja, eltüntetve róla a valós életkorra utaló jeleket.

A klasszikus tartalmak mellett egyre nagyobb teret hódít a felhasználók által létrehozott, úgynevezett UGC (*user generated contents*) is. A felhasználók professzionális technikai eszközökkel gyártják a tartalmakat, és így mindenkinek lehetősége van a narratívák alakítására. Az újmédiát a média korábbi formáitól a digitalizáció, az interaktivitás, a hipertextualitás, a szórtság és a virtualitás – mint „kulcsjellemzők” – különböztetik meg (Aczél 2015: 147). Mit is jelent például az interaktivitás és a hipertextualitás az újmédia színterein? Az interaktivitás nem mást jelen esetben, mint hogy a klasszikus közlésformákat kiegészítvén megjelenik az *azonnali, ismerősi körrel való megosztás lehetősége*, s a percekben belüli *válaszreakciók sokaságának esélye*. A digitális világ hipertextualitása pedig magában foglalja az eredeti szöveg és a metaszöveg (kommentár, válasz) együttes jelenlétét, s újraközölhetősége – úgynevezett „másolhatósága” – okán elszakítja a szövegeket szerzőjüktől (Barthes 1996, Szűts 2011).

A 21. században a szervezeti párbeszédnek is új médiaterületekben bontakoznak ki, hiszen a vállalkozások vevőkkel való kapcsolattartására végtelen számú lehetőség kínálkozik (Anderson 2006). Az újmédiában a felhasználók közösen készítik a tartalmakat, ahogyan például a Wazze applikációban útitársaink jelentenek úttesten lévő tárgyat és munkavégzést, forgalmi dugót, torlódást, a Wikipédián pedig magunk szerkesztjük a hobbinak megfelelő aloldalakat, a közösségi portálokon magunk ajánlunk szabadidő-eltöltési lehetőséget ismerőseinknek. Ugyanúgy, ahogy a meteorológus vagy a profi fotós képe helyett az általunk készített és a televíziótársaságnak beküldött fotó is lehet az időjárás-jelentés képi illusztrációja a televízió képernyőjén.

Vizsgálatom fő corpora a közösségi oldalak, videomegosztó oldalak és a blogok területe, azaz a tanulmány bevezetőjében megjelölt fogalomhasználat szerinti „veszteségközzététel” leggyakoribb színhelyei. E komplex témakör alapszakirodalmának számító tanulmányait elegyíti Veszelszki Ágnes és Parapatics Andrea tanulmánya (Veszelszki & Parapatics 2014), ám mindezen kérdéseket a későbbi, vonatkozó fejezetben részletesebben tárgyalom.

Veszteségkommunikáció a közösségi médiában

Egy korábbi, a *Kharon Thanatológia Szemlé*ben publikált tanulmányomban (Zelena 2016) a különböző korú, nemű, társadalmi státusú, eltérő közösségiportál-használati szokásokkal és internetes szocializációval rendelkező felhasználók

üzenőfalon nyilvánossá tett gyászír- vagy temetési időpont-kielészéseit elemeztem. Kutatásom akkori kérdőívét alakítottam át, s az önköltőt, a hazai legelterjedtebb közösségi portálon (Facebook) közzétett kérdőívben (nem reprezentatív kutatással) arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a felhasználó:

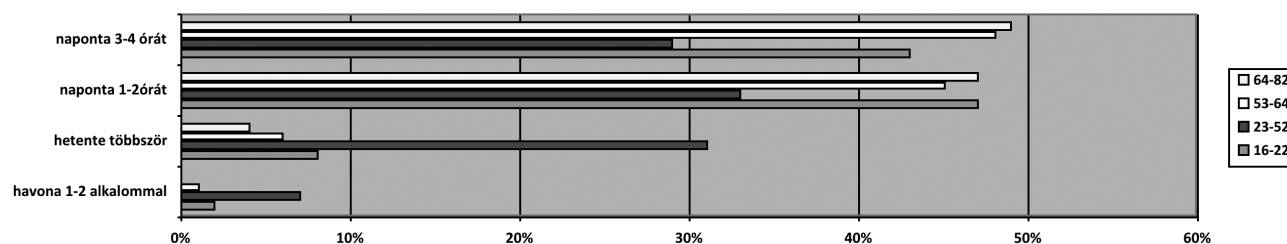
1. Mennyi időt tölt a közösségi portál böngészésével?
2. Találkozott-e:
 - a) veszteség közzétételével,
 - b) s ha igen, akkor konkrétan melyekkel (több választ is beírhatott)?
3. Váltott-e ki belőle együttérzést a veszteség közzétételével?
4. Megosztaná-e saját veszteségélményét az üzenőfalán?

A kérdőív összeállításakor az volt a célom, hogy az újmédia színterein megjelenő veszteségközzétételről átfogó képet kapjak. Adatköltőim 16 és 82 év közötti nők és férfiak arányos megoszlásban, akik a befejezett nyolc általános iskolai osztálytól a PhD/DLA fokozatig minden iskolai végzettségi szintet reprezentáltak, ám a teljesség igényére törekedő kutatói célkitűzéssel e kutatás nem nevezhető reprezentatívnak. Hangsúlyoznom kell azt is, hogy önköltős módszerrel készült adatokkal dolgoztam.

A közösségi oldalak használati gyakoriságát vizsgáló kérdésre a válaszok szórása igen nagy volt: a havi és a heti egy-két alkalommal belépőtől a napi 3–4 óránál is több időt ezen oldalakon töltő adatköltőig tartó megoszlást találtam. A 16–22-es korosztály és az 53 évnél idősebb, vizsgálatban részt vevő felhasználók közös halmazmetszetet alkottak válaszaik szoros együttjárásával (lásd az 1. ábrát).

1. Mennyi időt tölt a közösségi portál böngészésével?

1. ábra
A felhasználók közösségi portálra vonatkozó használati gyakorisága

Az adatköltők száma a két korcsoportban: 107 fő; legtöbbször napi 3–4 órát tölt a közösségi portálon.

2. Találkozott-e:

- a) veszteség közzétételével,
- b) s ha igen, akkor konkrétan melyekkel (több választ is beírhatott)?

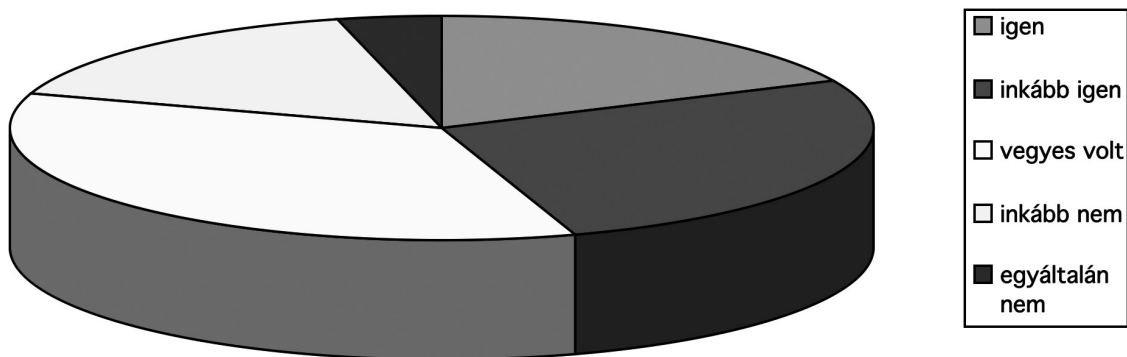
A kérdőív kitöltők között nem volt olyan adatköltő, aki nem találkozott volna valamilyenféle veszteségközzététel, közzététellel. Kétszáz adatköltővel felvett kérdőíves felmérésem második kérdéscsoportjának értékelésekor heterogén válaszhalommal talákoztam. A veszteségkommunikáció széles spektruma kerül a közösségi portálok üzenőfalára, hiszen az elkóborolt kutya miatti veszteségélmény ugyanúgy közzétételre kerül, mint a nyugdíjba vonulás traumája (a munkahellyel és munkabajárással kapcsolatos állandóság, a „fontos és tevékeny ember vagyok”-érzés elvesztése). Megjelent a városváltással járó költözés okozta fájdalom, a barátoktól, ismerősöktől, régi lakóhelytől

való búcsú. Az adatközlők jelentős hányada (közel 70 százaléka) több alkalommal találkozott a hírfolyamban közzétett családiállapot-státusváltozással is – amely elsődleges információértékkel bír –, azaz sokan e közzétételből értesültek ismerősük párkapcsolatának, házasságának felbomlásáról. A válaszadók 93 százaléka szövegszerűen jelölte meg az (adatfelvételt megelőző hónapban történt!) iskolai busztragédia áldozataira emlékező nyilvános posztokat. Úgy vélem, ez egyáltalán nem meglepő az adatfelvétel időpontjának ismeretében, hiszen a honi közösségi portált használók emlékeztetésében az egész országot megrázó tragédia ténye aktívan él és élt a kérdőív kitöltésére nyitott időablakban. A közösségi portálon való megosztások és a közzétételek száma rendkívüli mértékű volt, ezzel pedig az üzenőfalón való megjelenésszám is radikálisan növekedett. Érdekes eredménye a vizsgálatnak, hogy évekkel, évtizedekkel korábbi tragédiákra emlékező – Facebookon közzétett – veszteségek is megjelentek az adatközlők válaszlapjain. Bándy Kata rendőrségi pszichológus halála mellett több válaszadó jelölte meg az 1986-ban tragikus körülmények között elhunyt Molnár Csilla¹ szépségkirálynőre emlékező, a tragédia évfordulóján rendre közzétett üzenőfali posztokat is.

Azonban a halálhír közzététele mellett sok más veszteségközlésre is fölhívta a figyelmet a kutatás: az üzenőfalón nyilvánosságra hozott „családi állapot státusváltozásai” mellett megjelentek indirekt közlés által ismerősök tudomására hozott szakítások és válások közzétételei is. Egy adatközlőm találkozott olyan Facebook-bejegyzéssel, ahol „holtodiglan?! no comment” megjegyzéssel egy vidéki bíróság által kimondott válási határozat fotója szerepelt.

3. Váltott-e ki Önből együttérzést a veszteségközlés?

2. ábra
A felhasználók együttérzése a veszteségközzétévvel

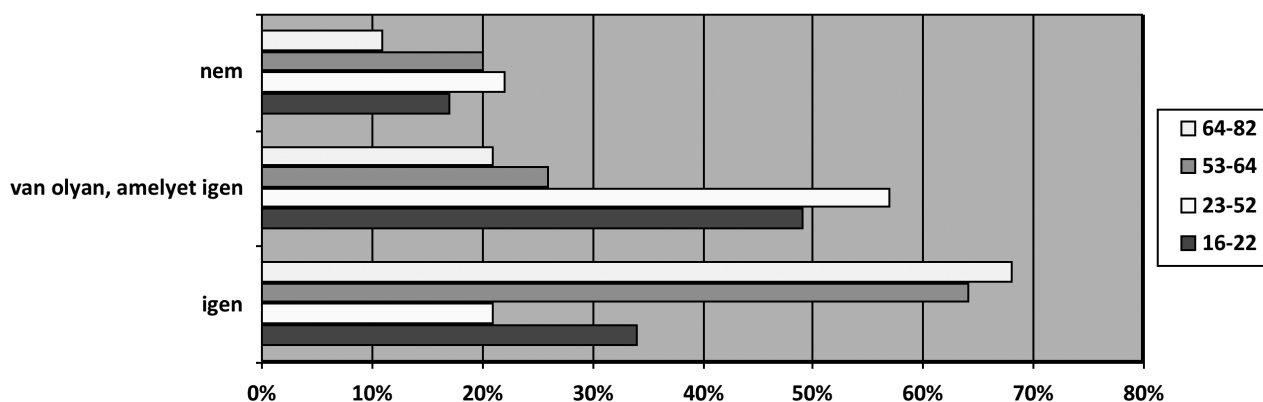
A veszteségek csoportosításában nem tért ki arra a vizsgálat, hogy kiből – s éppen melyik – veszteségközzététele váltott ki együttérzést, s az milyen fokú volt. Vélelmezem, hogy a felhasználók reakciói összefüggenek a veszteségélményt átélt személlyel való kapcsolatuk minőségével, továbbá a közzétett tartalom megítélésével és minőségével. (Volt olyan adatközlő, aki arról számolt be: népszerűtlen főnöke saját oldalán tette közzé munkaviszony-megszűnését, amit ő nevető emotikonnal nyugtázott a kommentek sorában, akárcsak kollégái.)

¹ Molnár Csilla Andrea (szül.: Kaposvár, 1969. január 20., megh.: Fonyód, 1986. július 10.), magyar modell, szépségkirálynő.

4. Megosztaná saját veszteségélményét az üzenőfalán?

3. ábra

A saját veszteség üzenőfalon való közzétételéhez való hozzáállás a felhasználók körében

Éles határ húzható az életkori csoportok mentén, ugyanis az adatközlőim közül az idősebb generáció tagjai bátrabban teszik közzé veszteségük hírét a közösségi portálon.

Az internetes felületen való közzététel népszerűségének magyarázatát abban látom, hogy az idősebb korosztály tagjai ismerőseikkel ritkán találkoznak személyesen – szemben az osztály- és iskolatársakkal, barátokkal napi személyes kontaktusban is lévő fiatal adatközlőkkel. Gyakran a városváltással járó költözések nem teszik lehetővé a személyes kapcsolattartást az idősödő adatközlők és ismerőseik között.

Mélyinterjúk felvételét követően azt találtam, hogy több adatközlő a verbális közlés helyett részesíti előnyben e virtuális térben való információközlést, hiszen az udvariassági formulákra és a kötelező beszélgetésekre sokan képtelenek, retraumatizálja őket a sokszori veszteségmegfogalmazás.

Videomegosztó oldalak

Néhány éve kutató érdeklődésem fókuszában áll a hiány- és veszteségtapasztalatok közzétételének 21. századi formáinak vizsgálata. Kutatási eredményeim első mérföldköveit egy korábbi tanulmányban tettem közzé (Zelena 2014). Akkor azt a megállapítást tettem az emlékezővideók gyász folyamatba illeszthetőségét több aspektusból tanulmányozva, hogy a gyászban segít a zenei aláfestéssel fotókból összeállított emlékezővideó készítése, annak megosztása, ami nem más, mint egyfajta *online gyász munka* (Zelena 2014). Megállapítjuk, hogy online vágóeszközök segítségével készül e tartalmak legtöbbször – amelyeknek használata haladó szintű szoftverhasználati ismereteket igényel –, s szövegvilágukat és képi megformáltságukat elemezve a serdülő- és az ifjúkorúakra jellemző jegyekre ismerhetünk. A kutatás során a gyász és az emlékezés fogalomkörének szinonimáira indított kereséssel („RIP”, „in memoriam”, „nyugodj békében”, „emlékezés” vagy az archaikusabb „béke poraira”) azt állapítottam meg, hogy az előbb felsorolt keresőszavakhoz – egy kivétellel – hasonló és alacsony elemszámú halmaz tartozik a magyar nyelvű videók között szűkített keresésben, míg a „nyugodj békében” keresőszóra 16900² találatot mutat a youtube.com oldal. E videotartalmak alapos, valamint a minta teljességének – ilyen aspektusból történő – elemzésére törekvő vizsgálatot követően kijelenthetjük, hogy a keresőszóra indított szűkítéssel szinte csak olyan videotartalmakat találunk, amelyek

2 2017. március 12-én a youtube.com oldalon „nyugodj békében” kulcsszavakkal indított kereséssel.

elhunytra emlékező slide show-k, emlékezővideók, az elvesztett személy portréjának megrajzolására, emlékének megidézésére létrehozott tartalmak. A fentieket összefoglalva igazolódni látszik korábbi hipotézisünk, s kijelenthetjük: az újmédia színtereit az internethasználók közül sokan – tudatosan vagy tudattalanul – használják fel veszteségeik közzétételére, hiszen a közel tizenhétézres találat a magyar nyelvű videók között magasnak számít. (2014-ben ugyanezen keresési paraméterekkel 12900 találatot mutatott az elemzett videomegosztó oldal.)

Az emlékezővideók szövegvilágát mélyebb struktúrában elemezve megállapítható, hogy a készítőik – a Polcz Alaine-féle kategorizáció szerint – a „sóvárgás, keresés”, illetve a „talajvesztettség (szétesés, regresszió, káosz)” gyászfázisban lehetnek, ugyanis a „*Hogyan történhetett?*”, „*Miért pont Te?*”, „*Hiszen annyi tervünk volt.*”, „*Nem tudom, hogy lesz ezután!*” mondatok jelentős túlsúlyban vannak a többi gyászfázisra utalókhöz képest („*Nem értem! Halványabban, de azóta is kisütött a Nap...*”, „*Tudom, hogy legalább már nem fáj és könnyebb Neked*” stb.).³

Az elemzett videóban gyakoriak voltak a hiányos, grammatikailag nem teljes értékű mondatok, s megjelentek a grafikus hangulatjelek (emotikonok), amelyekről egy 2004-es tanulmányban ezt olvashattuk: „ezek olyan az érzelmeink kifejezésére szolgáló grafikus jelek, amelyek ma még csak a virtuális térben, holnap már a papírunkon is megjelenhetnek” (Laczházi 2004). Az általam egyszerű véletlen mintavétellel tüzetesebb elemzésre kiválasztott emlékezővideók szerkesztettségük, képi világuk és zeneválasztásuk tekintetében hasonlóságot mutattak. Azért választottam ezt az eljárást, mert ennek használatával a keresősóra indított kereséssel szűkített találati listában minden videónak ugyanakkora esélye volt a mintába kerülésre (Zelena 2014).

A kutatás akkori állásakor arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a videomegosztó oldalon hozzáférhető emlékezővideók miként illeszkednek a gyászfázisokba; segíti-e a közösségi gyász az individuális veszteségtapasztalatot. „A gyász mint az emlékezet adekvát módja elsősorban talán nem is az egyéni emlékezésben, hanem a kollektív emlékezetben nyeri el a maga teljes értelmét, hiszen ez utóbbiban több a lehetőség az elvesztett tárgyba fektetett libidó felszabadítására, és máshová történő telepítésére” – idézi Ricoeur-t (2006: 79) Gyáni Gábor (Gyáni 2006). Tehát az internetes emlékező kisfilm (mint a veszteségközzététel eszköze) segíti a veszteségélményt átélt egyént abban, hogy egyéni veszteségét közösségivé tegye, s ezáltal eljusson a gyászmunka következő – Pilling János (2003) kategorizációs rendszerében „elfogadás”, Polcz Alaine (1998) osztályozásában „számadás, számbavétel, a kapcsolat átdolgozása” – állomásához. Kárpáty Ágnes a következőket írja:

„Veszteségeink feldolgozásában a halál elfogadását segítő szocializáció mellett fontosak a veszteségélmény megosztásának lehetőségei is a rítusok, hagyományok, a közös emlékezés által. A gyász közösségi megélésének, az itt maradtak találkozásának igen fontos lelki integratív funkciói vannak, hiszen a halál nem »csak« az egyéni, hanem a társas lét »szövevényében« is szakadást, sebet okoz. E »seb« pedig a feldolgozás egyéni folyamataiból mintegy társadalmi intézményt hoz létre azáltal, hogy előírja, milyen cselekvésformák, milyen alkalmakkor és meddig szükségesek ahhoz, hogy e sérülés begyógyuljon” (Kárpáty 2002).

Betegség- és kezelésdokumentáló blogok

Az irodalomban Eckermann: *Beszélgetések Goethével*⁴ és Babits *Beszélgetőfüzetei*⁵ előlegezik meg a 21. századi veszteségkommunikációnak kevesek által ismert, úgynevezett betegség- vagy kezelésdokumentáló blogbejegyzés formáit. E kutatás kapcsán alkalmam nyílt megismernedni olyan gyógyulás útjára lépett fiatalal, aki ilyen blogot írt

3 A youtube.com oldalon a „nyugodj békében” keresőszavakra indított keresés videotalálatainak véletlenszerűen kiválasztott és elemzett videóiban található szövegtartalmak. Konkrét forrásmegjelölést az elhunytak és emlékezővideóik azonosíthatósága miatt nem adok meg.

4 Eckermann, Johann Peter (1989): *Beszélgetések Goethével*. ford.: Györffy Miklós. Budapest: Európa Kiadó.

5 Babits Mihály *Beszélgetőfüzetei* I-II., Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1980.

betegségének első napjaitól egészen a hároméves kontrollvizsgálat lezárultáig. Sajnos látókörömbé került olyan be nem fejezett szöveg is, amely egy napon váratlanul megszakadt. (E szomorú végkifejlet esetén „haldoklási napló” a nemzetközi szakirodalomban használt terminológia magyar nyelvre átültetett *terminus technicus*.) Mert ahogy Babits Mihályt a beszédprodukcióban gátolta súlyos betegsége, úgy ismerőseik elvárásairól, egyfajta kommunikációs kényszerhelyzetről vallanak a környezetükből betegségük miatt kiszakított bloggerek is. A kutatáshoz felvett mélyinterjún elhangzottak szerint rendkívül összetett kommunikációs feladat nehezedik a családjától, iskolájától elszakított betegre. Találkoztam olyan bloggerrel, akinek osztály- és iskolatársai mellett csapattársai, tanárai, szülei, barátai kétszáznál is több szöveges üzenetben és emailben érdeklődtek hogyléte felől az első kórházban töltött héten. Adatközlőm rávilágított arra: ha minden üzenetre informatív és egyedi választ küldött volna, ideje sem lett volna a kezeléseken részt venni, gyógyulására koncentrálni. A személyes üzenettartalmak előállítás helyett kezd ilyen esetben naplót vezetni a beteg; adatközlőm első motivációja e cselekményben az időstrukturálás volt. Blogbejegyzéseiben részletesen leírta fejfájásainak mind gyakoribbá válását, megnövekedett alvásigényét, majd annak az orvosi közlésnek a befogadását, ami a fiatalok körében magas előfordulási gyakoriságú rosszindulatú betegségről adott hírt. Tragédiájának „magából kiírása” lépésről lépésre haladt; hajhullásának szemmel látható térhódítását, a kemoterápia lépcsőit és teste kezelésekre adott reakcióit írta meg blogján. Olvasói között a kezdetekben ismerőseit látta viszont, aztán egyre tárgult a kör: betegtársainak hozzátartozói, később pedig ismeretlenek is követni kezdték a fiatal blogger olykor képekkel illusztrált betegsége naplóját, rendszeres olvasói-követői lettek. Veszteségkommunikációjának stílusa a szöveg elején még magán viseli a háritás, a tiltakozás és a válaszok keresésének jegyeit; az étvágytalanság és a hajhullás szomorú tapasztalata a régi külső utáni vággyal jelenik meg a blogon. A steril szobába kerüléssel az interperszonális kapcsolatok drasztikus megszűnése, az ingerszegény környezet fájó élménye köszön vissza a bejegyzésekben. Egy ponton azonban jövőbe tekintő, hajának elvesztését és testének radikális megváltozását is elfogadó fiatal hölgy sorait olvassuk, s a hiánytapasztalatok és veszteségélmények felszínre törése helyett a reményteli jövőbe tekintés lett a szöveg sajátja. A bekezdés zárómondatát a blogger lánytól, Csillától idézem: „Itt döntöttem el, hogy nem arról kell írnom amit elvesztettem, hanem arról hogy hogyan szerzem vissza magamnak.”

Virtuális sírkert

Az internetes veszteségközzétételek közül számomra a legérdekesebb a virtuális temetők vizsgálata, ami számos jövőbeni kérdést és tanulmányozandó lehetőséget rejt. A weboldalra látogatónak – rövid regisztrációt követően – lehetősége van sírhantot létrehozni, fotót és rövid nekrológot közzétenni az elhunytól, s később az oldalon gyertyát gyújtani, kommenteket közzétenni. E veszteségközzétévő weboldalak népszerűségére többféle magyarázat adhatunk. Az egyik az emlékező-gyászoló földrajzi távolsága az elhunyt nyughelyétől, a másik pedig az egyre gyakoribb hamvszórásos temetés vagy otthon őrzött urnák következtében a kegyelet lerovására rendelkezésre nem álló konkrét hely. Úgy találtam, hogy az egyéni fájdalom és veszteségélmény közösségivé tágításának lehetősége és reménye, a társas támogatás vágya is megjelenik. Ugyanis ahogy a gyertyagyújtások megoszthatók a társas médiában, úgy egyfajta belső kommunikáció is folytatható a többi látogatóval a virtuális temető fórumoldalán, bizonyos virtuális sírkertek esetében a sírhant „melletti” fórumon. Kutatásom során azt tapasztaltam, hogy az azonos rokonsági fokú hozzátartozót gyászolók között közösség teremődik, ahol gyakoriak a társas támogatások, a hosszas üzenetváltások, a tragédiák és a veszteségek közzétételei. A gyermekeiket gyászolók rendre gondoskodnak arról, hogy mindig éjjen gyertya ismerősiek gyermekének sírhantján is, s a fórumon ez ekképpen jelenik meg köszönetnyilvánítás formájában: „Köszönöm a gyertyagyújtásokat amit lányom sírjánál tettetek, viszonzni fogom őket hamarosan ha újraműködik (sic!) majd a számítógépem.”⁶

6 Saját gyűjtés, az adatrögzítés dátuma: 2016. december 27.

Összegzés

Álláspontom szerint az újmédiában közzétett egyéni veszteséget közösségi veszteségélménnyé tágítja a felhasználó a web2.0-n való nyilvánossá tétellel. A visszacsatolások (reagálások, kommentek, különböző emotikonokkal való válaszadások) révén egyéni veszteségélménye közösségi veszteségélménnyé duzzad, a közösségi együttérzés, a hiányérzésében való osztozás segíti individuális veszteségtapasztalatának következő szintre lépését. Egy, az internetes intimitás és nyilvánosság kérdéskörét vizsgáló és a gyással foglalkozó internetes blogokat elemző tanulmányban a szerzők megállapítják: „... a posztmodern (utáni) korunk egyik sajátossága az interneten keresztül megnyilvánuló intimitás. A személyes jellegű információkat, érzéseket, magánéleti problémákat kontrollálatlanul megosztja bárki akár az egész világgal” (Szépe & Ferdinandy 2010: 59). Úgy vélem, ezzel a veszteségkommunikálással oldható a szorongás, a kommunikációs gát is. Hiszen ha a felhasználó „már elmondta, közzétette” fájdalmát és veszteségét, akkor személyes találkozaskor szükségtelenné is válhat az egyént retraumatizáló újránarrálás, ennek helyét átveheti a támogató beszélgetés. Az újmédia színterein közzétett veszteségközlések segítik az egyéni feldolgozást, miközben a közösségi feldolgozás szerves részeivé válnak.

Irodalomjegyzék

- Aczél Petra & Andok Mónika & Bokor Tamás (2015): *Műveljük a médiát!* Budapest: Wolters Kluwer Kft.
- Anderson, Chris (2006): *The Long Tail: Why the Future of Business is Selling Less of More*. New York: Hyperion.
- Greenfield, Susan (2009): *Identitás a XXI. században*. Budapest: HVG Könyvek.
- Gyáni Gábor (2006): Trauma, emlékezet, kultusz. *Élet és Irodalom*, 50. évf., 45. sz., 6. o.
- Jenkins, Henry & Sam Ford & Joshua Green (2013): *Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture*. New York: New York University Press.
- Kárpáty Ágnes (2002): *A gyász szociológiája*. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, <http://mek.oszk.hu/02000/02010/02010.htm> (utolsó letöltés: 2017. III. 12.).
- McQuail, Danis (2003): *A tömegkommunikáció elmélete*. Complex Kiadó, 2015.
- Pilling János (2008): Rossz hírek közlése. In: Pilling János (szerk.): *Orvosi kommunikáció*, 306–334. o. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
- Pilling János, szerk. (2003): *A gyász*. Budapest: Medicina.
- Polcz Elaine (1998): *Ideje a meghalásnak*. Budapest: Pont Kiadó.
- Ricoeur, Paul (2006): *Memory, History, Forgetting*. Chicago & London.
- Szépe Orsolya & Ferdinandy Nóra (2010): Intimitás és nyilvánosság. A gyász- és halál-témájú blogok néhány sajátosságáról. *Kharon*, 14. évf., 1. sz., 47–58. o.
- Szűts Zoltán (2011): Torlódott galaxisok. A nyomtatott szöveg és a világháló korának párhuzamai. *Egyenlítő*, 7–8. sz., 60–66. o.
- Veszelszki Ágnes & Parapatics Andrea (2014): A részvételtől a részvétig. A halál megjelenése és gyászmunka a közösségi oldalakon. *Magyar Nyelvőr*, 138. évf., 2. sz., 179–198. o.
- Zelena András (2015): A fájlmeosztó oldalak „nyugodj békében” videóinak lélektanáról. *Kharon*, 18. évf., 4. sz., 18–23. o.
- Zelena András (2015): Van-e helye a gyászjelentéseknek a közösségi portálokon? *Kharon*, 20. évf., 1. sz., 1–10. o.

Abstract

In the 21th century, there are many channels to communicate the various life events through the new media. These channels can be social media, file or video sharing sites and blogs. The analogue media sources did not provide an opportunity for feedback, unlike the new media (web2.0) surfaces where only our phantasy limits the social and communication technical opportunities. The individual resignation of the grief changes to a communal experience on the new media surfaces help to accept the loss of a family member or other traumas. This paper reconstructs how the web2.0 surfaces become a communal grief place and what supportive opportunities and acts help people to share their loss experience.

Zelena András PhD, tanatólógus, kommunikációs szakember, a BGE KKK Társadalmi Kommunikáció és Média Intézeti Tanszékének adjunktusa.

Havasmezői Gergely

A digitális képek szerepe az online sajtószövegben

A dolgozat a digitális vizuális elemek szerepét kívánja felmérni az online sajtószövegben. A fotók, a videók, a kép és a videó közötti műfajok, a más oldalakról származó betétek, interaktív ábrák stb. egyre gyakoribbak az online sajtóban; a közönség hozzászokott jelenlétükhöz és értelmezésükhöz. Az új online sajtónyelv több jellemzőjében is különbözik az internet előtti sajtószövegtől; ezek egyike az, hogy a vizuális elemek gyakran elválaszthatatlan részét alkotják. Ám nem minden vizuális elem válik valóban a szöveg részévé: az esetek túlnyomó részében a képek még mindig pusztán illusztrációs célt szolgálnak. Annak, hogy az online sajtó nem mindig használja ki az írott szöveg és a vizuális elemek összjátékából adódó új szöveg lehetőségét, számos oka van. Ilyen a digitális képekkel szembeni minőségi vagy esztétikai kifogás; eredetiségük és manipulálhatóságuk kérdése; továbbá a szervezésbeli problémák: a szerkesztőségek még nem tanulták meg az újságírók és a vizuális szakemberek együttműködését megbecsülni és vezérelni. Amikor azonban e két szakma együtt dolgozik, kiemelkedően értékes eredmények születhetnek.

1. A vizuális elemek elterjedése az online sajtóban

A vizuális elemek elválaszthatatlan részét képezik az online sajtószövegnek, sajátosságaik pedig hatással vannak a tartalomra is.¹ Ez a munka a vizualitás térhódításának néhány aspektusát vizsgálja az online sajtótérben.

A digitális technika által nyújtott szabadság újfajta tartalmak létrehozását teszi lehetővé mind a professzionális felhasználó (például az újságíró), mind az amatőr tartalom-előállító számára.

„A »negyedik« médiumnak tartott új média (vagy internetmédia, metamédia, polimédia) bár ugyancsak sok mindent átvesz a korábbi mediális világból, a tömegkommunikáció egészében mégis újat, új minőséget hoz létre. Ebben a folyamatban megváltozik a hír meghatározása, szerepe, jellege (ezen belül nyelvisége, nyelvi létmódja is)” (Balázs 2005: 131).

Hasonló jelenségekre figyelnek fel Fondevila-Gascón és szerzőtársai a különböző nemzetek sajtójának képhasználatát elemző tanulmányukban:

„A média környezetének nagyfokú változatossága formálja a kortárs újságírást. Ezt a változatosságot az újságírók nemcsak használhatják, hanem használniuk is kell. A digitális média általában megköveteli, hogy az újságíró meghatározott módon keverje és kombinálja a szöveget, a képet, a videót, az audiót és további vizuális elemeket is” (Fondevila-Gascón et al. 2013: 1; ford.: Havasmezői).

¹ A dolgozat létrejöttét két előadás inspirálta. 2015 tavaszán netnyelvészeti speciális kollégium indult az ELTE Bölcsészettudományi Karán „Innováció a kommunikációban és a technológiában” címmel, Bódi Zoltán és Veszelszki Ágnes szervezésében; Zuh Deodáth, az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa „Az analóg fotózás visszatérése” címmel tartott előadást a digitális és az analóg fényképezés történetéről és mai felhasználási lehetőségeiről, Kallos Bea fotóriporter pedig a fotóriportnak a digitális média világában betöltött szerepéről beszélt.

„A képek az újságok szerves részeivé, fő tartalmi elemeivé váltak” – állítja Tasnádi Róbert (2012). Ugyancsak erre mutat rá Gerard Smit, Yael de Haan és Laura Buijs: a vizualizáció egyre nagyobb teret nyer az online újságírásban (Smit et al. 2014). Az élesedő hírversenyben a médiumok és a fogyasztók számára egyaránt egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a vizuális nyelv; az egyes szerkesztőségek külön-külön kísérleteznek az újfajta vizualitással, ám közös irányelvek nem léteznek (Smit et al. 2014). Technikailag is egyszerűbb, gyorsabb és olcsóbb folyamat a digitális képalkotás és képszerkesztés, mint amilyen az analóg fotográfia esetén volt (ami a „képi fordulat” egyik lényeges kiváltó oka [vö. Benczik 2001]). Az online média továbbá megszünteti a fizikai terjedelmi korlátokat is. Ahol egy nyomtatott lap egyetlen fotót közölne, ott az online újság egész galériákat illeszthet be, és ez növeli a vizuális történetmesélés esélyét (Cagle 2014).

A szerkesztőségek számára hasznosak a képeknek az újságírói szándékot támogató retorikai hatásai is. A vizuális érvelés evokatív, sűrítve képes üzenetet kommunikálni, a valóságosság érzését közvetítheti, és a verbálisnál erősebben vonja be a közönséget az érvelésbe – foglalja össze Aczél Petra (2012). Az online sajtóban a „perlokúciós, azaz a beszédpartnerre való hatás szándéka kerül előtérbe: amikor az újságíró megszerkeszti a hírszöveget, nemcsak az a célja, hogy az olvasó azt megértse, hanem az is, hogy azt valóságként vagy legalábbis a valóság lehetséges fajtájaként elfogadja” – írja Jakusné Harnos Éva (2002: 147). A vizuális elemek beillesztése ennek a szándéknak erőteljes eszköze lehet.

Ezzel párhuzamosan az olvasói oldalon is erősödik a vizualitás iránti igény: „Az internet éltető eleme az élményszerűség” – írja Szűcs Zoltán (2012) a verbális szöveg és a multimedialitás kapcsolatáról. Kialakulóban vannak azok a társadalmi csoportok, amelyek tagjai elsősorban (vagy kizárólag) online híreket fogyasztanak: „A »csak online« hírfogyasztás gyakoribb a fiatalok, a férfiak, a diplomások és a fővárosiak között” (Bodoky 2007). Az interneten aktív generáció számára a nyelvi elvárás pedig egészen más, mint az újságolvasó generáció számára (lásd a „digilektus” fogalom bevezetését – Veszelszki 2012b: 403). Ebbe az elvárásba a képi elemek is beletartoznak.

„Egy-egy weboldal nemcsak verbális kódokkal él, hanem különböző hang- és videofájlokat is szerepeltet. Tipikus példák lehetnek a multimedialitásra a mobiltelefon különböző MMS-küldési lehetőségei,² képmegosztó alkalmazásai; az internet videomegosztó portáljai, képgalériái; de számos közösségi oldal is elsősorban a képiségre helyezi a hangsúlyt” (Gonda 2015: 9).

Az online közönség tagjai által szerkesztett blogok is erőteljesen élnek a képi megjelenítés eszközeivel: egy magyar elemzés 2012-ben azt találta, hogy a blogbejegyzések 78,2 százaléka esetében a kommunikáció csatornája nem kizárólag a szöveg, hanem a bejegyzés képeket és videókat is tartalmaz (Petykó 2012). Ahogy a közönség által szolgáltatott és szerkesztett vizualitás megszokottá válik a különféle webes felületeken, az online sajtó is csatlakozik a trendhez: egyre több, az olvasóktól származó fénykép és videó tűnik fel az online lapokban, különösen katasztrófák idején (Cagle 2014). A *citizen journalism* területén is egyre gyakrabban találhatók meg (de a professzionális újságírásba is beszivárognak) az üzeneterősítő, érzelmekre ható, olykor virálissá váló képek (vagy egyéb vizuális elemek). Ahogy Pawel Rybszleger megállapítja:

„A szöveges elemekkel ellentétben ezek egyfelől jóval kevésbé absztraktak, másfelől több teret engednek az egyéni interpretációnak. Igen gyakran kölcsönös kapcsolatot teremtenek a szöveges résszel. Nem maga a szöveg, de egy bizonyos kép, logó, hamis logó vagy ikon egy nap virálissá válhat, és más szövegekben is felhasználhatják” (Rybszleger 2014: 97; ford.: Havasmezői).

² Bizonyos multimédiás formák hamar el is avulnak: az MMS például gyakorlatilag letűnt technikának számít 2016-ban, és főleg a fiatalabb korosztályok számára az SMS is jelentőségét veszítette (vö. Veszelszki 2016).

A közönség tehát vizuális elemekkel gazdagon ellátott környezethez szokott hozzá a web legkülönbözőbb területein, ehhez a tendenciához pedig – ha nem akarnak zárvánnyá válni a weben – az online lapoknak is igazodniuk kell.

„Növekszik a képek aránya [...] a nyomtatott sajtó termékeiben is (például a bulvársajtóban). A képi kommunikáció mindennapossá válik” – írta Veszelszki Ágnes már 2008-ban. A vizuális elemek használatának elterjedtségét jelzi az is, hogy az olyan cikket, amelyben a szöveg mellett csak fotó szerepel, a szakirodalom általában nem is tekinti multimédiás cikknek (Steensen 2011); ezt a jelenséget úgy értelmezem, hogy a képi illusztráció immár az online cikk alapvető, magától értetődő elemévé vált. Sőt az egyszerű képeken túl a legkülönbözőbb fajta vizuális elemek is utat találnak a sajtóba: az emotikonok, a mémek a *citizen journalism* területéről kiindulva mára a hivatásos szerkesztőségek eszköztárának részeivé is váltak (Sipos 2016).

A fenti nézeteket alátámasztja saját, folyamatban lévő kutatásom eredménye is (Havasmezői 2016). A vezető magyar online napilapok képhasználatát elemezve azt találtam, hogy cikkenként átlagosan 1,57 vizuális elem (kép, videó vagy hasonló betét) szerepel e lapok felületein, és azon cikkek aránya, amelyek egyetlen vizuális elemet sem szerepeltetnek, mindössze 36 százalék (bár a vizualitás mind mennyiségben, mind a vizuális elemek jellemző szerepeiben nagy eltérést mutat a printverzióval is rendelkező lapok online portáljai és a csak a weben megjelenő lapok portáljai között).

Hozzátehetjük, hogy a vizuális elemek e nagymértékű terjedésének hátterében a „képi fordulatnak” nevezett kulturális-filozófiai paradigmaváltás áll. A „képi fordulat” (Mitchell 1992) vagy „ikonikus fordulat” (Boehm 1994) elmélete szerint a kép egyre fontosabb szerepet tölt be korunk kommunikációjában: míg a 20. század filozófiája a szöveg felé fordult, a 21. század elején a képek kezdenek egyre inkább és újra teret nyerni (Veszelszki 2012a).

Mindezek alapján kijelenthető: az online sajtó világában a cikkekhez kapcsolódó vizuális elemek nemcsak elterjedtek, hanem csaknem követelménynek számítanak. De vajon a „szöveg” részét alkotják-e?

2. A vizuális elemek mint az online sajtószöveg részei

„A vizuális kód átlényegíti a verbálist. Ennek egyik alapvető oka az internet globális jellege, amelyben a kifejezés kulturális, nemzeti kötöttsége inkább hátrány, mint előny. A másik oka, hogy a vizuális kód logikája sokkal jobban illik a nem lineáris befogadáshoz, mint a verbálisé” – foglalja össze Aczél Petra (2012: 130). A web az írott szöveget ikonok, vizuálisan jelzett linkek, képi menüelemek és bélyegképek közé tördeli. Ezzel az olvasó a vizualitás aktív elemzőjévé válik. „Az új média [...] nemcsak felfedezhető információk tömkelegével szolgál [hanem] munkát követel tőlünk” – állítja Mary Kalantzis és Bill Cope (2011; ford.: Havasmezői). Ez pedig analitikus munka: metadiológusok megértését követeli meg, a források összevetését és a közlő szándékának kritikus értékelését (Kalantzis & Cope 2011). Ezzel párhuzamosan az új írásbeliség meghatározó jellemvonása a részvétel, a közösségiség és az elosztottság lett (Knobel & Lankshear 2007; ford.: Havasmezői), ami szintén arra mutat rá, hogy az olvasó számára egyre inkább elengedhetetlen a tudatos, elemző jellegű mentális aktivitás (vö. Gonda 2015).

A közönség tehát hozzászokott az online írott szöveg aktív elemzéséhez és a fő szöveg mellett vagy részeként szereplő linkek, betétek, szövegblokkok, képek és más vizuális elemek aktív számbavételéhez is. Ezen túl pedig önálló tartalmi elemként való szereplésükhöz is: ahhoz, hogy a kép a szövegtől függetlenül is dekódolható jelentést hordoz, és a szöveggel egyenrangú módon járul hozzá a cikk tartalmához (mivel üzenetét gyakran nem is lehetne másképp, mint képi tartalommal megfogalmazni [vö. Veszelszki 2012a]). „A szöveg és kép kölcsönhatása multimédiális környezetben a nyelvet olyan szöveg-kép konglomerátumokká változtatja, amelyek egymást kontextualizálják és egyértelműsítik” – írja Veszelszki (2010: 12).

Ehhez kapcsolható a multimédiális szövegnek az irodalomban régóta jelen lévő fogalma. Petőfi S. János kijelenti: célszerű szövegnek nevezni „a verbális összetevő mellett más mediális összetevőket is tartalmazó jelölővel rendelkező komplex jeleket”, azaz például a táblázatokat, diagramokat, grafikonokat, térképeket, grafikákat, fotókat stb. tartalmazó (tankönyvi) szövegeket (Petőfi & Benkes 2002: 13). „A multimédiális szövegben a nyelvi jelrendszer mellett, illetve vele együtt zenei, képi jelrendszer is megjelenik, és az extralingvisztikai eszközök egyenrangúak vagy meghatározóak ebben a heterogén jelegyüttesben” – állítja Lóczy Tamás (2012).

Gonda Zsuzsa érvelése is ezt a felfogást támogatja. Az elektronikus szövegek „nemcsak a kommunikációs tényezőket – a beszédhelyzetet, a cselekvések sorát, a kontextust, a tudást, az interakciót és a normákat – tekintve

térnek el a nyomtatott szövegtől, hanem nyelvi és szerkezeti megformáltságukban is” – írja az elektronikus szöveg olvasását vizsgáló kutatásában (Gonda 2015: 9). Az információs technológia „képes egyszerre több érzékszervre hatni, különböző kódokat bevonni az adott üzenet értelmezésébe. Vagyis az IKT [infokommunikációs technológia] alapvetően multimediális információt jelenít meg, amelyhez speciális műveleti feldolgozás kapcsolódik a befogadó részéről” – folytatja (Gonda 2015: 9). Ezután amellet érvel, hogy az online információk szerveződése asszociatív, nem kötött, „vagyis a befogadónak nem feltétlenül kell követnie a közlő gondolatmenetét, maga szervezheti meg az információk egymásutánosságát, az egyes információkhoz új kapcsolódási pontokat építhet be” (Gonda 2015: 9); valamint: „Az információszerzés folyamatában megfigyelhető az a hangsúlyeltolódás, hogy az olvasás kevésbé szükséges műveletté válik, hiszen a képek által több információhoz lehet jutni, és alapvetően a képek hordozzák a digitális kommunikációban az információt” (Gonda 2015: 23). Ez a szerkezet más feldolgozást igényel, mint a nyomtatott sajtóé. Az információhoz való gyors és kényelmes hozzáférést „a képek sokasága és a rövid, kulcsszavas nyelvi elemek képesek megvalósítani” (Gonda 2015: 11).

Gonda Zsuzsa megállapítja: „kognitív nyelvészeti keretben a digitális szöveg: képernyőn megjelenő, egymáshoz linkekkel kapcsolódó információk (szöveg, kép, hang stb.) hálózata” (Gonda 2015: 16); valamint számítógépes környezetben „az olvasási képesség nemcsak a verbális információk dekódolását, hanem egyéb jelek (kép vagy hang) értelmezését is jelenti” (Gonda 2015: 23). Az új, „digitális bennszülött” generációról (a diák korosztályról) szólva pedig: „számukra a szöveg kevésbé informatív, mint a kép” (Gonda 2015: 20).

Az online szövegnek ezt a definícióját, miszerint az online szöveg részét alkotják a vizuális elemek is, megerősíti saját említett kutatásom néhány eredménye is. A vezető magyar online napilapok képhasználatát elemezve több olyan cikket is sikerült elkülönítenem, amelynek mondanivalója – az újságíró által feltehetőleg közölni szándékolt tartalom – nem vezethető le sem az írott szövegből önmagából, sem egyedül a cikkben szereplő képi tartalomtól, hanem csak a kettő dinamikus interakciójából (Havasmezői 2016). Például egy, az írásos szövegben többé-kevésbé objektív módon megtárgyalt hírt az egyik lap újságírója jól megválasztott, metakommunikatív jellegű (az írás tartalmára és megfogalmazására egyaránt utaló) mémmel tett nevetségessé – anélkül, hogy magában az írott szövegben a gúnyt kifejezte volna. Az olvasó itt (minimális online háttértapasztalat birtokában) ösztönösen megérti a cikk jelentését, de csakis akkor, ha az írást és a képet egyszerre értelmezi. Létező (és gyakori) jelenségnek mondhatjuk az online sajtóban, hogy ha csak az írott szöveget vesszük „szövegnek”, az hiányos üzenetet eredményez, sőt esetleg kifejezetten megmászítja a szövegalkotó eredeti szándékát.

3. A vizuális elemek sajátosságai

3.1. A vizuális elemek fő funkciói

A vizuális elemek többféle funkciót is betölthetnek az online sajtócikkekben, és ezek közül nem mindegyik esetében indokolt, hogy a képet (vagy más vizuális elemet) feltétlenül a szöveg részének tekintsük. Nyíri Kristóf (2000) meghatározásai alapul szolgálhatnak a vizuális elemek online szövegfunkcióinak meghatározásához (Veszelszki Ágnes [2012a] összegzését használva). Eszerint kép és szöveg három módon kapcsolódhat:

- a kép élvez prioritást;
- a kép értelmezése a szövegtől függ;
- a kép és a szöveg együttműködik, ugyanolyan fontos.

Az első típus az online sajtóban azt a fajta vizuális elemet jelenti, amely a cikk tárgyát adja: például amikor a cikk eleve egy videó vagy kép megjelenéséről szól. Ebben az esetben a vizuális elem egyértelműen része a cikk közlésének, méghozzá központi része.

A második típusba az illusztratív képek sorolhatók: az a gyakorlat, amikor a kép funkciója pusztán az illusztrálás. Ez a szerep – amely messze a leggyakoribb saját elemzésem és Fondevilla-Gascón és munkatársai 2013-as kutatása szerint egyaránt – nem feltétlenül teszi a szöveg részévé a képet, mivel ilyenkor az írott szöveges tartalom a kép nélkül

tökéletesen érthető, ellenben maga a kép nem bír önálló jelentéssel, megértéséhez az írott szöveg által létrehozott kontextusra van szükség.

A harmadik típusba a szöveggel egyenrangú tartalmi elemnek számító képek (és egyéb vizuális elemek) tartoznak. Ebben a funkcióban a kép ismét a cikkszöveg részét alkotja: bár nem a vizuális elem a cikk központi tartalma, megértése mégis elengedhetetlen a cikk feltehetőleg elvárt értelmezéséhez, mert a vizuális elem lényeges tartalommal egészíti ki vagy módosítja a cikk verbális részét.

Kutatásomban (Havasmezői 2016) a nyolc leglátogatottabb magyar online napilap cikkeit elemeztem a fentiek nyomán (a korpuszt összesen 306 cikk alkotta, a következő médiumok egy-egy napi cikktérme 2015 júliusából: index.hu, 444.hu, Vs.hu, origo.hu, mno.hu, nol.hu, hvg.hu, valasz.hu). A következő csoportokat különítettem el: 1) hagyományos, pusztán illusztratív képhasználat; 2) vizuális elem mint fő tartalmi egység (kép-, video-, esetleg Facebook-, Twitter- stb. betét); 3) szöveg és vizuális elem mint egyenrangú tartalmi egység; ezen belül külön ki kell térni arra az esetre is, amikor a szöveg és a vizuális elem interakcióban áll (azaz: a két elem kölcsönösen formálja egymás jelentését, és együtt olyan új értelmet adnak a cikknek, amely önmagában egyik elemből sem vezethető le).

A kutatás eredményei szerint a vizuális elemek többsége egyszerű illusztrációs szerepben áll: az olyan cikkek, amelyek vizuális elemeket tartalmaznak, 78 százalékban csak kiegészítő szerepben alkalmazzák a képeket. Fő tartalmi egységként 13 százalék szerepelteti a vizuális elemeket. 7 százalék használja a vizuális elemeket a szöveggel egyenrangú tartalmi elemként, 3 százalék a szöveggel interaktívan. A vizuális elemek nagy része egyszerű kép, interaktivitás és kísérőelemek nélkül, például egy fotó, amely funkcióvesztés nélkül megjelenhetne akár nyomtatásban is: az összes vizuális elem 73,49 százaléka ilyen. Kimondhatjuk tehát, hogy bár a vizuális elemek szerves részét alkotnák a magyar online sajtó szövegeinek, ez nem minden esetben történik meg. Az online sajtó nem mindig (sőt, a legtöbb esetben nem) használja ki az írott szöveg és a vizuális elem összjátékából adódó új szöveg lehetőségét. Ennek néhány okát alább mutatjuk be.

3.2. A digitális vizualitás újdonsága

A vizualitás olyan fokú térnyerését, amely már a(z online) szöveg új definícióját is megköveteli, a digitális technika révén elért gyártásbeli, feltöltésbeli, szerkesztésbeli és elosztásbeli egyszerűsödés és eszköz bővülés tette lehetővé. A digitális fényképezés legszembetűnőbb előnyei például a használat sokoldalúságából és egyszerűségéből származnak:

- kizárólag a gép memóriája által korlátozott (de az analóg filmtekercsénél sokkalta nagyobb) képtároló kapacitás;
- következőképpen több kép készítésének lehetősége;
- nincs szükség professzionális előhívásra (bár a lehetősége megvan a különféle RAW képformátumokra alapozva);
- a kép azonnal megtekinthető, gyakran szerkeszthető is;
- a kép könnyen, akár azonnal sokszorosítható és továbbítható;
- az utólagos képmanipuláció egyszerű;
- az egy digitális képre eső költség elenyésző töredéke a filmalapanyagú képre eső költségnek (nincsenek nyersanyag-, előhívási, sokszorosítási és tárolási költségek, illetve az utóbbiak jellemzően elhanyagolhatóak);
- ugyanide tartozik a digitális fényképezőgépre jellemző rugalmasság a beállításokat illetően: a filmet gyárilag egy bizonyos színhőmérsékletre és ISO-érzékenységre készítik el, a digitális gépen azonban mindkettő állítható (akár automata módon is), ami (a digitális gépek más jellemzői mellett) felgyorsítja a fotókészítés sebességét, és megnöveli mind a képelőállító, mind a képtároló kapacitást.

Az analóg fotózás ennek ellenére reneszánszát éli (Zuh 2015). Ez befolyásolja a digitális kép befogadását: elterjedt vélemény, miszerint a digitális képnek van néhány hátránya a korábban a sajtóban is megszokott print, analóg képhez képest.

„Az analóg fotográfia [...] visszatérésének tulajdonképpen két komoly oka van: (a) egy kultúrtörténeti (konzervatív) és (b) egy praktikus (fotótechnikai)” – állítja Zuh Deodáth (2015) eszmetörténész. A kultúrtörténeti okról azt írja, hogy: „A régi ábrázolási technikák általában soha nem tűnnek el, hanem beleolvadnak az újabba, vagy megmaradnak és versengenek velük. A versengés eredménye pedig hol ilyen, hol olyan” (Zuh 2015). A fotótechnikai ok kapcsán pedig egy interjúban úgy nyilatkozott, hogy „a változatosság [az analóg film esetében] sokkal nagyobb, mint amit

sztenderd vagy komplikáltabb digitális szűrőkkel el lehet érni [...] a nyersanyagfajták sokkal változatosabbak, mint azoknak a gyártóknak a palettája, amelyek digitális szenzort állítanak elő” (W1).

A digitális kép sajátosságai közé tartozik, hogy alacsonyabb felbontása miatt kevesebb benne a részlet, mint a professzionális (fotóriporterek által preferált) analóg film esetén: tehát a monitoron megjelenő kép kevésbé információgazdag (W2, W3, Zuh 2015). Érvényesen lehet érvelni amellel is, hogy egy ugyanolyan tartalmú digitális kép érzelmszegényebb, mint analóg párja. Az utóbbi sokak számára természetesebbnek hat, például az erőteljesebb (a szem működéséhez közelebb álló) fókusz és az esetleg nagyobb skálára eső fényeloszlás miatt (ami pedig azt az illúziót kelti, hogy a kép dinamikartományja közelebb áll a szem dinamikartományához, még ha a médium, például a fotópapír nyilván képtelen is a valós dinamikát megközelíteni).

Az esztétikai kvalitások mellett a túlélés vezérlő okának a nosztalgiát és a bonyolultabb technikával járó nagyobb mértékű professzionalizmus látszatát tartja a World Photography Organisation cikke (W4). Összhangban Zuh Deodáth helyzetértékelésével, néhány fotóriporter továbbra is törekszik az analóg fotó esztétikájának és nagyobb odafigyelést igénylő munkamódszerének a megőrzésére. Eamonn McCabe, a The Guardian fotósa elmondta: régebben két 24 darabos filmtekercset „lőtt el” egy munkára, „most akár ezer képet is készíthetek egy munkamenet alatt digitális géppel – és jókora szerkesztési problémákat okozok ezzel saját magamnak. Nem hiszem, hogy a fotográfia halott lenne, csak ellustult” (Jeffries 2013; ford.: Havasmezői). McCabe szerint a fotósnak nagyobb odafigyelésre kényszerítette a film, míg a digitálissal „csak lödögélsz, és azt gondolod, »valamelyik csak jó lesz majd«, ahelyett, hogy odafigyelnél a kép megragadására” (Jeffries 2013; ford.: Havasmezői).

Kallos Bea fotóriporter *A fotóriport szerepe a digitális média világában* című előadásában ugyanakkor határozottan tagadta, hogy az analóg technikának bármilyen előnye is maradt volna a sajtófotózásban. Nézete szerint a digitális képpel minden, a sajtófotóban fontos célnak meg lehet felelni, az analóg film esetleges technikai előnyei pedig nem számíthatnak lényegesnek (Kallos 2015). Ezt a nézetet támasztja alá, hogy amióta 2007-ben az angol Daily Telegraph bevezette, a sajtóiparágban egyre inkább elterjed, sőt sztenderddé válik a *hub and spokes newsroom model*-nek nevezett elrendezés, amely szerint a print és a digitális szerkesztőségek egyazon helyen dolgoznak, egymással állandó kapcsolatban (Caple 2014). A munkamegosztás természetesen a digitális fényképezést teszi az egyetlen megvalósítható alternatívává, az analóg fotó tehát vállalati munkaszervezési szinten is kiszorul a megengedhető lehetőségek közül. A nagy sajtófotós versenyek is jellemzően digitálisan kérik a képeket. A Sony World Photography Awards még „Documentaries” szekciójában is szkennelve kéri a képeket, és kifejezetten nem kéri a negatívot (csak annyit, hogy a versenyző tüntesse fel a szkennelés tényét [W5]). Hasonlóan jár el a Best of Photojournalism és a World Press Photo is. Egy, a World Photography Organisation blogjában megjelent cikk szerint az analóg teljesen eltűnt a sajtóból, szinte kizárólag a művészi fotózás területére húzódott vissza – és még ott is kétséges a túlélése, a viszonylag drága technika és az alacsony kereslet miatt (W4).

3.3. Az eredetiség kérdése: igazat mond-e a digitális kép?

Az online szöveg részeként szereplő digitális kép befogadását, az azt övező közvélekedést az esztétikai vélemények mellett meghatározza az eredetiség kérdése is. „Megkérdőjeleződik a fotó »objektivitása« és dokumentum-volta” – állítja Tasnádi Róbert (2012). A 2014-es World Press Photo verseny jelöltjeinek 22 százalékát zárták ki a versenyből a kép túlzott utólagos manipulációja miatt (W6). „Versenyszabályaink világosan kimondják, hogy a kép tartalma nem másítható meg [utómunkával]” – nyilatkozta Lars Boering, a World Press Photo vezérigazgatója.

„A zsűri igen csálódott volt, amiért sok fotós gondatlanul használta az utómunkát. Amikor ez tartalmi bővüléshez vagy szűküléshez vezetett a képen, kizártuk a versenyből [...]. Úgy tűnik, néhány fotográfus nem tud ellenállni a kísértésnek, hogy utómunkával esztétikailag kívánatosabbá tegye a képet, akár kis részletek »megtisztításával«, akár olyan nagyméretű tónusállítással, ami már lényegi változtatásnak számít [...]. Mindkét utómunkatípus egyértelműen rontja a kép integritását” (W6; ford.: Havasmezői).

De akad ennél súlyosabb példa, kifejezetten tartalmi manipulációra is: ilyen volt a 2006-os libanoni háború néhány fotójának nagy visszhangot kiváltott megváltoztatása. Adnan Hajj fotóriporter az izraeli légítámadások utáni Bejrútot fotózta, és azután utómunkával (a Photoshop programmal) sötétebbé tette a város fölé emelkedő füstoszlopokat, sőt néhányat hozzá is adott a képhez. A Reuters hírügynökség végül visszavonta Hajj valamennyi képét az archívumából, a fotóst és egy szerkesztőjét pedig elbocsátotta. Hajj azt állította, hogy a Photoshop Clone stamp nevű eszközével csupán port próbált eltávolítani a képről, a védekezést azonban sem a Reuters, sem az esetet feltáró bloggerek nem fogadták el (W7).

A digitális kép manipulálhatósága egyfelől könnyebbséget jelent: kiemelhetők a legfontosabb témák, esztétikai (vagy marketing-) szempontok alapján módosíthatók a képek. A könnyű manipulálhatóság egyben kreatív lehetőséget is jelent az újragondolásra: így születnek például az infografikák és a mémek (Veszelszki 2014). Másfelől a manipulálhatóság bizonytalanná teszi a képek dokumentációs erejét és megbízhatóságát, sérül a digitális kép bizonyító ereje és ezzel együtt természetesen a használhatósága a sajtóban. „A sajtófotó [...] megköveteli azt az előzetes hitet, hogy nem manipulál” – jelenti ki Vitéz Ferenc (2012).

Kallos Bea előadásában (2015) leszögezte: a sajtóban mindaddig nem számít túlmanipuláltnak egy kép, amíg tartalmilag nem sérül. A kép megvágása (ha nem lényegi elemek vesznek el), színeinek, dinamikájának vagy tónusának módosítása, esetleg tisztítása mindaddig nem számít megmásításnak, amíg az ábrázolt tartalom ugyanaz marad. Sok esetben a manipuláció épphogy segíti a tartalom megfelelő ábrázolását, például kiemeli a nehezen látható részeket (Kallos 2015). A Reuters hírügynökség alapelve szerint: „A fotóriporterek rendszeresen használják a Photoshopot digitális képek vágásához és kisebb tökéletlenségek korrekciójához, de a program kifinomultabb felhasználása, ami radikálisan megmászhat egy képet, tabu” (W7; ford.: Havasmezői).

A digitális kép eredetiségének kérdése filozófiai szempontból is vizsgálható. Pedro Meyer mexikói fényképész, a digitális fotóművészet egyik úttörője szerint „az analóg fotó sose lenne alkalmas arra, amit ma a digitálissal megtehetünk”, mivel úgy véli: a fotó eleve sosem ragadja meg az igazságot, ám a manipuláció lehetőséget ad a fotósoknak, hogy végül pontosan azt fejezze ki, amit szeretne (W4; ford.: Havasmezői). Ez a szemlélet tükröződik Zuh Deodáth fotótörténeti meglátásaiban is: a fénykép – minden közkeletű elképzeléssel szemben – valójában sosem ragad meg semmilyen objektíven létező valóságot, mivel mindig a technikai lehetőségeknek és a fényképész választásainak foglya.

„A fotográfia technikai sajátosságai nagyban meghatározták annak reprezentációs képességeit: nem egyszerűen tökéletlenül adta vissza a pillanatot, hanem eredetileg nem is a pillanatot adta vissza: sokszor okozott problémát, hogy egyáltalán nem volt autentikus, valóságos. Példa: az expozíciós idő hosszúsága és a felszerelés súlyos volta miatti deficitek” (Zuh 2015).

A fotó „felmutatja a médium egy egyedi vonását. A fotográfia [a pillanatfelvétel révén] valami hallatlan dolgot tesz akkor, amikor a mozgás egyetlen mozdulatát ragadja meg. Megjelenésének esetleges formája a pillanatképet fragmentumként mutatja fel, egy olyan cselekvésből kiragadott mintaként, melynek egysége jóval a képen túl rejlik” (Arnheim 1974).

A digitális fotó megbízhatóságbeli hátrányai eltűnnek, ha a fotós vagy a közlétező médium szavatolja a fotó eredetiségét, és ha a befogadó szavahihetőnek tartja őket. Valószínűleg ez az oka annak, hogy az olvasó egyáltalán hajlandó igazként elfogadni ezt a könnyen manipulálható technikát (különösen annak tükrében, hogy ő maga is egyre könnyebben manipulálhat képeket – az okostelefonokon néhány érintéssel szerkeszthetők át fényképek, szakismeret nélkül). „A kép mint a valóságot hitelesen közvetítő reprezentáció, egy az eddiginél komplexebb közvetítő modullá lépett elő” (Sipos 2016: 19). „A technológia fejlődése a képfogalom mellé ismét odaállította a hitfogalmat” – írja Vitéz Ferenc (2012).

A digitális vizuális elem természetesen nyílt hamisítás nélkül is felhasználható a valóság torzítására. Sipos Júlia (2016) megkülönbözteti a képek „valódiságáról” és „hitelességéről” szóló diskurzust: a (technikai) hamisítás a „valódiságot” sérti, ám a „hitelesség” sokkal finomabb eszközök révén is sérülhet. A képekkel való manipuláció egyik lehetséges módja például, ha a képet úgy állítják elfogult publicisztikai szándék szolgálatába, hogy közben az olvasóban

meghagyják a hitelességbe vetett hitet – a kontextusból való kivágás és új kontextus hozzáadása révén, manipulatív képaláírással, a szélsőségesen előnyös vagy előnytelen portrék kiválogatásával vagy egy esemény nem reprezentatív, ám látványos pillanatainak kiragadásával. (Vitéz Ferenc „Hazudik-e a sajtófotó?” című írásában elemzi e módszereket és kommunikációs hátterüket [Vitéz 2012].) Ebben a digitális kép ugyan nem különbözik a digitális korszak előtti technikáktól (a nyomtatott lapban ugyanígy el lehetett követni mindezt), felmerül azonban a kérdés: vajon nem könnyíti-e meg a digitális technika a megszokott publicisztikai manipulációs eszközök alkalmazását? Elképzelhető, hogy a sokkal több rendelkezésre álló kép közül könnyebben lehet kiválogatni a publicisztikai célnak éppen megfelelőket. Az is lehetséges, hogy a sok vizuális inger tompítja az online olvasó egyes képekhez való kritikai hozzáállását. A kép agresszív kommunikátor, és nem elsősorban meggyőzni szeretne egy esemény valóságosságáról, hanem hatást kíván gyakorolni ránk – foglalja össze Vitéz Ferenc (2012), és akárcsak Sipos Júlia (2016), felhívja a figyelmet a kritikus médiafogyasztás fontosságára.

3.4. A digitális kép előállításának problémái

Az információs vizualizáció elkészítését Gerard Smit és szerzőtársai „bonyolult és komplex” folyamatként jellemzik (Smit et al. 2014: 352). A digitális átállás pedig magával hozott olyan nehézségeket, amelyek elhárítására az online újságírás körülbelül másfél évtizede még nem volt elegendő. Ezek a nehézségek alapvetően befolyásolják az online médiumok digitális szövegalkotó képességeit, és hátráltatják a szöveg részeként felfogható vizuális elemek terjedését. A hagyományos és az új média összeolvadása a szerkesztőségekben nem mindig zavartalan, ahogyan az egyre több területen dolgozó újságírók együttműködése sem (Smit et al. 2014). Terjedő gyakorlat, hogy az újságírókat fotózásra is kiképzik, így a riporter vagy a tudósító képes lesz bizonyos határok között kiváltani a profi fotóriporter feladatkörét (Caple 2014). Ez a jelenség egyrészt a digitális fotózás javára hat: a digitális fényképezőgépek egyszerűbb használata könnyebb betanítást és biztosabb használatot enged. Másrészt azonban jelentős hátrányok is származnak ebből: a legnagyobb nehézségnek az újságírói szemlélet megváltoztatása, a vizuális gondolkodás elsajátítása tűnik. Az újságíróknak vizuálisabban kellene gondolkodniuk, a dizájnereknek viszont újságíróibb szemléletre lenne szükségük (Smit et al. 2014). „Néhány újságíró csupán fel akarja díszíteni a sztorit, hogy jobban nézzen ki, és [a vizuális elemeket] nem tartja a történet részének [...] A vizualizációt pusztán a hír megtámogatására használják. Az első a sztori, azután jön a grafika” (Smit et al. 2014: 349; ford.: Havasmezői). Bár az idézett tanulmány elsősorban az infografikával foglalkozik, megállapításai érvényesek a vizuális alkotás minden területére: nincsenek elfogadott, közös irányelvek a grafikai szerkesztésben (Smit et al. 2014, Caple 2014), a dizájnerek nem rendelkeznek elég újságírói tapasztalattal, az újságírók viszont nem értenek kellően a képszerkesztéshez (Smit et al. 2014).

A szöveg részeként felfogható vizuális elemek az iparág számára is újdonságnak számítanak. A vizualitás hagyományosan háttérbe szorult a sajtóban: ez így volt az internet előtti időkben is. A nyomtatott lapok korszakában a túlnyomóan szövegalapú (és gyakran monokróm) lapstílus bizonyos méltóságot is jelzett, szemben a színes-képes bulvárral, és ez a trend csak lassan indult változásnak (Barnes 2011). Zvi Reich és Inbal Klein-Avraham a sajtó szövegközpontúságát vizsgáló tanulmányában arra mutat rá, hogy a sajtófotósok és munkájuk szerepe különböző kultúrákban és jogi környezetekben konzisztens módon alsóbbrendűnek számít (Reich & Klein-Avraham 2014). Vizsgálatuk szerint ez az „alsóbbrendűség” több formában is megnyilvánult: a lapok a fotókat a szöveg pusztán függelékeként szerepeltették, határokat szabtak a személyes vagy interpretatív jellegű sajtófotózásnak és így a fényképész autoritásának, és magukat a fotósokat is igyekeztek elválasztani az újság tulajdonát képező munkáiktól (Reich & Klein-Avraham 2014). Az online újságírás korában ezt a gyakorlatot csak erősíti a digitális képek előállításának, feltöltésének és megosztásának korábban sosem látott egyszerűsége („bárki lehet sajtófotós” – e degradáló megállapítást már korábban is alkalmazták a lapok), a stockfotók (vagyis a tömegesen előre gyártott, kereskedelmi forgalomban licenszelhető, illusztratív jellegű képek) megjelenése és a fotóriporterek nagy számban történő elbocsátása (Reich & Klein-Avraham 2014).

A kétezres évektől az online újságíróknak nemcsak a szöveges, hanem a képes és a mozgóképes tartalom-előállításban is egyre inkább otthonosan kellett mozogniuk (Tófalvy 2015, Kuyucu 2014). A print szerkesztőségekkel való konvergencia során megmutatkoztak a generációs, munkamódszerbeli és szemléleti különbségek, ugyanakkor

az online újságírók hangja a kétezres évek közepétől egyre erősebbé vált a szakmán belül (Tófalvy 2015). Az egyre több szerepet betölteni kényszerülő újságírók munkája azonban ahelyett, hogy a többféle képesség megszerzésével alaposabbá válna, inkább valamennyi feladat minőségét rontja: a folyamatot Helen Caple *de-skilling*ként, azaz képességvesztésként írja le, és a minőségi sajtófotózást fenyegető veszélyként értelmezi (Caple 2014: 357). „Ahogy az újságírás, úgy a fotó sem köthető egy jól körülhatárolható professzióhoz. Tevékenységformává alakul át” – jelenti ki Tasnádi Róbert (2012).

Amikor azonban az újságírók és a képszerkesztők időt szánnak rá, hogy valóban együtt dolgozzanak, abból kiemelkedően értékes eredmények szülehetnek (vö. Smit et al. 2014). Robert G. Picard szerint a digitális átalakulás kedvez a hosszú műfajoknak (*long-form journalism*) és az interaktív vizualizációnak (Picard 2014). Ezt alátámasztja a hazai tapasztalat is: a Vs.hu nevű napilap „Mega” rovata, amíg működött, fejlett webes programozási technika segítségével szöveget, képeket és videókat egyenrangúan felhasználó, interaktív multimédiás cikkeket közölt, a cikkek elkészítése pedig újságírók, fotósok és videósok, dizájnspecialisták és programozók közös munkája volt (Havasmezői 2016 – a lap a vizsgálat óta eltelt időben elvesztette anyagi forrásai egy részét, és e tanulmány írásakor már közel egy éve nem frissítette a „Mega” rovatot). Egy-egy ilyen cikk a lap zászlóshajójának számított, és kiemelkedő erővel használta a szöveg és a vizualitás interakciójának erejét. A lap „Mega” rovatában az egyik cikk például 57 videobetétet tartalmazott. Ez a mennyiség önmagában több, mint a kutatás során 7 másik lap egy-egy napnyi cikktermelésében megtalált összes videó. Továbbá 15 saját készítésű sajtófotó és 6 saját készítésű grafika szerepelt benne, ez 18-szor annyi, mint a felmérés egy átlagos cikkében. Emellett 42 szakaszban 21241 karakternyi szöveget is tartalmazott; ez nyolc és félszerese egy átlagos online újságcikknek, és egyben a leghosszabb szöveg is volt a kutatásban. Szó sem volt tehát arról, hogy a cikk kizárólag a vizualitásra támaszkodott volna: ellenkezőleg, messzemenően alkalmazta az írott szöveg és a vizualitás interakcióját, előállítva a kutatásban elemzett valamennyi cikk közül a legkoherensebb multimédiális szöveget. Ez a munka azonban kivételes volt a hazai online piacon.

Az online szövegalkotásnak ez a fejlett szintje valószínűleg más piacokon is kivételnek számítana. Nem tapasztalható ugyanis az újítás szükségszerűen mindenhol: bár a szerkesztők kedvelik a technikai újdonságokat, újságírói szemléletük és így szerkesztési gyakorlatuk sok téren elmarad azoktól (Steensen 2011), és az online híripar legfőképpen az írott szöveg gyártásából, terjesztéséből és fogyasztásából áll (Steensen 2011). Az online technikák számos lehetőséget kínálnak a vizuális elemek minden eddiginél kreatívabb elhelyezésére (galériák, vetítések, videónaplók, interaktív elemek), de ezek használata igen inkonzisztens még (Caple 2014). Az online médiumok még nem sajátították el, hogyan használhatják ki egészen a vizualitás erejét (Caple 2014).

A munka minőségét az internet inherens rövid figyelemciklusa is befolyásolja: míg a nyomtatás a tartós eredmény érzését kelthette, egy-egy online cikk felfutása és lecsengése rövidebb. Ahogy egy grafikus-dizájnér nyilatkozott erről: „Nem szeretnék napokig dolgozni egy ábrán, ami fél óra alatt eltűnik az internet feketelyukának mélyén” (Smit et al. 2014: 350; ford.: Havasmezői).

Márpedig a minőségi munka gazdasági értelemben is eredményt hoz. A változó finanszírozási környezetben a lapok számára egyre fontosabbá válik az olvasói finanszírozás (Picard 2014), és az olvasó értelemszerűen csak kellő minőség esetén szán pénzt arra a hírre, amit másutt ingyen megkapna. Bizonyos jelek szerint felemelkedőben van egy egészen újfajta újságírói műfaj is: a *data journalism*, amely egyszerre követeli meg az újságírói, analitikus és programozási képességeket (Franklin 2014) és természeténél, adat alapú jellegénél fogva sokat nyer a vizualizáció által.

4. Összefoglalás

Ez a dolgozat a digitális képek (és más digitális vizuális elemek) szerepét kívánta felmérni az online sajtószövegben. A vonatkozó irodalom és egy saját kutatás eredményeit használva az alábbi következtetéseket vonhatjuk le.

A digitális eszközök által nyújtott lehetőségek révén egyre elterjedtebbé válnak a weben a digitális képek és más vizuális elemek (videók, a kép és a videó közötti műfajok, más oldalról származó betétek, interaktív ábrák stb.). Könnyebbé válik ezek előállításuk az online médiumok szerkesztőségei számára, ugyanakkor a közönség hozzászokott ezek jelenlétéhez a weben, ahogyan hozzászokott értelmezésükhöz is (sőt akár előállításukhoz is), és az így

szocializálódott közönség el is várja a vizuális információk jelenlétét a cikkekben. E munka első része azt mutatta be, hogy a vizuális elemek miként hódítanak egyre nagyobb teret az online sajtóban.

Az ily módon egyre elterjedtebb vizuális elemek az online sajtónyelv elválaszthatatlan részét alkotják – amely több jellemzőjében is különbözik az internet előtti sajtószövegtől. A dolgozat második része azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy miként válik a vizuális elem magának a szövegnek a részévé az online sajtóban.

A dolgozat harmadik része a digitális vizuális elemek néhány sajátosságát mutatta be, valamint azoknak az online sajtónyelvre gyakorolt hatását. Nem minden vizuális elem képezi részét a szövegnek, sőt, az esetek túlnyomó részében a képek (még mindig) pusztán illusztrációs célt szolgálnak a cikkekben. Néhány esetben azonban a cikk központi részét alkothatják, máskor pedig szerepelhetnek a szöveggel egyenrangú vagy épp azzal interaktív szerepben is.

Annak, hogy az online sajtó nem mindig használja ki az írott szöveg és a vizuális elemek összjátékából adódó új szöveg lehetőségét, számos oka van. Ezek közé tartozhat a digitális képekkel szembeni minőségi vagy esztétikai kifogás; a digitális kép jellemzőinek az iparág napi gyakorlatára is kihatása van. A digitális képek eredetiségének és manipulálhatóságának kérdése is vitákra ad okot, ami csökkentheti használhatóságuk biztonságát. A legfontosabb ok azonban szervezésbeli kérdés: a szerkesztőségek az elmúlt másfél évtized alatt még nem tanulták meg az újságírók és a vizuális szakemberek újfajta együttműködését helyesen vezérelni, az újságírók szerepének kibővítése (a trend, miszerint ők gyártják a vizuális elemeket is) pedig inkább a *de-skilling*, a képességvesztés fogalmával írható le, ami minőségcsökkenéshez vezet. Mindehhez hozzájárul még, hogy a vizualitást a írott szöveg-központú szerkesztőségekben gyakran lenézik, szerepét lebecsülik, és alkalmazását sokszor aktívan visszaszorítják.

Amikor azonban az újságírók és a képszerkesztők időt szánnak rá, hogy valóban együtt dolgozzanak, abból kiemelkedően értékes eredmények szülehetnek; a magyar médiában is látható erre példa. A minőségi munka pedig gazdasági értelemben is jövedelmező lehet.

Az új online sajtószövegben a kép (vagy egyéb vizuális elem) önálló tartalommal bír. A kép a szövegtől függetlenül is dekódolható jelentést hordoz, és a szöveggel egyenrangú módon járul hozzá a cikk tartalmához. Az önálló tartalmi elemként szereplő kép terjedésének filozófiai hátterét a „képi fordulatnak” nevezett kulturális-filozófiai paradigmaváltás adhatja. „A kép alighanem fölszabadul a szó totális gyámsága alól” – összegzi Nyíri Kristóf (2006: 28).

Irodalom

Aczél Petra (2012): *Médiaretorika*. Budapest: Magyar Mercurius.

Arnheim, Rudolf (1974): On the Nature of Photography. *Critical Inquiry*, vol. 1, no. 1, pp. 149–161.

Balázs Géza (2005): Az új média új műfaja, az sms-hír – nyelvészeti megközelítésben. *Magyar Nyelvőr*, 129. évf., 2. sz., 129–150. o.

Barnes, Susan B. (2011): *An Introduction to Visual Communication. From Cave Art to Second Life*. Frankfurt: Peter Lang.

Benczik Vilmos (2001): *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*. Budapest: Trezor Kiadó.

Bodoky Tamás (2007): „Nincs tévém, nem olvasok papírújságot.” Az online hírfogyasztók különös médiamixe. *Médiakutató*, nyár.

Boehm, Gottfried (1994): *Was ist ein Bild?* München: Wilhelm Fink Verlag.

Franklin, Bob (2014): The Future of Journalism. *Journalism Studies*, vol. 15, no. 5, pp. 481–499.

Caple, Helen (2014): Anyone Can Take a Photo, But. *Digital Journalism*, vol. 2, no. 3, pp. 355–365.

Gonda Zsuzsa (2015): *Digitális szövegek olvasásának típusai és stratégiái*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Havasmezői Gergely (2016): Images in the Hungarian Online News. In Benedek András & Veszelszki Ágnes (eds.): *In the Beginning was the Image. The Omnipresence of Pictures. Time, Truth, Tradition. Visual Learning*, vol. 6. Frankfurt: Peter Lang.

Jakusné Harnos Éva (2002): A nyomtatott sajtó hírei a diskurzuselemzés szemszögéből. *Magyar Nyelvőr*, 126. évf., 2. sz., 142–156. o.

Jeffries, Stuart: The death of photography: are camera phones destroying an artform?, *The Guardian*, 2013. december 13.,

- <http://www.theguardian.com/artanddesign/2013/dec/13/death-of-photography-camera-phones> (utolsó letöltés: 2016. I. 30.).
- Kalantzis, Mary & Bill Cope (2011): The Work of Writing in the Age of Its Digital Reproducibility. In: Sandra Schamroth Abrams & Jennifer Rowsell (eds.): *Rethinking Identity and Literacy Education in the 21st Century*, 110:1. New York: Teachers College, Columbia University, <http://newlearningonline.com/literacies/chapter-2/kalantzis-and-cope-on-new-media-literacies> (utolsó letöltés: 2016. I. 30.).
- Kallos Bea (2015): A fotóriport szerepe a digitális média világában. Előadás az *Innováció a kommunikációban és a technológiában* című sorozatban az ELTE Bölcsészettudományi Karán, Budapest, 2015. V. 7.
- Knobel, Michele & Colin Lankshear (2007): *The New Literacies Sampler*. New York: Peter Lang, pp. 2–17., <http://newlearningonline.com/literacies/chapter-2/knobel-and-lankshear-on-the-new-literacies> (utolsó letöltés: 2016. I. 30.).
- Kuyucu, Mihalis (2014): *New Communication Technologies and Journalism: The Creation of New Multimedia Newspaper with Milliyet Newspaper and Blippar*. International Conference on Communication, Media, Technology and Design, pp. 24–26, April 2014, Istanbul, https://www.academia.edu/26047959/New_Communication_Technologies_and_Journalism_The_Creation_of_New_Multimedia_Newspaper_with_Milliyet_Newspaper_and_Blippar (utolsó letöltés: 2016. V. 24.).
- Lózi Tamás (2012): Multimediális szövegek értéke. *Anyanyelv-pedagógia* 3. sz., <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=401> (utolsó letöltés: 2016. V. 14.).
- Mitchell, W. J. T. (1992): The Pictorial Turn. *Artforum* no. 3, pp. 89–94.
- Nyíri Kristóf (2000): A gondolkodás képelmélete. *Nyelv, megértés, interpretáció – A nyelv mint a kortárs filozófiai áramlatok közös problémája*. Konferencia, 2000. október 5–6., http://hunfi.hu/nyiri/ELTE_2000_conf.htm (utolsó letöltés: 2016. I. 25.).
- Petőfi S. János & Benkes Zsuzsa (2002): *A multimediális szövegek megközelítései: kérdések-válaszok*. Iskolakultúra-könyvek 11., Pécs, <http://mek.oszk.hu/01800/01814> (utolsó letöltés: 2016. V. 13.).
- Petykó Márton (2012): A blog műfaji jellemzőinek korpuszalapú vizsgálata. *Magyar Nyelvőr*, 136. évf., 1. sz., 45–72. o., http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=111449 (utolsó letöltés: 2016. I. 30.).
- Picard, Robert G. (2014): Twilight or New Dawn of Journalism? *Journalism Studies*, vol. 15, no. 5, pp. 500–510.
- Reich, Zvi & Inbal Klein-Avraham (2014): Textual DNA. *Journalism Practice*, vol. 8, no. 5, 619–631.
- Sipos Júlia (2016): Képi reprezentáció és hitelesség a 21. századi médiatartalom előállításban. *Képi Tanulás Műhelye Füzetek / Visual Learning Lab Papers*, 1. sz.
- Smit, Gerard & Yael de Haan & Laura Buijs (2014): Visualizing News. *Digital Journalism*, vol. 2, no. 3, pp. 344–354.
- Szűts Zoltán (2012): Az internetes kommunikáció története és elmélete. *Médiakutató*, tavasz.
- Tófalvy Tamás (2015): Digitális technológia, kultúra és az újságírás határai – Hogyan formálja a kultúra technológiát? *Médiakutató*, ősz.
- Tasnádi Róbert (2012): Miről szólnak a képek? *Médiakutató*, tél.
- Veszelszki Ágnes (2008): Vizuális megoldások a kreatív szövegalkotási gyakorlatokban. *Anyanyelv-pedagógia*, 1. sz., <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=33> (utolsó letöltés: 2016. I. 25.).
- Veszelszki Ágnes (2010): Digilektus a lektusok rendszerében. In: Illés-Molnár Márta & Kaló Zsuzsa & Klein Laura & Parapatics Andrea (szerk.): *Félúton 5. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája*, 199–215. o. Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Veszelszki Ágnes (2012a): Connections of Image and Text in Digital and Handwritten Documents. In: Benedek, András & Kristóf Nyíri (eds.): *The Iconic Turn in Education. Visual Learning*, vol. 2, pp. 97–110. Frankfurt: Peter Lang.
- Veszelszki Ágnes (2012b): A digilektus beszélt nyelvi jellemzői. In: Bárdosi Vilmos (főszerk.): *Tanulmányok. Nyelvtudományi Doktori Iskola. Asteriskos 1. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar doktori iskolák tanulmányai*, 399–417. o. Budapest: ELTE BTK.
- Veszelszki Ágnes (2014): Information Visualization: Infographics from a Linguistic Point of View. In Benedek, András & Kristóf Nyíri (eds.): *The Power of the Image. Emotion, Expression, Explanation. Visual Learning*, vol. 4, pp. 99–109., Frankfurt: Peter Lang.
- Veszelszki Ágnes (2016): A netnyelvészet terminológiai és kronológiai áttekintése. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről, 2010–2015*, 56–73. o.
- Vitéz Ferenc (2012): Hazudik-e a sajtófotó? *Médiakutató*, nyár.

W1 = Bartuc Gabriella (2016): A fotózás filozófiája: visszatérés az analóg technikához. Interjú Zuh Deodáthtal. *Veszpremkukac.hu*, 2016. február 23., <http://www.veszpremkukac.hu/a-fotozas-filozofaja-visszateres-az-analog-technikahoz/> (utolsó letöltés: 2016. V. 23.).

W2 = Parkin, Tim (2014): Comparing the Image Quality of Film and Digital. *Petapixel.com*, 2014. december 18., <http://petapixel.com/2014/12/18/comparing-image-quality-film-digital> (utolsó letöltés: 2016. I. 30.).

W3 = Clark, Roger N. (2001): Film versus Digital. Executive Summary. *ClarkVision.com*, <http://www.clarkvision.com/imagedetail> (utolsó letöltés: 2016. I. 30.).

W4 = sz. n. (2012): Analog to Digital. *World Photography Organisation 2012*, <http://www.worldphoto.org/community/blogs/analog-to-digital> (utolsó letöltés: 2016. I. 30.).

W5 = sz. n. (2015): Sony World Photography Awards FAQs. *World Photography Organisation 2015*, <https://www.worldphoto.org/help/world-photography-awards-faqs-49> (utolsó letöltés: 2016. I. 30.).

W6 = Ming, Ye & Olivier Laurent: World Press Photo Disqualifies 20% of Its Contest Finalists, *Time*, 2015. február 12., <http://time.com/3706626/world-press-photo-processing-manipulation-disqualified> (utolsó letöltés: 2016. I. 30.).

W7 = Holmes, Paul (2007): Reuters toughens rules after altered photo affair, *Reuters*, 2007. január 18., <http://www.reuters.com/article/2007/01/18/idUSL18678707> (utolsó letöltés: 2016. I. 30.).

Zuh Deodáth (2015): *Az analóg fényképezés visszatérése. Innováció a kommunikációban és a technológiában*: előadás az ELTE Bölcsészettudományi Karán, 2015. III. 19.

Abstract

This study aims at assessing the role of visual elements in the texts of the online media. Photos, videos, objects between them, inserts from other sites, interactive graphics, etc., are more and more frequent. Online audiences are accustomed to their presence and their interpretation. The new online media text differs in many ways from the media text before the internet; one of the differences is that images appear often as inseparable elements of it. However, not all visual elements are truly parts of the text. Often they appear merely in illustrative roles. There are many reasons why the online media do not always utilize the possibilities emerging from the interplay of text and visuality. Among the reasons are problems of quality or aesthetics, the questions of originality and manipulability, as well as organizational issues: editing rooms did not yet learn how to value and guide cooperation between journalists and visual professionals. However, when the two professions work together, spectacular results may occur.

Havasmezői Gergely (1983) az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának doktorandusz hallgatója, valamint online újságíró-szerkesztő. Kutatási területe az online média. Eddigi publikációi: (1) A Vörös Ujság. Egy kommunista lap a Népköztársaságban és a Tanácsköztársaságban, 1918–1919. *Filológia.hu*, 2009/1. (2) Images in the Hungarian Online News. In: Benedek András & Ágnes Veszelszki (eds.): *In the Beginning was the Image. The Omnipresence of Pictures. Visual Learning Vol. 6.*, Frankfurt: Peter Lang, 113-122. Email: havasmezoi@gmail.com.

Sávoły Tamás

A Magyar Rádió története 1953–1956

Simándi Irén *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1953–1956* című könyvéről

A kötet szerzője Simándi Irén történész, médiakutató a média egykoron meghatározó szegmensének, a rádió történetének kutatója. Pontosabban: a Magyar Rádió és a Magyarország irányába sugárzott „imperialista fellazítás” rádiójának, a Szabad Európa Rádióknak a történetéé. Legújabb munkájában arról ír, hogy miként hatottak a Magyar Rádióban megjelenő, a lakosság legszélesebb körének szánt politikai és gazdasági tárgyú pártpropagandára a Sztálin 1953-as halálát követő változások, valamint képet ad a forradalom időszakának eseményeiről. Egyrészt a rádió intézménytörténetét, működését, másrészt a politikai, társadalmi és gazdasági jelenségek reprezentációját elemzi, amint tette ezt korábbi négy könyvében is: kettőben a Magyar Rádió 1945-től 1952-ig terjedő időszakát (Simándi 2012, 2014), másik kettőben pedig a CIA finanszírozta Szabad Európa Rádiót mutatta be (Simándi 2005, 2006).

Mint a *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1953–1956* című könyvéből is látszik: ezekben az években, a televízió előtti korban talán a rádió volt a tömegpropaganda legfontosabb eszköze, és a hatalom is ennek megfelelően kezelte. A Magyar Rádió közvetlenül a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (MDP KV) Agitációs és Propaganda Osztályának a felügyelete alatt működött. Ez volt az oka annak, hogy a rádió története szorosan követi a politika történetét: Nagy Imre első miniszterelnöksége idején, a reformok rövid időszakában (1953 nyarától 1955 tavaszáig) a hatalom egyre nagyobb lélegzethez juttatta a szerkesztőségeket, míg ezt követően, a politikai visszarendeződés idején bizonytalanság jellemezte a rádiósok munkáját (is). A Szovjetunióban bekövetkezett határozottabb irányváltás hatására (itt az Szovjetunió Kommunista Pártja 1956. februári XX. kongresszusáról van szó) előbb az információk sokféleségének az élménye jellemezte a rádió munkáját, majd egy ismételt visszatérési kísérlet ahhoz a sztálini modellhez, amely ekkor már a Szovjetunióban se volt kívánatos.

Simándi Irén monográfiájában elsősorban azzal foglalkozik, hogy miként kommunikálta az eseményeket a Magyar Rádió, amely ezekben az években a lakosságot legjobban elérő és a legnagyobb befolyással rendelkező médium volt (1953-ban egymillió előfizetője volt a rádióknak, ami néhány millió hallgatót jelenthetett; ehhez kell hozzászámítani a vezetékes rádiók hallgatóit, illetve a közös-közösségi rádióhallgatási lehetőségeket például a munkahelyeken). Nyomon követi a szerkesztőségek életét, feltárva és elemezve a rádió irattárának dokumentumait. (A kutatómunka lezárulását követően a kutatót dokumentumok átkerültek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába.)

A jól áttekinthető kötet négy fejezetre és egy kitekintésre tagolódik. Az első fejezetben a szerző Nagy Imre kormányának időszakát mutatja be, a másodikban a rádió megújulását, a harmadik címe „A visszarendeződés éve 1955”. A záró és egyben legterjedelmesebb, negyedik fejezet, „A forradalom napjai a rádióban 1956” a könyv majd harmadát teszi ki, és sok újdonsággal szolgál a szakma mellett az érdeklődő olvasó számára is.

A monográfiában feldolgozott korszakot (mert a feldolgozott évek önálló korszakot jelentettek) eleinte személyi bizonytalanság jellemezte. A rádió volt elnökét, Szirmai Istvánt az utolsó koncepciók perék egyikében 1953 januárjában letartóztatták. Helyettese, Hartai László jogász 1953 februárjától több, mint egy évig alelnökként irányította a rádiót. Benke Valéria, az új elnök 1954 októberében érkezett. Ő már az MDP KV póttagjaként, az induló visszarendeződés idején igyekezett menteni a menthetőt: az elért politikai engedményeket. Erre azonban egyre kevesebb lehetősége nyílt, mert bár a rádió mindenkor vezetőit meghívták a legfelső politikai vezetés, az MDP Politikai Bizottságának a rádióról szóló üléseire, szerepük igen korlátozott volt: jószerivel meghallgathatták és végrehajthatták az utasításokat.

1956 tavaszától lassan változott a helyzet. A szerkesztőségek mind nagyobb önállósággal dolgozhattak. A rádió tudósított az értelmiség szerveződéseiről, a változásokat a szocialista rendszer keretein belül elképzelő, de a Rákosi Mátyás irányította sztálinista pártvezetést elutasító Petőfi Körről. A nemzetközi folyamatoknak különösen azokról a híreiről számolt be, amelyek a változások felé mutattak. A vonatkozó fejezetben igen részletes beszámolót találunk az

1956-os év indulásáról, a pártvezér, Rákosi Mátyás a hatalom megtartására irányuló erőfeszítéseiről, a szovjet pártfőtitkár, Nyikita Hruscsov és a XX. pártkongresszus szerepeltetéséről a rádió műsorában. Így jutunk el az 1956. október 23-án és 24-én a rádió körül történetekhez. A rádió ostromának eseményeit az e napokban keletkezett forrásokból és a későbbi, de még az 1950-es évtizedben felvett bírósági és sajtóanyagokból igyekszik a szerző rekonstruálni. Részletesen bemutatja, milyen körülmények között olvasták be a korábban betiltott tüntetés engedélyezését, kik voltak a rádió Bródy Sándor utcai épületében, mikor érkeztek a tüntetők a rádióhoz, honnan kerültek fegyverek a tüntetőkhöz, hogyan kezdődött a lövöldözés, az ostrom, és miként ért véget. Sikerült azt a nem könnyű kérdést is tisztázni, hogy kik és mikor jártak, s mit tettek a rádió épületében a pártvezetők közül, és miként került át a stúdió a parlamentbe.

Simándi Irén a különböző források felhasználásával, egymás mellé helyezésével összerakta a történelem széthullott darabkáit, és elsőként mutatta be a Magyar Rádió 1953–1956 közötti történetét, amelybe értelemszerűen beletartozik a kommunista propaganda nagyobb témája is. Ennek következtében az olvasó számára nem könnyű átlátni a lényegét, bár a kötet szigorú tematikus és kronologikus rendezettsége kétségkívül utat mutat ebben. Segít a tájékozódásban és segíti a médiakutatókat munkájukban a könyvhöz felhasznált források és feldolgozások jól összeállított, gazdag jegyzéke, nemkülönben a Magyar Rádió korabeli szervezeti struktúráját bemutató mellékelt tabló, valamint a sok száz szereplőt felvonultató névmutató.

Simándi Irén kötete segítheti a kommunikációkutatókat és a történészeket abban, hogy az elkészült médiumtörténetek és médiaszöveg-elemzések (az 1950-es évekről Simándi könyvein kívül lásd például Turbucz 2014, Ráczkevi 2002, Rainer & Kresalek 1990) alapján megírják a korszak médiatörténeti összefoglalását vagy a korszak úgynevezett szintetikus médiatörténetét (Sipos 2015). A bemutatott monográfia ebből a szempontból azért is fontos, mert alaposan tárgyalja egy adott médium és a politika, valamint ezen keresztül e médium és a közönség viszonyát. (Simándi Irén: *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1953–1956*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2016, 494 oldal, 3357 Ft)

Irodalom

Ráczkevi Ágnes (2002): Mesekommunizmus. Egy ünnep változó megjelenítése a Magyar Rádió 1947–1953 közötti gyermekműsoraiban. *Médiakutató*, tavasz.

Rainer M. János & Kresalek Gábor (1990): A magyar társadalom a filmen (Társadalomkép, érték, ideológia) 1948–1956. I., II. *Szellemkép*, 2., 3. sz.

Simándi Irén (2005): *Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámhosszán, 1951–1956*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár & Gondolat.

Simándi Irén (2006): „Nemzeti sajtószemle” a Szabad Európa Rádióban. Budapest: Gondolat.

Simándi Irén (2012): *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban, 1945–1948*. Budapest: Gondolat.

Simándi Irén (2014): *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban, 1949–1952*. Budapest: Gondolat.

Sipos Balázs (2015): Az angol nyelvű médiatörténet-írásról. *Magyar Könyvszemle*, 1. sz.

Turbucz Dávid (2014): Horthy-képek a magyar sajtóban 1945 és 1956 között. *Médiakutató*, tél.

Sávoly Tamás történész, levéltáros, a Veritas Történetkutató Intézet munkatársa. Kutatási területe a Magyar Rádió története.

Boldog Dalma

Jelenetek a magyar médiatörténetből Dési János *Sajtóstul a házba. Régi és új anekdoták a média világából* című könyvéről

Mit mondott az 1980-as években Woody Allen Kepes Andrásnak a magyar újságírókról? Miért nem engedték a Magyar Rádióban a „Sajtból van a Hold” című dalt a hírblokkok közelében lejátszani? Be lehetett-e olvasni a Magyar Televízióban arab nyelven a budai vár rekonstrukciójáról szóló hírt? Miért jelentett a „Mazsola és Tádé” egyik jelenete ideológiai problémát a tejtermékek drágulásának napján?

Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre kapunk választ Dési János most megjelent könyvéből. A Szegvári Katalin közreműködésével készült kötet száznegyven anekdotát tartalmaz, ezek többsége a Kádár-korszakból származik, de találunk 1939-es és 2016-os történetet is. Az elbeszélések szereplői a magyar médiatörténet úttörői (Friderikusz Sándor, Kepes András, Rangos Katalin, Rózsa György, Vágó István, Vitray Tamás), továbbá újságírók, szerkesztők, valamint a politikai vezetés alakjai. Több fejezet szól Fenyő Jánosról, az 1998-ban meggyilkolt médiamogulról. A szöveggyűjtemény az 1970-es és az 1980-as évek és a rendszerváltás utáni időszak szubjektív, élces hangú korrajzát adja, amelyet a sajtómunkatársokról szóló adomák egészítenek ki.

A Kádár-korszak utolsó éveinek tájékoztatáspolitikáját a kiszámíthatatlanság jellemezte, ugyanis a nyilvánosság működési kereteit nem rögzítette egyértelmű szabályozási rendszer és jogszabályi háttér. Az 1986. évi sajtótörvény érvénybe lépéséig az 1949-es alkotmány vonatkozó része (amely elviekben biztosította a szólás- és sajtószabadságot), néhány Politikai Bizottsági párthatározat, illetve a differenciált kultúr- és tájékoztatáspolitikai („3T”) volt iránymutató, amely túrt, tiltott és támogatott kategóriák mentén osztályozta az egyes szerzőket és alkotásokat – ezek egyike sem garantálta a következetességet. Hivatalosan nem létezett cenzúra, de a tabusított témák (mint például az 1956-os forradalom, a szegénység, a társadalmi devianciák) tiltottak voltak, a túrt és a támogatott csoportok között pedig vékony határ húzódott, a gyakorlatban „kézi vezérléssel” irányították a tömegkommunikációt. Emiatt egyes hírek megjelenhettek a sajtóban, míg mások nem jutottak át az (ön)cenzúrán. Az újságírók többsége lavírozott a „pártos” és a „pontos” információközlés között.¹ Az 1986-os csernobili atomkatasztrófa kommunikációja például erősen hiányos volt a sugárszennyezettség mértékét illetően, ám a Híradóban mutattak egy olyan sugárzásmérő műszert, amely kijelzőjén a számláló vészjóslóan emelkedett a felvétel során. Ugyanebben az évben egy „nyugati” könnyűzenei esemény, a budapesti Queen-koncert sajtórepresentációja is problémát jelentett. Az ifjúsági és a családi magazinokban az eseményt megelőzően számos népszerűsítő, a zenekart bálványozó cikk jelent meg. Ezzel szemben a koncert utáni beszámolóokban az együttest elmarasztaló, panaszos hangvételű, nyugatellenes narratíva volt jelen. De akad ellenpélda is. Péchy Blanka Magyar Nemzetben írt nyelvművelő cikkében jelent meg az alábbi, nyelvtani illusztráció, amely az u hang helyes használatára kívánt rávilágítani (szóban és írásban is rövid u szükséges ezekben a szavakban): „Szovjetunió, unom, utáalom” (164–165. o.).

A *Sajtóstul a házba* új nézőpontból, azon újságírók szemszögéből mutatja be a kifulladásos államszocializmust és a demokrácia kezdeti éveit, akik korszaktól függetlenül a nyilvánosság kiszélesítésére törekedtek. A szerző szerint a bizonytalan tájékoztatáspolitikai közegben egy biztosat tudtak tenni: a körülményekhez igazodva jól érezni magukat. Ahogyan ő fogalmaz:

¹ Az MSZM PB 1979-es párthatározata kimondta: „A sajtó legyen pártos, munkájában álljon fenntartás nélkül a proletárdiktatúra talaján, álláspontja legyen mindig az osztályálláspont. [...] A pártosságot és az elkötelezettséget [...] az újságíróktól várjuk el”, míg az 1986. évi II. törvény a sajtóról már így fogalmazott: „A sajtó feladata [...] a hiteles, pontos és gyors tájékoztatásról való gondoskodás.”

„Első számú kiegészítő tétel: a körülmények igen szarok. De akkor is. Tessék írni: szépet, jót, okosat, fontosat, érdekeset, szomorút vagy vidámat, régít vagy újat. Okosról vagy butáról. Nobel-díjasról vagy humoristáról. A mindennapokról. Az ünnepekről. Az élőkről vagy a holtakról. Ettől lehet, hogy nem lesz jobb. De elviselhetőbb. Szerzőnek, olvasónak egyformán” (12. o.).

A túlélés legfontosabb eszköze a humor volt, a szerkesztőségi mindennapok részét képezték a folyamatos ugratások, heccelések. 1975-ben a Magyar Nemzetnél például hivatalosnak tűnő levélben értesítették (saját kollegái) az egyik újságírót, hogy a Szozuz–Apolló-program keretében ki fogják löni az űrbe, hogy onnan számolhasson be élményeiről (18. o.). A kötet szerzője is áldozatul esett hasonló viccnek. Kálmán Olga közvetlenül adáskezdés előtt bogarat tett a fülébe: nagyon figyeljen arra, hogy a Suchman vezetéknévét véletlenül se „szácsmen”-nek ejtse ki. A biztonság kedvéért ezt kétszer is megismételte. Ezt követően kigyulladt az adáskezdést jelző piros lámpa, a következő másodpercben pedig Dési „szácsmen” Tamást üdvözölte a stúdióban (214. o.).

Az összegyűjtött adomák is jól illusztrálják, hogy a magát megingathatlannak feltüntető rendszer az 1980-as évek végére olyan mértékben gyengült meg és töredezett szét, hogy már „kézi vezérléssel” sem tudta irányítani az újságírókat, és egyre kevesebb hatással volt a tömegkommunikációra. Dési János vállaltan anekdotagyűjteményt adott közre, tehát műfajukból adódóan a történetek elsődleges célja a szórakoztatás, és nem a valósághű ábrázolás. Ennek ellenére betekintést nyújtanak a sajtó kulisszái mögé, s csakúgy, mint az egykori parlamenti tudósítások körülményei és a büfében zajló újságírói párbeszédék, ezek is a politikai rendszer működéséről árulkodnak. Az egyes „hangulatjelentések” szubjektív nézőpontú adalékai a magyar médiatörténetnek. (Dési János: *Sajtóstul a házba. Régi és új anekdoták a média világából*. Budapest: Noran Libro, 2017, 287 oldal, 2800 forint)

Bodog Dalma 2013-ban szerzett mesterszakos diplomát a Zsigmond Király Főiskola kommunikáció- és médiatudomány szakán. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási területe a Kádár-korszak tájékoztatáspolitikája. Írásai a *Médiakutatóban*: „A személyre szabott információszűrés problémái. *Cass R. Sunstein: Republic.com 2.0* című könyvéről” (2017. tavasz); „Konszenzusgyártás az amerikai liberális demokráciában. Edward S. Herman és Noam Chomsky *Az egyetértés-gépezet. A tömegmédiá politikai gazdaságtana* című könyvéről” (2016. ősz–tél). E-mail: boldog.dalma@gmail.com